

**Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
Інститут філології**

**КОМПАРАТИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ І ЛІТЕРАТУР**

**ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА
ЛЕОНІДА БУЛАХОВСЬКОГО**

Збірник наукових праць

Випуск 25

Засновано 1999 року

**Київ
«Освіта України»
2014**

Затверджено Вченою радою Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Протокол № 2 від 30 вересня 2014 р.

Свідцтво про реєстрацію друкованого засобу інформації видано Міністерством юстиції України серія KB № 1190077IP від 30.10.2006 р.

Видання затверджено ВАК України. Постанова Президії ВАК України від 14.04.2010 р. № 1-05/3 (філологічні науки).

У збірнику висвітлюються актуальні проблеми динаміки розвитку та функціонування слов'янських мов, а також різні аспекти слов'янського літературознавства. Залучено матеріали з української, російської, чеської, польської, болгарської, сербської, хорватської та інших мов і літератур.

Для науковців, викладачів вузів, гімназій, ліцеїв, учителів середніх шкіл, студентів.

Рецензенти: **Бернадська Н.І.**, д-р філол.наук, проф.;
Єрмоленко С.С., д-р філол.наук, проф.;
Заярна І.С., д-р філол.наук, проф.

Редакційна колегія: **Астаф'єв О.Г.**, д-р філол. наук, проф.; **Баландіна Н.Ф.**, д-р філол. наук, проф.; **Гасіл І.**, д.філол.н., проф., **Грицик Л.В.**, д-р філол. наук, проф.; **Костенко Н.В.**, д-р філол. наук, проф.; **Мережинська А.Ю.**, д-р філол. наук, проф.; **Моторний В.А.**, канд. філол. наук, проф.; **Насенко М.К.**, д-р філол. наук, проф.; **Нарівська В.Д.**, д-р філол. наук, проф.; **Паламарчук О.Л.**, канд. філол. наук, проф.; **Пахомова С.М.**, д-р філол. наук, проф.; **Пашенко Є.М.**, д-р філол. наук, проф.; **Радишевський Р.П.**, д-р філол. наук, чл.-кор. НАНУ; **Рудяков П.М.**, д-р філол. наук, проф.; **Скрипник Г.А.**, акад. НАНУ; **Слухай Н.В.**, д-р філол. наук, проф.; **Снитко О.С.**, д-р філол. наук, проф.; **Черниш Т.О.**, д-р філол. наук, проф.; **Сиваченко Г.М.**, д-р філол. наук, проф.; **Шевченко Л.І.**, д-р філол. наук, проф.

Головний редактор: к.філол.н., проф. Паламарчук О.Л.

Науковий редактор: д.філол.н., проф.Булаховська Ю.Л.

Відповідальний секретар: к.філол.н., доц. Білик Н.Л.

Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського: Збірник наукових праць. – Випуск 25. – К.: «Освіта України», 2014. – 264 с.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, відповідної галузевої термінології, власних імен та інших відомостей.

Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Адреса редакційної колегії: 01030, м. Київ, 6-р Тараса Шевченка, 14, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, тел.: 239-33-73

©Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МОВОЗНАВСТВО

Айдачич Д. (Белград, Сербія – Київ, Україна)

Українські та сербські фразеологізми в порівняльних міжслов'янських дослідженнях

У статті перелічуються славісти-мовознавці, які у своїх порівняльних фразеологічних працях розглядали сербські, хорватські та українські фразеологізми.

Ключові слова: порівняльна фразеологія, фразеологізми, славісти, сербська мова, хорватська мова, українська мова.

В статье перечисляются слависты-языковеды, которые в своих сравнительных фразеологических трудах рассматривали сербские, хорватские и украинские фразеологизмы.

Ключевые слова: сравнительная фразеология, фразеологизмы, слависты, сербский язык, хорватский язык, украинский язык.

The article lists the Slavic linguistics with comparative phraseology works considered Serbian, Croatian and Ukrainian phraseological units.

Key words: comparative phraseology, slavists, Serbian, Croatian, Ukrainian language

У першій половині XIX ст. славісти зверталися до прислів'їв та фразеологічних словосполучень як до різновиду лексикографічних джерел. Посилений розвиток вивчення національних мов у другій половини століття з часом вплинув і на потужний розвиток порівняльних дисциплін на зламі століть. У працях Олександра Потебні ці форми досліджуються вже не тільки як мовне джерело, а і як явище, що функціонує за своїми правилами. Порівняльні фразеологічні дослідження були відносно рідким до створення великих фразеологічних словників національних мов та перших порівняльних словників.

Тут буде розглянуто позиції мовознавців, які у міжслов'янських фразеологічних порівняннях розглядали українську або сербську фразеологію. Мовознавець Борис Ларін, випускник Київського університету (1914 р.) та професор Ленінградського університету, у семантичних дослідженнях слів та виразів у діхронній перспективі вказав на можливості історичної фразеології. Його стаття «О народной фразеологии», представлена в Інституті мовознавства імені О. Потебні у Києві, аналізує українські діалектні матеріали та їхнє застосування у творах українських письменників Панаса Мирного и Івана Карпенко-Карого [11]. У Росії Борис Ларін

започаткував історико-етимологічні дослідження, які продовжили його не менш славетні учні: діалектолог і лексикограф Людмила Івашко, лексикограф, богеміст Галина Лілич, а також фразеолог славіст та русист Валерій Мокієнко. Неоцінений внесок до реконструкції деяких фразеологізмів сербів та українців зробили засновник російської етнолінгвістики Микита Толстой та білоруський фразеолог Володимир Коваль.

Видатний фразеолог Валерій Мокієнко, учень Бориса Ларіна, професор університетів у Санкт-Петербурзі та Грейфсфельді, опублікував сотні статей, був редактором багатьох збірників, керівником низки кандидатських та докторських дисертацій. Є автором двох видань книги «Славянская фразеология» (1980, 1989), в якій опрацьовано багато теоретичних питань на підставі значного за обсягом фразеологічного матеріалу [14; 15; 16]. В. Мокієнко є рушієм ініціатив у дослідженні слов'янської фразеології, головою фразеологічної комісії при Міжнародному комітеті славістів, засновником семінара, який сьогодні називається «Фразеологічний семінар проф. В.М. Мокієнка», представленого на сайті <http://phraseoseminar.slovo-spb.ru/>. На цьому сайті розміщено інформацію про конференції, нові видання, фразеологів, а також надано можливість користування електронною бібліотекою. Визначені напрямки діяльності семінару охоплюють загальну і слов'янську фразеологію, діалектну і ареальну фразеологію слов'янських мов, порівняльну та історичну фразеологію, фразеологію в художньому та публіцистичному тексті (функціонально-стилістичні проблеми), фразеологію в просторіччі, фразеологію і етнолінгвістику, проблеми перекладу фразеології, складання фразеологічних словників слов'янських мов.

У Польщі мало дослідників порівнювали польські та українські або польські та сербські чи хорватські фразеологізми. Даріуш Сечковський (Dariusz Siczkowski) зробив словник «*Podstawowy słownik frazeologiczny chorwacko-polski*» (Oświęcim, 2011). Іоланта Дзюба та Регіна Вижекєвич-Максимов, викладачки Гданського університету, запропонували методологічні засади для створення сербсько-хорватсько-польського словника крилатих слів. Славіст із Вроцлава Влодзімеж Височанський залучав до своїх праць про компаративні фразеологізми також одиниці із сербської мови.

Фразеологізмами сербів та хорватів в західній Європі займалися німецькі мовознавці Уте Карлаваріс-Бремер (Ute Karlavaris-Bremer), Юрген Петерманн (Jürgen Petermann) та видатні австрійські славісти Вольфганг Ейсмманн (Wolfgang Eismann), Петер Гжибек (Peter Grzybek). Важливим виданням для пареміології є семіотично спрямований міжнародний журнал «*Proverbium. Yearbook of International Proverb Scholarship*,» (1, 1984–30, 2013). У ньому публікувалися тексти російських (Григорія Пермякова, Дмитра

Добровольського, Валерія Мокієнка) та хорватських авторів (Даници Шкари, Павао Микича, Жельки Матулини-Срак, Міріани Влахович).

У порівняльних славістичних працях фразеологів в Україні переважають порівняння української з мовами сусідів. Видатним представником порівняльного вивчення російських та українських фразеологізмів є Юрій Прадід. Він захистив докторську дисертацію «Проблеми фразеологічної ідеографії (на матеріалі української і російської мов)» (1997 р.). Є автором монографії «Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень)» (1997 р.), ідеографічного словника «Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь: Эмоции человека» (1994 р.) та багатьох статей. Олена Куцик захистила кандидатську дисертацію «Слова-символи як образно-смысловий центр формування фразеологізмів: на матеріалі української та російської мов» (1996 р.). Людмила Дядечко досліджувала неофразеологізми та крилаті слова в двох мовах.

Свої польсько-українські фразеологічні порівняння львівська полоністка Алла Кравчук спрямувала на фразеологізми з власними назвами. Фразеолог зі Львова Олена Левченко досліджує теоретичні проблеми, тлумачення фразеологізмів з когнітивної точки зору, символіку у фразеологізмах, сталі порівняння слов'янських мов та ін. Анатолій Івченко у своїх статтях досліджував семантичне походження та зв'язки польських та українських фразеологізмів. Наталія Дем'яненко з Києва, яка займається польською фразеологією, опублікувала декілька розвідок з порівнянням польських, українських і російських фразеологізмів із музичним та тваринним компонентом [2]. Про словацько-українські фразеологічні порівняння писали Ганна Неруш із Києва (зоофразеологізми [18]), Зоряна Унук (дівоче Ястремська, зараз Гілецька) зі Львова, яка захистила у 2000 р. кандидатську дисертацію «Словацька й українська фразеологія з компонентами-назвами метрологічних і грошових одиниць» [21; 25], Оксана Савка (біблійні оніми у фразеологізмах) зі Львова.

Кафедра слов'янської філології Інституту філології КНУТШ є осередком здійснення наукових фразеологічних міжслов'янських порівнянь. Українсько-чеські фразеологічні порівняння були об'єктом праць Лілії Назаренко, яка свою увагу зосередила на сталих порівняннях (компаративних фразеологізмах) та проблемі перекладу чеських фразеологізмів українською, як і українських фразеологізмів чеською. Людмила Даниленко у своїй монографії про чеську фразеологію проводить принагідні порівняння з українськими фразеологізмами. Оксана Коваль-Костинська опублікувала практикум «Зіставна характеристика лексичних та фразеологічних одиниць української та однієї зі слов'янських мов» (2004 р.).

Болгаристка Леся Петровська писала про фразеологізми мімічно-жестового походження в українській, болгарській та сербській мовах [19; 20].

На кафедрі слов'янської філології у 2011 р. за участі Сергія Єрмоленка, Лесі Петровської, Вероніки Ярмач, Деяна Айдачича та студенток сербської філології Людмили Недашківської, Людмили Верещак та Лілії Іванової був проведений круглий стіл. Його матеріали були надруковані у вигляді тематичного блоку «Мовна картина світу в сербській та українській фразеології (порівняння)» у шостому випуску щорічника «Українсько-сербський збірник Украс» 2011 р. Олена Ващенко та Вероніка Ярмач надрукували статтю «Сопоставительный анализ фразеологических единиц в чешском, сербском, украинском и русском языках на основе составления словаря фразеологизмов славянских языков» [3].

У Сербії та Хорватії. У Сербії про сербські прислів'я зі збірників Вука Караджича та Джури Даничича писали фольклористи й мовознавці, їх використовували для вивчення народної характерології. Вирізнення фразеології як окремої дисципліни в середині ХХ ст. та її стрімкий розвиток не позначився у Сербії появою нового кола фахівців. Фразеологізми були складовою опрацьовуваного матеріалу для колективу лексикографів, які створювали словник сербської мови Сербської академії наук та мистецтва. Деякі теоретичні питання представлено в роботі Милорада Дешича «Критерії визначення фразеологізмів у словниках сучасної сербськохорватської мови» (1984) [4].

Дослідниця сербської мови Драгана Мршевич-Радович, професор Філологічного факультету Університету в Белграді, найбільшою мірою присвячувала увагу сербській фразеології. Її дисертація «Фразеолошко глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику» опублікована книгою 1987 р. Вибір статей із наукових журналів та збірників опублікований у її книзі «Фразеологија и национална култура» (Фразеологія і національна культура, 2008). Драгана Мршевич-Радович зосереджується на фразеологізмах непрозорого, забутого значення та знаходить втрачені факти, часто народної культури. Її культурологічні пошуки охоплюють також історичні факти, що допомагають зрозуміти значення фразеологізмів. Цей метод близький підходам Микити Толстого та Валерія Мокієнка, що авторка у деяких посиланнях підтверджує також цитуванням їхніх праць. Дослідниця є членом Фразеологічної комісії Міжнародного комітету славістів. Деяким питанням фразеології присвяченні поодинокі статті сербських мовознавців: Егон Фекете писав про оніми в сербських фразеологічних одиницях [22], Милан Шипка публікував тексти про образ та про фраземи з компонентом жестів, а Райна Драгичевич визначала межі фразеологічних форм.

У міжслов'янських фразеологічних дослідженнях сербських мовознавців чітко домінують сербсько-російські порівняння. Абдулах Мушович був викладачем російської мови, професором Філософського факультету у Приштині. Головною темою його порівнянь є соматизми в російських та сербських фразеологізмах. Абдулах Мушович опублікував низку статей у філологічних журналах і збірниках та книгу *«Соматске фразеолошке јединице за изражавање емоција и њихова синтаксичка функција (На материјалу руског и српског језика)»* 2002 р. Драгован Чампар опублікував статтю про іменникові демінутиви в російській та сербській фразеології [24].

Ана Пеянович викладає на російській філології Філософського факультету в Никшичі Університету Чорногорії. З 2003 р. по 2006 р. вона працювала лектором сербської мови на кафедрі слов'янської філології Санкт-Петербурзького університету. Дослідниця вивчає сталі порівняння, морфологічні трансформації фразеологізмів, фразеологічні форми в літературних творах П. П. Негоша та їх перекладах російською мовою, а також фразеологічні форми в романі Бранка Брджанина Байовича. Як знавець текстів російських фразеологів авторка їх цитує і застосовує у текстах. Захистила докторську дисертацію про фразеологію «Гірського вінця» Негоша в російських перекладах. На основі дисертації опубліковано її книгу «Фразеологија Горског вијенца. Фразеолошки жанрови. Културни концепти. Руски преводи» (2010 р.).

Драгана Дракулич-Прийма захистила у Санкт-Петербурзі 2012 дисертацію «Фразеологические единицы фразеосемантического поля лжи и обмана в русском языке на фоне сербского языка». Вона також порівнювала фразеологізми з топонімічними та етнімічними компонентами. Драгана Дракулич-Прийма викладає на кафедрі слов'янської філології Санкт-Петербурзького університету. З фразеологами у Санкт-Петербурзі пов'язана також Ірина Кузнецова з Чебоксар, яка захистила у 1995 р. дисертацію «Устойчивые сравнения русского языка (в сопоставлении с украинскими и сербохорватскими)» [10]. Дар'я Войводич порівняла наказовий спосіб у сербських та російських фразеологізмах [1]. Маріана Киршова з Москви, викладачка Філософського факультету в Никшичі, порівнювала російські та сербські фразеологізми з компонентами-назвами тварин (кінь та вовк та ін.), числами звертаючи увагу на національно-культурну специфіку [7; 8].

Дуже розвинутою є фразеологічна школа хорватських славістів, яка дала значні результати не тільки у вигляді словників, але й філологічних розвідок. Поштовх до фразеологічних міжслов'янських порівнянь дала професор Антица Менац (нар. 1922 р.), русистка і кроатистка, яка на

кафедрі російської філології Філософського факультету у Загребі працювала на посадах від асистента до професора і завідувача кафедри. Нині член кореспондент Хорватської академії наук та мистецтв, вона опублікувала також монографію «Hrvatska frazeologija» (2007 р.), в якій уміщено також кілька компаративних хорватсько-російських розділів про синтаксис, синонімію, антонімію, запозичення та різні типи калькувань. Антіца Менац з Аллою Коваль зробила сьогодні вже малодоступний «Українсько-хорватський або сербський словник» (1979 р.). Вона була редактором двотомного російсько-хорватського або сербського фразеологічного словника Тат'яни Корач (1979-1980), а з Раїсою Тростинською зробила тримовний хорватсько-російсько-український фразеологічний словник, який мав два видання. Антіца Менац з богемістами Дубравкою Сесар та Ренатою Кухар уклала також хорватсько-чесько-словацький фразеологічний словник (1986, 1998). А. Дуганджич у тексті «Контрастивні дослідження української фразеології в Хорватії» вказує на внесок Антіци Менац та Раїси Тростинської, підкреслюючи їхній тримовний фразеологічний словник, а також дослідження та публікації [5].

Славістичну фразеологічну лексикографію в Хорватії продовжує Желька Финк, авторка словника сталих порівнянь та співавторка (з Іриною Мироною-Блажиною та Радомиром Вентурином) хорватсько-російського фразеологічного словника *Hrvatsko-ruski frazeološki rječnik* (2011 р.). Желька Финк опублікувала багато текстів про різні російсько-хорватські фразеологічні порівняння [23]. Вона є членом Фразеологічної комісії Міжнародного комітету славистів і активним учасником фразеологічних конференцій.

Українські та сербські фразеологізми використовувалися у загальнослов'янських порівняннях, а окрему увагу саме їм приділяли Микита Толстой, Раїса Тростинська, Леся Петровська, Вероніка Ярмач та автори тематичного блоку «Мовна картина світу в сербській та українській фразеології». Напрацювання сербських, хорватських та українських фразеологів у інших міжслов'янських порівняннях, передусім зіставлення із фразеологізмами російської або польської мов, можуть допомогти в майбутніх дослідженнях українських та сербських фразеологів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Войводић Д.* Императив у српским и руским фразеологизмима // Славистика. – Београд, 17, 2013. – С. 74–82;
2. *Дем'яненко Н.* Дем'яненко Наталія Борисівна [Електронний ресурс] Режим доступу www.philology.kiev.ua/php/8/2/dem_ukr.pdf;
3. *Ващенко Е., Ярмач В.* Сопоставительный анализ фразеологических единиц в чешском, сербском, украинском и русском языках на основе составления словаря фразеологизмов славянских языков // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. – 2013. – Вип 21. – С. 6–14;
4. *Дешић М.* Критеријуми за одређивање фразеологизма у рјечницима савременог

српскохрватског језика // Лексикографија и лексикологија. Зборник радова. – Нови Сад, Београд, 1984. – С. 53–65; **5.** *Дуганджич А.* Контрастивні дослідження української фразеології в Хорватії // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. – 2011. – Вип. 16. – С. 52–64; **6.** *Івченко А.* Польсько-українські фразеологічні контакти та етимологічний аналіз фразеології // *Slavia Orientalis*. – 48, 1999. – № 3. – С. 443–448; **7.** *Киришова М.* Прилог проучавању фразеологизама (руско-српске паралеле) // Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 30/1. – С. 149–157; **8.** *Киришова М.* К вопросу о сопоставительном изучении славянской фразеологии: (на примере тематической группы фразеологизмов с зоонимами в сербском и русском языках) // Зборник Матице српске за славистику. – 2003. – 63. – С. 95–104; **9.** *Кравчук, А.* Омонімія у сфері польсько-української ономастичної фразеології // Матеріали міжнародної славистичної конференції пам'яті професора Костянтина Трофимовича (1–3 квітня 1998 року): у двох томах. – Т. 1. – Львів, 1998. – С. 357–362; **10.** *Кузнецова И.* Типы устойчивых сравнений с антонимичными компонентами (на материале русского, украинского и сербохорватского языков // ВСПУ. – 1994/3 (16). – С. 109–112; **11.** *Ларин Б.* О народной фразеологии [Електроний ресурс] Режим доступу www.philology.ru/linguistics3/larin-77e.htm; **12.** *Левченко О.* – [Електроний ресурс]. – Режим доступу <http://levchenko.eu/>; **13.** *Менац А.* Hrvatska frazeologija. – Zagreb, 2007; **14.** *Мокиєнко В.* Славянская фразеология. – Москва, 1989. – 207 с.; **15.** *Мокиєнко В.* Українська етнофразеологія у загальнослов'янському висвітленні // Мовознавство: Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. українців / Відп. ред. В. Німчук. – К., 2002. – С. 379–385; **16.** *Мокиєнко В.* Спроба системного етимологічного аналізу українських фразеологізмів // Мовознавство. – 1974. – № 2. – С. 26–36; **17.** *Назаренко Л.* Деякі аспекти взаємодії чеської та української фразеологічних компаративних мікросистем у процесі перекладу // Проблеми слов'янознавства. – 2000. – Вип. 51. – С. 255–258; **18.** *Неруш Г.* Зіставний аналіз чесько-української анімалістичної фразеології // Зіставне дослідження української, чеської та російської мов: Зб. наук. праць. – К., 1987. – С. 152–175; **19.** *Петровська Л.* Відображення емоційного стану людини у фразеології (на матеріалі фразеологізмів мімічно-жестового походження в українській і болгарській мовах) // Славистика. – 2004. – Кн. 8. – С. 324–329; **20.** *Петровська Л.* Мова тіла в українській і сербській фразеології // Українсько-сербський збірник Украс. – 2011. – Вип. 6. – С. 139–163; **21.** *Унук З.* Словацкая и украинская фразеология с компонентом-названием метрологических и денежных единиц автореферат диссертации по филологии. – К., 2000; **22.** *Фекете Е.* Топонимски елементи у српскохрватским фразеолошким секвенцама // Ономатолошки прилози. – 1996. – Бр.12. – С. 23–30; **23.** *Финк Арсовски Ж., Ковачевић Б., Хрњак А.* – *Fink Arsovski Željka, Kovačević Barbara, Hrnjak Anita* Bibliografija hrvatske frazeologije i popis frazema analiziranih u znanstvenim i stručnim radovima. – Zagreb, 2010; **24.** *Чамтар Д.* Фразеологија именичких деминутива у руском и српском језику // Зборник Филолошког факултета у Приштини. – 1993. – Кн. 3. – С. 241–258; **25.** *Ястремська З.* Словацька і українська фразеологія з компонентами-назвами шляхових мір // Матеріали міжнародної славистичної конференції пам'яті професора Костянтина Трофимовича (1–3 квітня 1998 року): у двох томах. – Т. 1. – Львів, 1998.

Білик К.А. (Київ, Україна)

**Консоціації художнього концепту БОГ у поезії Р. М. Рільке
в українських перекладах**

У статті аналізується роль консочіюваних лексем при відображенні ПКС Р. М. Рільке, демонструється спосіб аналізу окремих граней основних художніх концептів за допомогою пошуку регулярних коокурентів їхніх слів-номінатів, а також обґрунтовується значимість відтворення консочіюваних лексем на матеріалі зіставлення з українськими перекладами.

Ключові слова: Р. М. Рільке, картина світу, поетична картина світу, мовна картина світу, консочіація, концепт.

В статье проанализирована роль консочированных лексем при изучении ПКС Р. М. Рильке, продемонстрирован способ анализа отдельных граней основных художественных концептов при помощи поиска регулярных коокурентов их слов-номинатов, а также обосновывается значимость перевода консочированных лексем на материале сопоставления с украинскими переводами.

Ключевые слова: Р. М. Рильке, картина мира, ПКС, МКС, консочіація, концепт.

The article analyzes the role of consociated lexemes in reflection of R. M. Rilke's poetic picture of the world, suggests the method of analysis of certain edges of poetic concepts by searching for regular co-occurrences of their nominates. It also proves the necessity of translation of consociated lexemes on the example of Ukrainian translations of Rilke's poetry.

Key words: R. M. Rilke, picture of the world, poetic picture of the world, linguistic picture of the world, consociation, concept.

Картина світу — це система знань та уявлень людини про оточуючу її природу та соціальну дійсність, яка виникає у неї в результаті осмислення її взаємодії зі світом. Цей термін запропоновано фізиками на початку ХХ ст. (Г. Герц, 1914), М. Планк, 1929). Л. Вітгенштайн переніс його до гуманітарних наук [15, 29], а особливо активно цим терміном послуговуються у своїх працях другої третини ХХ ст. лінгвісти-семіотики [20, 36]. Це поняття виявилось настільки продуктивним, що породило цілу низку праць, які досліджували феномен картини світу з різних теоретико-методологічних засад, виділяючи її підтипи: концептуальна картина світу (Р. І. Павленіс), мовна картина світу (В. А. Маслова, Ю. М. Караулов, О. С. Кубрякова, Р. І. Павленіс, В. М. Телія), поетична картина світу (В. А. Маслова, Н. С. Болотнова), міфологічна картина світу, наукова картина світу, релігійна картина світу, наукова картина світу, філологічна картина світу. Для нашого дослідження найбільше значення мають ККС, МКС та ПКС; ми спробуємо показати їх відмінності та точки перетину і виходу на текстову поверхню, які важливі для перекладу поетичних творів Р.М. Рільке.

Концептуальна картина світу (ККС, часто — просто “картина світу”) формується у свідомості людини при прямому контакті з навколишнім світом. Отримана за допомогою органів чуття інформація інтеріоризується із залученням асоціативно-апперцепційного апарату, узагальнюється і систематизується. Її структурними одиницями є концепти. За словами В.І.Постовалової, “існує стільки картин світу, скільки є спостерігачів, що контактують зі світом” [Цит.за 19, 124]. ККС невербалізована, індивідуальна, а також динамічна, оскільки розширюється і змінюється залежно від пережитого і осмисленого людиною. Цей тип картини світу є найсуб’єктивнішим.

Один із найбільш досліджуваних підтипів картини світу — мовна картина світу (МКС). Це фрагмент світу, осмислений представниками певного етносу, зафіксований засобами мови. ККС формується у свідомості людини за допомогою і під впливом лінгвістичних, металінгвістичних та паралінгвістичних етноспецифічних засобів, а саме: лексем, фразеологізмів, граматико-синтаксичних структур, образно-тропеїчних, дискурсивних засобів тощо. Базовий елемент МКС (як і ККС) — концепт. Питання про те, яка картина світу первинна, МКС чи ПКС, — активно обговорюється у сучасній науковій літературі. Це продовження дискусії, розпочатої ХІХ ст. В. фон Гумбольдтом, підтриманої Е. Сепіром та Б. Уорфом і підхопленої ХХ ст. когнітивними лінгвістами та психологами. Багато дослідників, у тому числі В. А. Маслова, вважають МКС визначальною, оскільки мовні засоби, які є у розпорядженні людини, детермінують її сприйняття. Найпоширеніша метафора серед прибічників цієї гіпотези — мовна призма, крізь яку сприймається світ.

О. С. Кубрякова не заперечує вплив мови на ККС, однак, подібно до більшості західних учених ([3]) ставиться критично до безумовно детермінуючої ролі мови, не заперечуючи, однак, її впливу. Дослідниця доводить, що структури свідомості, ККС, мають первинне значення, саме вони формують мову і мовлення [17, 94-95]. Згідно з такими уявленнями, МКС та ККС перебувають у відношеннях частина-ціле, тобто, МКС — це лише та невеличка частина уявлень про світ, яка має “прив’язку” до мови [18, 142]. Ми схильні вважати, що у вирішенні цього питання слід розрізняти МКС загальнонаціональну та індивідуальну. Дослідження МКС у широкому значенні може дати уявлення про особливості категоріальної структури мислення людини, визначені її етнічною мовою. Однак у повному обсязі таке вивчення потребує співставного аналізу на різномовному та різножанровому матеріалі, а також підкріплення психолінгвістичними експериментами. Специфічною рисою МКС, що контрастує із ККС, вважається її повільна змінюваність; у цьому значенні можна говорити про МКС тільки в етноспецифічному сенсі, оскільки мова окремої людини змінюється значно

швидше і динамічніше, бо напряду залежить від її інтересів, особистого досвіду, емоційних переживань. Залежно від названих факторів, окрім визначених етнічною мовою, вона вдається до тих чи інших мовних одиниць, вводить ті чи інші лексеми до свого словника, а частину — свідомо відкидає; для заповнення мовних лакун людина вдається до специфічних метафор, які залежать від її особистого досвіду. Отже, при вивченні МКС у вужчому, індивідуальному значенні, не можна заперечувати визначальний вплив індивідуального досвіду, інтересів, щонайменше, на вибір тих чи інших лексичних одиниць, звернення до певних тем, а культурно-специфічне відступає на другий план. І хоча формуючий вплив мови на когнітивні процеси підтверджений, зокрема, психолінгвістичними експериментами [5; 1; 7], не менш важливим видається нам і зворотній зв'язок.

ПКС — це підвид індивідуальної МКС, що характеризується високим ступенем суб'єктивності. Це вторинна картина світу, що витворена у художньому тексті. Однак попри свою пов'язаність із МКС, методологія дослідження ПКС позбавлена пошуку етноспецифічного наповнення її концептів, і увагу зосереджено на індивідуально-авторському наповненні її художніх концептів. МКС націлена на уніфікацію мовних одиниць, вона шукає спільне у мисленні людини та у структурі мовних одиниць; натомість ПКС із самого початку закорінена у фікціональному світі, витвореному в художньому тексті, який знаходиться у владі письменника. Її базова одиниця — художній концепт, а отже, на меті вона має пошук індивідуально-специфічних авторських наповнень концепту. Вона імплікує зосередження уваги на відмінностях між індивідуально-авторським та культурно-специфічним наповненням тих концептів, що представлені словом-номінатом. За визначенням В. А. Маслової, ПКС — це особлива форма художньої свідомості, варіант фіктивної дійсності, яка відбиває особливості мислення автора, його “систему змістів, образів і уявлень, що сформувалися у свідомості автора й читача за допомогою одиниць формальної, змістової, функціональної, культурної, естетичної й духовної семантики поетичного тексту” [19, 123]. Специфічною рисою ПКС є те, що її творцем та носієм виступає одна людина, поет. На суб'єктивності та художності ПКС наголошують більшість її дослідників: Г. Колшанський [16, 98-99], В. Маслова [19] М. Алефіренко [14, 2]. ПКС “віртуальна”, тобто, вона не відображає реальний світ та реальне співвідношення предметів та явищ; вона є поетизованим відображенням уявлень митця про світ і не повинна бути правдоподібною або звичною; вона моделює *можливі світи*. За словами В. Маслової, ПКС “викривляє реальність, затемнює її, водночас відкриваючи світ у новому, неочікуваному світлі” [19, 126]. Н. Болотнова підкреслює комунікативність та інтенційність ПКС. Ми більше схильні вважати ПКС тим, що можна назвати семантичним аспектом ідіостилу автора, відбиттям не стільки інтенцій автора, скільки його

світобачення, висловленого у тексті. В основі будь-якої МКС лежить, звісно, універсальна модель дійсності, структурована за допомогою таких невербальних засобів, як універсальний предметний код чи “мова” предметних когнітивів [14, 5]. ПКС, окрім стилістично забарвлених лексем, неологізмів чи окказіоналізмів, може виражатися цілком звичними словами (цитата про потенціал кожного слова стати поетичним), які звично функціонують у мовній системі. Тому метою аналізу має стати виділення носіїв специфічних сем, вкладених автором у звичні лексеми, і встановлення смислового наповнення співвідносних з ними концептів. На нашу думку, пошук таких лексем-номінатів слід проводити, найперше, за частотністю їх вжитку, а відкриття додаткових смислів повинно відбуватися через аналіз текстово-асоціативних зв’язків, у яких воно перебуває.

Тут доречно звернутися до теорії Г. Шпербера про те, що слова-коокуренти (за умови їх регулярності) мають спільну сему, а отже — вони здатні розкривати грані художнього концепту, зі словом- номінатом якого вони часто вжиті. Г. Шпербер такі слова називає консоційованими [11, 6]. Ця теза важлива, оскільки консоціати нерідко можуть бути неочікуваними. Наприклад, Г. Шпербер наводить до прикладу несподівану для сучасного читача, однак регулярну в “Парцифалі” В. фон Ешенбаха коокурентцію слів *серце* та *око* (а подекуди — *своза*), що дозволяє зробити висновок про свідчення тужливих, болісних переживань цими словами. Поетичний текст — надзвичайно концентрований; місце кожного слова у вірші — чітко виважене і спричинене не тільки ритмомелодикою, але й глибинними семантико-когнітивними закономірностями, не завжди усвідомлюваними. У вірші немає місця для докладного опису явищ — це реалізовано сугестивно, ненав’язливо, і велику роль відіграють у цьому процесі асоціації та консоційовані слова. Отже, типово авторські консоціації не варто опускати при перекладі, або замінювати довільним чином, хай якими несподіваними (і, здавалося б, необов’язковими) вони б не були.

У текстах Р. М. Рільке частими коокурентами центрального концепту усієї його творчості БОГ виступають слова *темрява* та *темний* (*Dunkelheit, dunkel*), *серце* (*Herz*), *рука* (*Hand*), *час* (*Zeit*), *земля* (*Erde*), *вітер* (*Wind*), *життя* (*Leben*), *смерть* (*Tod*), *плід* (*Frucht*), *звук* (*Ton*), *річ* (*Ding*), *ніч* (*Nacht*), *око* (*Auge*), *теплый* (*warm*), *дерево* (*Baum*), *гілка* (*Ast, Zweig*), *стиглий, зрілий* (*reif*), *коло, колоподібний рух* (*Kreis, kreisen*) тощо. Оскільки, посилаючись на Г. Шпербера та набутки корпусних лінгвістів [9; 8; 4; 13; 12; 6], регулярні слова-коокуренти зберігають семантичну близькість з ключовим словом, ми вважаємо ці слова принципово важливими для перекладу. Це зауваження важливе з огляду на те, що більшість перекладачів поезії згодні між собою у тому, що буквальною перекладу часто можна нехтувати, аби зберегти глибинний

смісл поезії [2, 435]. Однак непросто визначити, яке випущення прийнятне, а яке ні, навіть будучи дуже обізнаним із творчістю певного автора, що ми й хотіли б продемонструвати далі.

Перекладання Рільке українською мовою починається у 20-х рр. ХХ ст. майже водночас в радянській Україні (П. Тичина, М. Зеров, М. Йогансен, М. Бажан та інші), у Західній Україні й у еміграції (Ю. Липа, Л. Мосендз, М. Рудницький та інші). Після цього в УРСР настала тривала пауза, поет був віднесений до декадентів, яким не залишалося місця в соціалістичному суспільстві. Підхід до Рільке поступово почав мінятися за часів «хрущовської відлиги», у 60-70-х рр. минулого століття. Розгортається досить широке й активне освоєння творчості Рільке. Особливо значна роль у цьому процесі належить М. Бажану, який підготував і видав збірку перекладів Рільке [22]. Великий інтерес до Рільке виявив В. Стус, який за колючим дротом концтабору переклав його вершинні твори й немало інших поезій. Серед перекладів Рільке, здійснених в еміграції, слід виділити книжку Б. Кравціва «Речі й образи» [21]. Наприкінці ХХ ст. з'явилася когорта перекладачів Рільке, котрі, поряд з попередниками, представлені у двотомному виданні білінгва із серії «Шедеври світової поезії» [23]. Роман «Нотатки Мальте Ляврдиса Брігге» уперше було перекладено українською лише 2010 року Ю. Прохаськом.

Поетична спадщина Рільке перекладалася (і перекладена) на українську мову нерівномірно. Спершу чи не найбільше українських перекладачів приваблювала його рання поезія (що спостерігається й на сьогодні). Думається, що тут дається взнаки національна поетична традиція, до якої легко вписується ранній Рільке. Перелом наступає у другій половині ХХ ст., що найяскравіше проявилось в перекладах М. Бажана і В. Стуса, у них акцент рішуче переноситься на пізнього Рільке, на його цикли «Дуїнянські елегії» і «Сонети до Орфея». Так, у згадуваній збірці перекладів Бажана рання поезія представлена окремими віршами (загальним числом 7), зате маємо у ній усі 10 дуїнянських елегій і дві частини «Сонетів до Орфея» (певна неповнота їх другої частини є також наслідком цензурного втручання). В.Стус переклав усі дуїнянські елегії і здійснив вперше повний переклад «Сонетів до Орфея». Стус обрав для перекладу лише два вірші із ранніх збірок («Народна пісня» і «Слова, що в буднях...»). І навпаки, у великій добірці перекладів із Рільке М. Ореста половина складається із перекладів ранньої поезії. М. Фішбейн переклав, здебільшого, ранні поезії Рільке, однак йому ж належать майже три десятки перекладів «Сонетів до Орфея» [25]. Найвиразніше концепт БОГ експліцитно проявився у збірці «Книга годин» та у пізньому періоді творчості Р. М. Рільке. Ми пропонуємо звернутись до аналізу окремих його поезій.

Вірш “Ich lese es heraus aus deinem Wort...” [10, 203–204] відбиває мотив підвладності Бога долі. В ньому знаходимо велику кількість знакових консоціатів концепту БОГ: *буття, теплий, жити, помирати, стиглі кола: ...mit welchen deine Ha'nde um das Werden / sich ründeten, begrenzend, warm und weise. / Du sagtest leben laut und sterben leise / und wiederholtest immer wieder: Sein. / Doch vor dem ersten Tode kam der Mord. / Da ging ein Riß durch deine reifen Kreise* [10, 203–204]. Цей вірш представлено у “Темних плачах” [23] у перекладі О. Жупанського. У більшості своїх ці консоціації передані у перекладі, за винятком субстантивованого дієслова *das Werden*, вжитого тут у значенні *світ, що перебуває у становленні* в опозиції до дієслова (чи віддієслівного прикметника) *Sein* — *бути* (чи *буття*), а також прикметника *теплий*, який постійно ігнорується: *Твоя рука понад скресанням духів / Означила так мудро все навколо. / Казав померти стиха, жити вголос / І шепотів знято слово: бути. / Та в першій смерті вбивство пізнаю. / Враз тріщина пройшла крізь зріле коло. ..* [23, 149]. У цьому вірші вперше в збірці з’являється концепт СМЕРТЬ, причому у бінарній опозиції *смерть природна (Tod) – вбивство (Mord)*. Р. М. Рільке вкладає трагічний зміст у неї, оскільки вона є порушенням головного закону становлення всього існуючого, і це порушення тим трагічніше, що воно відбулося ще до «запуску системи», до першої смерті. М. Бажан не став розділяти ці два поняття і згладив опозицію між ними, зробивши *вбивство* гіпонімом до слова *смерть*. Як правило, так воно і є, але, якщо брати до уваги важливість концепту СМЕРТЬ для текстів Р. М. Рільке (*Tod* — 163, *Sterben* — 81, *Mord* — усього 4 вжитки в усьому корпусі його текстів), можна висловити думку, що їх нерозділення може датися взнаки при читанні перекладу.

Вірші третьої частини презентують, у першу чергу, код смерті, що винесено і у назву “Книга убозтва і смерті”. Важливим для поета було виділити *смерть природну (особисту)* і *смерть деіндивідуалізовану*. Коротке вираження це знайшло у трьох рядках, написаних 15 квітня 1903 року (а більш докладне — у “Нотатках Мальте Лявридса Брігге” [24, 22–30]): *O Herr, gieb jedem seinen eignen Tod. / Das Sterben, das aus jenem Leben geht, / darin er Liebe hatte, Sinn und Not* [10, 256]. Читаємо у перекладі: *О Господи, дай кожному його єдину смерть. / Вмирання з кожного життя іде, / Тут він кохав, творив і горя мав уцерь* [23, 195]. Як бачимо, у перекладі цей, безсумнівно, важливий елемент «власної» смерті згладжено заміною на слово “єдина”, яке нібито відбиває зміст німецького слова, однак водночас нівелює таке важливе для Р. М. Рільке протиставлення. І така неоднозначна його передача у єдиному перекладі із багатьох віршів, де поет звертається до цього мотиву, може стати загрозою того, що цей мотив залишиться невідомим українському читачеві.

Однією з найчастотніших консоціацій слова *Бог* у корпусі текстів Р. М. Рільке є слово *dunkel* та похідні від нього, а отже, при згадуванні слова “темний”, у свідомості чутливого реципієнта повинно виринати слово “Бог”. Проте у ґрунтовному виданні віршів Р. М. Рільке “Темні плачі” знаходимо кілька випадків, де слово *dunkel* при перекладі випускається: *und sehn einander dunkel an — очима в очі впершись навзаємно* [23, 146–147] (М. Бажан); *aber im dunklen Intervall versöhnen / sich beide zitternd. / Und das Lied bleibt schön — та тиха пауза їх поєднає / в тремтінні. / Й пісня чарів не втрачає* [23, 154–155] (М. Борецький). Така необережна трансформація опускає зв'язок зі словом *Бог*, тим самим знімаючи сакральність звучання.

Ще одним випадком “загубленої” семи *темрява* ми вважаємо систематичний переклад словом *зоря* чи *зоріти* слова *dämmern*, яке німецькою мовою має більш “темне” звучання, воно ближче до українського *сутеніти*, де виражена сема *темрява*, чого не можна сказати про вжитий перекладачами відповідник: *Du Dämmernde — ти є зоря* (О. Жупанський) [23, 140–141]; *Erst wenn es dunkelt, lassen wir dich los / und deine kommenden Konturen dämmern. — Аж як смеркає, ти встаси в світи: / зоріють обриси твої майбутні* (Б. Кравців) [23, 160–161]. В останньому випадку маємо навіть наголошену сему *світло* через *світи* й *зоріти*, що ще більше віддаляє задум автора від українського реципієнта.

Зауважимо, що явище консоціації цікаве не лише при аналізі випущень, до яких вдається перекладач. Не менше значення воно має, коли йдеться про додані слова. З цієї точки зору надзвичайно цікавий переклад В. Стуса вірша “Ich habe viele Brüder in Soutanen”: *Doch wie ich mich auch in mich selber neige: / Mein Gott ist dunkel und wie ein Gewebe / von hundert Wurzeln, welche schweigsam trinken. / Nur, dass ich mich aus seiner Wärme hebe, / mehr weiß ich nicht, weil al- le meine Zweige / tief unten ruhn und nur im Winde winken: Мій - темний бог, сотворений із плоті / корінь, що вік мовчазно соки п'ють. / Його тепло я відчуваю з кров'ю, / бо всі мої гулки од надір брості, / спокійні глибом, кроною гудуть* [23, 138–139]. З одного боку, спостерігаємо чи не найточнішу передачу переважної більшості консоціацій слова *Бог*: *Wurzeln* – *корінь*, *Wärme* – *тепло*, *Zweige* – *брості*; слово *Wind* збережене імпліцитно, слово *кров*, яке у даному випадку відсутнє в оригіналі, цілком відповідає консоціативній структурі слова *Бог* у Р. М. Рільке, і В. Стус (чудово обізнаний з поезією Рільке) вніс це слово до перекладу. Однак, він же ввів до цього вірша очевидну консоціацію *плоть*, що виникла з колокації *плоть і кров* (притаманної також і німецькій мові, *Fleisch und Blut*), і яка цілком відсутня у Рільке. Більше того, слово *плоть* – *Fleisch* зустрічається у цілому корпусі текстів Рільке лише один раз, у той час як слово *кров* або його деривати — 57 разів. Отже, цей випадок є прикладом міжмовної консоціації, де звична перекладачеві колокація, вочевидь, мала вплив на результат перекладу.

Таким чином, консочіація має великий потенціал для застосування при аналізі перекладу поетичних творів, оскільки вона дозволяє виокремити ті синтактико-семантичні візерунки, які не мають чіткого синтаксичного оформлення, але завдяки яким виринає на поверхню авторська асоціативна мережа. Регулярні коокуренти виступають вузлами поетичної картини світу поета, кістяком його основних метафоричних образів, конституюють і транслують її, однак їх не просто досліджувати на матеріалі поезії через її низьку заклішованість. Для такого дослідження регулярність коокурентів релевантніша, ніж близькість їх (до уваги беруться коокуренти, відстань між якими становить 10, а то й 20 лексем), тому, з одного боку, такий метод дає змогу уловлювати чимало відтінків значень концепту, з іншого, вимагає об'ємного опорного корпусу (у нашому випадку — сума найзначніших поетичних та прозових текстів Р.М.Пільке).

ЛІТЕРАТУРА:

1. The Whorfian mind. Electrophysiological evidence that language shapes perception / [Athanasopoulos P., Wiggett A., Dering B., Kuipers J.-R., Thierry G.] // *Communicative & Integrative Biology*. — 2009. — Nr. 2(4). — P. 332–334; 2. *Eco U.* Übersetzen als Verhandeln / Umberto Eco // *Sprache im technischen Zeitalter*. — 2007. — Nr. 184. — S.434–441; 3. *Gumperz J. J.* Rethinking linguistic relativity / John J. Gumperz, Stephen C Levinson. — Cambridge: University Press, 1996. — 488 p.; 4. *Hunston S.* Corpora in Applied Linguistics / Susan Hunston. — Cambridge: University Press, 2002. — 241 p.; 5. *Khamsi R.* Russian speakers get the blues-being-human / Roxanne Khamsi // *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. — Nr. 104(19). — 2007. — P. 7780–7785; 6. *Louw B.* Contextual Prosodic Theory: Bringing Semantic Prosodies to Life / Bill Louw // *Words in Context*. In Honour of John Sinclair on His Retirement ; [Heffer, C., H. Sauntson, G. Fox (Eds.)] — Birmingham: University of Birmingham, 2000. — Hrsg. von Chris. Heffer und Helen Sauntson; 7. *Lupyan G.* Language can boost otherwise unseen objects into visual awareness / Lupyan G., Ward E. J. // *Proceedings of the National Academy of Sciences*. — 2013. — Nr. 110(35). — P. 14196–14201; 8. *Partington A.* Patterns and meanings: Using corpora for English language research and teaching / Alan Partington // John Benjamins Publishing, 1998. — 162 p.; 9. *Partington A.* “Utterly content in each other’s company”: Semantic prosody and semantic preference // *International Journal of Corpus Linguistics*. — 2004. — Nr. 9.1. — P. 131–156; 10. *Rilke R.M.* Die Gedichte / Rainer Maria Rilke. — Frankfurt am Main u. Leipzig: Insel Verlag, 2006. — 895 s.; 11. *Sperber H.* Einfu’hrung in die Bedeutungslehre / Hans Sperber ; [3. Aufl.]. — Bonn: Ferd. Dümmlers Verlag, 1965. — 96 s.; 12. *Stubbs M.* Collocations and cultural connotations of common words / Michael Stubbs // *Linguistics and Education*. — 1995. — Nr.7.4. — P. 379–390; 13. *Stubbs M.* Text and Corpus Analysis. Computer-assisted Studies of Language and Culture / Michael Stubbs. — Oxford, Cambridge: Blackwell Publishers, 1996. — 267 p.; 14. *Алефиренко Н.* Художественное слово и поэтическая картина мира / Николай Алефиренко // *Методи аналізу тексту*. — Чернівці : Чернівецький національний університет, 2009. — 350 с.; 15. *Вітгенштайн Л.* Tractatus Logiko-Philosophikus; Філософські дослідження / Людвіг Вітгенштайн. — К.: Основи, 1995. — 311 с.; 16. *Колианский Г. В.* Объективная

картина мира в языке и познании / Геннадий Викторович Колшанский ; [Отв. ред. А.М.Шахнарович]. – М.: Едиториал УРСС, 2005. — 128 с.; **17.** Кубрякова Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения: роль языка в познании мира / Елена Самойловна Кубрякова. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 560 с.; **18.** Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Б.А. Серебrenникова, Е.С. Кубрякова, В.К. Постовалова [и др.] // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. — М.: Наука, 1988. — С. 142–172; **19.** Маслова В.А. «Языковая картина мира» и «поэтическая картина мира» и их роль в межкультурной коммуникации / Маслова Валентина Авраамовна // Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология». — 2004. — Т. 17(56). — С. 121–126; **20.** Маслова В.А. Поэт и культура: концептосфера Марины Цветаевой. [Электронный ресурс]: Учебное пособие / Маслова Валентина Авраамовна. — М.: ФЛИНТА, 2012. — 256 с.; **21.** Рільке Р. М. Речі й образи / Райнер Марія Рільке ; [Переклад з німецької Богдан Кравців]. — Нюрнберг, 1947; **22.** Рільке Р. М. Поезії / Райнер Марія Рільке ; [Переклад з німецької Микола Бажан]. — К.: "Дніпро", 1974. — 279 с.; **23.** Рільке Р. М. Темні плачі: Поетичні твори у двох томах / Райнер Марія Рільке ; [Упоряд. примітки Б.Щавурський]. — Тернопіль: Навчальна книга: Богдан, 2007. — 496 с.; **24.** Рільке Р. М. Нотатки Мальте Ляврдиса Бригге / Райнер Марія Рільке ; [Переклад з німецької Юрко Прохасько]. — К.: Грані-Т, 2010. — 296 с.; **25.** Рільке Р. М. Сто поезій у перекладі Мойсея Фішбейна / Райнер Марія Рільке ; [Переклад з німецької Мойсей Фішбейн]. — К.: "Либідь", 2012. — 272 с.

Войцева О.А. (Одеса, Україна)

Апелятивні назви водних об'єктів польської мови в лінгвокультурологічному висвітленні

У статті представлено результати аналізу апелативних назв водних об'єктів та їхніх частин у польській мові. Дослідження спрямовано на виявлення лінгвокультурологічної специфіки семантичного континууму об'єктно-просторової лексики, яка зберігає, передає когнітивний досвід і культурну спадщину. Оскільки мова і дійсність знаходяться в динамічних взаємовідносинах, судження про довкілля, його інтерпретація в мові залежать від навколишньої дійсності і від людської природи, досвіду, культури. Базові найменування тематичної групи „водні об'єкти” (ossep, torze, jezioro, rzeka) містять стійкі колективні архетипи, їм властиві символічні значення. Розглядуваний словниковий масив сформувався в умовах тісної взаємодії між спеціальною і загальнонавчальною лексикою, що вплинуло на значимість нових валентностей локативів. Творча інтерпретація лексики, яка позначає водні об'єкти, в різноманітних стилях і текстах свідчить про їх культурний потенціал. Автор доходить до висновку, що в назвах об'єктів, які утворюють концептосферу „водний простір” у польській мові, закладений універсальний досвід, національно-культурні особливості, пов'язані з історією, менталітетом, аксіологічною системою носіїв польської мови.

Ключові слова: *апелатив, лінгвокультурологічний аналіз, мовна картина світу, назви водних об'єктів, мотивуюча ознака, польська мова.*

В статье представлены результаты сопоставительного анализа апеллятивных названий водных объектов и их частей в польском языке. Исследование направлено на выявление лингвокультурологической специфики семантического континуума, относящегося к объектно-пространственной лексике, сохраняющей и передающей когнитивный опыт и культурное наследие. Так как язык и действительность находятся в динамических взаимоотношениях, суждения об окружающем мире, его языковая интерпретация зависит от объективной действительности и от человеческой природы, опыта, культуры. Базовые наименования тематической группы „водные объекты” (ocean, morze, jezioro, rzeka) содержат устойчивые коллективные архетипы, им присущи символические значения. Рассматриваемый словарный массив сформировался в условиях тесного взаимодействия между специальной и общепотребительной лексикой, что повлияло на приобретение значимости и новых валентностей локативов. Творческая интерпретация лексики, обозначающей водные объекты, в разнообразных стилях и текстах свидетельствует об их культурном потенциале. Автор приходит к выводу, что в названиях объектов, образующих концептосферу „водное пространство” в польском языке, закодирован универсальный опыт, национально-культурные особенности, связанные с историей, менталитетом, аксиологической системой носителей польского языка.

Ключевые слова: *апеллятив, лингвокультурологический анализ, языковая картина мира, названия водных объектов, мотивировочный признак, польский язык.*

The article presents the results of a comparative analysis of appellative names of water objects and their parts in Russian and Polish. The study aims to identify of linguo-culturological specificity of semantic continuum related to the object-spatial lexis, that preserves the and transmits the experience and cultural heritage of previous generations. Since language and reality are in the dynamic relationships, opinions about the world around, its linguistic interpretation depends on the objective reality and human nature, experience, cultural heritage. The basic names of thematic group “water objects” (ocean, morze, jezioro, rzeka) contain sustainable collective archetypes, symbolic meanings are inherent them. Examined lexical array was formed under conditions of close cooperation between special and general vocabulary, that influenced the acquisition of significance and new valences of local objects. The creative interpretation of vocabulary, that denotes the water objects in a variety of styles and texts, testifies about their significant cultural potential. The author concludes that in the names of objects constituting the concept sphere “water space”, was encoded the universal experience, national and cultural peculiarities related with the history, axiological system, mentality of Polish native speakers.

Key words: *appellative, linguo-culturological analysis, cultural and linguistic picture of the world, names of water objects, motivational sign, Polish language.*

У сучасних антрополінгвістичних дослідженнях активно розробляється лінгвокультурологічний напрям (*lingwistyka kulturowa*) (Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, С. Г. Воркачев, В. В. Вороб'єв, С. Д. Голєв, В. В. Іванов, В. І. Карасик, В. А. Маслова, Ю. С. Степанов, М. І. Толстой, В. М. Топоров, Януш Анусевич, Єжи Бартминський, Анна Вежбицька, Анна Домбровська, Михаель Фляйшер, Йоланта Мацькевич та ін.).

Лінгвокультурологія як комплексна наукова дисципліна виникла на стику лінгвістики і культурології в останній чверті ХХ ст. Вона досліджує прояви культури народу, які відбилися, закріпилися в мові і мовній діяльності [6, 28; 4, 303; 15; 16]. Мова розглядається як продукт культури, її важлива складова та умова існування, як чинник формування культурних кодів (В. А. Маслова).

На думку Януша Анусевича, лінгвістика повинна стати інтердисциплінарною наукою, що прагне до розуміння людини й суспільства. Метою культурної теорії мови є „повне, усебічне глибоке пізнання людини, її природи, духовного життя шляхом аналізу змісту, форм і зразків, задованих в мові, дослідження нормативної аксіологічної системи суспільства (культури цінностей), які формуються і передаються від одного покоління до іншого” [10, 18–19].

Важливу роль в мовному образі світу, який за допомогою мови описує, сегментує, оцінює навколишній світ [11; 12; 13], належить загальним іменникам, що позначають поняття про водні об'єкти та їхні частини. Ця лексика відноситься до найважливіших і найбільш частотних лексичних масивів польської мови разом з апелятивами, які номінують земні та небесні об'єкти.

Локативи відносяться до ідентифікуючих імен (термін Н. Д. Арутюнової), яким властиві: універсальний спосіб членування навколишньої дійсності, загальні уявлення про низку об'єктів, відносна автономність семантики, таксономічна організація, майже повна відсутність конотацій, абстрактність, номенклатурність [див.: 1, 1–5; 3].

Назви водних реалій можна назвати своєрідним „резервуаром здорового глузду” [10, 18], оскільки вони позначають предмети такими, якими ми їх бачимо. Але оскільки мова і дійсність знаходяться в динамічних взаємовідносинах, судження про навколишній світ, його мовна інтерпретація залежать не тільки від довкілля, але й від людської натури, її досвіду, загалом від усієї культурної спадщини.

Зокрема базові найменування тематичної групи „водні об'єкти” (*ocean, morze, jezioro, rzeka*) містять стійкі колективні архетипи, їм властиві символічні значення. Ця лексика сформувалась в умовах тісної взаємодії

між спеціальними і загальноновживаними номінаціями, що вплинуло на зміну семантики і виникнення нових валентностей локативів. Інтерпретація лексики на позначення водних об'єктів у різноманітних текстах (міфологічних, фольклорних, художніх) також свідчить про лінгвокультурний потенціал розглядуваних мовних одиниць.

Метою нашої статті є лінгвокультурологічний аналіз апелiatивних назв водних об'єктів у польській мові (близько 100 лексичних одиниць).

Водні об'єкти позначають „частини гідросфери – моря, океани, річки, озера, болота, водосховища, підземні води, а також води каналів, ставків та ін., місця постійного зосередження води на поверхні суші” [БЭС, 213; Чеботарев, 39]. Значення географічних реалій у пізнанні навколишнього світу важко переоцінити, оскільки водні ресурси Землі є не лише компонентами ландшафту, але й об'єктами господарчої діяльності людини. У семантиці апелiatивів, що називають водні об'єкти, заковдано не тільки знання про довкілля, але й ціннісні складові, які належать до культурної спадщини польського народу.

Залежно від географічних особливостей реалії водного простору діляться на: поверхневі (наприклад, *jezioro*, *źródło* „джерело”, *gejzer*, *lodowiec*) і підземні (*warstwa wodonośna* „водоносний горизонт”); природні (*potok*, *dopływ* (rzeki) і штучні (*zbiornik wody* „водосховище”, *staw*, *kanal*, *rów*); постійні (*rzeka*) і що тимчасові, що пересихають, перемерзають (*starorzecze* „стариця”, *kałuża*); солоні (*morze*) і прісні (*strumień* „струмок”).

Зібраний матеріал умовно поділено на дві групи: 1) **водоймища** (*zbiorniki wodne*, *akweny*) „постійне або тимчасове скупчення безстічних вод або резервуар з уповільненим стоком вод у природних або штучних западинах (озера, водосховища, ставки)” (Чеботарев, 42–43), наприклад, *ocean*, *morze*, *laguna*, *litoral*, *fiord*, *zatoka*, *zatoka morska*, *jezioro*, *liman*, *zalewisko*, *bagno* / *blota*, *topiel*, *trzęsawisko*, *staw(ek)*, *bajoro*, *glinianka*, *sadzawka*; 2) **потоки** (*cieki*) „узагальнене поняття водних об'єктів, що характеризуються рухом води у напрямку ухилу в поглибленні земної поверхні” (Чеботарев, 49), наприклад, *rzeka*, частини річки: *dopływ*, *dorzecze*, *koryto*, *ujście*, *delta*, *źródło*, *odnoga*, *kolano*, *ramię*, *zatoka*, *strumień*, *potok*, *ruczaj*, *struga*, *kanal*, *przetoka*, *rów*, *kałuża*.

У праслов'янську епоху спеціальні уявлення про елементи ландшафту означали слова, запозичені із загальноновживаної мови, що є свідомством ранньої соціально-психологічної концентрації людини на явищах, предметах навколишнього світу, від якого вона залежала [2, 270]. Семантика народної (традиційної) термінології була розпливчатою, синкретичною і відносно незалежною від навколишньої дійсності, тобто

архаїчно недостатньою [7, 9–10]. Більшість традиційних базових назв водних об'єктів мають індоєвропейські етимони, наприклад, *ciek* „потік” є віддієслівним іменником від *ciec*, іє. **tek* „текти” [Boryś, 79]; *morze* „водна оболонка земної кулі; у широкому сенсі – Світовий океан; у вузькому – частина океану, більшою чи меншою мірою ізольована від нього ділянками суші” [Чеботарев, 171] < іє. **mor-* / **mar* „море, болото; озеро; велика річка”, пс. **morje* „море, велика вода, болото”, іє. **mōri* „водний простір” [Фасмер: 2, 654–655; Brückner, 344]; *jezioro* „природне водоймище, заповнене водою заглиблення земної поверхні” [Чеботарев, 186] < іє. **eg'h-er-o*: **og'h-er-o* –суфіксальний дериват від основи **ēzъ* „риболовна загата; ставок” [Черных: 1, 593; Фасмер: 3, 125]; *bloto* „болото” < іє. **bol-* < *bal-* утворено за допомогою суфіксу *-t(o)*; реалія названа з огляду на багаторічні трави пухівки (*Eriophorum*), які ростуть на торфових болотах, заболочених луках, або від попелястого кольору вихлопу бруду [Шанский, 52; Boryś, 33].

Найдавніші запозичення увійшли до тематичної групи „водні об'єкти” польської мови з грецької та латинської мов опосередкованим шляхом через германські або романські мови, пор.: *ocean* запозичено через лат. *Oceanus* [WSWO, 891] від гр. *Ὠκεανός* „Океан, син Урану і Геї, владика водної стихії”, пізніше „велика річка, оточуюча землю”, „Атлантичний океан”; слово не має однозначної етимології, його першоджерелом, на думку П. Я. Черних, може бути етимон „швидкий, стрімкий” [Черных: 1, 594; Фасмер: 3, 128]; *liman* увійшло за посередництвом російської мови з тур. *liman* „гавань”, гр. *λίμην* „гавань, бухта” [SJP: 2, 34; WSWO, 745]; *delta* запозичено за посередництвом європейських мов від гр. *δέλτα* (Δ) „буква, що має форму трикутника” [WSWO, s. 255]; *kanal* < через нім. *Kanal*, голл. *kanaal* або фр. *canal* від лат. *canālis* „труба, жолоб”, *canna* „труба” [SJP: 1, 814–815]; *litoral* < лат. *litoralis* „береговий” [SJP: 2, 42; WSWO, 750]; *laguna* < нім. *Lagune* або ит. *laguna* з лат. *lacūna* „калюжа”, *lacus* „озеро” [Фасмер: 2, 447; WSWO, 721].

Первісні назви водних реалій (*океан, море, озеро, річка, потік*) зберігають архетипні уявлення про простір, колективне несвідоме (за К. Г. Юнгом), архетипи і символи. На думку С. С. Аверинцева, **СИМВОЛ** (< гр. *σύμβολον* „знак, розпізнавальна прикмета”) є „умовним знаком яких-небудь понять, ідей, явищ. Можна сказати, що символ це образ, узятий в аспекті своєї знаковості, і що він є знак, наділений усією органічністю міфу і невичерпною багатозначністю образу. Категорія символу робить акцент на виході образу за власні межі, на присутності деякого сенсу, злитого з образом, але не тотожного” [1, 155]. Лексеми *океан, море*

виступають символами нескінченності, вічності, первинних вод, хаосу, нескінченного руху і постійності [Kopaliński, 230–233]. У космогонічному порядку *more* є елементом простору, який існує вічно: *Przed stworzeniem świata nie było nic, tylko niebo i morze* [SL: 1, 384]. Згідно з індоєвропейськими уявленнями, запозиченими слов'янською культурою, космічне море – це праматерія, частина океану, що утворила землю і весь світ. Цей простір безмежний (*Morza się nie wypije; Morza nie mają końca*), широкий (*Morze rozległe*), глибокий (*Niezgłębiony jak morze*). У польському фольклорі вживаються такі синоніми на позначення моря: *jezioro, rzeka, dunaj, wisła, staw*, наприклад: *Iżeś swawolny młodzieniec, Zdjąłbyś mi z mej głowicki wieniec. A tyś mi go sama dała, Do dunaju go wrzuciła, Ej, do Dunaju za morze* [SL: 1, 384].

Символічне значення „перешкода, бар'єр, невблаганний плин часу, шлях, що біжить, відродження” має лексема *rzeka* [Kopaliński, 367–369]: *Nie wchodzi się dwa razy do tej samej rzeki; Nie pchaj rzeki, sama popłynie; Tu kończy swój bieg rzeka życia, która cię tak zachwyciła* (W. Żukrowski, Kamienne tablice) (NKJP). Слово *potok* виступає архетипічним символом динаміки людського життя [Kopaliński, 369]: *Jakiś kamień w tym naszym przechodzeniu przez potok życia znowu się nam usunął z pod nóg* (Gazeta wyborcza, 1998.11.27) (NKJP).

В акті номінації семантику репрезентує уявлення [9, 34]. Перехід уявлень в поняття, які типізують і класифікують об'єкти, явища навколишнього світу здійснюється за допомогою відбору найбільш важливих мотиваційних ознак, що мають здатність ідентифікувати названу реалію та „мають значення як для функціонування назви в мові, так і для усієї лексико-семантичної системи мови” [6, 114].

Мотиваційні ознаки, зокрема у назвах водних об'єктів – місце розташування, зовнішній вигляд, форма, колір, якісні і тимчасові характеристики – виступають у концептуалізованому вигляді, внаслідок чого реалія отримує певну назву, стає важливим елементом комунікації [14, 28]. Вони дають уявлення про особливості формування цього фрагмента картини світу.

В результаті аналізу мотиваційних ознак найменувань водних об'єктів та їхніх частин в польській мові, виокремлено: 1) номінаційну модель „замкнений водний простір”, наприклад, апелятиви *morze, jezioro, staw*; 2) номінаційну модель „зовнішній вигляд реалії”: *bloto, ujście* < **əustyje*, *ие. *əus-t-i-om: *əus-* з розширювачем *-t-*, в загальнослов'янській мові **usta* „рот” [Черных: 2, 293]; *róg, ramię, odnoga* „відгалуження русла річки” від словосполучення іменника з прийменником *od nogi* [Boryś,

380]; 3) номінаційну модель „горизонтальне переміщення водних мас”: *strumień, dopływ*; у тому числі похідні від пс. **tekq-*, **tekti* „бігти, текти” (*ciek, ściek, potok, przetoka, zatoka, otok*), пс. **lějъ, *lŷti* „лити” (*zalew, zalewisko*) [Фасмер: 2, 504; 4, 37]; 4) номінаційну модель „вертикальне переміщення водних мас (у глибину)”: *topiel* від *topić* „занурювати у воду” [Boryś, 638], *trzęsawisko* **tręsavъ*, пс. **tręsti* „трястись” [Boryś, 650]; 5) номінаційну модель „місце розташування”: *pojezierze*; 6) номінаційну модель „речовина”: *kałuża* < *kałuža* < пс. **kaluža* / **kal'uža* „болотисте місце, калюжа”, пс. **kalъ* „болото, мул” с суфіксом *-uža* [Boryś, 220]; *glinianka, moczary* / *moczar* < пс. **mociti* „мочити, зволожувати” [Boryś, 334]; 7) номінаційну модель із звуконаслідувальною мотиваційною ознакою: *ruszaj*.

Апелятиви, що означають водні об'єкти, можуть вживатися в переносних значеннях. Образність семантики зазначених номінацій пов'язана з категоріями експресивності, емотивності, інтенсивності, наприклад, в переносному значенні „величезна кількість, множина чогонебудь” [SJP: 2, 204] вживаються лексеми *morze, ocean, rzeka, potok* та ін.: *morze kwiatów, morze kłamstw*; *Na plaży morze ludzkich głów; ocean łez, ocean wiedzy*; *Ponad głowami w niebios oceanie krąć się klucz żurawi śpiewał pożegnanie* (Groza, Starosta); *rzeka kłamstw, strumień powietrza, strumień ludzi, potok ludzi, potok słów, wymówek* [Sobol, 737, 894, 968]; „те, що характеризується відсталістю”: *bagno moralne*.

Таким чином, назви водних об'єктів в польській мові допомагають упорядкувати та осмислити навколишній світ, передати у мовних одиницях когнітивні знання про довкілля. Первинна номінація ґрунтується не лише на загальних принципах, але й враховує поза лінгвістичну специфіку реалій. Мотиваційні ознаки закріплюють особливості сприйняття географічних просторових об'єктів та їхніх частин, відбивають моделі концептуалізації цього фрагмента дійсності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аверинцев С.С. София-Логос. Словарь. 2-е, испр. изд. – К.: Дух і Літера, 2001. – С. 155–161;
2. Ананьева Н.Е. История и диалектология польского языка / Н. Е. Ананьева. – 2-е изд., испр. – М.: Изд-во УРСС, 2004. – 304 с.;
3. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М.: Языки русской культуры, 2009. – 896 с.;
4. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава; К.: Довкілля, 2006. – 716 с.;
5. Козлова И.Е. Специфика явления мотивации слов в русском языке: дис. ... канд. филол. наук. – Томск, 1999. – 287 с.;
6. Маслова В.А. Лингвокультуроология / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр „Академия”, 2001. – 208 с.;
7. Трубачев О.Н.

Ремесленная терминология в славянских языках. (Этимология и опыт групповой реконструкции) / О. Н. Трубачев. – М.: Наука, 1966. – 416 с.; **8.** Цивьян Т.В. Лингвистические основы балканской модели мира / Т. В. Цивьян; отв. ред. В. Н. Топоров. – М.: Наука, 1990. – 205 с.; **9.** Языковая номинация (Виды наименований): сб. статей / отв. ред. Б. А. Серебренников и А. А. Уфимцева. – М.: Наука, 1977. – 359 с.; **10.** Anusiewicz J. Kulturowa teoria języka // Język a Kultura. Podstawowe pojęcia i problemy, pod red. J. Anusiewicza i J. Bartmińskiego. – Wrocław, 1991. – Т. 1. – S. 17–30; **11.** Anusiewicz J., Dąbrowska A., Fleischer M. Językowy obraz świata i kultura // „Język a Kultura”, t. 13; Językowy obraz świata i kultura, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz. – Wrocław, 2000. – S. 11–44; **12.** Bartmiński J. Rzeka w językowo-kulturowym obrazie świata Polaków / J. Bartmiński // Rzeki. Kultura, cywilizacja, historia; pod red. J. Kołtuniaka. – Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk, 2000. – Т. 9. – S. 41–54; **13.** Maćkiewicz J. Co to jest „językowy obraz świata”? // „Etnolingwistyka”, t. 11. – Lublin 1999. – S. 7–24; **14.** Ożdżyński J. Morska wspólnota kulturowa w świetle faktów językowych. Morfologia zapożyczeń w polskim słownictwie flisackim i żeglarskim: Prace monograficzne. – Т. 105. – Kraków, 1989; **15.** Wierzbicka A. Język – umysł – kultura / A. Wierzbicka: wybór prac pod red. J. Bartmińskiego. – Warszawa: PWN, 1999. – 592 s.; **16.** Żuk G. Językowy obraz świata w polskiej lingwistyce przełomu wieków // Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI w. / red. Małgorzata Karwatowska i Adam Siwiec. – Chełm, 2010. – S. 239–257.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ДЖЕРЕЛ:

- БСЭ** Большая Российская энциклопедия. – Спб.: Норинт, 2000. – 1456 с.
- Фасмер** Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер; ред. и предисл. Б. А. Ларина. – М.: Прогресс, 1986–1987.
- Шанский** Шанский Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка / Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская; под ред. С. Г. Бархударова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1971. – 542 с.
- Чеботарев** Чеботарев А. И. Гидрологический словарь / А. И. Чеботарев. – 3-е изд., перераб. и доп. – Л.: Гидрометеиздат, 1978. – 308 с.
- Черных** Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: в 2 т. / П. Я. Черных. – 3-е изд., стереотип. – М.: Русск. яз., 1999.
- Boryś** Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków, 2005. – 861 s.
- Brückner** Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – wyd. I. – Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927; reprint, wyd. IX. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 2000. – 808 s.
- Kopaliński** Kopaliński W. Słownik symboli / W. Kopaliński. – Warszawa: Oficyna wydawnicza RYTM, 2001. – 521 s.
- NKJP** Narodowy Korpus Języka Polskiego. – Режим доступу: <http://nkjp.pl/>
- SJP** Słownik języka polskiego: w 3 t. / red. nauk. M. Szymczak. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002.

- Sobol** Słownik języka polskiego PWN / oprac. E. Sobol. – wyd. 2. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. – 2005. – 1304 s.
- SL** Słownik stereotypów i symboli ludowych / koncepcja całości i red.: J. Bartmiński, zastępca red.: S. Niebrzegowska; Inst. Filologii Polskiej UMCS. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1996.
- WSWO** Wielki słownik wyrazów obcych PWN / pod red. M. Bańki. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2005. – 1348 s.

Волотовська Н.О. (Мінськ, Республіка Білорусь)

**Найменні рэдкіх (негустых) страў у дыялектах
беларускай і ўкраінскай моў: лексіка-семантычны аспект**

У статті розглядаються найбільш типові способи мотивації лексем, моделі організації значень полісемантів, а також міжмовні, діалектно-літературні, міждіалектні відносини в групі найменувань негустих страв білоруської та української мов.

Ключові слова: лексема, значення, мотивація, полісемант.

В статье рассматриваются наиболее типичные способы мотивации лексем, модели организации значений полисемантов, а также межъязыковые, диалектно-литературные, междиалектные отношения в группе наименований негустых блюд белорусского и украинского языков.

Ключевые слова: лексема, значение, мотивация, полисемант.

The article deals with the most typical ways of lexemes motivation. It describes the meaning models of polysemantic words as well as interlanguage, dialectal literary and interdialectal relationships in the group of thin dishes names of the Byelorussian and Ukrainian languages.

Key words: lexeme, meaning, motivation, polysemantic word.

Лексічны склад любой мовы ўяўляе сабой сістэму, заснаваную на разнастайных відах сінтагматычных і парадыгматычных сувязей. Сістэмная арганізацыя слоў найбольш яркава праяўляецца пры аб'яднанні лексічных адзінак у пэўныя тэматычныя групы (назвы адзення, раслін, прылад працы і г.д.). Пры разглядзе такіх груп іх складнікі могуць даследавацца з розных бакоў: семантычнага, этымалагічнага, сінтаксічнага, тыпалагічнага, частотнага, параўнальнага, гістарычнага, стылістычнага, асацыятыўнага і г.д.

Семантыка прадметнай лексікі часта становіцца аб'ектам даследавання лінгвістаў. Праблемы значэння лексем, узаемасувязь у ім экстралінгвістычных і ўласна лінгвістычных складнікаў, класіфікацыя такой лексікі падрабязна абмяркоўваліся вучонымі (Ю.А. Найда [10],

А. Вяжбіцкая [4] і інш.). Назвы страў неаднаразова былі аб'ектам навуковага даследавання. Большасць прац такога кшталту прысвечана аналізу найменняў ежы ў асобных дыялектах ці групам гаворак. Такія даследаванні прадстаўлены на матэрыяле беларускай (Ж.М. Буглак [2], Г.Ф. Вештарт [5], Т.А. Наваградскі [9], А.А. Станкевіч [12], П.У. Сцяцко [13] і інш.), украінскай (М. Бігусяк [1], З. Ганудэль [6], Е.Д. Гоца [7], Е.Д. Турчын [15] і інш.), а таксама рускай дыялектных моў (І.С. Лутавінава [8] і інш.).

Мэта дадзенай работы – апісаць, прааналізаваць і супаставіць выпадкі ўнутрыдыялектных, міждыялектных і дыялектна-літаратурных сістэмных адносін: полісеміі, аманіміі, сінаніміі, гіпера-гіпаніміі, гетэраніміі, а таксама вызначыць мадэлі арганізацыі значэнняў полісемантаў і спосабы матывацыі дыялектных назваў страў беларускай і ўкраінскай моў на матэрыяле *назваў рэдкіх (негустых) страў*, якія ўваходзяць у комплексную класіфікацыю назваў страў [3].

У групу назваў рэдкіх (негустых) страў уключана 228 лексем, знойдзеных шляхам суцэльнай выбаркі ў дыялектных слоўніках беларускай мовы, і 119 лексем – украінскай. Колькаснае размеркаванне лексем (калі пад увагу браць працэнтныя суадносіны) цалкам супадае ў дыялектах беларускай і ўкраінскай моў.

Назвы рэдкіх страў падзяляюцца на назвы страў вараных і нявараных, прычым падгрупа *назвы вараных рэдкіх страў* значна пераважае ў колькасным плане як у беларускай, так і ва ўкраінскай дыялектных мовах (гл. табліцу).

Табліца. Назвы рэдкіх (негустых) страў

Назвы рэдкіх страў	Колькасць лексем	
	бел.	укр.
Назвы вараных рэдкіх страў	189	100
Назвы нявараных рэдкіх страў	39	19
Усяго	228	119

Назвы вараных рэдкіх страў.

У падгрупу назваў вараных рэдкіх страў уваходзяць дыялектныя лексемы беларускай і ўкраінскай моў, якія маюць дыялектна-літаратурныя, унутры- і міждыялектныя, а таксама міжмоўныя супадзенні.

Дыялектная лексема *баландá*, ужывальная на беларускім і ўкраінскім Палессі, а таксама ў паўночна-заходняй частцы Беларусі, мае адпаведнікі і ў абедзвюх літаратурных мовах. На тэрыторыі ўкраінскага Палесся гэтае слова, з'яўляючыся полісемантам, мае значэнні: 'пойла для цялят', 'нясмачная страва', 'боршч з лебяды'. На беларускім Палессі баландой называюць як страву з бульбы і проса, так і нікчэмнага чалавека (агульнае

ў семантыцы – адмоўная канатацыя). У паўночна-заходняй частцы Беларусі малакаларыйную рэдкую страву і таго, хто многа гаворыць, балбатуна (выразная негатыўная ацэнка), таксама называюць *баландá*, *балундá*. У літаратурнай беларускай мове лексема *баланда* ўжываецца толькі ў адным значэнні – ‘посная рэдкая поліўка’ [14], а ва ўкраінскай – ‘вельмі рэдкая посная юшка’ [11].

Тыповымі прыкладамі ўнутрыдыялектных супадзенняў з’яўляюцца: бел. *бацёха* ‘зацірка’ – сярэднебеларускія гаворкі; *булён* ‘бульён’, *боршч* ‘боршч’ – палескія гаворкі (лексема *боршч* мае адпаведнікі ў абедзвюх літаратурных мовах, а таксама ў гуцульскіх (*боршч*), палескіх (*борщ*) і некаторых іншых украінскіх гаворках); укр. *чир* ‘зацірка з кукурузнай мукі’ – гуцульскія гаворкі (у адной з мясцовасцей ужываецца і аманімічная форма гэтай назвы ў значэнні ‘губка з бука’); *сёрбавка* ‘суп’ – гуцульскія гаворкі.

Міждыялектныя і дыялектна-літаратурныя супадзенні назіраюцца ў наступных лексемах: бел. *булён* – Палессе, сярэднебеларускія гаворкі, Магілёўшчына, Гродзеншчына; *зацірка* – Тураўшчына, Магілёўшчына, паўночна-заходняя частка краіны; укр. *затірка* – заходневалынскія і палтаўскія гаворкі (супадае з дыялектнай і літаратурнай лексмай беларускай мовы, а таксама літаратурным украінскім словам); *жур* – заходневалынскія, палескія гаворкі, а таксама паўночна-заходнія гаворкі Беларусі і літаратурныя мовы. Дыялектная лексема *жур* вылучаецца колькасцю ўласцівых ёй значэнняў: у літаратурнай беларускай мове яна абазначае негусты аўсяны кісель [14], ва ўкраінскай – журбу (*Що ж ти ходиш до другої, а мене хвилює жур*) [11] (міжмоўная аманімія); у заходневалынскіх гаворках – рэдкую страву з заквашанага аўсянага цеста; у заходнепалескіх – рэдкую страву з запаранай жытняй мукі, страву з запаранай аўсянай мукі, вадкасць цёмна-карычневага колеру (метафарычны перанос назвы паводле падабенства колеру); у палескіх гаворках – страву, звараную з аўсянай мукі або аўсяных высевак, разбаўленых вадою і страву з вараных іграш; на тэрыторыі паўночна-заходняй часткі Беларусі – рэдкую страву, прыгатаваную з рошчыны ці падкалочаную мукой з дабаўленнем розных прыпраў; страву, прыгатаваную з салоджанага цеста; рыбную юшку або поліўку; расольнік; рэдкі кісель; густы аўсяны кісель і нават пену, якая ўзнімаецца, калі вараць кісель.

Усе віды дыялектных (між- і ўнутрыдыялектных), дыялектна-літаратурных і міжмоўных (беларуска-ўкраінскіх) супадзенняў праяўляюцца на прыкладзе лексемы *юшка*, якая ў літаратурнай украінскай мове з’яўляецца полісемантам (‘мясны, бульбяны, рыбны і іншы суп’, ‘кроў’) [11], а ў беларускай – амонімам (*юшка I* ‘металічны кружок або чатырохвугольная пла-

сціна, якімі закладаюць адтуліну ў коміне, каб не выходзіла цёплае паветра»; *юшка* 2‘страва са свежай рыбы з прыправамі’, ‘поліўка’, ‘жыжка ва ўсякай страве’, ‘кроў’ [14]). Аманімічную форму са значэннем ‘засаўка або адтуліна ў коміне’ мае дыялектная лексема *юшка*, распаўсюджаная на тэрыторыі беларускага і ўкраінскага Палесся, а таксама ў паўночна-заходніх беларускіх гаворках. Тыповымі значэннямі дадзенай лексемы з’яўляюцца: ‘суп’ – Гродзеншчына, Магілёўшчына, беларускае Палессе, паўночна-заходнія гаворкі Беларусі, гуцульскія гаворкі, украінскае Палессе; ‘кроў’ – Гродзеншчына, Магілёўшчына, паўночна-заходнія гаворкі Беларусі, украінскае Палессе, гуцульскія і заходневалынскія гаворкі. Фіксуюцца адзінкавыя выпадкі наступных значэнняў слова *юшка*: ‘рот, зяпа’, ‘тлушч’ – Палессе, ‘рэдка кісель’ – паўночна-заходнія гаворкі Беларусі, ‘кусок мяса’ – гуцульскія гаворкі, ‘кампот з сухой садавіны’ – заходняе Палессе Украіны.

Назвы нявараных рэдкіх страў.

Падгрупу назваў нявараных рэдкіх страў складаюць 39 беларускіх і 19 украінскіх дыялектных лексем. Некаторыя лексемы беларускай дыялектнай мовы, якія ўваходзяць у дадзеную падгрупу, намінуюць традыцыйныя стравы сямейнай (*аканом, аканон, канá, кану́н, кану́на, потáпцы*) і каляндарнай (*аканом, каплу́н, сьі́та*) абраднасці. Згаданыя лексемы распаўсюджаны на ўсёй тэрыторыі Беларусі: *аканон, кану́н* – паўночна-ўсходні дыялект; *канá, кану́н, потáпцы* – паўднёва-заходні дыялект; *аканом, канá, кану́н* – сярэднебеларускія гаворкі; *кану́н* – палескія гаворкі. Ва ўкраінскай мове зафіксаваную ў дыялектных слоўніках суаднесенаць з пэўным абрадам мае толькі адна назва стравы – *ко́ливо*, якое гатуецца да памінальнага стала – гуцульскія гаворкі.

Сярод беларускіх дыялектных назваў нявараных рэдкіх страў вялікай колькасцю сінанімічных назваў выдзяляюцца групы слоў, якія намінуюць *цурó* – страву з пакрышанага ў квас або ваду хлеба з соллю, цыбуляй, а часам з алеем [14], а таксама *рулі́* – страву, прыгатаваную з хлеба, пакрышанага ў малако ці ў падсоленую з алеем ваду [11]: *гарму́шка, дзю́ба, дзю́пка, жура́, каплу́н, карму́шка, мацыро́ўка, му́рцы, му́рца, му́рцо́ўка, патáпцы, потáпцы, рулі́, цура́, цурганы́, цю́па, цю́пка, цюра́* і г.д. Прыведзеныя прыклады – праявы дыялектна-літаратурнай, міждыялектнай і ўнутрыдыялектнай сінаніміі.

Ва ўкраінскай мове падобных прыкладаў значна менш, і арэал іх распаўсюджвання абмяжоўваецца Палессем (унутрыдыялектная сінанімія): *потáпцы, рулі́, рулі́е, сита́*. Адно слова (*потáпцы*) зафіксавана ў палтаўскіх гаворках (паўднёва-ўсходні дыялект).

У групі назваў рэдкіх страў прадстаўлены адназначныя (бел. 169; укр. 78), мнагазначныя (бел. 79; укр. 47) словы і амонімы (бел. 16; укр. 6).

Па прынцыпах матывацыі вылучаюцца дыялектныя лексемы:

1. Нематываваныя на сённяшнім этапе развіцця мовы:

бел. *бацёха* 'зацірка' (*А бацёха была вельмі смачная*);

укр. *латура* 'рэдкае страва: вада засыпаецца невялікай колькасцю кукурузнай, пшанічнай ці ячнай мукі'.

2. Матываваныя назвай прадукту, з якога гатуюцца:

бел. *гарохаўка* 'гарохавы суп' (*Выцягні віламі саган з гарохаўкай, наварыла сёння, як прасілі*);

укр. *грибівка* 'грыбная юшка'.

3. Матываваныя спосабам прыгатавання:

бел. *апусканка* 'зацірка' (*Ці знаеце вы, што гэта апусканка? Муку перацёрці з яйцом, апусціце ў ваду, а лепяй ў малако*);

укр. *мешанка* 'густы крупяны суп'.

Значэнні полісэмантаў групы арганізаваныя па наступных мадэлях:

1. 'прадукт' – 'страва':

бел. *морква* 'морква', 'суп з морквы' (*Пахлёбаў морквы*);

укр. *росолянка* 'расол з капусты', 'юшка з капуснага расолу, да якой дадаюць буракоў, пятрушкі, грыбоў, мукі'.

2. 'страва 1' – 'страва 2':

а) гетэранімічныя адносіны паміж значэннямі:

бел. *паронка* 'вараная скрэбленая бульба' (*Паронак з салам намачаўся*), 'бульбяны суп' (*Мы варым крышаную бульбу з алеям ці салам – эта й будуць паронкі*);

укр. *крупник* 'кулеш', 'суп з якіх-небудзь круп';

б) гіпера-гіпанімічныя адносіны паміж значэннямі (украінскіх прыкладаў не зафіксавана):

бел. *вара* 'звараная кіслая страва' (*Без кіслае вары чалавек галодны*), 'вараная страва наогул' (*На ўсё вараная скажучь – вара*);

3. 'страва' – 'не страва':

бел. *халаднік* 'страва' (*Накрышаць цыбулі ў кіслае малако, дабавяць смятаны і ядуць халаднік*), 'крыніца, халодная вада, якая выбіваецца з-пад зямлі' (*С халадніка бяруць воду*) – агульная сема 'холад';

укр. *голосьтоб* 'посны боршч ці суп', 'напалову апрапануты чалавек';

4. 'страва 1' – 'страва 2' – 'не страва':

бел. *калатуха, калатуша* 'кулеш, зацірка' (*Калатуша – на зацірку даўно казалі*), 'крупяная каша' (*Калатуха варыцца з пшанічных круп, таўкачом раскачваецца, туды малака лілі, клалі масла і ставілі ў печ*,

яна станіць жоўценская), ‘гразь’ (Даўней, як дасць дош, на вуліцы такая калатуха, ногі ня выцягнеш) – гетэранімічныя адносіны паміж значэннямі ‘страва 1’ – ‘страва 2’;

укр. *дзэма* ‘посны суп’, ‘адвар з бульбы ці з мяса’, ‘моцны пот’.

Амонімы ў групе назваў рэдкіх страў прадстаўленыя 6 лексэмамі ўкраінскай дыялектнай мовы і 16 – беларускай, напрыклад:

укр. *дзёма 1* ‘мяса, варанае ў малацэ’, ‘юшка, бульён’;

дзёма 2 ‘худая жанчына’;

бел. *рок 1* ‘год’ (*Гэтага року снега наваліла румада*) – супадае з украінскім літаратурным *рік* – ‘год’;

рок 2 ‘пахлёбка з цёртага канаплянага семя’ (*3 цёртых канпель рок варылі*), ‘расол’ (*Елі бульбу с рокам*); у літаратурнай беларускай мове лексема *рок* з’яўляецца полісемантам, усе значэнні якога звязаныя з музычнай сферай: ‘тое, што і рок-музыка’, ‘тое, што і рок-н-рол’, ‘які мае адносіны да рок-музыкі’ [14].

Такім чынам, лексіка-семантычная група назвы рэдкіх страў, прадстаўленая дыялектнымі лексэмамі беларускай (228) і ўкраінскай (119) моў, мае ў сваім складзе монасеманты, полісеманты, сінонімы, а таксама амонімы. Паводле спосабу матывацыі лексемы групы падзяляюцца на нематываваныя; матываваныя назвай прадукту, з якога гатуюцца; а таксама спосабам прыгатавання. Найбольш тыповымі мадэлямі арганізацыі значэнняў полісемантаў з’яўляюцца: ‘прадукт’ – ‘страва’, ‘страва 1’ – ‘страва 2’ (гетэранімічныя і гіпера-гіпанімічныя адносіны), ‘страва’ – ‘не страва’, ‘страва 1’ – ‘страва 2’ – ‘не страва’. У групе назваў рэдкіх страў фіксуюцца выпадкі міжмоўных, дыялектна-літаратурных, міждыялектных і ўнутрыдыялектных супадзенняў. У разгледжанай групе лексем ёсць выпадкі міжмоўнай полісеміі і міжмоўнай аманіміі, а таксама міждыялектнай полісеміі і міждыялектнай аманіміі, шырока прадстаўлена ўнутры- і міждыялектная сінанімія.

ЛІТАРАТУРА:

1. *Бігусяк М.* Із спостережень над весільною лексикою гуцульського говору / М.Бігусяк // Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження. – Львів : Вид-вао ЛНУ, 2000. – С. 125–141;
2. *Буглак Ж.М.* Стравы і напоі ў гаворках Гродзеншчыны / Ж.М.Буглак // V Республіканская навуковая канферэнцыя студэнтаў, магістрантаў і аспірантаў Рэспублікі Беларусь (НИРС-2000) : матэрыялы Респ. навуц. конф. : в 5 ч. – Гродна, 2000. – Ч.3. – С. 76–79;
3. *Валатоўская Н.А.* Прадметная лексіка блізкароднасных моў: семантычная арганізацыя (на матэрыяле назваў страў у беларускіх і ўкраінскіх дыялектах): аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.03 / Н.А. Валатоўская; Бел. дзярж. ун-т. –

Мінск: Выд-кі цэнтр БДУ, 2009. – 24 с.; **4.** Вежбицкая А. Прототипы и инварианты / А.Вежбицкая // Язык. Культура. Познание / А.Вежбицкая. – М.: Русские словари, 1996. – С. 201–231; **5.** Вештарт Г.Ф. Назвы хлеба на Палессі / Г.Ф.Вештарт // Лінгвістычныя даследаванні : зб. арт. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1968. – С. 80–90; **6.** Ганудель З. Народні страви і напої. Лексика українських говорів Східної Словаччини / З.Ганудель. – Братіслава, 1987. – 154 с.; **7.** Гоца Є.Д. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Є.Д.Гоца. – Ужгород, 2001. – 20 с.; **8.** Лутовинова И.С. Названия обрядовых кушаний в псковских говорах / И.С.Лутовинова // Проблемы комплексного изучения Северо-Запада РСФСР / И.С.Лутовинова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1972. – С. 56–57; **9.** Навагородскі Т.А. Класіфікацыя страў беларускай народнай кулінарыі / Т.А.Навагородскі // Полымя. – 2000. – № 1. – С. 240–250; **10.** Найда Ю.А. Процедуры аналізу компонентной структуры референционного значения / Ю.А.Найда // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1983. – Вып. 14 – С. 61–74; **11.** Словник української мови: в 11 т. / редкол.: І.К. Білодід (гол.) [та інш.]. – Київ: Наукова думка, 1970–1980; **12.** Станкевіч А.А. Кулінарныя назвы страў і вырабаў з мукі ў гаворках Гомельшчыны / А.А.Станкевіч // Дыялекталогія і гісторыя беларускай мовы : матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск, 15–16 крас. 2008 г. / Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2008. – С. 32–36; **13.** Сцяцко П.У. Назвы некаторых страў у гаворках Гродзеншчыны / П.У.Сцяцко // Беларуская мова : зб. навук. арт. – Мінск : Навука і тэхніка, 1965. – С. 134–142; **14.** Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65 000 слоў / пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. – 4-е выд. – Мінск: БелЭн, 2005. – 784 с.; **15.** Турчин Е.Д. Лексика питания в украинских восточнославянских говорах : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Е.Д.Турчин. – К., 1990. – 20 с.

Дубенко О.Ю. (Київ, Україна)

Порівняльна стилістика: основні напрями розвитку

У статті розглянуто етапи становлення порівняльної стилістики як дисципліни лінгвістичного циклу та основні напрями її розвитку, що набули обрисів з часів виникнення концепції «зовнішньої» стилістики Шарля Баллі до сучасного періоду.

Ключові слова: порівняльна стилістика, теоретико-перекладацьке відгалуження, зіставно-типологічне відгалуження, власне лінгвістичний напрям, лінгвістико-ідіоматологічний напрям.

В статье рассмотрены этапы становления сравнительной стилистики как дисциплины лингвистического цикла и основные направления в её развитии, которые сформировались со времени возникновения концепции «внешней» стилистики Шарля Балли до современного периода.

Ключевые слова: *сравнительная стилистика, теоретико-переводческая ветвь, сопоставительно-типологическая ветвь, собственно лингвистическое направление, лингвистико-идиоматологическое направление.*

The paper deals with the stages of formation of comparative stylistics as a discipline of linguistic cycle and with the main branches of its development from the emergence of the “external” stylistics by Charles Bally until the present day.

Key words: *comparative stylistics, theoretical-translation branch, comparative-typological branch, linguistic proper trend, linguistic-idiomatological trend.*

Термін «порівняльна стилістика» не є новим в лінгвістиці, проте можна впевнено стверджувати, що його розуміння залишається досить неоднозначним, а однойменна дисципліна ще не остаточно визначилася у своїх завданнях та методах. Якщо наприкінці минулого століття констатувалася несформованість порівняльної стилістики як лінгвістичної науки [8, 90], то на сучасному етапі ступінь ясності багатьох важливих питань порівняльно-стилістичного характеру як і раніше залишає бажати кращого [9, 12]. Отже, **мета цієї статті** полягає у тому, щоб проаналізувати етапи становлення порівняльної стилістики як лінгвістичної науки, окресливши ті напрями дослідження, що сформувалися протягом її розвитку, та визначити перспективи подальших пошуків у цій галузі.

Задум щодо зіставного дослідження мов виник у філології нового часу на початку дев'ятнадцятого століття, в період романтизму, який характеризувався ствердженням самоцінності духовно-творчого життя особистості, а, отже, загостреною увагою історії, літератури та естетики до питань історичної й національної самобутності. В лінгвістичній науці ця зосередженість на неповторності національного характеру знайшла своє втілення у доктрині Вільгельма фон Гумбольдта про внутрішню форму мови як вираженні національного світогляду. Згодом з'явилася окрема галузь досліджень під назвою ідіоматологія, що мала на меті вивчення національних стилів, тобто або аналіз контрастних рис однієї мови у порівнянні з іншими мовами, або пояснення її специфічних характеристик чинниками історичного, етнічного та соціального характеру [17, 14-21]. Саме у концепції В. фон Гумбольдта та подальших працях ідіоматологічного спрямування, насамперед, у «Психології народів» В.Вундта (Wundt W. “Sprachgeschichte und Sprachpsychologie”, L., 1901) слід шукати витоки «зовнішньої» стилістики Шарля Баллі, яка стала предтечею сучасної порівняльної стилістики.

Згідно до цієї концепції, предмет стилістики становлять особливості або властивості мови (caractères), котрі будучи за своєю природою

лінгвістичними, відображають психічну специфіку певного мовного колективу. Шарлю Баллі належить ідея створення так званої «європейської стилістики», яка б описала «європейський психічний склад», спочатку виявивши схожість між європейськими мовами, а потім з'ясувавши розбіжності між експресивними системами європейських мов [1, 41]. Власне такий ракурс стилістичних досліджень Шарль Баллі й назвав зовнішньою (= порівняльною) стилістикою, оскільки особливості або властивості (*caractères*) мови, які вона вивчає, стають зрозумілими лише при погляді на мову зовні (скажімо, погляді іноземця) і є абсолютно природними, а відтак непомітними, для носіїв цієї мови.

Свої теоретичні тези Ш.Баллі підтверджує результатами досліджень, проведених у руслі сучасної йому структуральної лінгвістики Ф. де Сосюра, тому відправною точкою для суджень про психологічні властивості мовного колективу слугує в них насамперед мовна форма. Одна з найбільш ґрунтовних праць ґраматично-ідіоматологічного напрямку була виконана на матеріалі англійської мови німецьким філологом М.Дойчбайном (*Deutschbein, M. Neuenglische Stilistik, L., 1932*). Автор визначає предмет свого дослідження як вивчення стилю мовної народної спільноти на противагу стилю інших народних спільнот. В роботі стверджується, що провідною характеристикою англійського національного стилю є експресивність, під якою розуміються такі властивості англійської мови як її енергія, сила, економність, лаконічність та різноманітність.

Безумовно, багато розмірковування філологів, причетних до розробки ідіоматологічної доктрини, потребували подальшого наукового обґрунтування. Проте наукові парадигми, в яких у той час і надалі перебувала лінгвістика аж до появи когнітивної доктрини, мало сприяли дослідженню мовних явищ саме у такому аспекті. Як наслідок, введене в лінгвістику Вільгельмом фон Гумбольдтом поняття внутрішньої форми мови на досить значний період втратило свої пріоритетні позиції, будучи відсунутим на другий план необхідністю дослідження інших, більш нагальних наукових проблем.

Так, формування порівняльної стилістики як розділу мовознавства, що відбувалося у середині двадцятого століття, проходило одночасно зі становленням нової лінгвістичної дисципліни – теорії перекладу, що, безперечно, позначилося на її завданнях та методах. На початку предмет нової дисципліни полягав у дослідженні стилістичних ресурсів порівняльних мов, тобто стилістично маркованих одиниць різних мовних рівнів, та шляхів переходу від однієї мови до іншої (так звана «рівнева стилістика»). В залежності від матеріалу досліджень одразу намітилися дві

гілки порівняльної стилістики: одна з них базується на зіставленні перекладів з оригіналами (теоретико-перекладацьке відгалуження порівняльної стилістики), друга – на вивченні спільних стилістичних характеристик та розбіжностей оригіналів [8, 86-91]. Оскільки завдання і цілі, які ставлять перед собою дослідники порівняльно-стилістичної проблематики є досить різними, доцільно розглянути їх за двома основними напрямками.

Очевидно, найбільш репрезентативним, а тому й найбільш відомим є **теоретико-перекладацький** напрям порівняльної стилістики, започаткований двома досить фундаментальними працями французьких лінгвістів, що були опубліковані у серії «Бібліотека порівняльної стилістики», фундатором якої виступив А.Мальблан. Це порівняльна стилістика французької й англійської мов Ж.–П. Віне та Ж. Дарбельне (1958) і порівняльна стилістика французької та німецької мов А. Мальблана (1961). Перша з цих робіт, яка являє собою по суті практичний посібник з перекладу, про що й свідчить її підзаголовок (*Stylistique comparée du français et l'anglais. Methode de traduction*), заклала традицію ототожнення порівняльної стилістики з теорією перекладу. При цьому її автори зосередилися суцільно на граматичному боці проблеми: зіставленні схожих граматичних структур французької та англійської мов. У розвідці А.Мальблана переклад було запропоновано у ролі методу зіставного синхронного дослідження виражальних засобів генетично неспоріднених мов; згодом він зарекомендував себе як основний метод порівняльно-стилістичних студій інших найрізноманітніших мовних пар [7, 4]. Проте і цій роботі, де розглянуто проблеми слова, словосполучення та речення і згруповано порівнювані явища за синонімічними рядами, бракує власне стилістичного аспекту, оскільки вона не характеризує принципів, за якими сполучуються слова у порівнюваних мовах.

Наступна визначна праця теоретико-перекладацького спрямування, «Нариси загальної та зіставної стилістики» А.В. Федорова [20], ставить питання про необхідність переходу від дослідження граматики і лексики до вивчення семантики та запровадження стилістичного підходу до порівняння мов у семантичному ракурсі. А.В. Федоров характеризує порівняльну стилістику як базу для теорії перекладу, переважно художнього, оскільки ця дисципліна, що оперує синонімічними засобами двох мов, може полегшити пошук потрібних слів у мові перекладу завдяки визначенню кола синонімічних елементів. Багато цінних думок та спостережень, важливих для становлення теоретико-перекладацького напрямку порівняльної стилістики, було висловлено у стилістичних дослідженнях й у розвідках з теорії

перекладу Л.Бархударова, І.Гальперіна, К.Долініна, Е.Різелі, А.Федорова, А.Швейцера та інших. Вагомий внесок у краще розуміння питань цієї гілки порівняльної стилістики зроблено авторами багатьох дисертаційних праць зі стилістичних аспектів теорії перекладу.

Незважаючи на те, що первісним об'єктом порівняльно-стилістичних досліджень оригінальних та перекладних текстів були граматика та лексика, причому на рівні зіставлення виражальних засобів порівнюваних мов, з часом порівняльна стилістика стала поступово наближатися до тих перспектив свого розвитку, що були окреслені одним з її фундаторів, французьким компаративістом А.Мальбланом. За його переконанням, на першому етапі розвитку порівняльної стилістики зіставляються стилістичні ресурси мов, а на другому, який можна визначити як функціонально-стилістичний, у порівняльному аспекті вивчаються «жанри та стилі», а також засоби вираження сатири, гумору і т.п., що їх має у своєму розпорядженні кожна з порівнюваних мов. Характеризуючи другий етап розвитку порівняльної стилістики А.Федоров вказує на те, що дослідження у цій галузі мають неминуче набути синтетичного характеру: «порівняльна стилістика, за задумом Мальблана, повинна будуватися комплексно як дисципліна, що є одночасно лінгвістичною і літературознавчою, причому, як впливає з поставленого завдання, тут потрібно залучення не лише даних зі сфери поезики або теорії літератури, але й широкі історико-літературні відомості» [20, 39].

На міждисциплінарність порівняльно-стилістичної галузі досліджень, матеріал якої склали здебільшого оригінальні та перекладні літературні тексти, вказують й інші відомі теоретики перекладу. Так, І.Левий вважає, що особливий інтерес для перекладачів становить така порівняльна стилістика двох мов, яка б виходила з того, що «будь-яка мова являє собою інформаційну систему, здатну виразити усім комплексом своїх лінгвістичних засобів приблизно такий самий обсяг інформації, що й усяка інша» [13, 81]. За думкою В.Коптілова, перекладачі потребують порівняльної стилістики, що надавала б дані не лише про сучасний стан літературної мови, але й проникала б «до глибин її історичного розвитку» [11, 30]. Отже, порівняльна стилістика, що вивчає матеріал перекладів, так чи інакше виходить за межі суто стилістичного дослідження, тому видається слушним її визначення як **макростилістичної** і водночас макролінгвістичної дисципліни, оскільки вона, як і теорія перекладу, спирається не лише на лінгвістичні, але й екстралінгвістичні (літературознавчі, культурно-історичні та інші) факти [21, 13]. Такий підхід до завдань порівняльної стилістики, безсумнівно, має безпосереднє відношення до вивчення зв'язку між формою та змістом у

літературному тексті, іншими словами, до аналізу внутрішньої форми мовних фактів у художній картині світу.

Друга, **порівняльно-типологічна** гілка порівняльної стилістики пов'язана з тими дослідженнями, що ставлять на меті зіставлення стилістичних особливостей оригінальних текстів. Вона представлена двома напрямками – **власне лінгвістичним** та **лінгвістико-ідіоматологічним**.

Дослідження **власне лінгвістичного** напрямку є мікростилістичними; такі розвідки описують певні порівняльно-стилістичні аспекти, що стосуються структури мови та утверджених у ній норм. Такі розвідки описують певні порівняльно-стилістичні аспекти, що стосуються структури мови та утверджених у ній норм. Серед найбільш значимих робіт цього спрямування потрібно відзначити роботи В.Г. Гака [5; 6], присвячені порівнянню французької і російської мов. Хоча на відміну від усіх вищеописаних праць. назви робіт В.Г. Гака не свідчать про їхнє стилістичне спрямування («порівняльна лексикологія», «типологія» і т.п.), проте розглянуті в них аспекти безпосередньо пов'язані з проблемами порівняльної стилістики. Достатньо згадати лише проаналізовані В.Г. Гаком загальні категорії семасіології, що проявляються при найменуванні понять у мові та мовленні: мотивованість / немотивованість слова, абстрактність / конкретність, образність, експресивно-емоційна оцінка слова.

З суто лінгвістичною тенденцією пов'язані і порівняльно-стилістичні праці, виконані на матеріалі української мови в руслі ідеї створення порівняльної стилістики споріднених східнослов'янських мов. Ця думка була висунута в середині минулого століття О.І. Єфимовим, а принципи та методи порівняльного вивчення споріднених мов розроблялися відомим українським мовознавцем І.К. Білодідом [див.:2]. Предмет порівняльного вивчення вбачався у стилістичних ресурсах кожної з мов (або у «стилістичній системі мови»); завдяки цим дослідженням було виявлено, зокрема, специфічні труднощі порівняльно-стилістичного дослідження споріднених мов (наприклад, наявність слів, що однаково або майже однаково звучать, але означають різні речі). Пізніше на цій методологічній базі була створена «Порівняльна стилістика російської та української мов» [15], яка надає порівняльно-стилістичну характеристику двох мов на лексико-фразеологічному, словотворчому, морфологічному та синтаксичному рівнях.

Розвідки, що належать до **лінгвістико-ідіоматологічного** напрямку порівняльної стилістики, за визначенням А.К. Долініна, зближуються, з одного боку, із зіставними дослідженнями суворо лінгвістичного характеру, а, з другого боку, з ідіоматологією [8, 89], внаслідок чого їхні завдання перебувають поза межами лінгвістики у вузькому розумінні

цього терміну, будучи скерованими на вивчення сфери індивідуально-ситуативної семантики, дослідження мови як специфічного способу аналізу та відображення дійсності. Цей підхід до порівняльно-стилістичних студій походить від ідіоматичного напрямку порівняльної стилістики, започаткованого Ш.Баллі і П.Гіро, а у більш далекій історичній перспективі корелює з постулатами теорії Вільгельма фон Гумбольдта. Адже ідіоматологія, ціллю якої є пошук зв'язків між мовою і національним характером або вивчення національних стилів, у безпосередній спосіб пов'язана з гумбольдтовським вченням про внутрішню форму мови як прояв «душі» народу.

Вагомим внеском у розвиток цього макростилістичного за своїм характером напрямку потрібно визнати книгу Ю.С. Степанова «Французька стилістика» (1965), точніше її першу частину, розділ А, в якому зроблено спробу виявити не лише розбіжності національних норм, але й породжуючі їх розбіжності національних характерів, «духу мови», під яким розуміються властивості мовної норми. Проте, слід відзначити, що оскільки такі розвідки протягом довгого часу не належали до мейнстріму лінгвістичних досліджень, вони перебували у меншості до самого початку епохи когнітивізму. Тому на сьогодні більш дослідженими можна вважати теоретико-перекладацький та суто лінгвістичний аспекти порівняльної стилістики, що вивчалися як у розвідках, присвячених окремим питанням стилістичного характеру, так і у збірках статей. Проте залишаються невиконаними власне стилістичні завдання дисципліни, окреслені Шарлем Баллі та Ю.С. Степановим, наприклад, створення єдиної «європейської стилістики». Причиною цього, як слушно зазначає К.А. Долінін, є те, що «національні» стилістики європейських мов побудовані на різних методологічних засадах і тому є по суті не співставними одне з одним. Крім того, така масштабна робота не може виконуватися силами поодиноких дослідників і потребує узгоджених дій цілих наукових колективів [8, 87]. Адже складність завдань ідіоматичного напрямку полягає серед іншого у тому, що задля їх вирішення стиль повинен розглядатися не у ролі розмежувальної або описової категорії, а як предмет спеціального дослідження, пов'язаний зі сферою ситуативно-індивідуальної семантики. А це, своєю чергою, означає, що поняття «стиль» виводить лінгвістику у коло гуманітарного мислення, тобто на міждисциплінарний рівень. Саме такий ракурс дослідження мав на увазі Ю.С. Степанов, зазначаючи, що лінгвістичне вивчення «національної норми зовні» хоча і повинно спиратися на прийоми типологічного опису мов, але при цьому так чи

інакше виникає необхідність ув'язати в межах одної теорії проблеми мовознавства, психології, соціології та історії культури [17, 19].

Можливість реалізації вищенаведеного інтегрованого підходу до вивчення мовного матеріалу за часів становлення порівняльної стилістики як частини загального мовознавства була більше ніж проблематичною. У результаті вербалізована Вільгельмом фон Гумбольдтом цілісність розуміння внутрішньої форми як базисного поняття, з одного боку, художнього мовлення, а, з другого боку, мовної картини світу було тимчасово втрачено, внаслідок чого виокремилися два малопов'язані між собою напрями у дослідженні внутрішньої форми. Перший з них – вивчення внутрішньої форми як принципу зв'язку форми та змісту в художньому мовленні, набув пріоритетного статусу в загальнофілологічних студіях; на ньому зосередилися дослідники теорії художнього і, насамперед, поетичного мовлення. Другий же напрям, що мав на меті аналіз внутрішньої форми слова як «найближчого етимологічного» значення слова, склав предмет вивчення здебільшого не стилістів, а лексикологів. Тому саме для зіставної лексикології внутрішня форма слова стала еталоном зіставлення при виявленні етноспецифічних конотацій національно-мовної картини світу у споріднених мовах [14: 4; 10; 12; 18].

Сучасний етап розвитку науки про мову дозволяє впритул наблизитися до вирішення вищеописаних питань. Саме сьогодні, в епоху активного розвитку когнітивної лінгвістики та виникнення нових дисциплін етнолінгвістичного спрямування, робляться спроби переосмислити предмет та завдання стилістики, надавши їм міждисциплінарних вимірів, створити теорію стиля як загальногуманітарного явища [3;19], окреслюються нові обрії порівняльно-лінгвістичних досліджень, пов'язаних із вивченням мовної особистості та мовної картини світу [16, 306-308].

Підсумовуючи все вищевикладене потрібно особливо зазначити, що порівняльно-стилістичні дослідження оригінальних текстів, які проводяться у руслі суто лінгвістичного напрямку, мають невелику пояснювальну силу з погляду власне стилістики. Позаяк для лінгвістики у вузькому розумінні цього слова, як розділу мовознавства, стиль є периферійним поняттям, яке не має тої морфологічної визначеності та стабільності, котрими відзначаються сталі структури мови, що вивчаються граматикою чи фонетикою. Саме тому в межах стилістики як розділу загальної лінгвістики стиль відіграє роль лише розмежувальної, описової або класифікаційної категорії. Натомість теоретико-перекладацька та ідіоматологічна порівняльна стилістика наділяє поняття «стиль» статусом важливого інструмента вивчення «особливого» у мові, оскільки передбачає

дослідження відображеної у стильовій формі самобутності мови. У цьому зв'язку найбільш перспективними видаються саме ці напрямки порівняльно-стилістичних досліджень, як такі, що надають можливість дослідити специфічні риси мовних та художніх картин світу. Адже порівняльна стилістика теоретично-перекладацького спрямування є, по суті, гомологічною порівняльній лінгвопоетиці у тому сенсі, що до її завдань також входить зіставлення мовних та, зумовлених ними, художніх кодів порівнюваних літературних/поетичних текстів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Балли Ш.* Французская лингвистика. Пер. с франц. / Шарль. Балли. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1961. – 394 с.;
2. *Білодід І.К.* Про порівняльну стилістику / І.К. Білодід // Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики. – К., 1972. – С. 3-21;
3. *Брандес М.П.* Стилистика текста. Теоретический курс: Учебник / Маргарита Петровна Брандес. – 3-е изд., перераб. и доп. М.: Прогресс – Традиция; ИНФРА – М., 2004. – 416 с.;
4. *Бублейник Л.В.* Проблемы контрастивной лексикологии (украинский и русский языки) / Л.В. Бублейник. – Луцк: Вежа, 1996. – 132 с.;
5. *Гак В.Г.* Сопоставительная лексикология / Владимир Григорьевич Гак. – М.: Международные отношения, 1977. – 264 с.;
6. *Гак В.Г.* Сравнительная типология французского и русского языков. 3-е изд., дораб. / Владимир Григорьевич Гак – М.: Просвещение, 1989. – 288 с.;
7. *Гарбовский Н.К.* Сопоставительная стилистика профессиональной речи / Н.К. Гарбовский. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 144 с.;
8. *Долинин К.А.* Стилистика французского языка. Учеб.пособие. 2-е изд. дораб. / Константин Аркадьевич Долинин. – М.: Просвещение, 1987. – 303 с.;
9. *Дубенко О.Ю.* Порівняльна стилістика англійської та української мов. Вид. 2-е перероблене і доповнене. Навчальний посібник. / Олена Юріївна Дубенко. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2011. – 328 с.;
10. *Кононенко В.І.* Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов) / В.І. Кононенко // Мовознавство. – 1996. – № 6. – С.39-46;
11. *Коптілов В.В.* Актуальні питання українського художнього перекладу. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1971. – 132 с.;
12. *Кочерган М.П.* Основи зіставного мовознавства. Підручник. / М.П. Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 424 с.;
13. *Левый И.* Искусство перевода (Перевод с чешского Вл.Россельса) / И.Левый. – М.: Прогресс, 1974. – 382 с.;
14. *Манакин В.М.* Про співвідношення контрастивної лексикології й інших зіставно-типологічних галузей мовознавства / В.М. Манакин // Слов'янський збірник. – Вип. V. – Одеса: Астропринт. – 1998. – С. 70-77;
15. Сопоставительная стилистика русского и украинского языков / Г.П. Ижакевич, В.И. Кононенко, Н.Н. Пилинский, В.А. Сиротинина. Отв. ред. В.И. Кононенко. – К.: Головное изд-во изд.объединения «Вища школа», 1980. – 207 с.;
16. Сравнительная типология английского, немецкого, русского и украинского языков: Учебное пособие / А.Э. Левицкий, Н.Д. Борисенко, А.А. Борисов, А.А. Иванов, Л.Л. Славова. – К.: «Освита Украины». 2009. – 360 с.;
17. *Степанов Ю.С.* Французская стилистика / Юрий Сергеевич Степанов. – М.: Высшая школа, 1965. – 355 с.;
18. *Тищенко О.В.* Обрядова семантика слов'янських мов у зіставно-типологічному аспекті: Автореф.дис. ... д-ра

філол.наук : 10.02.15 / О.В. Тищенко: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2001. – 32 с.; **19. Устюгова Е.Н.** Стиль и культура: Опыт построения общей теории стиля. 2-е изд. / Е.Н. Устюгова. – СПб.: Издательство С-Петерб. ун-та, 2006. – 260 с.; **20. Фёдоров А.В.** Очерки общей и сопоставительной стилистики / Андрей Венедиктович Фёдоров. – М.: «Высшая школа», 1971. – 196 с.; **21. Шадрин Н.Л.** Перевод фразеологических единиц и сопоставительная стилистика. Под ред. д.ф.н. Ю.М.Скребнева. / Н.Л.Шадрин. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1991. – 221 с.

Єрмоленко С.С. (Київ, Україна)

**Речовий код у художньому тексто- і світотворенні
(деякі зауваги й паралелі до мови і стилю прози Ю.Л.Булаховської)**

Автор демонструє роль кулінарно-речового коду у конструюванні внутрішньотекстуального світу художньої прози, ілюструючи цю роль прикладами з творів різних літераторів. Стосовно Ю.Л.Булаховської автор пов'язує відповідну топіку із властивою цій письменниці тенденцією до персоніфікації неістот, а також із притаманною їй поетикою культурних артефактів.

Ключові слова: Ю.Л.Булаховська, кулінарно-речовий код, внутрішньотекстуальний світ, культурний артефакт.

Автор демонстрирует роль кулинарно-вещественного кода в конструировании внутритекстуального мира художественной прозы, иллюстрируя эту роль примерами из произведений разных славянских литераторов. Относительно Ю.Л.Булаховской он связывает соответствующую топикку с характерной для этой писательницы тенденцией к персонификации неодушевленных предметов, а также со свойственной ей поэтикой культурных артефактов.

Ключевые слова: Ю.Л.Булаховская, кулинарно-вещественный код, внутритекстуальный мир, культурный артефакт.

The author elucidates the role of the code of culinary objects in creating the text-internal world of artistic prose, illustrating this role with examples drawn from works of various Slavonic writers. In Yu.L.Bulaxovska's case he establishes a relationship between such a topos and her tendency towards personification of inanimate objects as well as her poetics of cultural artifacts.

Key words: Yu. L.Bulaxovs'ka, culinary-object code, text-internal world, cultural artifact.

В одній із наших попередніх робіт, присвячених мові і стилю прози Ю.Л.Булаховської, ми звернули увагу на топос персоніфікації, чи, якщо завгодно, антропоморфізму (для нас у цьому контексті не є істотним розрізнення між цими двома термінопоняттями, яке проводиться, приміром, укладачами польського Словника літературних термінів [1,126;

1, 299-300], що, на нашу думку, є однією з провідних рис мови і стилю прози Юлії Булаховської [2, 68-71]. Нагадаємо, що одним із виявів відповідної топіки у п. Булаховської є те, що наративними суб'єктами в її оповіданнях стають не лише люди, а й істоти та предмети, і цей факт є тим більше значущим, що гіпертекстуальною для значної кількості її оповідань є ситуація спілкування її «основної» героїні, Галини Михайлівни Сарнацької, співвідносною з реальною авторкою, та звичного кола її гостей. Показово також, що в одному випадку авторка навіть заохочує своїх персонажів до створення оповідань від імені такого культурного артефакту, яким є Пікова дама (див. збірку «Более чем странные рассказы и стихи от Дамы Пик» – К.: Поэзия, 2011. Ця остання виступає в одній із попередніх книжок Юлії Леонідівни, котра називається «Криминальные истории и стихи от Дамы Пик» (К.: Поэзия, 2011) і в якій один із друзів Сарнацької приносить на їхнє звичне зібрання придбану на Петрівці книжку з аналогічною назвою, а сама Пікова дама є чи то авторкою придбаної книжки, чи то її персонажем.

У згаданій праці ми зазначали, «що переконливість такого прийому у випадку «нелюдських» персонажів, очевидно, ґрунтується не лише на міфологічному (не лише в архаїчному, але й у панхронічному сенсі цього слова) сприйнятті, як обдарованих мовою й розумом, живих істот, а також і предметів, у тому числі і створених людиною, зокрема на сприйнятті останніх як живих і одухотворених» [2, 70]. Там же ми вказували на те, що для Булаховської водночас важить і те «сентиментальне» ставлення до речі, про яке писав В. М. Топоров у своїй розвідці про образ Плюшкіна у Гоголя; нагадаємо, що, згідно з Топоровим, таке ставлення виникає лише тоді, коли людина усвідомлює, що власне речовий рівень не вичерпує сутності речі і що вона є включеною ще й у сферу духовного [3, 29]. У даному зв'язку видатний філолог пригадував і властивий російській літературі погляд на річ, коли в ній водночас цінується і її суто утилітарна користь, і усвідомлюється душевна прив'язаність до неї.

У нинішній розвідці ми хотіли б зосередити свою увагу на одному конкретному вияві ролі одухотвореного предметного коду – як складової людського існування взагалі і комунікативної ситуації зокрема – у художньому світі прози Булаховської, а також художніх світах деяких інших авторів. Цілком очевидно, що дуже важливою точкою перетину цих двох площин, комунікативної та «сентиментально-предметної», є ситуація спілкування за столом, зосібна і самий цей стіл, накритий до обіду (вечері, чаювання, «кавування»), довкола якого і сидять учасники застільної бесіди – так, як це має місце в згаданому циклі оповідань про гостювання у

Г.М.Сарнацької. Але з цією темою застілля цілком природно пов'язується і тема речей, узята в загальнішому плані.

Щодо відповідних відчуттів стосовно включених в особисту сферу «дружніх» і «ворожих» артефактів, а також щодо налаштованості на відповідну естетику і поетику «життєвого тексту» дуже промовистим є уривок із листування М.А.Булгакова:

Итак, дорогой друг, чем закусывать, спрашиваете Вы? Ветчиной. Но этого мало. Закусывать надо в сумерки, на старом потертом диване, среди старых и верных вещей. Собака должна сидеть на полу у стула, а трамваи слышатся не должны. Сейчас шестой час утра, и вот они уже воют, из парка расходятся. Содогаается мое проклятое жильё (лист до П.С.Попова від 25.1.1932).

Особливу роль у конструюванні матеріально приязного людині художнього світу відіграють назви речей повсякденного вжитку і споживання, а серед них ті, які виступають в ролі товару – предмета продажу і купівлі, особливо – за радянських часів – якщо такий предмет стає важко доступним, причому не через його ціну, а через його відсутність. У цьому плані заслуговує на увагу ese сучасного російського філософа і філолога Б.М. Парамонова «Бруякін продавав заготовілки», а в цьому ese – згадки про деякі суто «речові» пасажі з класичної та новітньої російської літератури (і також критики) [4]. Спершу Парамонов згадує, що писав К.І. Чуковський про поему М.О. Некрасова «Дідусь», де описується заможне село Тарбагатай: «Вірші чудові, єдині в російській поезії. Захоплення матеріальним достатком, багатотою господарністю втілювалося в них як ніде (крім хіба що віршів Державіна). ...В них є фламандське, рубенсівське» (Чуковський додає, що рядок із цієї поеми «Сколько там, Саша, свиней!» М.С. Гумільов уважав найпоетичнішим у Некрасова). Потім Парамонов наводить великий уривок із О.І. Солженіцина, щоправда, без вказівки на назву твору, але її легко встановити: це «Червоне колесо. Вузол II. Жовтень Шістнадцятого» (фрагмент цього уривка і став назвою всього ese):

В большом помещении лавки густо было от запахов, заманчивых для крестьянина, а глаза разбегались. Бочки с дегтем, олифой, ящики с колесной мазью, мелом, известью, гляди не споткнись на полу о ящики с подковами и гвоздями всех размеров, у стен – коробки со стеклом. Цепные весы с набором фунтовых гирь. Ободья, дуги. Расписная деревянная посуда. На полках – ряды гонимой посуды из глины обыкновенной и белой, с цветной поливой и без поливы, – корчаги, крынки, горшки, столовые чашки и хлебницы. Дальше – эмалированные кастрюли, миски, чайники, кружки. Чугунки, сковородки, крытые жаровни. Перейди на другую сторону - бочки с селедкой и соленой рыбой, ящики с сушеной и копченой воблой. На возвышении в три ступеньки (чтоб легче снимать к весам и в телегу) - рогожные кули с солью, мешки с мукой, манкой, сахаром, и сахар в конических головах, обернутых синей бумагой и

шпагатом, - всех размеров от полной головы до осьмушки. Там и пиленый сахар в коробочках, но его не берут, он тает легко. В откосных ящиках - пряники, жамки, конфеты, леденцы, црис, шоколадки в золотистой бумаге монетками в "рубль" и в "полтинник", пресованный изюм, финики, винные ягоды, сушеные сливы. (А летом - арбузы, дыни и виноград.) И другая бакалея. И папирсы - Шурьмуры, дядя Костя и Козьма Крючков. Но больше всего любил Сатя торговать красным товаром - ситцем, сатином, даже батистом и шелком. Этот товар занимал видные полки в его лавке. И полки же были забиты драпом, плюшем, шевитом. И сукном для штанов, пиджаков, костюмов. И шальями шерстяными и пуховыми, оренбургскими и пензенскими. И головными платками, и разноцветными лентами. А еще на подставке строились валенки, чесанки, бурки, черные, серые, белые, даже и с красной и зеленой вышивкой. И резиновые сверкающие галоши, мужские и бабы, полуглубокие и глубокие. Единственное чем Бруякин не торговал - кожаной обувью. Но продавал заготовки.

До цього можна додати, що в радянській літературі ця поетика споживчих речей також зберігалася, особливо, як ми вже мали нагоду вказати [5], у такому маргінальному з точки зору офіційного канону літератури жанрі, як пригодницький, утім, на догоду духові часу виступаючи тут часто у зв'язку із ідеологічно неприйнятними героями і ситуаціями, пор. уривок із пригодницького твору про боротьбу радянської міліції зі злочинністю: *Одного разу Неля повела його в «Кукушку», ресторан над Дніпром. Санько здивовано прислухався до її розмови з офіціантом: Неля замовляла найдорожчий коньяк, ікру, заливну осетрину (В.Петльованій. Красуня з «Веселої жаби»).* А ось як російський радянський письменник, автор популярних пригодницьких романів М.М.Шпанов (1896-1961) описує бар в одній зі скандинавських країн:

Огромную, обитую никелем стойку почти сплошь покрывали стеклянные колпаки. Яркой зеленью манили взор посетителя груды салата, заправленного белым, как сливки, провансалем. Огромные ломти нежного лосося, подобно диковинному розовому маслу, были способны раздражить аппетит самого сытого человека. Сверкали и переливались всеми цветами радуги, маня своими ароматами, десятки маринадов.

Добрую половину стойки занимали блюда с пирогами. Тут были толстые, как подушки, пироги с воздушным белым тестом, начиненным печенкой макрели, растертой на оливках; были и плоские польские мазурки – плотные и пряные от светящихся в них изумрудин-цукатов. Едва ли даже среди завсегдатаев «Солнца Таити» был кто-нибудь, кто успел перепробовать все сорта пирожков, громоздившихся на специальном возвышении из огнеупорного стекла, под которым всегда пламенили угли жаровни. Слоеные, тесто которых таяло во рту подобно снежинкам; песочные, заварные; кислые, сладкие, соленые; с вареньем, грибами, рыбой, дичью, ливером и невесть еще с какой начинкой, – пирожки эти отвечали, наверное, требованиям представителей любого уголка мира. А над всем – над салатами, над маринадами, пирогами и сотней других лакомств, венчая их пурпуром своих панцирей, господствовали тела омаров, крабов, лангустов, и рядом с яркими, как мессинское солнце, лимонами чернели раковины устриц. На дальнем конце стойки, отведенном Бахусу, царил рослый негр. Его звали Большой Джо. Его

необычайно проворные руки то и дело открывали и закрывали краны, источавшие жидкости всех мыслимых цветов и оттенков. За спиною Джо, на полках высокого буфета, похожего на орган протестантского собора, стояли ряды бутылок, бутылей и пузырьков. В них таинственно светились самые разнообразные напитки, – все, что создала ненасытная изобретательность пьяниц и их алчных потворщиков, готовых ради наживы спойть весь мир (Н.Шпанов. Война невидимок).

Якою б не була ідеологічна налаштованість цього цілком радянського письменника (часом вона тут прозирає), природні людські схильності й потреби беруть у цьому фрагменті реванш, заступаючи реальні картини вітчизняної дійсності. Схоже, що автор просто не в силі зупинитися, описуючи цю картину, яка за своїми масштабами не має паралелей у книзі.

А ось як поетично і привабливо виглядає, приміром, замовлення, що його робить у своєму французькому готелі обер-лейтенант вермахту, радянський розвідник і “знавець французької кухні” Генріх фон Гольдрінг у повісті Ю. Дольд-Михайлика “І один у полі воїн”: – *Форель, курку з картопляним гарніром і салат. ...А зараз я просив би вас прислати мені до кімнати пляшку бордо, коньяку, дві пляшки фруктового лікеру і пляшку шоколадного. Потім він же влаштовує багату вечерю для своїх німецьких командирів, деталі якої, проте, є обмеженими лише десертом: На десерт мадам Тарваль подала фрукти, коньяк і нарізаний тоненькими шматочками сир. Сигари вже давно лежали на столі.*

Такі картини не могла не приваблювати радянського читача, так, як і опис бару у романі Е.М.Ремарка «Три товариші», культовому для радянської інтелігенції часів післясталінської відлиги:

...Aus den Schwaden hob sich wie ein erleuchtetes, buntes Schiff Freddys Bar. Wir gingen mit Karl vor Anker. Golden floß der Kognak, der Gin glänzte wie Aquamarin, und der Rum war das Leben selbst. Eisern saßen wir auf den Barstühlen, die Musik plätscherte, das Dasein war hell und stark...

Це не значить, що позитивним, «правильним» персонажам були невідомі радощі життя, але в них вони були набагато скромніші: *Чайник кипів на вікні. Білий струмінь пари вихоплювався з тихим свистом з дірочки в кришці. Порізана рибка лежала на тарілці. Від гарячої батареї опалення здіймалося вгору повітря і тихо гоїдало фіранку над вікном. Полоз із жалем зачинив двері (В.Собко. Зорі на крилах).* З іншого боку, у повісті «Таємна зброя» меню учти, учасником якої є герой письменника Льва Овалова (Л.С.Шаповалов, 1905-1997) славозвісний потім в анекдотах майор Пронін, прочитується як ідеологічно, зокрема патріотично, витриманий предметний текст: *На stole стояли и пирог, и маринованные грибы из подмосковных лесов, и бутылка шампанского, и запотевший графинчик с водкой.*

Натомість зовсім інакше виглядає у повісті О. О. Авдєєнка “Гірська весна” (1957 р.) стіл, що його одна з героїнь, спекулянтка і шпигунка, накриває своєму розбещеному синкові:

В самой большой комнате на раздвинутом столе, как и ожидал Андрей, было приготовлено праздничное угощение. Чуть ли не сорок тарелок, на каждой выложена особая закуска: колбасы всех сортов, сыр, икра, тонкие ломтики красной рыбы, холодная курица, пирожки, соленые огурцы, моченые яблоки и сливы, перец фаршированный, печенья, яблоки, виноград, вино, орехи, конфеты... Середину стола занимал большой пухлый торт. На его коричневом шоколадном фоне белела сливочная надпись...

Те, що кулінарні уподобання та знання про них можуть бути зброєю в таємній війні, видно із фрагмента зі повісті румунського письменника Хараламба Зінке «Об’єкт 112», де йдеться про шпигуна, який працює офіціантом на будівництві: «Старанного Іліє цінували й шанували. Крім того, ніхто краще від нього не знав смаків клієнтів. Дрегой пам’ятав, хто любить борщ, хто віддає перевагу котлетам із гірчицею, а кому вони більше до смаку з томатом. Терпляче, настійливо й обережно залазив шпигун у людські душі».

В аспекті «кулінарної семантики» із цими ідеологічно маркованими прикладами цікаво зіставити фрагмент пригодницького роману польського автора Леопольда Тирмандя “Лихий” (роман, уперше опублікований 1954 р., мав низку перевидань і зажив надзвичайної популярності). Тут, крім багатого на деталі й образи опису гастроному “Делікатеси” на вулиці Нови Свят у Варшаві, у невластне-прямій мові персонажа висловлюються міркування з приводу образно-естетичних асоціацій, породжуваних відповідними предметами – продуктами харчування і їхніми властивостями:

Przechodził obok „Delikatesów”, zdecydowanym krokiem wszedł do pełnego luster, zapachów i kolorów wielkiego magazynu. Misterne obeliski słodczy, kosze owoców, baterie butelek, sterty biało-różowej szynki, kopce żółtych serów, zasieki stoików z dżemem i marynatami, zmieszana woń cytryn, kakao, wędlin, czekolady, egzotyczne etykiety puszek z oliwką, z sardynkami i ananasem – wszystko to radowało zmysły, przyrzekało jakiś codzienny, całkiem dostępny epikureizm, na glebie którego rosłq miłe i zabawne roślinki niedużych żądowań.

Ми не в змозі оцінити правдивість зображення цього варшавського гастрономічного закладу на початку 50-х рр. минулого століття, але є підстави припускати, що ця картина (до речі, відсутня взагалі у значно скороченому українському перекладі цього твору, див. Л.Тирманд “Злий”, скороч. перекл. з польської Марії Пригари і Валентина Струтинького. – К., 1959) сприймалася б тодішнім пересічним радянським читачем так, як і деякі наведені вище приклади, інакше кажучи, як ілюстрації до дуже популярної і поширеної в Радянському Союзі “Книги о вкусной и здоровой пище” (перше видання

вийшло ще до війни), тобто як щось таке, що існувало для них лише на словах і у вигляді гарних картинок і, отже, було об'єктом суто візуально- і словесно-естетичного, а не реального смакового сприйняття.

У контексті усіх цих міркувань і прикладів, а також із погляду загальних засад образного світотворення Ю.Л.Булаховської цілком природним і художньо виправданим є те, що неодмінними учаниками її дружніх зібрань у її помешканні є також кава, чай, «Київський торт» і пляшка доброго, треба думати, коньяку. Ці предметні, але сентиментально близькі людині персонажі цілком вписуються у ту поетику культурних артефактів (а також культурно адаптованих фізіогенних об'єктів), яка є однією зі складових рис стилю цієї письменниці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J.* Słownik terminów literackich. – Wrocław etc.: ZNiO, 1976. – 577 s.; 2. *Єрмоленко С.С.* Про мову і стиль нової прози Юлії Булаховської (на тлі старих проблем української літератури) // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: пам'яті академіка Леоніда Булаховського. Зб. наукових праць. – В. 16. – 2011. – С. 64-72; 3. *Топоров В. Н.* Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического: Избранное. – М.: Прогресс – Культура, 1995. – 624 с.; 4. *Парамонов Б.М.* Бруякин продавал заготовки // <http://archive.svoboda.org/programs/rq/2002/rq.032802.asp>; 5. *Єрмоленко С. С.* Fata Morgana соціалістичного реалізму: про деякі особливості мови і поетики української радянської пригодницької прози // Мова і культура. – 2009. – В. 12. – Т. IX. – С. 123-129.

Іваненко І.М. (Київ, Україна)

Аналіз української логопедичної терміносистеми

У статті запропоновано основні аспекти лінгвістичного аналізу логопедичної терміносистеми. На фактичному мовному матеріалі продемонстровано лексичний та граматичний аналіз обраних мовних одиниць та визначено основну схему до подальшого дослідження терміносистеми.

Ключові слова: термін, логопедична термінологія, лексико-тематична група, дериваційна схема.

В статье изложены основные аспекты лингвистического анализа логопедической терминосистемы. На фактическом языковом материале продемонстрирован лексический и грамматический анализ избранных языковых единиц и предложено основную схему для дальнейшего исследования терминосистемы.

Ключевые слова: термин, логопедическая терминология, лексико-тематическая группа, деривационная схема.

The main aspect of linguistic analysis of Ukrainian speech the terminology are of interest in the article. The actual linguistic material demonstrated lexical and grammatical analysis of selected linguistic units and the main circuit for the research terminology.

Key words: terminology, lexical and thematic group, derivatives scheme.

Динаміка усіх сфер сучасного соціуму (техніки, науки, культури) спричиняє появу і активне функціонування в сучасній українській мові великої кількості термінологічних одиниць. Інтенсивний розвиток науково-технічної термінології мовознавці називають термінологічним вибухом [1, 8].

У таких умовах надзвичайно швидко розвиваються терміносистеми всіх галузей, не є винятком і логопедія. Інтерес до цієї галузі з погляду мовознавства зумовлений тим, що логопедія як наука має важливе теоретичне і практичне значення, яке обумовлене соціальною структурою мови, мовлення, тісним зв'язком розвитку мовлення, мислення й усієї психічної діяльності людини.

У сучасній науковій літературі вже були представлені спроби ґрунтовного аналізу логопедичної терміносистеми. Цим питанням займалися такі науковці, як Л. Виготський, С. Гринев, А. Лурия, М. Фомичев, Р. Левина, Ю. Сурованцев, О. Правдина та інші.

Незважаючи на те, що в науковому обігу з'являються поодинокі публікації, присвячені аналізу логопедичної термінології, системної праці, яка б окреслювала всі аспекти цієї терміносистеми, в українській науці досі нема. Ситуація, що склалася на сьогоднішній день, потребує виправлення. Саме цим і зумовлена актуальність нашого дослідження.

Мета представленої статті – дослідити логопедичну термінологію та визначити її особливості.

Об'єктом даного дослідження є логопедична термінологія. Предметом дослідження є лексичні та граматичні особливості логопедичних термінів.

Основним методом дослідження є описовий метод, реалізований способом класифікації, лінгвістичного спостереження над функціонуванням термінів у науковому тексті і словниках та порівняльного аналізу на синхронічному зрізі. Також у ході дослідження лексем використано структурний метод.

Розвиток науки завжди мав велике значення для розвитку логопедії і появи в ній нових термінів. Окремі розлади мовлення були описані ще в часи Стародавньої Греції, а проте були вивчені класифіковані лише на початку минулого століття. Так, наприклад, поступово було вивчено явище афазії та розділено явища афазії та алалії, яку раніше називали «афазією дитячого віку».

У зв'язку з тим, що правильне мовлення є однією з найважливіших передумов подальшого повноцінного розвитку особистості, процесів соціальної адаптації, виявлення й усунення порушень мовлення необхідно проводити в більш ранній термін [3, 374]. І тут варто наголосити на тому, що ефективність усунення мовних порушень визначається багато в чому розвитком логопедії як науки. А без дослідження її терміносистеми такий розвиток фактично неможливий.

Проведена тезауризація логопедичної термінології виявляє різновиди термінологічного запасу слів цієї галузі. Логопедичні терміни є неоднорідними, диференційовані історично, являють собою термінологічні мікросистеми різних шкіл і напрямків біомедичних наук і наук про мову; мають різний семантичний статус: власне терміни, складові номенклатури, теоретичні й емпіричні поняття, основні терміни (ключові) і похідні, терміни, властиві галузі, та запозичені з інших галузей. У дослідницьких діях завжди є семантична необхідність інтерпретації обумовленого історичного запасу на ґрунті певної теорії або поглядів індивідуального дослідження.

Відтак класифікація різнорідних розладів мови має враховувати не лише критерії якісні (рівня посилення розладу) і кількісні (психолінгвістично-фізіологічні), але й лінгвістичні, етіологічні, психологічні, терапевтичні, еволюційні (темп, динаміка розвитку, ритм) та інші.

Класифікація й типологія розладів мови ускладнюється через:

- Недостатню точність у встановленні меж поняття;
- Наявністю різних підходів до вивчення явищ мови та її розладів, зокрема лише з біологічної, психологічної або суспільної перспективи;
- Створення опису розладів лише в межах одного мовного рівня, найчастіше – фонологічного, без урахування інших аспектів мовної комунікації;
- Не врахування мовних можливостей;
- Локалізацію термінів у різних класифікаційних системах, пов'язаних із такими науковими дисциплінами, як логопедія, медицина, психологія, мовознавство;
- Різноманітність критеріїв, за якими класифікуються розлади мовлення: рід розладу (зв'язок з певною етіологією, патомеханізм, розвиток і наслідок, прогнозування, терапевтичний вплив); характер розладу (глобальне, парціальне, фрагментарне); ступінь розладу (первинне, секундарне, початкове, розвинене, укріплене, також «легке, помірне, значне, глибоке» [6, 120–122]) динаміка розладу (міцне або тимчасове, вроджене, набуте), етіологічний ґрунт (органічне й функціональне, ендогенне й екзогенне, спадкоємне) та інші.

Визначивши особливості формування логопедичної терміносистеми, можемо перейти безпосередньо до аналізу її одиниць на різних рівнях. На нашу думку, доцільно почати огляд саме з лексичного.

Передусім варто зазначити, що аналіз логопедичних словників дає підстави для поділу логопедичних термінів на певні тематичні групи. Ядро термінології складають терміни: *логопедія, логопед, вчитель-логопед, вчитель-дефектолог, діти з порушеннями мовлення (мовленнєвого розвитку), логопедичний масаж, логоритміка, логопункти, логопедичні кабінети, логопедичні стаціонари, порушення (вади, недоліки, дефекти) мовлення, дислалія, дизартрія, ринолалія, ринофонія, алалія, афазія, дисфазія, гугнявість, гаркавість, недорікуватість, слухо-німота, заїкання (заїкуватість, загикування, затинання), дисграфія, аграфія, дислексія, алексія, дизорфографія, ротацизм, сигматизм свистячих / шиплячих, ламбдацизм, капацизм, гамацизм, хітизм, йотацизм, тетизм, параротацизм, параламбдацизм, парасигматизм, парайотацизм, паракітизм, паратетизм, паралалія, тахілалія, брадилалія, полтер, мутизм, вимова бокова / щічна / увулярна / велярна / міжзубна / призубна / одноударна, аграматизм, змішування / перестановки / заміни звуків, елізія, контамінація, персеверація, антиципація, літеральні / вербальні парафазії, спотворення звуко-складової структури слова, спотворена звуковимова, логорея, вортсалат, постановка / автоматизація / диференціація звуків, логопедичний зонд та ін.) та кількарівнева периферія: одиниці, етимологічно споріднені з терміносистемами інших наук (онтогенез, голосоутворення, формування, формимовлення, звук, речення), із загальноновживаною мовою (загальноосвітня школа для дітей із ТПМ — мовленнєва школа, дитина з дислалією — дислалік).*

Терміни поділяють на групи:

- За клініко-педагогічною класифікацією: залежно від того чи це порушення усного (*афонія, дизартрія, дислалія*), чи писемного мовлення (*дислексія, дисграфія*);

- За психолого-педагогічною класифікацією: залежно від того, чи це порушення засобів спілкування (*фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення*) чи порушення у використанні засобів спілкування (*заїкуватість*).

Периферію логопедичної термінології складають терміни, які походять з інших наук. Вони стосуються діагностики розладів мовлення, оскільки для неї необхідно мати уявлення, що таке мовлення взагалі і чому один його тип буде вважатися розладом, а інший — ні.

До складу логопедичної термінології входять загальнонаукові та власне логопедичні терміни. Власне логопедичними є такі терміни, як *брадилалія*, *ламбдацизм*, загальнонауковими – *аномалія*, *дефект*. Також у цій терміносистемі є велика кількість термінів, що походять з інших наук, зокрема:

- Медичні (анамнез, аутизм, діагноз);
- Філологічні (мовлення, фонема, артикуляційна база, граматики);
- Психологічні (увага, воля, сприйняття, психіка);
- Педагогічні (виховання, сурдопедагогіка).

Ці терміни мають одне й те ж значення в обох терміносистемах і вважаються омонімами.

Окрім того, є в логопедії терміни, які в іншій науці мають інше значення. Наприклад, «афазія» у філософії означає відмову висловлюватись про речі, про які ми достовірно нічого не знаємо; в той же час, у логопедії – повна чи часткова втрата мовлення, причиною якої є локальне ураження головного мозку.

За етимологією терміни логопедії також можна поділити на дві групи:

-Інтернаціоналізми – терміни, що мають переважно греко-латинське походження: афазія, дислазія, анартрія.

-Терміни власне українського походження: розлад мовлення, заїкуватість.

Варто зазначити, що перша група є значно більшою, це є свідченням тенденції до інтернаціоналізації термінології. Однак варто зазначити, що для логопедичної термінології абсолютна синонімія є продуктивним явищем. Так велика кількість термінів неукраїнського походження має аналоги серед питомої лексики, наприклад: заїкуватість – дисфемія, розлад мовлення – афазія, мовна регресія.

Є в логопедичній термінології також приклади багатозначності:

Термін *афазія* – використовується як на позначення конкретного розладу, так і на позначення будь-яких мовленнєвих розладів.

Дислазія може означати один із видів дефектів вимови звуків або дефекти вимови звуків загалом.

Граматичний аналіз логопедичної терміносистеми показав:

1. Структура логічних термінів буває така:

- Одне слово (гамацизм, контамінація);
- Фразеологізм, тобто словосполучення, яке в даному випадку не можна вживати частково, оскільки слова в таких словосполученнях мають семантичну єдність і називають одне поняття. Приклади: затримка мовленнєвого розладу, загальне недорозвинення мовлення.

2.Опис неправильної вимови звуків у логопедії також може бути відтворений за такими дериваційними схемами: грецька назва літери, що відповідає потрібному звуку + суфікс «-изм» (для порушень вимови звуків, наприклад, порушення вимови звуку [г] – гамацизм); префікс «пара» +

«грецька назва літери, що відповідає потрібному звуку» + суфікс «-изм» (при заміні одного звуку іншим, наприклад, параламбдацизм).

3. Аналіз загальних принципів деривації логопедичних термінів дає підстави виділити сім коренів і п'ять префіксів, які визначають філологічний центр макрополя логопедичної термінології. Всі вони подані в таблиці нижче. Варто зазначити, що тут префікси, які додаються до кренів, слугують для опису рівня розладу функції та вказують межу деформації тексту.

Таб. 1 Основні продуктивні морфемі логопедичної терміносистеми

Корінь	Значення	Префікс	Значення
-фазія	(гр. phasis – 'висловлювання')	а-	(гр. а – 'не', 'без')
-артрія	(гр. arthoo- 'вимовляю членороздільні звуки')	дис-	(гр. dys – 'розлад', 'порушення')
-лалія;	(гр. lalia – 'мовлення')	пара	(гр. para – 'біля', 'повз')
-фонія;	(гр. phone – 'звук')	гіпо	(гр. hipo – 'під', 'знизу')
-акузія;	(гр. akusis – 'слух')	гіпер-	(гр. hyper – 'над', 'понад')
-лексія;	(гр. leksis- 'слово')		
-графія;	(гр. grapho- 'пишу')		

У такий спосіб ушкодження центральної нервової системи й периферійних механізмів мови приводять до трьох головних типів розладів мови: афазії /дисфазії/ парафазії, анартрії/дизартрії /паратрії й алалії /дислалії/ паралалії.

Аналіз поданих термінів в подальшому буде застосовано для детального опису всієї терміносистеми. Отримані результати дадуть можливість упорядкувати українську логопедичну термінологію, провести її стандартизацію та уніфікацію, що сьогодні є важливим кроком до нормування української медичної термінології загалом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Д'яков А., Кияк Т., Куделько З. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. – К.: КМАcademia, 2000. – 218 с.;
2. Логопедия: учебник для студентов дефектол. фак. пед. вузов / Под ред. Л. С. Волковой, С.Н. Шаховской. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 1998. – 680 с.;
3. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии. – М., 1973. – С. 374;
4. Правдина О.В. Логопедия. – М., 1973. – С. 5-8;
5. Понятийно-терминологический словарь логопеда / В.И. Селиверстов. – М., 2004. – 391 с.
6. Сурованцев Ю. Современные проблемы логопедической терминологии / Ю. Сурованцев // Л.С. Волкова и кол. Современная логопедия: теория, практика, перспективы. Материалы международной научно-практической конференции (12-14 сентября 2002 года), – М., 2002, – С. 120-122;
7. Тищенко В., Лалаєва Р., Сурованець Ю. Індексція польсько-, російсько- та україномовної логопедичної термінології // Лексикографічний бюлетень. – 2004. – №10. – С. 41–51.

Комарова О.С. (Київ, Україна)

**До питання інтерлінгвальної омонімії та паронімії
у словацькій та українській мовах**

Стаття присвячена питанням інтерлінгвальної омонімії та паронімії у словацькій та українській мовах. Окреслено певні труднощі, які виникають при перекладі подібних лексичних одиниць. Розглянуто переклад термінологічних, сленгових інтерлінгвальних омонімів у словацькій та українській мовах. Приділено увагу приналежності інтерлінгвальних омонімів до частин мови. Розглянуто питання термінотворення на позначення цього явища у сучасному мовознавстві

Ключові слова: інтерлінгвальні омоніми, інтерлінгвальні пароніми, переклад інтерлінгвальних омонімів.

Статья посвящена вопросам интерлингвальной омонимии и паронимии в словацком и украинском языках. Очерчено определенные трудности, которые возникают при переводе подобных лексических единиц. Рассмотрено перевод терминологических, сленговых интерлингвальных омонимов в словацком и украинском языках. Уделено внимание принадлежности интерлингвальных омонимов к разным частям речи. Рассмотрено вопросы терминообразования на обозначение этого явления в современном языковедении.

Ключевые слова: интерлингвальная омонимия, интерлингвальная паронимия, перевод интерлингвальных омонимов.

The article deals with interlingval homonyms and paronyms in Slovak and Ukrainian languages. Outlined some difficulties that arise when translating such lexical edenits. Considered translation of terminology, slang interlingval homonyms in Slovak and Ukrainian languages. Paying attention to accessories interlingval homonyms to different parts of speech. We consider the question on the designation of the term formation of phenomenon in modern linguistics.

Keywords: interlingval homonyms, interlingval paronyms, translation interlingval homonyms.

Якщо інтерлінгвальної омонімії існує як між спорідненими, так і між генетично віддаленими мовами. Саме близькість слів в споріднених мовах може викликати багато труднощів не лише у людей з початковим рівнем знання мови, але й у перекладачів.

Українська та словацька мови належать до слов'янської групи мов. Носій однієї з них, навіть якщо не знає іншої (другої даної) мови, може швидко пересвідчитись в їх спорідненості, зрозумівши сенс декількох фраз незнайомою мовою. Проте значні труднощі та проблеми спіткають цю ж людину при зустрічі з так званими «фальшивими друзями перекладача» -

інтерлінгвальними омонімами. Така ситуація виникає тоді, коли слова, які ототожнюються та асоціюються завдяки подібності в плані вираження в двох мовах, не збігаються або частково не відповідають один одному у плані вираження або вживання. Безумовно важко знайти термін, який би охопив одночасно явище інтерлінгвальної омонімії різних видів (омографи, омофони, омоформи), паронімії, парасемії, стилістичні та інші розбіжності. В сучасному мовознавстві функціонує ціла низка термінів на позначення таких лексичних одиниць, а саме: А.Е.Михневич, опрацьовуючи матеріал білоруської та російської мов, такі лексичні пари назвав паралаксами, С.О.Горская – парасемантами, також їх називають міжмовні омоніми, інтерлінгвальні омоніми, «фальшиві друзі перекладача» (*faux amis*, *falsche Freunde*), зрадливі слова (*zradné slova*), лексичні пастки (*lexikálne pasce*), апроксимати, [4, 53], слова-аналоги, псевдоінтернаціоналізми, гетероніми та інші. Текий широкий термінологічний спектр, який пропонують науковці для позначення міжмовних відповідників омонімічного характеру, вказує на складність та інтерес до даного явища.

Питанням інтерлінгвальної омонімії у слов'янських мовах присвячено дослідження таких вчених як Р. Будагов, К. Готліб, В. Муравйов, А. Супрун та ін. Зокрема явище українсько-російської міжмовної омонімії досліджували Н. В. Заславська, М. П. Кочерган, українсько-чеської – О. Л. Паламарчук, Л. Ю. Кіцила, А. А. Турчина, українсько-польської – М. Беднаж, словацько-польської – М. Панчікова, Я. Пекаровичова, словацько-французької – О. Оргоньова, словацько-німецької – М. Ваїчкова та інші. Питанням інтерлінгвальної омонімії у словацькій та українській мовах присвячено наукові доробки таких мовознавців як Пахомова С. М., І. Філак, О. Гуменна та ін.

Не дивлячись на те, що питанню інтерлінгвальних омонімів було присвячено значну кількість досліджень у різних мовах, українсько-словацькі паралелі у сучасному мовознавстві досліджувались переважно на лексико-семантичному рівні, оскільки саме «лексико-семантичний ярус будь-якої мови є найвідкритішим, найдинамічнішим» [2, 271], менша увага приділялась стилістичному вживанню, морфологічній, тематичним сферам, проблемам перекладу тощо.

Історично інтерлінгвальні омоніми є наслідком взаємовпливу мов або, в незначній кількості, виникають в результаті випадкових збігів. Що стосується словацько-українських «фальшивих друзів», як зазначає С. М. Медвідь-Пахомова [2, 273], вони є переважно гомогенними за своїм походженням, перебувають у певних парадигматичних зв'язках та належать переважно до спільного лексико-семантичного поля.

До інтерлінгвальних омонімів відносяться в першу чергу ті лексичні одиниці двох мов, значення яких повністю не співпадає (тобто абсолютні омоніми). Значно більшу за об'ємом групу складають інтерлінгвальні омоніми, значення яких не співпадають лише частково. До них відносяться пари слів, що відрізняються деякими з основних значень, переносними значеннями, деякими основними й переносними значеннями [6, 393].

За своїм походженням інтерлінгвальні омоніми слов'янських мов можна розділити на чотири типи. До першого типу належать спільні за походженням слова, які з часом в кожній з мов набули різної семантики в результаті розвитку нових значень, розширення або звуження старих, втрати первинного значення в одній з мов і т.д. До другого типу належать запозичені лексичні одиниці, що були по-різному засвоєні у мові-реципієнті. До третього типу належать паралельні утворення, які в кожній з мов-реципієнтів одразу набули різних значень. До четвертого типу належать різні за походженням слова, що випадково співпали за формою, причому таке співпадіння може стосуватись як двох слов'янських за походженням слів, так і пари слов'янського слова і запозиченого.

Переклад міжмовних паралелей омонімічного характеру потребує мовної компетентності, фонових знань, логічного мислення. Деколи «знайомі» слова непрофесійний перекладач для економії часу використовує у мові перекладу фонетично-графічно тотожний відповідник. Такий підхід при перекладі інтерлінгвальних омонімів є неприпустимим, бо може призвести до викривлення в інтерпретації змісту оригіналу і таким чином може виникнути комічний ефект каламбуру. Так, наприклад, словацько-українські омонімічні та паронімічні пари: voňat' (гарно пахнути) – воняти (погано пахнути); čerstvý (свіжий) – черствий (не свіжий); pozor (увага) – позор (ганьба); záchod (туалет) – захід (сторона світу); trus (екскримент) – трус (розм. боягуз); tráviť (проводити час) – травити (мор. відпускати); šrak (недопалок) – шпак (птаха); rohánka (гречка) – поганка (не їстівний гриб) та інші, яких помилкове асоціативне сприйняття перекладачем може більше чи менше вплинути на зміст перекладу або створити неточності в стилістичних відтінках тексту.

Досить важливим є питання виділення інтерлінгвальних омонімів, які виникли в наслідок розділення полісемічної одиниці, коли лише одне із значень вступає у омонімічні відносини з лексичною одиницею у мові-реципієнті. Мова йде про запозичення неоднакової кількості значень, яке може бути спричинене тим, що у більшості випадків запозичується не вся семантична структура, а лише деякі значення. Це ж стосується і секундарних значень, коли основне значення залишилось невідомим у

мові-реципієнті. Інколи запозичується декілька значень, таке запозичення, як правило, відбувається не одночасно і таким чином лексичні одиниці належать до різних тематичних груп. Об'єктивним критерієм розділення омонімів, які виникли в наслідок розщеплення полісемантів, це, на думку Ю.Долніка, такі фактори як різноманітність словотворчих рядів, характер словосполучень тощо [3, 87].

Під час перекладу більшу увагу необхідно приділяти міжмовній асиметрії термінологічного характеру, оскільки така лексична одиниця, як термін притаманна науковому, науково-технічному та офіційно-діловому стилям мовлення і неправильно або необдуманно підібраний відповідник може спричинити повне або часткове викривлення тексту, що є неприпустимим у нормативно-правових актах, інструкціях, анотаціях тощо. Наприклад, словацька лексична одиниця *štát* має значення 1) (*державне утворення*) держава, 2) (*територіальна одиниця*) штат, 3) (*країна*) держава, країна, в той час як в українській мові лексична одиниця штат має лише друге значення, в той же час у словацькій мові функціонує лексична одиниця *krajina* з одним значенням «країна». В текстах зустрічаємо терміни з використанням обох лексичних одиниць *štát* (*у значенні країна*) та *krajina*: *členskú štát/členská krajina*, *zmluvné štáty/ zmluvné krajiny*, не дивлячись на те, що в українській мові також використовуються обидві лексичні одиниці штат та країна вони не можуть бути взаємозамінними в жодному з прикладів. В таких випадках мова йде про невідповідну кількість значень у двох мовах.

Інтерлінгвальні омоніми термінологічного характеру не допустимо перекладати базуючись на мовній здогадці або асоціаціях, оскільки таке викривлення повністю спотворює інформацію і не дає можливості досягти комунікативної та інформаційної мети перекладу.

Обов'язковим є і врахування контекстових та функціонально-стилістичних компонентів у зв'язку з дослідженням специфіки вживання інтерлінгвальних омонімів у мові. Наприклад, військовий термін *posadka*, має значення «гарнізон» і не має нічого спільного з жодним значенням в українській мові, а саме: посадка 1) висаджування (*квітів, рослин*), 2) приземлення (*літака*), 3) вступ (*до транспортного засобу*). Спираючись на контекст можна уникнути помилки, так, наприклад у реченні: *V našom meste sídli vojenská posadka* спираючись на прикметник *vojenská* можна зрозуміти, що мова йде про військовий термін. Подібних прикладів є багато: *prápor* (*батальйон*) – прапор (*як символ*); *výbor* (*комітет*) – вибір; *strana* (*партія*) – сторона тощо, тому словосполучення *výbor demokratickej strany* перекладається як «комітет демократичної партії» і мова не йде про вибір демократичної сторони.

Ще більшу складність представляють собою інтерлінгвальні омоніми та пароніми, які належать в двох мовах до різних стилів уживання, а саме, коли в одній з мов лексичні одиниці належать до ненормованої лексики. Ця група лексики створює найбільші труднощі при перекладі, оскільки значна кількість таких одиниць не зафіксована у словниках: *drúk* – незграбна людина (*To je ale drúk*), *konina* – дурниця (*Trepeš riadne koniny*), *kosa* – холод (*Ráno bolo mínus dvadsať, to je konina*), *kost'* – гарна, вродлива дівчина (*Ta nová študentka je ale kost'*), *liter* – тисяча євро (*V novej robote môžem mať aj liter čistého*), *muka* – нудьга (*Dnes ma chytá muka*), *oskar* – сонце (*Spoza mrakov vykukol oskar*) тощо. Подібні лексичні одиниці часто не мають асоціацій навіть на рівні контексту, таким чином під час перекладу допомогти можуть певні інтернет ресурси, як то молодіжні форуми, спеціальні статті, відгуки тощо.

У словацькій та українській мовах інтерлінгвальні омоніми та пароніми належать переважно до іменників: *chudoba* (бідність) – худоба (*тварини*), *chata* (дача) – хаґа (сільський будинок), *guvernér* (губернатор, управляючий) – гувернер (домашній вчитель), *pápad* (ідея) – напад (акт насилля), *rohoda* (хороший настрій, спокій) – погода (природне явище), *rokuta* (штраф) – покута (покаяння), *trest* (покарання) – трест (установа) дієслів: *brakovať* (експр. грабувати) – бракувати (1. не вистачати, 2. означати як неякісні), *chytáť* (ловити) – хитати (гойдати, розгойдувати), *romíňať* (витратити) – поміняти (виміняти); менш кількісну групу представляють прикметники: *chytrý* (меткий) – хитрий (1. метикований, 2. розм. складний), *chlapský* (чоловічий) – хлопський (іст. зверхньо людина низького походження), *dospelý* (дорослий) – доріплий (виріплий), *urazený* (образжений, скривджений) – уражений (1. інфікований, 2. пошкоджений), тощо.

Отже, при вивченні мови та підготовці фахових перекладачів необхідно приділяти окрему увагу інтерлінгвальним омонімам та паронімам, щоб уникнути в подальшому хибного розуміння іноземної мови. Особливо варто бути обережними перекладачам зі споріднених для своєї мов, адже деякі слова протягом свого історичного розвитку в різних мовах набули різного значення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Васильєва Л. Деякі аспекти викладання словацької та інших близькоспоріднених словянських мов (Позитивний трансфер і міжмовна інтерференція) / Л. Васильєва // *Studia slovakistica*. 4. Українсько-словацькі діалоги. Мовознавство. – Ужгород. : Мистецька лінія, 2004. – С. 34–42; 2. Медвідь-Пахомова С. Українсько-словацька інтерференція на лексико-семантичному рівні / С. Медвідь-Пахомова // Шляхом єдності. Збірник матеріалів з міжнародної наукової конференції «Словацько-українські взаємини», Банська Бистриця, 23-24 жовтня 2003. – Banská Bystrica: Partner z.p., 2003. –

С. 271 – 279; **3.** Dolník J. Lexikológia / J. Dolník. – Bratislava : Univerzita Komenského, 2003. – 236 s.; **4.** Pekarovičová J. Slovenčina ako cudzí jazyk / J. Pekarovičová. – Bratislava: STIMUL, 2004. – 208 s.; **5** Як справи? Українсько-словацький словник / упорядник К.Сладек, А.Стара. – Пряшів: Видавництво Міхала Вашка, 2010. – 182 с.; **6.** Кочерган М.П. Словарь русско-украинских межъязыковых омонимов ("ложные друзья переводчика") / М.П. Кочерган. – К.: Академия, 1997. – 400 с.

Кушнір Н.О. (Київ, Україна)

**Принцип национально ориентированного обучения
при сопоставительном изучении фразеологических единиц
русского и китайского языков**

У статті розглядаються деякі проблеми вивчення російської фразеології в китайській аудиторії: основні відмінності фразеологічних систем російської та китайської мов; труднощі, що виникають при зіставленні російських і китайських фразеологічних одиниць; типові помилки вживання російських фразеологізмів китайськими учнями.

Ключові слова: національно-орієнтоване викладання, фразеологізм, національно-культурний компонент, рідна мова, зіставлення еквівалент.

В статье рассматриваются некоторые проблемы изучения русской фразеологии в китайской аудитории: основные отличия фразеологических систем русского и китайского языков; трудности, возникающие при сопоставлении русских и китайских фразеологических единиц; типичные ошибки употребления русских фразеологизмов китайскими учащимися.

Ключевые слова: национально-ориентированное преподавание, фразеологизм, национально-культурный компонент, родной язык, сопоставление, эквивалент.

The article analyzes some problems of studying of Russian phraseology in the Chinese audience: the main differences between Russian and Chinese phraseological systems; difficulties in comparing Russian and Chinese phraseological units; typical mistakes made by Chinese students while using Russian phraseological units.

Key words: nationally-oriented teaching, phraseological unit, national and cultural component, native language, comparison, equivalent.

В последние десятилетия опора на национальную культуру обучаемых стала ведущим принципом преподавания русского языка как иностранного: лексико-грамматические единицы русского языка усваиваются через систему сопоставлений с родным языком или языком-посредником учащихся. Задачей сопоставительной типологии является определение соотношения универсального и специфического в сравниваемых языках,

поскольку общие черты, свойственные языку вообще и, следовательно, обнаруживаемые во всех языках, признаются универсальными, а свойства, отличающие их друг от друга - специфическими.

При сопоставлении языков национально-культурные различия наблюдаются практически на всех уровнях, но особенно ярко на лексическом и фразеологическом. В.И. Иванов, указывая на необходимость развертывания типологических исследований в области фразеологии, пишет: «Именно лексико-фразеологическая система языка выступает как основная и определяющая сфера процессов взаимодействия языков» [4, 7]. Во фразеологизмах национальная самобытность языка получает наиболее яркое свое проявление, так как они соотнесены прямо с внеязыковой действительностью. Выявление собственно-национальных свойств семантики фразеологической единицы одного языка может осуществиться только в сопоставлении данной фразеологической единицей родного языка учащихся, и выделение общих черт двух языков способствует быстрому пониманию семантики национально-культурного компонента. Однако реализация подобных замыслов связана с преодолением существенной трудности, которая заключается в несовпадении или частичном совпадении смысловых инвариантов фразеологизмов и пословиц. *Лексические трудности* усвоения фразеологизмов обусловлены: фразеологически связанной лексикой, архаизмами, стилистически маркированными словами, именами собственными, терминами, прочими словами с низкой частотностью употребления. *Грамматические трудности* изучения фразеологизмов обусловлены: фразеологически связанными словоформами, предпочтением малоупотребительных форм, омонимичными и повторяющимися формами, нетипичным порядком слов, неизвестными для учащихся предикативными структурами. Кроме того, для фразеологизмов почти всех типов в большей и в меньшей степени характерны расхождения между формальным лексико-грамматическим статусом и категориальным значением. Также во фразеологизмах наблюдается вариативность лексем, словоформ, факультативность компонентов.

При обучении русскому языку китайских студентов возникает много сложностей именно из-за того, что культуры славянских народов и народов Китая далеки друг от друга. «Сопоставляя русский язык с крайне далекими от него по строю языками Востока, - писал А. А. Леонтьев, - мы постоянно сталкиваемся с фактами, указывающими не просто на различия в характере оформления высказывания, но и на известное расхождение в способе семантической и семантико-грамматической категоризации действительности» [6, 24]. В формировании русской национальной

культуры важную роль сыграло язычество и христианство, китайская культура опирается на даосизм, буддизм и конфуцианство. Китайские фразеологические единицы, особенно безэквивалентные, в основном пришли в китайский язык из текстов древних историков, философов, писателей, поэтов и отражают в языке тысячелетние традиции китайского народа. Значительная часть фразеологизмов русского языка взята из Библии, греческой мифологии, русской истории и русского фольклора.

Как показал анализ национально маркированных русских и китайских фразеологических единиц, сферы человеческого опыта, к которым восходят эти единицы, в основном совпадают, однако наполнение остается специфическим: фразеологизм отражает реалии народной культуры или строится на национальных ассоциативно-образных коннотациях. Результаты сопоставительного анализа фразеологических единиц русского и китайского языков дают возможность представить значение фразеологизмов глубже и объемнее в соответствии с языковой реальностью, отраженной в процессе коммуникации.

Что касается изобразительных средств, используемых языками для выражения нравственно-ценностных смыслов фразеологических единиц, то особенно заметна разница в «строительном материале» метафор русского и китайского языка. Китайское языковое сознание апеллирует, в основном, к природе, диким животным, в то время как русское языковое сознание чаще обращено к бытовым сюжетам, люди гораздо чаще становятся действующими лицами данных лексем, чем животные, а среди последних преобладают домашние. Другое отличие состоит в различной стилистической окрашенности фразеологизмов и пословиц. Восточные идиомы тяготеют к возвышенному стилю, к поэтичности. Стилистика же русских идиом ценностного смысла оказывается явно сниженной, многие из них отмечены иронией или откровенной насмешкой, изобилуют просторечной (а иногда и бранной) лексикой. Если восточные фразеологизмы и пословицы стремятся впечатлить тех, кому они адресованы, неспешной манерой изложения метафоры, красотой созданного образа, то подобные русские единицы стараются привлечь внимание носителей русского языкового сознания иными средствами: остроумием, отсутствием назидательности, узнаваемостью фигурирующих в метафорах персонажей из повседневной жизни. Приведем небольшую таблицу, содержащую фрагменты внутренних форм смысловых эквивалентов русского и китайского языков, в которых два основных отличия проявились особенно наглядно [5]:

<i>Русские фразеологизмы</i>	<i>Внутренняя форма китайских фразеологизмов</i>
Строительный материал метафор – люди, бытовые ситуации. Сниженная стилистика метафор.	Строительный материал метафор – природа, животный мир. Поэтическая окрашенность метафор.
1. Сесть в лужу. 2. Не видеть дальше своего носа. 3. Моя хата с краю. 4. Стоять одной ногой в могиле. 5. Не по Сеньке шапка.	1. «Силиться нарисовать тигра, а получить жалкое подобие собаки». 2. «Уподобляться лягушке, сидящей на дне колодца и глядящей на небо» «Смотреть на небо через трубку» 3. «Спокойно взирать на пожар с противоположного берега реки». 4. «Разделять участь рыбы, попавшей на сковородку» 5. «Муравью вздумалось раскатать большое дерево».

Проблема изучения национальной специфики русского языка базируется на фундаментальном положении о том, что процесс усвоения фразеологической системы должен начинаться с овладения межкультурными фразеологическими соответствиями – *эквивалентами*, которые возникают на основе жизненного опыта, универсальности законов мышления и совпадения некоторых форм образного видения у разных народов. Наблюдения показали, что при подборе эквивалента в центре внимания должно находиться раскрытие смысла и презентация ситуации употребления, так как подробное толкование, комментирование фразеологизмов, подбор китайских соответствий обеспечивает более глубокое проникновение в значение русской фразеологической единицы, усвоение смысловых и ситуационных ограничений его употребления.

Сопоставление фразеологических единиц русского и китайского языков позволяет выделить несколько групп фразеологизмов, различающихся разной степенью сходства: от полного совпадения семантики, стилистической окраски и исходного образа (внутренней формы) до абсолютной безэквивалентности фразеологических единиц.

1) Первую группу сопоставляемых фразеологизмов образуют полные эквиваленты. Так, в русском и китайском языках можно увидеть фразеологизмы, имеющие одинаковый смысл и употребляемые в одинаковых ситуациях. Например:

<i>Русские фразеологизмы</i>	<i>Китайские фразеологизмы</i>
1. Оказывать медвежью услугу	1. «Вытягивать всходы рукой, чтобы они быстрее росли»
2. Не видеть дальше своего носа	2. «Лягушка, сидящая на дне колодца»
3. Лить крокодиловы слезы	3. «Лиса плачет по убитому зайцу»
4. Без труда не вытащишь рыбку из пруда	4. «Не войдя в логово тигра, не поймаешь тигренка»
5. Выше головы не прыгнешь	5. «Как руку не поворачивай, а больше ноги она не станет»

Фразеологизмы первой группы не представляют особых трудностей в при обучении русскому языку как иностранному. Такие фразеологические единицы имеют одинаковый инвариант смысла и одинаковую внутреннюю форму, но иногда за кажущейся абсолютной тождественностью могут скрываться тонкие нюансы смысла.

2) Ко второй группе сопоставляемых фразеологических единиц относятся частичные эквиваленты. В китайском и русском языке можно найти фразеологизмы, которые имеют одинаковый смысл, но разную образность, что говорит о различии двух культур. Обычно такие фразеологические единицы имеют одинаковое значение, но различаются составом лексических компонентов, а, следовательно, и внутренней формой. Например:

<i>Русские фразеологизмы</i>	<i>Китайские фразеологизмы – частичные эквиваленты</i>
1. Держать ухо востро	1. «Обнажить шпагу и натянуть тетиву»
2. Раскатать губы	2. «Размечталась жаба лебединого мяса отведать»
3. Играть с огнем	3 «У тигра на голове бить мух»
4. Раз, два – и обчелся.	4. «Так же редки, как звезды на утреннем небосклоне»
5. У черта на куличках	5. «Край неба – угол моря»

Перевод таких фразеологизмов сделать бывает трудно, так как разная образность мешает пониманию смысла, при переводе они наполняются другими образами.

3) К третьей группе относятся фразеологические единицы, которые не имеют эквивалентов в другом языке. В русском языке, как и в любом другом, есть большое количество фразеологических единиц, которые не имеют в других языках соответствий на уровне смысла. Такие фразеологизмы чаще всего остаются за рамками двуязычных фразеологических словарей именно по этой причине: в качестве соответствий им нечего привести, их можно только перевести и объяснить

значение. Так, например, в китайском языке нет эквивалентов для русских фразеологических единиц, содержащих в своем составе безэквивалентную лексику (архаизмы, топонимы, антропонимы и т.п.): *верста Коломенская, бить баклуши, во всю Ивановскую, каши не сварить, держать в черном теле* и др. Такие фразеологизмы необходимо переводить буквально, стараясь сохранить их языковые особенности, стилистическую окраску. Фразеологизмы, метафоры которых основываются на обычных словах, имеющих соответствия в китайском языке, тоже бывают непереводаемыми: *медведь на ухо наступил, вешать собак (на кого), расхлебывать кашу* и др. Анализ русских и китайских безэквивалентных фразеологизмов показал, что русская часть данных фразеологических единиц (ФЕ) очень разнообразна. Приведем список основных групп: 1. ФЕ, содержащие безэквивалентную лексику: *тертый калач, показать кукиш*; 2. ФЕ, в которых отразилась история русского народа: *казанская сирота, откладывать в долгий ящик, мамеево побоище*; 3. ФЕ и крылатые слова литературного происхождения: *медвежья услуга, демьянова уха, тришкин кафтан*; 4. ФЕ бытового и фольклорного происхождения: *каши не сварить (с кем), рожки да ножки, по щучьему веленью, избушка на курьих ножках*; 5. ФЕ библейского происхождения: *Фома неверующий, знать как Отче наш, вавилонское столпотворение*; 6. ФЕ и крылатые слова, заимствованные из древнегреческой и римской мифологии, истории, литературы: *яблоко раздора, перейти Рубикон, кануть в Лету*.

По мнению О.А. Корнилова, при описании любой фразеологической единицы иностранного языка следует пытаться отразить следующие параметры: смысл + внутреннюю форму (дословный перевод оригинала) + примерный (или полный) смысловой эквивалент в родном языке (с акцентом на семантическую асимметрию, если она есть) + этимологию этого эквивалента (если она прослеживается) [5, 24]. В русском языке большинство этимологических справок раскрывает внутреннюю форму фразеологических сращений. По этой причине для учащегося, не посвященному в историко-культурный контекст русской цивилизации, справки о происхождении того или иного выражения являются условием правильного понимания общего смысла фразеологического оборота. Трудность усвоения таких русских фразеологизмов как *ни в зуб ногой, пиши пропало* или *хоть бы хны* объясняется национально-культурной спецификой их происхождения. Преподавательская практика показывает, что подобные фразеологические обороты лучше усваиваются, если возможно раскрыть их внутреннюю форму, объяснить историю их возникновения. Например, фразеологизм *пиши пропало* (о неизбежной неудаче, потере) возникло в речи чиновников

позапрошлого века и первоначально означало «указание чиновнику записать в книгу расхода и прихода сообщение о пропаже товара. Такими сообщениями чиновники-казнокрады нередко злоупотребляли, незаконно присваивая мнимую пропажу» [1, 448].

Практика обучения русскому языку как иностранному показала, что у каждой национальной группы учащихся наблюдаются специфические, во многом предсказуемые ошибки в овладении русской речью. Сопоставительный анализ фразеологических единиц позволяет предупредить прогнозируемые ошибки, вызванные интерференцией, и устранить влияние родного языка и культуры учащихся. Среди типичных ошибок, обусловленных сложностью фразеологической системы русского языка, выделяются следующие:

1) Фразеологическая единица воспринимается не как целостное, устойчивое образование, а как свободное словосочетание: *говорить в глаза, бросать на ветер, зеленая улица*. Отсюда возникают такие ошибки: замена компонента фразеологического сочетания (например: *перебираться из пустого в порожнее* вместо *переливать из пустого в порожнее*). Вместо фразеологизма учащиеся ошибочно употребляют свободное словосочетание, содержащее один из компонентов данного фразеологизма: вместо *курам на смех* - *петухам на смех, индюкам на смех, людям на смех*, вместо *ищи ветра в поле* - *ищи зерно в поле, ищи счастье в поле*.

2) Часть одного фразеологизма употребляется с частью другого, так называемая контаминация (например: вследствие смешения двух фразеологических оборотов *закон не писан* и *вилами на воде писано* возникает ошибочная форма *вилами закон не писан*; аналогично: *по гроб жизни* и *до гробовой доски* - *по гроб доски* и т.д.).

3) Что касается грамматического оформления фразеологических единиц, здесь часто отмечается искажение грамматической формы компонентов фразеологизма (например: *подвернуться под рукой* вместо *подвернуться под руку, бабушка на двоих сказала* вместо *бабушка надвое сказала*).

4) Разрушение фразеологического оборота - стилистическая ошибка, связанная с неоправданной трансформацией состава устойчивого словосочетания (например: *в один голос* вместо *во весь голос*). Употребление фразеологизма в стиле, который не соответствует контексту (например: *Среди слушателей были студенты, которые **лыка не вязали по-русски***, вместо *Среди слушателей были студенты, которые плохо знали русский язык*), или использование неудачного определения в составе фразеологического сочетания (например: *На конференции выступавшим задавали **кляззные вопросы*** вместо *задавали*

каверзные вопросы), или замена одного из компонентов (например: *как за каменной спиной* вместо *как за каменной стеной*).

Национально-ориентированное преподавание, максимально учитывающее лингвокультурную специфику адресата (типологические расхождения между изучаемым и родным языком, генетическую отдаленность соответствующих культур), безусловно оправдывает сопоставительное исследование русской фразеологии и фразеологии родного языка студентов. Применение принципа национальной ориентации в обучении русскому языку помогает организовать такой учебный процесс, который обеспечивает достижение высокого уровня языковой и коммуникативной компетенции иностранных студентов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бирих, А. К., Мокиенко, В. М., Степанова, Л. И. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник / А.К. Бирих, В.М. Мокиенко, Л.И. Степанова. - СПб.: Фолио-Пресс, 1998. - 704 с.; 2. Вагнер В. Н. Лексика русского языка как иностранного и ее преподавание: учебное пособие / В.Н. Вагнер. - М.: Флинта: Наука, 2009. — 104 с.; 3. Верецагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. Изд. 4. - М., 1990. - 246 с.; 4. Иванов В.И. Обучение иностранным языкам в условиях двуязычия // Межвуз. сб. - Чебоксары: ЧГУ, 1980. - С. 7-14; 5. Корнилов О.А. Жемчужины китайской фразеологии / О.А. Корнилов. -М.: ЧеРо, 2005. - 336 с.; 6. Леонтьев А. А. Важнейшие сопоставления русского языка и языков Востока (в связи с задачами обучения русскому языку) // МАПРЯЛ, Международный симпозиум. Актуальные проблемы преподавания русского языка в странах Азии, Африки, Среднего и Ближнего Востока (Тезисы докладов) / А.А. Леонтьев. - М., 1972. - С. 23-32.

Лазаревич Є.М. (Мінськ, Республіка Білорусь)

К вопросу об эвфемизации некоторых физиологических состояний и процессов в русском языке

Настоящая статья рассматривает в диахронической перспективе некоторые закономерности функционирования в русском языке однословных эвфемизмов, являющихся субститутами физиологических состояний и процессов, непосредственно связанных с беременностью. Установлено, что эвфемизмы данной группы характеризуются различными стилевыми и социальными факторами, а также разной степенью эвфемизации. Показано, что для эвфемистических номинаций с обобщенной семантикой характерны: параллелизм переноса значения и совместная сочетаемость. Сделан вывод, что основным способом образования эвфемизмов явилась модификация семантики уже существующих слов.

Ключевые слова: эвфемизм, обобщенная семантика, семантические изменения, лексическая сочетаемость, мотивация, антецедент, субститут, диахронический аспект.

Дана стаття розглядає в діахронічеській перспективі деякі закономірності функціонування в російській мові однослівних евфемізмів, які є субститутами фізіологічних станів і процесів, безпосередньо пов'язаних з вагітністю. Встановлено, що евфемізми даної групи характеризуються різними стильовими і соціальними факторами, а також різним ступенем евфемізації. Показано, що для евфемістичних номінацій з узагальненою семантикою характерні паралелізм перенесення значення і спільна сполучуваність. Зроблено висновок, що основним способом утворення евфемізмів з'явилася модифікація семантики вже існуючих слів.

Ключові слова: евфемізм, узагальнена семантика, семантичні зміни, лексична сполучуваність, мотивація, антецедент, субститут, діахронічний аспект.

The article studies in the diachronic perspective some functioning mechanisms of Russian single-word euphemisms that are substitutes of physiological states and processes directly connected with pregnancy. It is found out that the euphemisms under study are characterized by different style factors, social status, and different degree of euphemization. It is shown that the following traits are typical of the euphemistic nominations with generalized semantics: parallelism of meaning transfer and analogy of lexical combinative power. It is concluded that the main means of euphemisms formation is semantic modification of the existent words.

Key words: euphemism, generalized semantics, semantic changes, lexical combinative power, motivation, antecedent, substitute, diachronic perspective.

Эвфемизмы являются средством смягчения и вуалирования слов и выражений, представляющихся говорящему запрещенными, неприличными, неприемлемыми с точки зрения принятых в обществе норм морали. Среди критериев отнесения номинаций к эвфемизмам обычно выделяют следующие: обозначение негативного денотата, семантическая неопределенность, формальный характер улучшения денотата [6, 6]. Соответственно, эвфемия – это совокупность языковых и речевых эвфемистических средств, а насыщение речи эвфемизмами, процесс их создания и использования представляет собой эвфемизацию.

В связи с возросшим вниманием социума к проблеме эвфемизации существует некоторое количество научных работ, в которых анализируются эвфемизмы русского языка. Так, явлению эвфемии и соотносящимся с ней вопросам посвящены работы таких исследователей, как Б. А. Ларин, В.П. Москвин, Е. П. Сеничкина, Л. П. Крысин, А. М. Кацев, М. Л. Ковшова и т.д. Однако в упомянутых работах эвфемия изучается преимущественно в рамках синхронического аспекта. Полноценных диахронических

исследований в данной сфере, за исключением фрагментарных, пока не существует. Следовательно, изучение эвфемии в диахроническом аспекте представляется весьма актуальным.

Таким образом, в настоящей статье сделана попытка выявить и описать в диахроническом аспекте некоторые закономерности функционирования в русском языке однословных (в том числе с предлогом) эвфемизмов, являющихся субститутами физиологических состояний и процессов, непосредственно связанных с беременностью. Материал для наблюдения и анализа извлечен методом сплошной выборки из словарей эвфемизмов русского языка Е. П. Сеничкиной [6], М. Л. Ковшовой [3] и не включает в себя эвфемизмы семантического поля «беременность», объединяющего слова, производные от корня *-тяж-* (*-тяг-*). В словник, полученный в результате выборки, вошло пять эвфемизмов, позволяющих судить о состоянии данной языковой группы в диахронической перспективе. Так, объектом данного исследования являются эвфемизмы *в положении (деликатном, интересном, счастливом, таком), залететь (подзалететь), на сносях, понести, с прибылью*. Предметом исследования явились время появления и способы формирования эвфемизмов рассматриваемой группы. Время первой фиксации эвфемизмов устанавливалось на основе исторических [8-12], академических [4, 7, 13-15], а также других словарей [2] и Национального корпуса русского языка [19].

Самыми ранними номинациями, употребляющимися для описания такого физиологического состояния, как беременность, в русском языке были прямые наименования *брюхатая, чреватая и беременная*. Так, в труде В. В. Виноградова «История слов» приведен следующий пример: «Пушкин бесился, слыша, если кто про женщину скажет: "она тяжела", или даже "беременна", а не **брюхата** — слово самое точное и на чистом русском языке обычно употребляемое» [1, 846]. Однако с течением времени использованию прямых номинаций в данной сфере стали предпочитаться эвфемизмы. Интересно отметить, что процесс распространения эвфемизации в рассматриваемой сфере находил поддержку не у всех носителей русского языка. В этой связи также любопытен пример о речевых предпочтениях А. С. Пушкина: «Однажды в гостях у Плетнева Е. А. Карамзина выразилась о ком-то: "**она в интересном положении**". Пушкин стал горячо восставать против этого выражения, утверждая с жаром, что его напрасно употребляют вместо коренного чисто русского выражения: "она брюхата", что последнее выражение совершенно прилично, а напротив неприлично говорить "она в интересном положении"» [1, 846]. Однако все же стилистическая оценка

этих слов со стороны Пушкина не была в то время общепринятой или даже широко распространенной. Например, довольно часто встречаемый эвфемизм *в (интересном, деликатном, счастливом, таком) положении* свободно употреблял князь П. А. Вяземский – русский поэт и литературный критик. Так, он писал: «Говорили об **интересном** и несколько двусмысленном **положении** молодой ***... »А муж ее, — сказала одна из ее приятельниц, — так глуп, что он даже не слышал, что жена его беременна“» [1, 846].

Как видно из изложенного выше, эвфемизм *в положении* [6, 75; 3, 279] заменяет стигматизированное, т.е. вызывающее неприятное чувство у адресата, наименование *беременная* и часто сопровождается прилагательными *деликатный* [6, 75], *интересный* [6, 145; 3, 279], *счастливый* [6, 75], *такой* [6, 75]: *Ваша сестра в положении ...она беременна!* [13, 1041–1042]; *Прощайте, милая. Берегите себя. Вы ведь теперь в таком положении...;* *Мамаши, конечно, из жалости не может говорить вам неприятности, чтобы ваша сестрица перебралась на другую квартиру по причине своего **положения**, а я больше не желаю, потому что ихнего поведения не могу одобрить;* *У нас женщины в **интересном положении**, как это называют некоторые, надевают широкие блузы, а корсеты у них сильно стягиваются* [6, 75–76]. Согласно мнению Е. П. Сеничкиной, данный субститут является разговорным языковым (осознается большинством носителей языка как эвфемистический и получает в словарях, хотя и нерегулярно, помету “эвфемизм”) эвфемизмом и в современной речи чаще всего употребляется без прилагательных (*А ты разве не заметила? Аня в интересном положении*), а носители русского языка старшего поколения употребляют преимущественно выражения *в деликатном положении, в интересном положении* и т. д.: *На тяжелые работы Раю уже не посылали: она находилась в деликатном положении* [6, 76].

Впервые лексема *положение* регистрируется в XI в. в значениях ‘положение, помещение чего-либо куда-либо с целью сохранения’ и ‘положение в жизни, обществе, условия существования’: *Положи на единомъ мѣстѣ [золото] въ полатѣ своей, и в забовение бывъ **положению** злата; Послухъ снѣ твои Георгии, его жъ сътвори гѣ намѣстника по тебѣ... не рушаща твоихъ уставъ, нѣ утверждающа, ни умаляюща твоему бѣговѣрью **положения**, но паче прилагающа* [9, 235–236]. «Словарь академии российской» 1822 г. фиксирует значение ‘состояние, обстоятельства чего-либо внутренние или внешние’: *Дѣла его находятся не въ хорошемъ **положеніи*** [7, 1440–1441]. Очевидно, что именно последние значение – значение-основа – мотивировало становление данной лексемы в

качестве эвфемизма для обозначения состояния беременности. Здесь также отметим, что «Толковый словарь живого великорусского языка» В. И. Даля 1882 г. параллельно развитию эвфемистического значения у слова *положение* фиксирует однокоренную церковнославянскую номинацию *положница* (от действия по значению глагола *положить*) в значении ‘родильница’ [2, 264]. В XX в. «Большой академический словарь» 1960 г. фиксирует у слова *положение* обобщённое значение ‘состояние, обусловленное какими-либо обстоятельствами’, в рамках которого и приводится эвфемизм *в (таком, счастливом, интересном) положении: Ваша сестра в положении... она беременна!* (1896 г.) [13, 1041]. Однако, согласно данным Национального корпуса русского языка, первая фиксация выражений *в интересном положении* и *в таком положении* в эвфемистическом значении ‘беременная’ приходится на середину XIX в. (1845 г.): *Жена его похудела и находится в интересном положении; Я тогда была в таком положении и никуда не выходила...*, а первые фиксации намного менее часто употребительных выражений (согласно данным Корпуса) *в счастливом положении* и *в деликатном положении* – на 1858 г., 1988 г. соответственно: *Первый приехал стряпчий с женой... которая была уже в счастливом положении, чего очень стыдилась; Однажды Глазову даже пришлось снимать невесту, уже находящуюся в деликатном положении* [5].

Из вышеприведенных фактов можно предположить, что изначально эвфемизм *в положении* употреблялся именно в сочетании с прилагательными *интересный* и *такой* (1845 г.), а позже благодаря параллелизму переноса значения начал также употребляться без них (1896 г.) и по аналогии сочетаемости – с прилагательными *счастливый* (1858 г.), *деликатный* (1988 г.). Аналогия совместной сочетаемости и параллелизм переноса значения стали возможными благодаря тому, что все данные номинации представляют собой лексемы с категориально-обобщенным сигнификативным значением (с различными оттенками), т.е. с обобщенной семантикой, и, как следствие, потенциально могут быть применимы для обозначения любого денотата. Таким образом, как только какая-то форма, например, прилагательное с обобщенной семантикой *интересный*, расширилась и стала использоваться в качестве эвфемизма в составе выражения *в интересном положении* ‘беременная’, расчистился путь для аналогичного переноса и у таких слов с обобщенной семантикой, как *счастливый* и *деликатный*, а частое употребление выражения *в положении* в значении ‘беременная’ с прилагательными *интересный* и *такой* помогло ему закрепить соответствующее эвфемистическое значение при употреблении без них.

Отметим в этой связи также, что «Словарь эвфемизмов русского языка» Е. П. Сеничкиной относит прилагательное *такой* к разговорным языковым эвфемизмам, который употребляется «вместо прямого наименования порицаемого или запретного к произнесению качества» и может также сочетаться с существительным [6, 415].

Эвфемизм *залететь* [6, 132; 3, 279] и его словообразовательный вариант *подзалететь* [6, 322] относятся к просторечным языковым эвфемизмам и используются в значении 'неожиданно забеременеть': – *Ну все. Залетела я* [6, 132]; – *На соленькое тянет. Что, подзалетела?* [6, 322]. Впервые глагол *залететь* (*залетѣти*) фиксируется в XVI в. в значении 'летя, оказаться где-то далеко': *Дремлетъ въ полѣ Ольгово хороброе гнѣздо, далече залетѣло* [8, 231]. «Словарь церковно-славянского и русского языка» 1847 г. фиксирует слово *залететь* в значении 'отдаляться от места обычного пребывания' [15, 31], а «Большой толковый словарь русского языка» 1998 г. уже фиксирует слово *залететь* (с пометой «разговорное») в, предположительно, значении-основе 'оказаться в неприятном положении, потерпеть неудачу' и эвфемистическом значении 'забеременеть против воли' (*Месяц назад я залетела*) [4, 330], а вариант *подзалететь* – только в значении-основе 'попасть в трудное положение' [4, 866]. Согласно данным Национального корпуса русского языка, данные лексемы фиксируются как эвфемизмы со второй половины XX в. и активно употребляются в настоящее время: *На ноябрьские познакомились. Валька-то у меня сразу залетела* (1987-1999 гг.); *У меня со сроками всегда путаница, потому я и подзалетела* (1996 г.) [5]. Вариант *подзалететь* отличается от эвфемизма *залететь* тем, что передает слабую интенсивность действия, поскольку содержит приставку с семантикой ослабления действия (*-под*).

Выражение *на сносях* [6, 204] означает 'быть на последнем сроке беременности'. Е. П. Сеничкина причисляет данный эвфемизм к просторечным стертым эвфемизмам и помечает его как областной [6, 204], что свидетельствует о его территориальной маркированности. Отметим также, что принадлежность к стертým эвфемизмам указывает на минимальную степень эвфемизации [6, 20-21]. Впервые эвфемистическое значение *на сносях* (*на сносѣхъ*) фиксируется в XVI в. (1534 г.): *Камень велми пристойтъ брюхатымъ женамъ, егда на сносѣхъ* [12, 268]. Точное происхождение данного выражения неизвестно, однако можно предположить, что оно восходит к глаголу *сносити*, который впервые фиксируется в XIII в. в значении 'смыть, снести водой': *Въ се же лѣто вода бѣше велика въ Волхове, и хоромъ много сноси*, а в XIV-XV вв. уже

приобретает значение ‘нося собирать вместе, складывать в одно место’: *Сноситъ алконостъ яица на едино мѣсто и насыдет на них верху моря, яицамъ его въ глубинѣ сущимъ* [12, 269-270]. Последнее значение, как видно из примера, часто могло употребляться в отношении птиц, что позже и послужило простонародным сравнением женщины с птицей на носе.

Глагол **понести** [6, 335] является субститутотом глагола *забеременеть* и, как и предыдущий эвфемизм, принадлежит к просторечным стертым эвфемизмам: *А царица молодая, / Дела вдаль не отлагая, / С первой ночи понесла; Вся любовь её к Гришке перекинулась на дочь, и особенно после того, как убедилась Аксиныя в том, что подлинно от Гришки понесла она ребёнка* [13, 1234]. Глагол **понести** впервые зафиксирован в XI в. в значениях ‘неся что-то, начать движение’, ‘взять на себя’: *Сему задѣиша понести кръсть его* (1057 г.); *Тѣ недугы наша приять и болѣзни понесе* (1057 г.), в XV в. – в значении ‘вместить, воспринять’: *За еже не мощи человекъскому естеству Божества понести существо*, а в XVI в. – в эвфемистическом значении: *А жена у него в той час бременна понесла отроча мужеска полу* [10, 52].

Выражение **с прибылью** [6, 381] заменяет антецедент *беременна*: *Для того, чтоб осведомиться, как всё обстоит в доме у нас... и не узнал ли барин, что Палашка или Ульяша с прибылью, – прихаживали они иногда в праздники на целый день; Марфа Андреевна терпеть не могла, если девушка была с прибылью или просилась замуж* [14, 351]. Данное выражение относится к языковым эвфемизмам разговорного стиля и имеет пометы «ироничный», «устаревший». Мотивированность значения рассматриваемого эвфемизма прозрачна: *прибыль* – приращение, увеличение чего-либо. Проследим становление эвфемистического значения у слова *прибыль*. Первая фиксация слова приходится на XVI в. в значении ‘прибавка, увеличение’: *Купили шестьдесят бревенъ дву сажень съ прибылью на лавку* (1585 г.) [11, 100], а наиболее ранее употребление данного слова в качестве эвфемизма регистрирует серединой XIX в. Национальный корпус русского языка: *Поссорятся да помиряются. А что свояченица его? — Варвара Кузьминишна-то? С прибылью скоро будет, с прибылью, сударыня* (1849 г.) [5].

Таким образом, с учетом времени первой фиксации эвфемистических значений у рассмотренных номинаций, включая их варианты, можно составить следующую цепочку: *понести* (XVI в.) – *на сносях* (XVI в. (1534 г.)) – *в интересном / таком положении* (сер. XIX в. (1845 г.)) – *с прибылью* (сер. XIX в. (1849 г.)) – *в счастливом положении* (сер. XIX в. (1858 г.)) – *в положении* (сер. XX в. (1960 г.)) – *в деликатном положении* (конец XX в.

(1988 г.) – *залететь* (конец XX в. (1987 г.)) – *подзалететь* (конец XX в. (1996 г.)). Заметим, что стертыми эвфемизмами являются как раз раньше всего зафиксированные – *понести* и *на сносях*, что свидетельствует о «стирании» эвфемистического значения со временем – свойство, присущее всем эвфемизмам – и, как следствие, уменьшению степени эвфемизации. Результатом данного процесса является необходимость возникновения новых эвфемистических номинаций, которые будут обладать либо максимальной, либо средней степенью эвфемизации. Однако, поскольку максимальная степень эвфемизации свойственна только эвфемизмам, образованным в процессе речи – окказиональным эвфемизмам [6, 17], – а в нашем материале они не представлены, все остальные эвфемизмы соответствуют средней степени эвфемизации. Кроме того, отметим, что из всех рассмотренных выше эвфемизмов устаревшим на сегодняшний день является только эвфемизм *с прибылью*, что подтверждает актуальность остальных эвфемизмов (кроме стертых) для современного русского языка, с учетом, однако, стилового фактора – принадлежности к просторечным эвфемизмам или эвфемизмам разговорного стиля.

Из вышеизложенного можно сделать следующие выводы, которые представляются полезными для использования в проведении дальнейшего исследования диахронического аспекта эвфемии в русском языке:

1. Пик фиксации эвфемистического значения у эвфемизмов приходится на XIX-XX вв.

2. Среди рассмотренных эвфемизмов можно выделить эвфемизмы, обладающие **средней степенью** эвфемизации: *в (интересном / таком / счастливом / деликатном) положении, с прибылью, залететь (подзалететь)* и эвфемизмы, обладающие **минимально возможной степенью** эвфемизации (стертые эвфемизмы): *понести* и *на сносях*.

3. Эвфемизмам свойственны: **территориальная маркированность** (*на сносях*); наличие **стилового фактора** (*понести, на сносях, залететь (подзалететь)* – просторечные эвфемизмы; *с прибылью, в (интересном / таком / счастливом / деликатном) положении* – эвфемизмы разговорного стиля); **экспрессивная окраска** (*с прибылью* – иронично); наличие **социального фактора** (*в интересном, таком, счастливом, деликатном положении* – употребление представителями старшего поколения).

4. Эвфемизмы исследуемой группы образованы в результате **метафорической деривации** на базе значения-основы, которое мотивировало употребление слова в качестве эвфемизма. На развитие появления новых – эвфемистических – значений у некоторых эвфемизмов также повлияла постоянная **совместная сочетаемость** (*интересное / такое / счастливое / деликатное положение*).

5. Для номинаций с категориально-обобщенным сигнификативным значением (*интересный, такой, счастливый, деликатный, положение*) свойственны: потенциальность **семантической аналогии** и **параллелизм переноса значения**, так как когнитивная природа их такова, что, обладая концептуальной формой и непостоянным временным концептуальным содержанием, они способны «представить» любой тип опыта человека, однако, то, какая информация будет «инкапсулирована» в концептуальные рамки слова с обобщенным значением, зависит контекста и других факторов, включая постоянство совместной сочетаемости.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Виноградов В. В. История слов. Около 1500 слов и выражений и более 5000 слов, с ними связанных» / В. В. Виноградов. – М.: Толк, 1994, – 1138 с.;
2. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В. И. Даль. — СПб.: типогрфия М. О. Вольфа, 1880–1882. – Т. III. – 576 с.;
3. Ковшова М. Л. Семантика и прагматика эвфемизмов: Краткий тематический словарь современных русских эвфемизмов / М. Л. Ковшова. – М.: Гнозис, 2007. – 320 с.;
4. Кузнецов С. А. Большой толковый словарь русского языка / С. А. Кузнецов. – СПб.: Норинт, 2000, – 1536 с.;
5. Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ruscorpora.ru/index.html>. – Дата доступа: 03.03.2014;
6. Сеничкина Е. П. Словарь эвфемизмов русского языка / Е. П. Сеничкина. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 464 с.;
7. Словарь Академии Российской: в 6 т. – СПб.: Императорская Академия Наук, 1809–1822. – Т. II. – 1178 с.;
8. Словарь русского языка XI–XVII вв.: в 27 вып. / редкол.: С. Г. Бархударов (глав. ред.). – М.: Наука, 1975–2006. – Вып. 5. – 392 с.;
9. Словарь русского языка XI–XVII вв.: в 27 вып. / редкол.: С. Г. Бархударов (глав. ред.). – М.: Наука, 1975–2006. – Вып. 16. – 295 с.;
10. Словарь русского языка XI–XVII вв.: в 27 вып. / редкол.: С. Г. Бархударов (глав. ред.). – М.: Наука, 1975–2006. – Вып. 17. – 296 с.;
11. Словарь русского языка XI–XVII вв.: в 27 вып. / редкол.: С. Г. Бархударов (глав. ред.). – М.: Наука, 1975–2006. – Вып. 19. – 272 с.;
12. Словарь русского языка XI–XVII вв.: в 27 вып. / редкол.: С. Г. Бархударов (глав. ред.). – М.: Наука, 1975–2006. – Вып. 25. – 273 с.;
13. Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. – М., Л.: Наука, 1950–1965. – Т. X. – 1774 с.;
14. Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. – М., Л.: Наука, 1950–1965. – Т. XI. – 1842 с.;
15. Словарь церковно-славянского и русского языка: в 4 т. – СПб.: Императорская Академия Наук, 1847, – Т. II. – 471 с.

Литвинович А.Г., Ольшевська К.Ч. (Гродно, Республіка Білорусь)
Границы класса каузативных глаголов в русском и белорусском языках

У даній статті розглядається дискусійне в сучасній лінгвістиці питання про межі класу каузативних дієслів у двох слов'янських мовах: російській та білоруській. Наводиться дефініція каузативного дієслова. Вивчається можливість використання як формальних, так і семантичних ознак одиниць для визначення меж класу каузативних дієслів. У результаті дослідження встановлюється першорядність семантичних ознак каузативних дієслів у російській та білоруській мовах.

Ключові слова: каузативне дієслово, російська мова, білоруська мова, семантична ознака каузативності, формальна ознака каузативності, каузативна опозиція.

В данной статье рассматривается дискуссионный в современной лингвистике вопрос о границах класса каузативных глаголов в двух славянских языках: русском и белорусском. Приводится дефиниция каузативного глагола. Изучается возможность использования как формальных, так и семантических признаков единиц для определения границ класса каузативных глаголов. В результате исследования устанавливается первостепенность семантических признаков каузативных глаголов в русском и белорусском языках.

Ключевые слова: каузативный глагол, русский язык, белорусский язык, семантический признак каузативности, формальный признак каузативности, каузативная оппозиция.

The article deals with the question disputable in modern linguistics: the boundaries of Russian and Byelorussian causative verbs class. The definition of the causative verb is given. The possibility to use formal as well as semantic features for causative verbs class boundaries defining is examined. The research result is the prime importance of semantic features of causative verbs in Russian and Byelorussian languages.

Key words: causative verb, Russian language, Byelorussian language, semantic causative feature, formal causative feature, causative opposition.

Постановка проблеми. Несмотря на значительное разнообразие средств выражения каузативной семантики, каузативные глаголы считаются центральными средствами выражения категории каузативности. Термин «каузативный глагол» восходит к трудам Ш. Балли. Он предлагал называть каузативными такие глаголы, которые означают, что субъект

вызывает некоторое действие или состояние другого лица или предмета [1, 124–125]: *послать* – каузировать кого-то *идти*, *показывать* – каузировать кого-то *видеть*.

Анализ последних исследований. В настоящее время вопрос об объеме класса каузативных глаголов является одним из наиболее дискуссионных в теории каузативности. А.П. Чудинов предлагает два подхода к определению границ этой группы. При узком понимании каузативности (которого придерживаются И.А. Мельчук, Е.В. Падучева) к числу каузативных относятся только прямо-переходные глаголы типа *знать*, *поить*, *успокаивать*, *сердить*, управляющие объектом в форме винительного падежа.

В соответствии с широким пониманием каузативности, разделяемым А.В. Филипповым, к анализируемой группе относятся все глаголы, требующие зависимого имени со значением объекта, который самостоятельно совершает какое-либо действие либо подвергается воздействию с целью внести те или иные изменения (*гнуть*, *строить*, *бросать*, *влиять*) [5, 91–93]. А. Вежицкая, наряду с традиционными, каузативными предлагает считать также глаголы, соответствующие русским *ломаться*, *садиться*, *идти*, которые, по ее мнению, являются семантически транзитивными (переходными) и содержат «имманентный каузативный элемент» [9, 171–172]. Т. Ольшевская, разделяя мнение А. Вежицкой, считает, что следствием действия каузативных глаголов типа *есть*, *читать* является ‘пребывание объекта в состоянии «поглощения», чтения’ [8, 36]. Глаголы подобного типа И.Б. Долинина описывает как «имплицитно переходные и каузативные» [3, 173]. Сюда же А.П. Чудинов относит лексические единицы, у которых обозначение объекта действия включается в семантику глагола, в связи с чем они не являются переходными: например, возвратные глаголы *отелиться*, *бриться* [6, 47–51].

Постановка задания. Традиционно принято считать, что в русском и белорусском языках оформление каузативного значения тесно связано с формальными средствами выражения глагольной переходности: каузативный глагол функционирует как прямо-переходный глагол без предлога. По мнению некоторых лингвистов, это не единственное морфологическое разрешение каузативной ситуации. А.В. Исаченко решает

эту проблему, отрицая существование переходных/ непереходных глаголов, так как переходность/ непереходность, по его мнению, не является постоянным свойством глагола, и говорит только о переходных и непереходных значениях глаголов [4, 350]. П.П. Шуба пишет, что «...переходность или непереходность глагола – это его семантическая черта. И поэтому формальный показатель – падеж имени-объекта – не всегда может быть исчерпывающим критерием при определении переходности/ непереходности или характера переходности» [7, 16]. За внешними грамматикализованными различиями глаголов видны их категориальные семантические сходства.

Выводы исследования. Таким образом, при широком понимании каузативности, принятом в настоящей работе, каузативными будем считать акциональные глаголы со значением интеллектуального или ментального, физического, социального действия, направленного на другое лицо или предмет, в результате чего последнее само совершает какое-либо действие, испытывает состояние, меняет качество [2, 57–58]. Формальные средства выражения каузативного значения в русском и белорусском языках не ограничиваем винительным беспредложным. Для того чтобы сопоставлять категорию каузативности в названных выше славянских языках, необходимо опираться на семантические признаки 'каузативность' – 'Х делает так, что начинает иметь или имеет место новая ситуация Р'; 'переходность (транзитивность)' – 'направленность действия субъекта на объект'.

В русском и белорусском языках выделяются различные типы формальных оппозиций (ФО) между каузативным и некаузативным глаголом: 1) деривационные (рус. *открыть* – *открыться*, бел. *зачыніць* – *зачыніцца*), 2) морфологические (рус. *выращивать* – *расти*, бел. *нагадаць* – *прыгадаць*), 3) супплетивные (рус. *жечь* – *гореть*, бел. *карміць* – *есці*). Перечисленные три типа называются полными (термин Г.Г. Сильницкого), поскольку налицо оба их члена. Они охватывают основную часть каузативных оппозиций в анализируемых славянских языках. Особый интерес вызывает существование неполных оппозиций. Неполные ФО представлены следующими типами: 1) неполные транзитивные ФО: рус. *защитить* – *быть защищенным*, бел. *бяліць* – *быць белым*; 2) неполные интранзитивные ФО: рус. *уйти* – *заставить уйти*, бел. *прыгадаць* – *прымусяць прыгадаць*.

Суммируя сказанное, подчеркнем, что при разграничении каузативных/некаузативных глаголов во внимание принимаются, в первую очередь, семантические признаки каузативных глаголов, поскольку в работе мы придерживаемся широкого понимания каузативности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. *Балли Ш.* Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Иностр. лит., 1955. – 416 с.; 2. *Всеволодова М.В.* Теория функционально-коммуникативного синтаксиса : фрагм. приклад. (пед.) модели яз. : учебник / М.В. Всеволодова. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 2000. – 502 с.; 3. *Долинина И.Б.* Синтаксически значимые категории английского глагола / И.Б. Долинина. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1989. – 215 с.; 4. *Исаченко А.В.* Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким : в 2 ч. / А.В. Исаченко. – Братислава : Изд-во Словац. акад. наук, 1960. – Ч. 2 : Морфология. – 576 с.; 5. *Филиппов А.В.* К вопросу о каузативных и некаузативных глаголах / А.В. Филиппов // Рус. яз. в шк. – 1978. – № 1. – С. 90–94; 6. *Чудинов А.П.* О семантике и классификации каузативных глаголов / А.П. Чудинов // Семантические классы русских глаголов : межвуз. сб. науч. тр. / Ур. гос. ун-т ; Э.В. Кузнецова (отв. ред.) [и др.]. – Свердловск, 1982. – С. 47–54; 7. *Шуба П.П.* Дзеяслоў у беларускай мове / П.П. Шуба ; пад рэд. М.Г. Булахава. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1968. – 82 с.; 8. *Olszewska T.* Causativity as linguistic phenomenon : a study based on English and Polish / T. Olszewska. – Lublin : Univ. Marii Curie-Skłodowskiej, 1986. – 158 p.; 9. *Wierzbicka A.* The semantics of grammar / A. Wierzbicka. – Amsterdam ; Philadelphia : J. Benjamins Pub., 1988. – 550 p.

Мовчун Л.В. (Київ, Україна)

Особливості формування теоретичних принципів слов'янської римографії в другій половині ХХ ст.

У статті на прикладі українських, російських, польських та болгарських досліджень проаналізовано процес формування теорії римографії, який відбувався на слов'янському терені. Висвітлено схожі та відмінні шляхи вирішення теоретичних проблем укладання словників рим.

Ключові слова: *рима, словник рим, римографія, мегаструктура, макроструктура, мікроструктура.*

В статье на примере украинских, русских, польских и болгарских исследований проанализирован процесс формирования теории рифмографии у славян. Освещены похожие и отличные пути решения теоретических проблем составления словарей рифм.

Ключевые слова: *рифма, словарь рифм, рифмография, мегаструктура, макроструктура, микроструктура.*

The article analyses the process of forming the Slavonic rhymographic theory illustrated by means of Ukrainian, Russian, Polish and Bulgarian works. The resembling and different ways of solving theoretical problems of compiling the rhyming dictionaries are lightened up.

Key words: *rhyme, rhyming dictionary, rhymography, megastructure, macrostructure, microstructure.*

Постановка наукової проблеми. Багатовікова історія лексикографії засвідчує, що словники укладають, виходячи з практичних потреб мовної спільноти, а теорія лексикографії з'являється на наступному етапі словникарської діяльності як осмислення способів найоптимальнішого задоволення користувацьких потреб. У слов'янському світі словники рим стали відомими з середини XVIII ст. Помітних успіхів практична римографія досягла в другій половині минулого століття, що пов'язується з лексикографічним бумом у повоєнній Європі та Америці, викликаним розумінням суті словника «як провідника культури й одночасно ключа до неї» [1, 471]. На середину XX ст., за спостереженням Т. Піотровського, припадає початок методологічних розробок у словникарській справі [10, 828], у тому числі в римографії, теоретичні підвалини якої були закладені ще на початку XX ст. Технічна складність укладання словників рим та відносно обмежена їхня кількість у вільному доступі стимулювала слов'янських римографів до взаємного використання досвіду. Зокрема, українська римографія не уникнула впливів польської, болгарської та російської, проте для виявлення спільних і відмінних шляхів розв'язання проблем необхідно провести детальне дослідження.

Мета нашої статті – проаналізувати особливості формування теорії слов'янської римографії на болгарському, польському, російському та українському теренах у другій половині XX ст. і з'ясувати спільні та відмінні риси цього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні теорія й історія римографії рідко привертає увагу не тільки українських, а й зарубіжних лексикографів. Науковці переважно зосереджуються на двох основних питаннях: розроблення концепцій нових словників рим та бібліографічний огляд опублікованих римаріїв. На цьому тлі вирізняється ґрунтовне дослідження О.П. Лободанова [8], присвячене становленню методу тлумачної європейської лексикографії, у річищі якої зародилася рання італійська римографія, та з'ясуванню культурно-історичних причин виникнення останньої.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування результатів дослідження. Європейська римографія, почавшись із укладання словників

рим одного чи кількох авторів, чия мова була зразком для наслідування (римарії Данте і Петрарки 1528, 1531), дуже скоро звелася до укладання практичних посібників – римівників (італійського (1535), іспанського (1628), французького (1572) та ін.); традицію укладання авторських римаріїв продовжували британські лексикографи (словники рим Дж. Чосера 1875-1896, 1892). На початку ХХ ст. була опублікована праця, теоретичне значення якої важко переоцінити, — «План дослідження про віршування Пушкіна і словника пушкінських рим» Ф.Є. Корша [7]. Дослідник заклав основи наукового підходу до укладання словників рим у слов'янській лексикографії.

Ф.Є. Корш уперше аргументував практичну необхідність словників рим (для роботи перекладачів) та наукову (для порівняльно-історичних літературознавчих та лінгвістичних досліджень). Він розробив систему подання римових гнізд, що полягала в прямоалфавітному принципі розташування «закінчень слів, що римуються» та окремого розміщення блоків односкладових (чоловічих), двоскладових (жіночих), трискладових (дактилічних) рим [7, 6-22] (детальніше про застосовувані в римаріях моделі реєстру див.: [9]). Опрацьовуючи принципи лексикографування рим О. Пушкіна, Ф.Є. Корш пропонував використовувати цей підхід і для укладання загальномовного словника рим.

Теоретична праця Ф.Є. Корша дала поштовх роботі над авторськими словниками рим, проте далі проектів (як-от словника рим В. Маяковського (1938), над яким працював М. Соколов) та невеликих словників рим одного твору (наприклад, «Словника рим до поеми М. Лермонтова «Демон» (1927), укладеного М. Жинкіним) справа не просунулася.

Прорив відбувся в 60-ті рр.: римографічна робота у слов'ян активізувалася, паралельно були укладені або й опубліковані словник рим С. Трембецького (Торунь, 1961), А. Міцкевича (Вроцлав, 1970), О. Пушкіна (Медисон, 1974), Є. Гребінки (Миргород, 1982), С. Єсеніна (рукопис, Шадринськ, 1978), рукописні словники 60-тих рр. І. Котляревського, Т. Шевченка та інших українських поетів, укладені незалежно один від одного В.В. Лутковським та І.І. Гуриним, болгарський словник рим (Софія, 1967), словник українських рим (1979). Деякі словники рим одного автора замислювалися як доповнення, складові частини словників мови поета (словник рим А. Міцкевича, проект словника С. Єсеніна). Цілісність забезпечував той самий підхід до опрацювання текстів, спільна джерельна база, хронологізація та паспортизація, однакова система скорочень тощо.

У російській письменницькій лексикографії в зазначений період активно розроблявся напрям поетичної лексикографії, у рамках якого розпочали

роботу над словником рим одного автора. На кафедрі російської мови Шадринського державного педагогічного інституту в 1962 р. була заснована картотека мови С. Єсеніна та окремо – картотека його рим; укладання словника тривало до 1972 р. Проект римарія С. Єсеніна розробляв мовознавець, керівник проекту В.П. Тимофєєв. Слід зауважити, науковці все-таки схиляються до думки, що питання створення засад словників рим та їх укладання належать до компетенції лінгвістів [17, XXIII].

На противагу ідеї словника рим як джерела вивчення індивідуально-мовної системи були спроби реалізації задуму словника рим одного автора як інструмента дослідження мовної системи взагалі. Український мовознавець І.Г. Чередниченко у 1966 р. поставив питання про «словник нового типу» - словник рим Тараса Шевченка і розробив його концепцію та уклав пробні статті [15]. У своїй роботі він спирався на цілком оригінальну теорію розподілу рим на тотожні і співзвучні. Науковець зосередився на лінгвістичному дослідженні рими, пов'язавши римові парадигми з граматиною. Таким чином І.Г. Чередниченко описав регулярне римування (стабільноголосне, змінноголосне) – парадигми римування всіх форм з тотожним або змінним наголошеним голосним (наприклад, дієслівні рими *знати-шукати, знаю-шукаю, знаєш-шукаєш* і т. ін.), нерегулярне – у випадку співзвучності лише окремих форм (*рій, сулій, подій, новій, твій, зумій*) та неповнорегулярне (*степа́м-слова́м-сльо́зам, степа́ми-слова́ми-сльо́зами, степах-словах-сльо́зах*) [15, 18]. Словник рим Т. Шевченка, за задумом І.Г. Чередниченка, мав стати словником римових парадигм, який би на прикладі поетичних текстів показував їх паспортизовану текстову реалізацію. Цей новаторський проект, на жаль, не був втілений у життя, проте для римографії він виявився показовим і навіть типовим, адже словникування лексичного матеріалу в такому нетрадиційному для лексикографії аспекті – описі його римотворчих властивостей – вимагало від укладачів вироблення нових підходів, відмінних від підходів до класичного тлумачного або перекладного словникарства, з одного боку, та інверсійного, — з другого.

Слов'янські римографи другої половини ХХ ст., укладаючи словники рим, розв'язували низку теоретичних питань: обґрунтування об'єкта лексикографування, вироблення методики збирання й упорядкування римового матеріалу, опрацювання терміносистеми римографії та римології тощо.

Об'єктом лексикографування в загальномовній і авторській римографії є слова, що римуються: у першому випадку вони репрезентують фонд національної мови, у другому – лексику, використану лише одним письменником (або представлену в одному творі). Розпочинаючи збирання

матеріалу, римографи перш за все визначаються зі своїм трактуванням рими і з тим, де має проходити ліва словникова межа співзвуччя.

Під поняттям *рима* розуміють або пари (групи) співзвучних слів (*игра-гора, młoda-woda*), або самі кінцеві співзвуччя слів, як-от *-pa* в парі *игра-гора* та *-oda* в *młoda-woda* [3, VII; 16, VI]. З-поміж інших термінів для теоретиків і практиків римографії актуальні такі: *римові компоненти / компоненти рими / римокомпоненти* – слова, що римуються (болгарська, польська, українська римографія [2, 12; 3, VII; 16, VI]) та *римові слова* (польська, російська, українська [6, 57; 13, 308; 17, V]); *римоформи* – звукові комплекси, спільні для римових компонентів (болгарська, українська [2, 12; 3, VII]); у польській римографії їх називають *римовим простором* [3, VII], *римовим закінченням* [16, VI; 17, V], у зарубіжній русистичі – *элементом рими*; його графічний відповідник – *римовий сегмент* [18, XLIV]. Болгарські римографи оперують поняттям *простір римоформи*, у структурі якого найважливішу роль відіграє *римовий індекс* – наголошений голосний і пре- чи постпозиційний приголосний (*ла у села, ус у кожуси*) [3, VII], у неточних римах спільну для римоформ частину з повним збігом звуків визначають як *ядро рими* (*аб у ябълка і слабата, чи в льчи і чист*) [3, VIII]; російський римограф С.М. Федченко запропонував термін *элемент співзвуччя* на позначення спільного звукового комплексу співзвучних слів, який складається з наголошеного голосного і післянаголошеного приголосного / голосного або ж з опорного приголосного і наголошеного голосного відкритих чоловічих рим. Праворуч від нього розміщений *постпільнаголошений голосний / приголосний* [14, 8-9]. Наголошений голосний римоформи – *константа* [3, VI]. Приголосний перед наголошеним голосним рими є *опорним* [2, 13; 14, 8], проте болгарська римографія опорним визнає лише приголосний в односкладових чоловічих римоформах [3, VII]. Польські римографи переднаголошені звуки і звукосполучення називають *елементами поглиблення* [16, XI]. Ліву тотожну частину співзвуччя перед наголошеною голосною український дослідник І.Г. Чередниченко визначав через термін *препозитив рими* [15, 19].

Отже, центр співзвуччя в українській, російській, болгарській і польській римах – наголошений голосний; від нього звукова подібність може поширюватися ліворуч і праворуч. У силабо-тонічній римі, найтиповішій для згаданих слов'янських мов упродовж останніх кількох століть, найбільшу вагу має права частина співзвуччя, тому, хоч ліва фактична межа рими в різних випадках проходить як через наголошений голосний, так і через переднаголошений голосний / приголосний або переднаголошені сполучення

звуків, лівою словниковою межею рими вважають наголошений голосний (виняток становлять тільки односкладові відкриті співзвуччя, лівою словниковою межею яких є переднаголошений приголосний). Наявність лівих елементів співзвуччя необхідно фіксувати у словниках рим одного автора, її позначають різними, передбаченими відповідними інструкціями, способами: наприклад, винесенням графеми на позначення спільного приголосного в зону додаткової інформації [16, XI; 18, 78].

Збираючи матеріал для римаріїв, укладачі окреслюють ті види рим за різними ознаками, що ввійдуть до корпусу словника. Рядково-строфічна позиція має значення для вивчення мови письменників, отже, її беруть до уваги укладачі авторських римаріїв, але по-різному: або обмежуючись тільки кінцевими римами, або лексикографуючи й інші (початкові, внутрішні, цезурні тощо), характерні для національної версифікації та притаманні поетичній мові того чи того письменника. Умовою для потрактування співзвуччя як рими у словнику рим А. Міцкевича є клаузульна або серединна позиція слова і відповідність розташування римових пар (груп) певній схемі римування (для клаузульних і цезурних рим) та виразна стилістична функція (для внутрішньорядкових рим) [16, VI]. В.П. Тимофеев коротко означив римову співзвучність як періодичну, організаційну, конструктивну, системну [13, 272] та обґрунтував подання в римарії С. Єсеніна початкових, внутрішніх, кінцевих і комбінаторних (внутрішньо-кінцевих) рим [13, 272-279], схожий підхід був і в українського римографа І.І. Гурина [6, 7].

Важлива проблема авторської римографії – виявлення слів, що формують римові пари, трійки тощо. Критерії визначення і розмежування *наборів рим* (*rhyme sets*) у поетичному тексті дослідив Дж.Т. Шоу [18, XXI], маючи на увазі якраз ті слова, які формують одну римову групу (римову пару, римову трійку тощо) [18, XLIV].

Щодо видів рим за фонетико-акустичною характеристикою, то словники рим одного автора цілком закономірно фіксують усі різновиди співзвуч. Загальномовні ж подають, у першу чергу, точні рими, рівноскладові, чоловічі, жіночі, дактилічні, меншою мірою вони представляють неточні, приблизні, гіпердактилічні [2, 11-12]. Існує і такий різновид загальномовного словника рим, як словник співзвуч [13], який містить широкий спектр неточних і приблизних рим, згрупованих за принципом тотожності елементів співзвуч.

Слов'янська римографія вияскравила протилежні принципи, за якими проходить вододіл між двома основними типами словників рим: перший – намагання якомога точніше кваліфікувати риму термінопоняттями

точна / неточна / приблизна, асонантна / консонантна тощо і теоретично обґрунтувати нюанси їх виокремлення за допомогою певних фонетичних маркерів [13, 291-293] і другу – спростити саму класифікацію рим за ступенем збігу звукового складу, поділивши всі рими на *точні* і *неточні* [3, VII] або *тотожні* і *співзвучні* [15, 18].

Українські й російські римографи не диференціюють ознаки рими й ознаки римоформи, характеризуючи риму як відкриту / закриту, чоловічу / жіночу / дактилічну / гіпердактилічну, болгарські ж чітко розмежовують відкриту / закриту, чоловічу / жіночу / дактилічну / гіпердактилічну римоформи і однорозмірні / різнорозмірні, рівноскладові / нерівноскладові, прості / складені рими.

Наступна важлива проблема, спільна для слов'янських римографів, — розроблення структури словників рим. Мегаструктура таких праць найчастіше складна, нестандартна, залежна від бачення укладача своїх завдань; це більшою мірою стосується авторських римаріїв, загальнономовні ж значно простіші й типовіші. Словники рим одного автора включають кілька самостійних або взаємопов'язаних частин. Польські праці «Словник рим Адама Міцкевича» [16] та «Словник рим Станіслава Трембецького» [17] складаються з передмови, списку скорочень, словника рим (словника римоформ / римових закінчень), індексу римових слів та змісту; словник «Pushkin's Rhymes» [18] — зі змісту, передмови, пояснювальної записки, кількох теоретичних розділів, словника римологічних термінів, індексу кінцевих слів, словника рим.

Таким чином, корпус словника рим одного автора представлений реєструвальною і пояснювальною частинами — однією з них або їхнім комбінуванням; реєструвальна фіксує римоформи, римові слова, а пояснювальна «тлумачить» рими. «Тлумачення» — це характеристика рим за різними параметрами. Так, російський римограф В.П. Тимофєєв вирізняв близько 50 диференційних ознак рим [13, 7], для пояснювальної частини словника С. Єсеніна він відібрав 40 обов'язкових ознак: рядково-строфічних, лексико-морфологічних, фонетико-акустичних, семантико-семантичних [13, 315-316]. Загальнономовні словники рим містять передмову (інструкцію для користувачів) зі списком скорочень і словникову частину реєструвального типу.

У другій половині ХХ ст. практична римографія йшла шляхом апробації варіантів макро- і мікроструктури авторських словників рим. Теоретичні розвідки обґрунтовували доцільність побудови словникових статей відповідно до мети укладачів [15, 19-20]. Одиницею входження в реєстр словника рим традиційно є: 1) графічний комплекс, що позначає кінцевий

звуковий комплекс, починаючи з наголошеної голосної (опорної приголосної як факультативний варіант); 2) римове слово; 3) римова пара. Наприкінці досліджуваного періоду з'являються римарії типу «Словника російських співзвуч», реєстр якого сформований елементами співзвуч.

Спільна проблема слов'янської римографії – спосіб подання рими, яка є звуковим явищем, за допомогою графіки. Болгарські римографи розмістили римоформи залежно від алфавітного порядку римових індексів [3]. Ця ж система застосована в українському загальному римарії [2], проте без застосування самого поняття індексу. Польські римографи подекуди порушують алфавітний порядок для більш точного представлення фонетичного образу римового закінчення: *-atki* : *-adki*, *-opka* : *-obka* [17, VI], але якщо для творчості поета характерні графічні рими («для ока»), для словника застосовують строго орфографічний спосіб розміщення реєстрових одиниць [17, XIX].

Російський римограф С.М. Федченко знайшов компромісний вихід: реєстрові одиниці – елементи співзвуч подаються у графічній формі в прямоалфавітній послідовності, користувач же, спираючись на пояснену в передмові відповідність звучання і написання, сам установлює, яку реєстрову одиницю йому треба знайти [14, 10-13]. Наприклад, щоб дібрати риму до слова *духовка*, треба знайти відповідний параграф, у якому пояснюється: «На місці дзвінких приголосних перед глухими вимовляються відповідно глухі. Таким чином, на місці літер [Б], [В], [Г], [Д], [Ж], [З] вимовляються приголосні [П], [Ф], [К], [Т], [Ш], [С]. Елемент співзвуччя ...АБ (глухий)... фонетично відповідає ...АП... (*карабкаться*), ...АВ (глухий)... – ...АФ... (*назватра*)» [14, 11]. Отже, відповідно до інструкції, користувач шукатиме лексеми, співзвучні слову *духовка*, у статті ...ОФ... Проект словника рим, у якому мав застосовуватися спеціальний фонетичний алфавіт, що давав змогу групувати приголосні за різними ознаками (глухі-дзвінкі, задньоязикові, африкати, свистячі, шиплячі, сонорні), запропонував російський римограф В.Г. Биков [4, 70].

Нерідко алфавітна послідовність розміщення реєстрових одиниць порушується і з інших причин, наприклад, якщо укладач бере до уваги поширення рими ліворуч, тобто одиниці мають порядок, у першу чергу, відповідно до літер римового закінчення, а в другу, – відповідно до алфавітного порядку опорних приголосних. У цьому разі алфавіт стає двобічним, як-от у додатку до індексу римових закінчень словника рим А. Міцкевича [17, X].

Що ж до мікроструктури авторських римаріїв, то словникова стаття реєструвальної частини, крім заголовкової одиниці, містить паспорт та

іноді кількісний показник. Стаття в пояснювальній частині значно складніша, проте певного стандарту навіть у національних римографічних традиціях не існує. Наприклад, словник рим А. Міцкевича містить такі елементи: індекс (кількість рим), заголовкова одиниця (римове закінчення), фонетична транскрипція, пари слів, що римуються, із зазначенням кількості компонентів у рими та звуків, що збагачують риму, граматичні ремарки (за потреби), паспорт рими (вказівка на видання чи рукопис, скорочена назва твору, номер частини та рядка). Порядок римових пар у статті – хронологічний [16, VII-IX]. Укладачем цього римарія була розроблена система умовних знаків для розрізнення внутрішньорядкових, цезурних і клаузульних, «відмовних» (викреслених у рукописі) рим, а також для вказівки на зворотний порядок слів у римовій парі, наявність у парі складених римокомпонентів [16, X-XII]. Ілюстрації у словниках рим, як доводять теоретики і підтверджує практика, не обов'язкові і навіть зайві, оскільки могли б значно збільшити обсяг словника [12, 112].

Загальномовний словник рим ставить перед лексикографами завдання компактного подання якомога повнішого гнізда римових слів, ураховуючи неточні і приблизні співзвуччя, для яких передбачають посилення, та форми слів, для яких створюють систему граматичних ремарок [2, 13-16; 3, XXVII-XXVIII], тому зазвичай структура статті у світовій римографічній практиці типова: ліва частина – заголовкова одиниця, права – гніздо слів, що можуть римуватися між собою, або відсилання до іншої статті.

Отже, теоретичні питання слов'янської римографії в досліджуваний період були безпосередньо пов'язані з практикою укладання самих словників. Збирання, систематизація матеріалу та укладання римаріїв – тривалий і трудомісткий процес. Етапи римографічної роботи, а також методи, прийоми і процедури детально описав В.П. Тимофєєв. Зокрема він зосереджувався на питаннях, як готувати тексти до вибірки рим, як виписувати рими, складати хронологічний і класифікаційний індекс рим та алфавітний і паспортизований індекс клаузул [13, 307-310]. Ці рекомендації актуальні для традиційної лексикографічної практики на основі паперової картотеки. Освоєння комп'ютерних технологій значно пришвидшило роботу римографів. Першим словником, створеним з їхньою допомогою, став словник рим О. Пушкіна, укладений Дж.Т. Шоу в університеті Вісконсин-Медисон (США) у 1974 р.

Теоретики римографії, усвідомлюючи давно назрілу потребу укладання різних типів словників рим, причину неуваги до римографії вбачали в недооцінці науковою громадськістю теоретичного і практичного значення римаріїв [11, 150]. Незважаючи на специфічність

римаріїв як різновиду лексикографічної продукції, вони мають важливе наукове і прикладне значення. Це намагалися довести розробники римографічної теорії, зауважуючи проте, що словник рим – усього-на-всього знаряддя для подальшої роботи, а не саме дослідження [18, VII]. Однак нерідко римарії містять певні узагальнення та висновки на основі укладених матеріалів, зокрема, кількісні підрахунки. Статистичну характеристику доцільно подавати в словнику рим одного автора / одного твору, проте і в загальномовному римарії вона, як довели болгарські лексикографи, також може бути вмотивованою [3, XI]. Безперечного сенсу вона набуває за умови проведення аналогічних досліджень іншими слов'янськими римографами і порівняння відповідних показників у римофондах різних мов: співвідношення відкритих і закритих, одно-, дво-, трискладових і т. ін. римоформ, римоздатних і неримоздатних слів тощо. Ці підрахунки дають матеріал для порівняння римотворчих властивостей мов і їх реалізації в поетичній мові. Так, за підрахунками, одно- і двоскладові римоформи в болгарській поезії за частотністю переважають, у загальному ж римофонді однокладові посідають у процентному відношенні п'яте місце, а двоскладові – третє; це дало підставу вивести правило: наскільки коротшою є римоформа, настільки частіше вона використовується в поетичній мові [3, XII]).

Призначення словників рим – перш за все забезпечення потреб літературознавства; вони є основою історико-порівняльних досліджень [17, XXIII], знаряддям дослідження системи рим як одного з аспектів версифікації [16, V], словники рим одного поета допомагають з'ясувати співвідношення римотворчої практики і теоретичних засад римології певної епохи [11, 159; 17, XI] та встановити норми римування [11, 159]. Римографи вважають, що необхідно укладати римарії всіх знакових поетів [18, VII]. Для лінгвістів словники рим корисні в галузі дослідження морфемного складу слів [5, 3], саме словники рим підштовхнули лексикографів до створення словників послідовно інверсійного типу. Лінгвопоетику авторські римарії забезпечують матеріалом, який дає змогу дослідити частиномовний, лексичний, фонологічний аспект римування [5, 4]. На загальномовні словники рим традиційно покладають завдання допомагати перекладачам поетичних творів [5, 4]. Використання словників рим у навчальному процесі запропонував «Словник українських рим» [3, 8].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, у другій половині XX ст. на слов'янському терені інтенсивно формувалася теорія

загальномовної та авторської римографії. Цей період показав можливості системного опису рими за допомогою лексикографічних методів, водночас засвідчивши нешаблонність словників рим (навіть у межах одного типу) за способом лексикографування рим та обсягом поданої інформації, за мега-, макро- та мікроструктурою. Дослідження показало в основному спільність шляху, яким ішли українські, російські, болгарські та польські римографи; відмінність теоретичних поглядів полягала переважно в особливостях національних терміносистем, що є дзеркальним відбиттям національної традиції вивчення рими. Новий етап у розвитку римографічної теорії і практики розпочався наприкінці ХХ – у перших десятиліттях ХХІ ст., отже, виконане нами дослідження дасть змогу простежити подальшу динаміку римографічних ідей та їх відношення до практики укладання словників рим.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Апресян Ю.* Теоретические основы активной лексикографии / Ю. Апресян // Славянская лексикография. Международная коллективная монография / Отв. ред. М. Чернышева. – М.: Издательский центр «Азбуковник», 2013. – С. 471-481;
2. *Бурячок А., Гурин І.* Словник українських рим / А. Бурячок, І. Гурин. – К.: Наукова думка, 1979. – 338 с.;
3. *Български римен речник* / Съст. С. Иванчев и др. – София: Наука и изкуство, 1967. – XXXII + 283 с.;
4. *Быков Г.* О принципах составления и плане современного словаря рифм русского языка / Г. Быков // Доклады и сообщения филологического факультета МГУ. – 1948. – Вып. 7. – С. 67-74;
5. *Гаспаров М.* Предисловие / М. Гаспаров // Федченко С. Словарь русских созвучий: около 150 000 единиц. – М.: Русские словари, 1995. – 736 с.;
6. *Гурин І.* Словник рим Євгена Гребінки / І. Гурин. – Миргород, 1982. – 66 с.;
7. *Корш Ф.* План исследования о стихосложении Пушкина и словаря пушкинских рифм: оттиск из издания «Пушкин и его современники. Материалы и исследования», вып. III / Ф. Корш. – С.-Петербург: Типография Императорской академии наук, 1905. – 24 с.;
8. *Лободанов А.* История ранней итальянской лексикографии (к вопросу о становлении метода толковой европейской лексикографии): автореф. дис. на соиск. учен. степени доктора филолог. наук: специальность 10.02.05 «Романские языки»; 10.02.19 «Теория языкознания» / А. Лободанов. – М., 1995. – 54 с.;
9. *Мовчун Л.* Лексикографическое описание рифмы: алфавитные модели словарика / Л. Мовчун // Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования: сб. науч. трудов по материалам VI Междунар. науч.-метод. конф., Брест, 21-22 нояб. 2013 г.: в 2 ч. Ч.1. / Рекол.: Л. Годуйко, Л. Грицук, С. Королевич [и др.]; под общ. ред. О. Переход. – Брест: Изд-во БрГУ им. А.С. Пушкина, 2014. – С. 198-202;
10. *Пиотровский Т.* Польская лексикография [перевод М. Шетэли (при участии М. Малыгиной)] / Т. Пиотровский // Славянская лексикография. Международная коллективная монография / Отв. ред. М. Чернышева. – М.: Издательский центр «Азбуковник», 2013. – С. 817-842;
11. *Стехин Ю.* О словаре русских рифм / Ю. Стехин // Применение новых методов

в изучении языка : вопросы прикладной лингвистики. Вып. 1 / Отв. ред. Т. Ломтев. – Днепропетровск : Днепропетровский гос. университет, 1969. – С. 150-162; **12. Тимофеев В.** Наш опыт поэтической лексикографии / В. Тимофеев // Теория поэтической речи и поэтической лексикографии. – Челябинск, 1971. – С. 92-121; **13. Тимофеев В.** Словарь рифм Сергея Есенина [ред. О. Тимофеева] / В. Тимофеев. – Шадринск : ШГПИ, 2009. – 334 с.; **14. Федченко С.** Словарь русских созвучий : около 150 000 единиц / С. Федченко. – М. : Русские словари, 1995. – 736 с.; **15. Чередниченко І.** Проблема створення римословника Т. Г. Шевченка / І. Чередниченко // Українська мова і література в школі. – 1966. – № 3. – С. 17-20; **16. Budkowska J.** Słownik rymów Adama Mickiewicza / J. Budkowska. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1970. – XV + 228 s.; **17. Słownik rymów Stanisława Trembeckiego** / Pod red. H. Turskiej. – Toruń, 1961. – XXVIII + 140 s.; **18. Shaw J.T.** Pushkin's Rhymes : A Dictionary / J.T. Shaw. – Madison : The University of Wisconsin Press, 1974. – XLIV + 673 p.

Моторний О.А. (Львів, Україна)

Відображення рис людського характеру в верхньолужицькій фразеології з погляду лінгвокультурології

У статті розглянуто відображення рис людського характеру у фразеології верхньолужицької мови. В рамках роботи вивчено фразеологізми на позначення таких рис як впертість, схильність до брехні, лінощі, жорстокість, пихатість тощо. Аналіз фразеологічних одиниць зроблено на матеріалі даних сучасної фразеолографії з застосуванням лінгвокультурологічного підходу.

Ключові слова: фразеологія, фразеологічна одиниця, риси характеру людини, лінгвокультурологія, верхньолужицька мова.

В статье рассмотрено отображение черт характера человека в системе фразеологии верхнелужицкого языка. В рамках работы изучаются фразеологизмы на обозначение упрямства, лжи, лени, жестокости, заносчивости и. т. д. Анализ фразеологических единиц сделан на материале данных современной фразеологии с применением лингвокультурологического метода.

Ключевые слова: фразеология, фразеологическая единица, черты человеческого характера, лингвокультурология, верхнелужицкий язык.

The article deals with the reflection of human character image in idioms of Upper Lusatian language. Phraseological units for denotation of laziness, stubbornness, arrogance, cruelty etc. have been studied within the frames of our work. The analysis has been done on the basis of newest phraseological vocabularies using the approach lingual-culturology.

Key words: idioms, phraseological unit, Upper Lusatian language, human character, lingual-culturological approach.

При вивченні національної картини світу будь-якої лінгвокультурної спільноти, не варто оминати одного з найважливіших її складників – образу внутрішнього світу людини. В нашому дослідженні під внутрішнім світом людини у пропонованому дослідженні розумітимемо інтелектуальні здібності та особливості характеру. Сюди ж віднесемо образ деяких соціально-психологічних явищ, які знайшли у фразеології особливо яскраве відбиття: пияцтво та стосунки між статями тощо. Верхньолужицька мова містить близько 240 виразів, у яких так чи інакше зображено риси характеру та інтелекту людини. Розглянемо, який набір образів рис характеру людини представлений у фразеології верхньолужицької мови: негативні – впертість: *spěrać kaž młynski kón* – ‘бути впертим’ (1, 150), пихатість: *chodźić kaž paw* – ‘бути пихатим’ (1, 230), товстошкірість: *zymny kaž lód* – ‘товстошкірий’ (1, 185), жадібність: *być za pjenjezami kaž čert za (chudej) dušu* – ‘бути жадібним’ (1, 239), нещирість: *falšny kaž Judaš* – ‘нещирий’ (1, 125), брехливість: *bajki bać* – ‘брехати’ (1, 28), лінощі *njespjecha honić* – ‘нічого не робити’ (1, 211), боязливість: (1, 118) / *twarohowu krawčik* – ‘боягуз’ (7, 84), недосвідченість: (1, 36) *njezrały piskar* – ‘молода, недосвідчена людина’ (1, 236), позитивні – *džela so njebojeć* – ‘бути працьовитим’, хоробрість: *chrobty kaž jatřob* – ‘хоробрий’, досвідченість: *ze wšech bokow šćuwany* – ‘бувалий, досвідчений’ У верхньолужицьких фразеологізмах показано також схильність людини до балачок, або, навпаки, до мовчання, байдикування тощо.

Проблеми, які нас цікавитимуть у дослідженні можна окреслити наступним чином:

1. Загальне кількісне співвідношення образів позитивних та негативних рис характеру у фразеології верхньолужицької мови.

2. Створення цілісної картини образів позитивних та негативних рис характеру у верхньолужицькій фразеології, визначення, які саме риси характеру у ній відображено.

3. У ході аналізу образу кожної окремої риси характеру у фразеологізмах маємо на меті визначити, які асоціації викликає цей образ у свідомості носіїв верхньолужицької мови.

4. Використовуючи результати аналізу образу кожної риси характеру, спробувати визначити, як виглядає у свідомості лужичан типовий носій цієї риси характеру.

Впертість.

На позначення впертості у лужицькій мові є досить багато усталених зворотів. Компонентний склад цих фразеологізмів визначається асоціаціями у свідомості лужицьких сербів впертості з певними явищами

та об'єктами дійсності. ФО на позначення цієї риси характеру вирізняються своїм компонентним складом, згідно з чим їх можна поділити на групи: 1) фразеологізми з соматичним компонентом: *twjerda hłowa*, *twjerdu heju měj* – ‘бути впертим’ (1, 73, 85) 2) фразеологізми з зоонімним компонентом: *spěrać kaž młynski kón* – ‘бути впертим’ (1, 150) і 3) фразеологізми з компонентом-назвою артефакту *heja*: *być twjerdeje heji* – ‘бути впертим’ (1, 73). Очевидно, саме образи певних частин тіла, зоонімних образів та артефактів проходять у лужичан метафоризацію і асоціюються з вказаною рисою характеру. Соматичним компонентом у складі фразеологізмів на позначення впертості є компонент *hłowa*. Через те, що голова є розумовим центром, лужичани у наївній картині світу приписують їй деякі особливості, які спричиняють розвиток у людини певної риси характеру (впертості у даному випадку): фізичні – згадувані вище ФО *być twjerdeje hłowy* – ‘бути впертим’, *twjerda hłowa* – ‘бути впертим’, *twjerda (wiselna) hłočka* – ‘бути впертим’, *być twjerdeje heje*, *być swojeje heje*, *twjerdu heju měj* – ‘бути впертим’ (нім. ФО з аналогічним значенням та формою *ein harten Kopf* (4, 340), та ті, що асоціюються з рисою характеру, що приписується внаслідок метафоризації тварині: *byča hłowa* – ‘бути впертим’, *spěrać so kaž młynski kón* – ‘бути впертим’ (у німецькій мові існує ФО на позначення впертості, де також присутній компонент “голова”: *sie bestehen also auf ihrem Kopf?* – ви досі відстоюєте свою точку зору? (7, 634).

Нещирість, фальшивість, лицемірство, схильність до брехні.

У верхньолужицькій мові є широкий діапазон фразеологізмів з семантикою ‘бути фальшивим, нещирим’, ‘лицемірно зображати дружелюбність’, ‘брехати’ (значно ширший ніж у попередній групі аналізованих ФО).

Компонентний склад цих фразеологізмів дещо відмінний від тих, що належали до попередньої групи. Так, серед фразеологізмів цієї групи з семантикою ‘бути нещирим’ деякі також містять соматичний компонент: *dwaj jazykaj w hubje měj* (1, 118), *do wočow swjaty* – ‘бути лицемірним’ (1, 391) тощо. З іншого боку, наявна більша кількість фразеологізмів з зоосемантичним компонентом: *swjata liška* (1, 185), *falšny kaž kusaty kón* (1, 150) (нещирим вважається образ саме злого коня (*kusaty* – злий, про собаку яка може вкусити (коли цього не очікуєш – тому й асоціація з лицемірством) та про недоброзичливу людину (4, 101), *pobožny kaž w kurjencu tchór* (1, 355), *falšna kočka* (1, 142), *pobožny kaž kocor pola twaroha* (1, 142), *lišku za nadrami měj* (1, 184), *přečeliwa kaž liška husatam* – ‘бути лицемірним’ (1, 185) тощо. Серед інших компонентів, які увійшли до складу фразеологізмів на позначення лицемірства та нещирості, є назви

біблійних персонажів (*falšny kaž Judaš* – ‘бути нещирим’) (1, 125), назви жанрів художньої літератури (*bajki bać, babjace basnički, komediju hrać* – ‘бути нещирим’) (1, 28; 1, 149), назви рослин (*falšny kaž šibjeńčne drjewo* – ‘бути лицемірним’) (1, 56).

Як і у випадку з впертістю, логічна з точки зору наївної картини світу асоціація риси характеру з особливостями тілобудови людини присутня і тут: *dwaŷ jazykaj (w hubje) měć* – ‘бути нещирим, брехливим’ (1, 118) (образ “наявності двох язиків” пояснюється, очевидно, “подвійною натурою” необхідністю або бажанням брехати). У брехливої людини зовнішність у цілому також є такою, що може ввести в оману оточення: *do wočow (na woči) swjaty być* – ‘бути нещирим, лицемірним’ (1, 391). Присутні у верхньолужицькій фразеології й гіперболізовані характеристики брехливих людей: *lžeć, štož móže so jemu z huby dokurić* – ‘бути нещирим, лицемірним’ (1, 104) (*z huby dokurić* – “диміти з рота”). Брехні як негативній рисі характеру притаманні також свої кольорові характеристики – асоціація з темрявою: *lžeć zo je někomu čma za rjapom* – ‘бути нещирим, лицемірним’ (1, 365).

У ФО лужицька лінгвокультурологічна спільнота асоціативно закріплює нещирість та брехливість за деякими представниками світу тварин. Усталені звороти з зоосемантичним компонентом на позначення згаданих рис характеру у верхньолужицькій мові можна поділити на такі групи. До першої належать фразеологізми, у яких лицемірство представлене як перманентна риса характеру певної тварини і переноситься на людину. Зазвичай ці фразеологізми мають таку структуру: негативна риса характеру+тварина, якій вона притаманна: *falšna kočka* – ‘нещира, лицемірна’ (жінка) (1, 142) або: негативна риса характеру+як+тварина, з якою порівнюється: *falšny kaž kusaty kón* (1, 150), *wobrotny kaž kóčka* (1, 143), *swjata liška* (1, 185), *hladki kaž ryba (karp)* – ‘нещира, лицемірна людина’ (1, 304). Друга група включає фразеологізми, у яких буквально зображено нещирю людину як таку, брехливість якої спричиняється присутністю певної тварини біля чи у самої людини. Ці фразеологізми побудовані за структурою: назва тварини+za nadrami+měć (nosyć, tajić). Цими тваринами є лисиця: *lišku za nadrami měć* (1, 184), вовк: *wjelka za nadrami tajić* (1, 375) та змія: *zmiju za nadrami nosyć* – ‘бути лицемірним, мати нещирі наміри стосовно когось’ (1, 439). Наявність такої тварини поряд з людиною сприймається, судячи з фразеологізмів, як знак потенційної схильності людини до брехні, робиться акцент на тому, що з цієї особою слід бути особливо обережним.

В окрему групу виділяємо вирази, у яких зображено прояв лицемірства тварини при певних умовах. Цими умовами є наявність іншої тварини-об'єкта лицемірства або місце перебування тварини-об'єктів лицемірства. Фразеологізми, що належать до цієї групи, побудовані за схемою: назва ознаки+каж (порівняння)+назва тварини-суб'єкта лицемірства+назва тварини-об'єкта лицемірства або назви місця перебування останньої. До цієї групи відносимо наступні усталені звороти: *swjata kaž liška před husatami* (1, 185), *tulec so kaž liška na kurjata* (1, 185), *přirěčować (rěčec) kaž liška kurom* (1, 185), *hladač kaž liška na huso* (1, 184) *pobožny kaž w kurjencu tchor* (1, 355), *pobožny kaž kocor pola twaroha* (1, 142), які мають семантику 'лицемірно, нещиро себе поводити'. Звичайно, що "об'єктом" лицемірного поводження тварин є те, за чим останні полюють, чим з задоволенням можуть поласувати (кіт – сиром, лисиця – домашньою птицею тощо).

Розповсюдженість приписування тваринам людського характеру або ж порівняння характеру людини з поведінкою певного представника фауни у фразеології детально аналізує В. Федонюк у праці "Анималистическая фразеология в зеркале национального менталитета" [9]. Автор вважає, що фразеологізми такого зразка належать до найдавніших у будь-якій мові. Про актуальність своєї праці автор пише, що інтерес до цієї частини ідеографічного поля "людина" пояснюється тим, що зооніми, що входять до складу фразеологізмів даної групи, належать до найбільш давніх та широковживаним одиниць лексичного складу будь-якої мови [9, 268]. Дослідження В. Федонюк, зроблене на матеріалі чеської та російської мов, носить порівняльний характер і містить інформацію про рівень терпимості (нетерпимості) до тієї чи іншої риси характеру людини, приписуваної у фразеології тварині.

Здатність брехати приписується тваринам через те, що сприймають їх як найбільш одухотворену частину природи. Ця здатність є у мовній картині світу лужичан достатньо складною, вона може бути притаманною лише істотам, наближеним за інтелектом до людини. При цьому, окрім тварин, брехливість у лужицьких сербів асоціюється також з образами об'єктів неживої природи, зокрема з болотом: *tžec kaž zelene bahno* (1, 28), та з образами представників рослинного світу: *falšny kaž šibjeňčne drjewo* (1, 56). Своєрідним еталоном брехливої людини у свідомості носіїв верхньолужицької мови є відомий біблійний персонаж Іуда: *falšny kaž Judaš*, *falšny kaž Judašowu wokoš* (1, 125). У верхньолужицькій фразеології відображено також найбільш неправдиві з точки зору носіїв мови жанри художньої літератури. Ними є казка: *bajki bač* (1, 28) та комедія: *komediju hrać* (1, 149).

Ставлення людини до роботи. Образ ледаря у верхньолужицькій фразеології.

Образ роботи у картині світу лужичан та ставлення до неї суб'єкта викликає у свідомості носіїв верхньолужицької мови цікаві асоціації та образи, що дає поштовх до створення фразеологізмів з яскраво вираженою експресивністю. Та чи інша асоціація з образом роботи залежить від ряду факторів. Цими факторами є охоче або неохоче ставлення до праці, відповідно людина є працювита або лінива, рівень користі від роботи тощо – усі ці аспекти, відображені у верхньолужицькій фразеології, спробуємо дослідити. Як і у попередніх семантичних групах, у цій групі абсолютна більшість фразеологізмів позначають негативні риси характеру і несуть у собі більше емоційне навантаження, ніж ті, що використовуються на позначення позитивних рис. Фразеологізми на позначення ставлення до роботи можна поділити на наступні групи: 1) фразеологізми з семантикою 'лінивий', 2) фразеологізми з семантикою 'працьовитий', 3) фразеологізми з семантикою 'нічого не робити' 4) фразеологізми з семантикою 'виконувати непотрібну роботу, займатися безглуздою справою'.

У верхньолужицькій мові налічуємо декілька фразеологізмів з семантикою 'лінивий'. Наявність цієї риси характеру лужицькі серби у наївній картині світу пояснюють особливостями тілобудови людини і уподібнюють ліниву людину, як і у попередніх випадках з впертістю та брехливістю, з деяким представникам тваринного та рослинного світу. Тому за компонентним складом фразеологізми з семантикою 'лінивий' діляться у верхньолужицькій мові на наступні групи. 1) з соматичним компонентом, 2) з зоосемічним компонентом, 3) з компонентом-назвою рослини або структурної частини рослини. Верхньолужицька мова налічує лише два фразеологізми з соматичними компонентом з семантикою 'лінивий': *lěnja koža* (1, 160), *lěnja žila* (1, 446).

Наявність високого рівня достатку не стимулює до праці, робить людину ліною. Саме тому лінива людина у мовній картині світу лужицьких сербів порівнюється з образом деяких сільськогосподарських тварин, зокрема з волом, та свинею, які є добре відгодованими: *lěni kaž kormjenu woł, pilny kaž kutaty woł* (1, 404) – 'лінива людина', зі свинею: *doma ležeć kaž nažrany šwinc* – 'бути лінивим' (1, 353). Серед представників рослинного світу лінива людина порівнюється з гнилим деревом: *zhniłe drjewo* – 'лінива людина' (1, 56). Мотивацією для створення останнього згаданого фразеологізму є важливий елемент образу зігнилого дерева – його лежаче положення, а також сам факт, що це дерево є гниле (зауважимо, що прикметник *zhniły*

означає у верхньолужицькій мові як *гнилий*, так й *лінивий*). У картині світу лужичан гниття є протиставлене руху та життю. Тобто, якщо відсутній рух, відсутнє і життя, а отже починається гниття. Фізична праця, яка історично передусє у суспільному житті розумовій, є різновидом руху, особливо необхідним для нормальної життєдіяльності людини, тому якщо людина неохоче рухається або не рухається взагалі, не працює над собою, вона поступово й перестає жити.

Наступна група включає фразеологізми з семантикою 'нічого не робити'. Усі усталені звороти, що належать до цієї групи утворені за допомогою образів, кожен з яких показує, як у свідомості лужичан зазвичай ліниві люди виглядають, чим вони займаються та до яких наслідків ці заняття призводять. У фразеологізмах бачимо своєрідну персоніфікацію лінощів та спорідненого до них у свідомості носіїв верхньолужицької мови поняття нудьги (лінощі й нудьга (*wóštuda*) – два явища, які, як показують ФО, у мовній картині світу лужичан часто йдуть поряд): *lěnjeho pasć*, *wóštudu pasć* – 'бути лінивим, не любити працювати' (1, 181; 1, 409). Судячи з того, що у цих фразеологізмах наявний компонент *pasć*, робимо висновок про те, що лінощі та нудьга асоціюються тут з образом випасання певної сільськогосподарської тварини, догляду за нею. Догляд цей, однак, користі господарству не приносить, оскільки у ФО вказується образ тварини, утримання якої не має жодного смислу: *žaby pasć* – 'нічого не робити, бити байдики' (1, 444). Не лише догляд за такого роду тваринами, а й взагалі виконання зайвої, непотрібної для господарства роботи є у мовній картині світу лужичан проявом лінощів: *hribam džerki wjerćeć* (1, 96), *klinki (klinčki) bić* – 'нічого не робити, бити байдики' (1, 140) та виразів з семантикою 'займатися безглуздою, нікому не потрібною справою', які будуть проаналізовані далі як окрема семантична група. Отже, якщо людина робить навіть незначну, але корисну роботу, це сприймається позитивно. Принаймі це краще ніж виконувати велику й важку, але непотрібну роботу.

У лужицького селянина завжди знайдеться робота як у будинку, так й на присадибній ділянці та у полі. Робота за межами оселі як правило є важчою, потребує більшої концентрації фізичних та вольових зусиль. Звичайно, що ледарі неохоче покидають свій дім, а особливо одну з найнеобхідніших та найулюбленіших частин кожного сільського будинку у Лужиці – печі: *za kachlemi sedžeć* (1, 127), *za kachlemi so pjec* (1, 127), *doma ležeć kaž (jako) jěž w džerje* – 'сидіти, не виявляти активності' (1, 125) (в останньому фразеологізмі лінива людина порівнюється з їжаком, який сидить у своїй норі та не хоче вилазити назовні). З іншого боку, ліниві люди часто не маючи постійного

робочого місця, не сидять вдома, а ходять довкола та байдикують: *wokoło łazyc kaž njezawrjene swinjo* (1, 335),: *wokoło (plotow) łazyc a psy kalać (bić)* – ‘байдикувати’ (1, 257). ФО на позначення байдикування є також вирази *dešćikej džerki štapac* (1, 53), *mtu do měcha tojić* (1, 193), *wroble pěsničku wučić* (1, 415), *hołbjam wróta twarić* (1, 89). Нічого не робити лужицький селянин може лише під час свят (весілля, Великодня тощо): *stać kaž na kwasu* (1, 176), *čakać zo nadobo budža jutry a swjatki* – ‘нічого не робити’ (1, 126). Звичайно, що людину, яка працює довго та регулярно, можна відрізнити й за зовнішніми ознаками. Традиційна сільська свідомість лужичан фіксує наявність білих рук як типову ознаку того, що людина не займається фізичною працею: *bětej ruce (ručki) nosyć* – ‘нічого не робити’ (1, 293).

Верхньолужицька фразеологія містить також декілька фразеологізмів, за своєю структурою схожих на український вираз *бити байдики*. Верхньолужицькими відповідниками цього фразеологізму є *klinki bić* – ‘нічого не робити’ (1, 140) та *prózdne klinčki bić* – ‘нічого не робити’ (1, 140). Особливо негативне ставлення лужичан до неробства виражено у ФО *Bohu swěty dzeń kradnyć* – ‘нічого не робити’ (1, 34) (пор. з чеським фразеологізмом з аналогічним значенням *krást pánu Bohu čas*). Останній фразеологізм є, на нашу думку, одним з найбільш експресивно забарвлених фразеологізмів у верхньолужицькій мові з семантикою ‘нічого не робити, бити байдики’.

Вміле ведення господарства, доречне та правильне використання сільськогосподарських засобів праці, техніки та робочої сили є запорукою бажаного позитивного результату, а отже – й добробуту. Порушення цього принципу, підхід до роботи без базових знань про неї призводить до краху, до небажаних, а часто й таких, що викликають сміх, результатів. На підтвердження цього у верхньолужицькій мові наявна велика група ФО: *kóčku do płuha přahać* (1, 143), *hluche (prózdne) kłosy tušćić* (1, 137), *ričizny młóćić* (1, 284), *toćić piwo do džerkawca* (1, 236), *drjewjanu pjec twarić* (1, 238), *pyrić ze syrym drjewom* (1, 56) – усі перелічені ФО мають семантику ‘займатися безглуздою, нікому непотрібною роботою’. Як бачимо, в усіх згаданих ФО показано певний вид діяльності, який у свідомості лужичан суперечить здоровому глузду, є неправильним й таким, що ніколи не принесе позитивного результату.

Інші негативні риси характеру людини та їхнє відображення у фразеології: **жорстокість, пихатість, схильність до балачок, пліткарство**. Верхньолужицька мова налічує ФО на позначення багатьох інших рис характеру, які не були предметом аналізу у

попередніх главах (пихатість, жорстокість, балакучість тощо). Цей набір образів характеристик людини охопимо у межах однієї глави, оскільки на їх позначення у верхньолужицькій мові наявна незначна кількість ФО. Так, у верхньолужицькій мові є декілька фразеологізмів з семантикою 'злий, жорстокий'. Більшість з них мотивовані аналогічними у мовній картині світу лужичан характеристиками представників фауни: тхора: *surowy kaž tchór w kurjencu* (1, 355), їжака: *zazłobjeny kaž žurk* (1, 448) та вовка: *smilny kaž wjelk* (1, 375). Лише одна ФО мотивована історично зумовленими уявленнями лужичан про турків як про жорстоких людей: *smilny kaž Turka* (1, 360).

Цікавим у верхньолужицькій фразеології є також образ пихатості. ФО на позначення цієї риси характеру мотивовані зовнішніми проявами особливостей зверхньої поведінки людини (зверхній погляд): *nos do mročelow kuka někomu* (1, 221), *z nosom mrócele bosć* (1, 225), *nosom mrócele worać* (1, 225), *wupěrać kaž naduty měch* (1, 189). У свідомості носіїв верхньолужицької мови пихата людина поводить себе так, неначе король або й сам Бог прислужує їй: *činić kaž (jako) by jemu kral (Bóh tón knjez) swinje past, zhorda, jako by kral k někomu sej zajimać chodžił* (1, 164). Про те, що пихаті люди у мовній картині світу є водночас неекономними свідчить внутрішня форма фразеологізму з семантикою 'бути пихатим' *přetołsto mazać*.

Велика кількість фразеологізмів з семантикою 'бути пихатим' мотивована уподібненням пихатої людини певним представникам фауни, а саме коневі: *zanošity kaž knjejski kón, hordy kaž kón ze złotej wuzdu* та пава: *chodźić kaž paw*. Стосовно асоціацій з образом коня, слід зауважити, що у свідомості лужичан пихатим є саме панський кінь, а не пан, так само, як у фразеологізмі *wupinać so kaž knježi pohoně* пихатим виступає знову ж таки не пан, а його візник. Мотивація останніх перелічених фразеологізмів пов'язана, на нашу думку, з образами своєрідних "посередників" між особами високого соціального статусу та особами нижчого соціального статусу. Саме вони поводять себе найбільш зверхньо та пихато.

Образи брехні, улесливості, балакучості та пліткарства відображені у фразеології достатньо експресивно. Компоненти верхньолужицьких ФО (здебільшого соматизми так чи інакше пов'язані з мовленнєвою діяльністю людини) на позначення цих явищ підпали під достатньо сильну метафоризацію: *lžeć, zo je někomu čta za rjarom* (1, 365) (мотивація компонентного складу ФО пов'язана з асоціативним поєднанням у мовній картині світу лужичан понять *брехня* та *темрява* як символ зла), *huba dže kaž wětrnik, huba dže kaž młynske kopyčko, huba*

so čumpra někomu – ‘занадто багато говорити’ (1, 100) або ж *hubu sej torhać, lozu hubu měj* – ‘пліткувати’ (1, 104) (мотивація пов’язана з метафоризацією частини мовленнєвого апарату (роту), “відповідального” за розмову), *hubu do wuzdy wzać, hubu zamknyć, hubu dźeržeć, hubu lutować* – ‘мовчати, утримуватися від розмов’ (1, 100) (нім. ФО з аналогічним значенням та формою *den Mund halten* (7, 403) та з компонентом *jazyk*: *jazyk na wuzdu brać, na jazyku měj něšto, sej swój jazyk zwudzić* (1, 118 – 121) (мотивація, пов’язана з метафоризованим оволодінням власним мовленнєвим апаратом (ротом та язиком), можливістю контролювати його при необхідності або ж метафоризованою економією сил за рахунок припинення непотрібних розмов, як це бачимо у вищевказаній ФО *hubu lutować* – досл. “економити свій мовленнєвий апарат”).

У той час, як верхньолужицька фразеологія ілюструє досить багату картину людських вад, **позитивні риси характеру** представлені у ній лише п’ятьма фразеологізмами. У двох з них зображена людська доброта, у одному – чесність та ще у двох – працьовитість. Оскільки душа, згідно з віруваннями давніх слов’ян, є *двійником* людини за її життя у вигляді маленького чоловічка, який живе у голові, в серці або в ямі під шиєю [11, 173], про добру людину й кажуть *dobra duša* (1. 59), метафорично переносячи властивості людини на душу. Доброю дівчиною лужичани вважають представницю свого народу з типово лужицькими ім’ям та прізвиськом: *Hanka Dobriec* (1, 71). Працьовита жінка порівнюється з бджолою: *pilna kaž mjedowa babka* (1, 28), про неї говорять, що вона не боїться роботи: *dźela so njebojeć*.

Проаналізувавши фразеологізми, які використовуються на позначення рис характеру людини, приходимо до таких висновків:

1. Верхньолужицька фразеологія на позначення рис характеру має значну перевагу у бік негативного. Це означає, що абсолютна більшість фразеологізмів позначають негативні риси людської вдачі.

2. У ході дослідження вдалося створити цілісну картину рис людського характеру, відображених у верхньолужицькій фразеології. Цими рисами є впертість, лицемірство, схильність до брехні, досвідченість та недосвідченість. Об’єктом дослідження стали також відображення ставлення людини до роботи, центральною тематичною лінією цих фразеологізмів, як показало дослідження, є образ ледаря та пияцтво.

3. Образ кожної риси характеру викликає у свідомості лужичан різні асоціації. Так, наприклад, впертість асоціюється в першу чергу з особливостями тілобудови власника цієї риси, досвідченість та недосвідченість – з віковими особливостями людини, говорячи про

лицемірство та брехливість, лужицькі серби у більшості випадків проводять паралелі з тваринним світом. Фразеологізми, у яких відображено ставлення людини до роботи, майже в усіх випадках показують ставлення людини до сільськогосподарської роботи. Образ роботи на промисловості та інтелектуальної праці у верхньолужицькій фразеології відсутній.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Івченко А. А. Верхнелужицкий фразеологический словарь. Hornjoserbski fraseologiski słownik. Obersorbisch Phraseologisches Wörterbuch / А. А. Івченко, С. Вельке. – Budyšin : Domowina, 2004. – 572 s.; 2. Івченко А. О. Негативна характеристика розумових здібностей людини у фразеології серболужицької та української мов / А. О. Івченко // Проблеми слов'янознавства. — Львів, 1990. – Вип. 41. – С. 146 – 148; 3. Лужицькі серби: посібник з народознавства // Питання сорабістики [упорядн. Моторний В. А., Шольце Д.]. – Львів; Будишин : Місіонер, 1997. – 266 с.; 4. Трофимович К. К. Верхнелужицко-русский словарь / К. К. Трофимович. – М.; Бауцен : Русский язык; Домовина, 1974. – 564 с.; 5. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний словник [упорядн. Олійник І. С., Сидоренко М. М.]. – К. : Радянська школа, 1978. – 448 с.; 6. Фразеологія в контексте культури [упорядн. Телія В. Н.] – М. : Языки русской культуры, 1999. – 336 с.; 7. Фразеологічний словник української мови: у 2-х томах [упорядн. Удовиченко Г. М.] – К. : Вища школа, 1984. – 1435 с.; 8. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / укл. Скопненко О. І., Цимбалюк Т. В. (за ред. Півторака Г. П.). – К. : Довіра, 2002. – 735 с.; 9. Федонюк В. П. Анималистическая фразеологія в зеркале национального менталитета / В. П. Федонюк // Rossica olomucensia XXXVI, 1997. – Olomouc, 1998. – Т. 36. – С. 267 – 272; 10. Wölkowa S. Hornjoserbska frazeologija a idiomatika / Sonja Wölkowa // Naša mačersčina №11-12. – Budyšin : Domowina, 1999. –S. 110 – 134; 11. Wölkowa S. Lěnja koža? / Sonja Wölkowa // Rozhlad. – 1993. – № 43. – S. 244.

Пономаренко М.М. (Оломоуць, Чеська Республіка)

Особенности русского и чешского футбольного жаргона: сопоставительный аспект

У статті представлений можливий підхід до компаративного аналізу словотворення і закономірностей функціонування футбольного жаргону на матеріалі російської та чеської мов. Матеріалом дослідження були обрані словники жаргону і результати соціолінгвістичного опитування футболістів і болільників. Анкетування показало, що до основи жаргонних найменувань дієвих осіб футбольного матчу покладено різні мотиваційні ознаки: місце і роль спортсменів у команді, уміння та характерні дії, фізичні якості та зовнішні дані, стиль гри. До окремої групи ввійшли жаргонізми на позначення дій, процесів, явищ, які відбуваються протягом матчу.

Ключові слова: футбольний жаргон, метафора, метонімія, полісемія, синонімія.

В статье представлен возможный подход к компаративному анализу словообразования и закономерностей функционирования футбольного жаргона на материале русского и чешского языков. Материалом исследования стали словари жаргона и результаты направленного социолингвистического опроса футболистов и болельщиков. Анкетирование показало, что в основу жаргонных наименований действующих лиц футбольного матча положены разные мотивационные признаки: место и роль спортсменов в команде, умение и характерные действия, физические качества и внешние данные, стиль игры. Отдельную группу составили жаргонизмы, обозначающие действия, процессы, явления, происходящие во время матча.

Ключевые слова: футбольный жаргон, метафора, метонимия, полисемия, синонимия.

The article presents a possible approach to the comparative analysis of word-building and of the functioning of the football jargon based on Russian and Czech languages. Material research became jargon dictionaries and results sociolinguistic survey football players and fans. Questioning revealed that the basis of existing slang names individual football match put different motivational features: the place and role players in a team, ability and specific action, physical quality and appearance, play style. Another group is composed by jargon terms for actions and processes that happen during the match.

Key words: football jargon, metaphor, metonymy, polysemy, synonymy.

Сфера физической культуры и спорта – открытая система, которая быстро развивается и, следовательно, обогащается новыми понятиями. У каждого вида спорта есть своя терминология, профессиональная лексика, набор жаргонных слов и выражений. Жаргонные выражения во многих видах спорта образуют значительную часть лексического фонда. Спортивный жаргон употребляется как в профессиональном общении (между спортсменами, спортивными журналистами), так и в среде непрофессионалов, связанных общими интересами (болельщики, любители спорта).

Спорт является идеальной средой для создания и развития жаргона. Это среда, в которой эмоции играют важную роль как на игровом поле, так и на трибунах. Сосредотачивая внимание на процессе игры, футболисты и болельщики оставляют лингвистическую точность на втором плане. И хотя спортивная терминология достаточно разнообразна и ей хватает средств для обозначения того или иного спортивного явления, здесь проявляется стремление к экономии и экспрессивности выражений.

Можно выделить четыре основные группы заинтересованных спортом лиц, которые используют в своей речи жаргон. Первую составляют футбольные функционеры, которые, собственно, и являются создателями спортивной терминологии. Однако эта группа наименее

многочисленна. Представители второй группы – любители, охотно заимствующие жаргонные выражения из профессиональной спортивной среды. Однако, чем меньше шансов у любителей попасть в профессиональный спорт, тем богаче их жаргонный лексикон. Следующую группу представляют спортивные журналисты. Болельщики составляют четвертую и наиболее многочисленную группу.

Исследование спортивного дискурса пребывает в последнее время в зоне постоянного интереса русских ученых А. Елистратова, А. Аваковой, И. Юрковского, В. Богословской, И. Дубчак, С. Шарафутдиновой, А. Рылова, Ф. Сулова, Д. Тышлера, Т. Никитиной и др. В чешском языкознании данная тема менее разработана: отдельные статьи, предметом которых стала спортивная терминология, находим у Я. Губачека, В. Флегла, Э. Покорной, Й. Светлой; русско-чешские параллели проводили М. Махалова, А. Савченко, В. Буковий, издавший в 1958 г. «Русско-чешский словарь физкультурных и спортивных выражений».

Спортивная лексика делится на две группы: терминологическую и нетерминологическую. По мнению А. Елистратова, более сложным представляется вопрос нетерминологического разряда спортивной лексики, куда исследователь включает профессионализмы (жаргонизмы), лексемы с неопределенным лексикографическим статусом, устаревшие слова и т.д. [1, 26]. Многие номинативные единицы представляют собой сокращенные варианты официальных наименований, несут в себе фамильярно-разговорную окраску, поэтому могут считаться профессионализмами или спортивными жаргонизмами.

Изучение «живого» языка становится приоритетным в научных трудах как отечественных, так и зарубежных лингвистов. Объектом таких работ становятся жаргон, сленг, арг и другие пласты субстандарта. Основные идеи в области теории жаргонной номинации представлены в работах лингвистов М. Колтунова, Т. Кудинова, В. Елистратова, О. Ермаковой, В. Никонова. Наиболее полным лексикографическим собранием жаргонизмов на сегодняшний день является «Большой словарь русского жаргона» (2000) В. Мокиенко и Т. Никитиной, которая к тому же вместе с Е. Рогалевой подробно разработала лексикографию футбольного вида жаргона, издав «Футбольный словарь сленга» (2006). В Чехии спортивным жаргоном занимались В. Флегл и Я. Губачек, который включил лексические материалы, касающиеся спорта, в *Malý slovník českých slangů* и *Výběrový slovník českých slangů* (2003). Следует отметить, что в чешском языке чаще встречается термин *сленг*, который по содержанию соответствует русскому *жаргон*.

В отличие от дефиниции понятия *сленг*, в отношении которой еще не выработано единое мнение, термин *жаргон* имеет достаточно четкое толкование. Анализируя определения жаргона, встречающиеся в отечественной лингвистике, можно отметить, что все они более или менее идентичны. Жаргон трактуется как некая разновидность языка, социальный диалект, который отличается от общенационального языка особым лексическим составом, фразеологией и т.п. Существенной особенностью жаргона является то, что он используется определенными социальными, профессиональными или иными группами, объединенными общими интересами (ср. военный или уголовный жаргон) [4].

Жаргон отличается от общеразговорного языка специфической лексикой и высокой мерой экспрессивности оборотов. В последние десятилетия жаргон все больше проникает в разговорную речь, вследствие чего многие жаргонные выражения сейчас вошли в общепринятый лексикон. Таким образом, жаргонная речь и состав ее единиц постоянно изменяется и обновляется.

Предметом нашего исследования стал жаргон футболистов, любителей футбола и болельщиков. В настоящее время футбол является самым популярным и массовым видом спорта в мире, а футбольная лексика - одной из самых обширных подсистем спортивной терминологии.

Большинство исследователей спортивного дискурса посвящали свои работы терминологии, в частности, определенным видам спортивного жаргона (например, Формуле-1). В то же время мы не смогли обнаружить ни одной работы по футбольному жаргону, а ведь именно живой язык пользуется большей популярностью среди игроков и болельщиков. Недостаточная изученность футбольного жаргона и постоянное пополнение его словаря объясняет актуальность данной темы.

Целью настоящего исследования является рассмотрение современного русского футбольного жаргона и сопоставление основных выражений с их чешскими эквивалентами. На основании анализа собранного материала мы попытаемся описать тенденции, наблюдаемые в профессиональном социолекте футбола. Реализация поставленной цели предполагает решение следующих задач: сравнить степень разработанности вопроса спортивной жаргонной лексики в русском и чешском языкознании; собрать и систематизировать корпус футбольных жаргонизмов русского и чешского языков; определить мотивационные признаки, положенные в основу номинаций деятелей в сфере футбола и процессов, происходящих непосредственно во время матча; исследовать приемы образования жаргонизмов.

Жаргонная лексика в профессиональном языке спортсменов выполняет значимые для данной корпоративной культуры функции. В жаргонизме не просто заключено название предмета или явления, но и его оценка, принятая в данном коллективе носителей жаргона. Экспрессивную функцию спортивного жаргона можно считать более важной по сравнению с номинативной функцией. Кроме того, жаргон призван выполнять функцию группового обособления, когда с помощью определенного языкового кода происходит разделение на «своих» и «чужих».

Для футбольного социолекта как ни для какого другого характерна высокая степень экспрессивности и образности. Стоит отметить, что футбольные жаргонизмы неоднородны. Значительная часть таких единиц – это общеупотребительные слова, лексические значения которых трансформировались и стали выражать специальные понятия футбола. Например, *катать мям* «играть в футбол»; *положить банку* «забить гол», чешские эквиваленты – *zavěsit buřtu, banán, fík*; *стоять в рамке* «стоять на воротах»; *сидеть на банке* «в запасе», чеш. *zahrňvat střídačku, čekat na autobus*; *длинная скамейка* «широкий выбор запасных футболистов, способных заменить игроков основного состава», чеш. *široká lavička*; *порвать, вынести* «легко выиграть с крупным счетом», чеш. *deklasovat/debakt*; *гореть* «проигрывать», чеш. *hořet, téct*.

Содержат в себе отрицательную коннотацию жаргонизмы – обозначения судьи, однако и здесь есть свои нюансы: подкупленный рефери – это *kmotr*; непрофессиональный – рус. *клоун*, *судья наплузил/поплыл*, чеш. *černá svině, žufan, kolina, komik, falešnej tučňák, je jak z lesa / z jeskyne*; арбитр, который раздает слишком много желтых/красных карточек – *karbaník, kouzelník, žabař*; словом *řezník* называют судью, который оказывает излишнее влияние на ход игры и несправедливо наказывает игроков, отсюда – *kovbojka* и *maríáš* – матчи, в которых рефери слишком часто вмешивается в ход игры, тем самым портит ее. При наименовании футбольного арбитра также наблюдаем элементы стилистически сниженной лексики, в частности такие, в которых прочитывается иронический подтекст: рус. *судейка*, чеш. *dirigent, loutkář, fírer, kanár, esmeralda, rybář, zoolog, piskoř, porybný*.

Таким образом, в обеих спортивных лингвокультурах превалирует негативное отношение к судье.

Как видно из вышеперечисленных примеров, в основе мотивации большинства жаргонизмов лежит оценочный аспект. Особенно это касается номинации самих футболистов, отношение к которым

прямопропорционально качеству их игры. Например, хорошего вратаря называют *čaroděj, černobylskéj golmán, pavouk, kouzelník, rybář, kasař, prackař, čaper*, он *chytá jako tankista*; техничного игрока в поле – *Forest Gump, fretka* «быстро бежит», *haluzák* «счастливчик», игрока, забивающего много голов, – рус. *бомбардир*, чеш. *snajpr, kanonýr*. Однако и в этом случае лексем с негативной коннотацией значительно больше: голкипера, который пропускает много мячей, именуют рус. *дырка, мышелов*, чеш. *díra, cedník, hadr, pekař, pouštěč, síto, popelnice*; нетехничного игрока в поле – рус. *дерево, деревянный, бурагино, мазилы*, чеш. *sloup, dřevák, houmer, spart'an, kamennej technik, kopyto, lopata, maslo, nekopa, guloň, kokot, nehera, pacient*.

Важную роль в футболе играют технические элементы – удары, финты, подкаты, подачи и т.д. Например, удар пыром (с носка) – *kopnout bodlem, удар шведкой* (внешней стороной стопы) – *kopnout šajtlí, удар щечкой* (внутренней стороной стопы) – *kopnout placírkou*; *навес, прострел, стандарт* (чеш. *standardka*) – эти лексемы существуют без определяемого элемента (ср. термины *навесная / прострельная передача, стандартное положение* (чеш. *standardní situace*)); рус. *ножницы, удар ножницами, бисиклета* («технический приём, при котором футболист бьёт по мячу, когда обе ноги скрещиваются в воздухе»), чеш. *dát nůžky, kankán, kopyta v letu*.

Одна из самых характерных особенностей жаргонной номинации – это широко представленная деривация, которая имеет разные формы. В общем жаргоне наиболее распространенной формой является морфологическая деривация, которая включает аффиксацию. Однако в футбольном жаргоне наименования чаще возникают на основе семантической деривации. По П. Розиной, «семантическая деривация – это отношение между двумя значениями слова, одно из которых рассматривается как исходное (мотивирующее), а другое – как производное». Семантическая деривация связана с метафорой и метонимией.

Метафора является одним из наиболее продуктивных способов образования жаргонизмов. Наименования, образованные путем метафорического или метонимического переосмысления, несут в себе яркую экспрессивность. К примеру, метафора рус. *дирижер (атаки)*, чеш. *dirigent* структурно представляет собой ту же модель, что и термины рус. *плеймейкер* (от англ. *playmaker*) и *špílmachr* (от нем. *Spielmacher*), но не являются терминами. Однако эти лексемы выходят из употребления, так как тактическая модель, когда через одного разыгрывающего строится вся игра, уже устарела. По такой модели играет немного команд, среди них, например, итальянский Ювентус (Турин), где плеймейкером является

Андреа Пирло, которого на итальянский манер называют *фантазисто*. Примерами таких метафор могут быть *указать на точку* «судья назначил пенальти», *поставить автобус* «играть от глубокой обороны», *висеть на карточке* «игрок уже имеет одну желтую карточку», *получить горчичник* «получить желтую карточку», чеш. *dostat žolíka* «получить красную карточку», *висеть на сопернике*, чеш. *pověsit se na protihráče* «не позволять сопернику маневрировать с мячом», *гол в раздевалку*, чеш. *gól do šatny* («гол на последних минутах первого тайма». Метонимия представлена реже, например: рос. *длинная скамейка* или чеш. *hodit nohu* «дать пас».

Достаточно новой особенностью жаргонной номинации является заимствование из других языков, прежде всего из английского. Но, в отличие от современных видов спорта, тенденции к заимствованию в футболе гораздо менее выразительны. Заимствованные слова в русском и чешском языках часто транскрибируются или транслитерируются: защитник – рус. *бек*, чеш. *bek*, (от англ. back); полузащитник – *хавбек* (от англ. half-back); вратарь – *кипер* (от англ. goalkeeper); нападающий – *форвард* (от англ. forward), *снайпер* (от англ. sniper), *страйкер* (от англ. striker); центральный нападающий – *центрфорвард* (от англ. center forward); центральный защитник – *стоппер* (от англ. stopper); *сейв* (от англ. save) – реакция и парирование вратарем сложного удара, который мог привести к голу, *čendž* (от англ. change) – процесс замены игрока либо когда команды меняются воротами; количество забитых голов: два – *дубль*, три – рус. *хет-трик*, чеш. *hattrik* (от англ. hat-trick – трюк со шляпой), четыре – покер, пять – пента-трик (от греч. pente – пять) в чешском варианте отображается метафорическим выражением *dát/dostat bůra* (*bůra* – жаргонное название монеты номиналом пять крон).

Характерной особенностью футбольного жаргона есть его вариативность, которая проявляется, в частности, в полисемии единиц жаргона и наличии развитых синонимических рядов. Одной из причин вариативности единиц футбольного жаргона служат вариативность источников и разные пути заимствования из них [2].

Полисемия среди собственно жаргонных единиц не слишком распространена. В нашем материале встретилось только шесть случаев, где с уверенностью можно констатировать разные значения одной жаргонной единицы. Например, глагол *гореть* имеет два значения: 1. проигрывать, 2. находиться под угрозой потери мяча; значение существительного *банка* зависит от стоящего рядом глагола: 1. *положить банку* «забить гол», 2. *сидеть на банке* «в запасе». В

чешском языке примерами полисемии могут служить следующие жаргонизмы: *dirigent*: 1. тренер, 2. разыгрывающий, 3. судья; *kouzelník*: 1. вратарь (позитивная коннотация), 2. судья (негативная коннотация); *řezník* 1. судья, который оказывает излишнее влияние на ход игры и несправедливо наказывает игроков, 2. игрок, который совершает грубый фол, 3. неуклюжий защитник; *žufan* 1. судья (негативная коннотация), 2. мощное выбивание вратарем мяча, 3. неточный пас.

В отличие от полисемии, синонимия достаточно развита в исследуемом жаргоне и встречается в нескольких видах. Наблюдаются синонимические ряды, традиционные для любого профессионального жаргона, в которые входят единицы с разной коннотацией – официальные полные названия (термины), неофициальные названия, принятые в данной профессиональной среде (профессионализмы), экспрессивно окрашенные неофициальные единицы (профессиональные или специальные жаргонизмы), а также жаргонизмы из общего жаргона и разговорная лексика [2, 69].

Среди таких рядов особое место занимают синонимические ряды, состоящие из единиц только одного типа, например, только из профессионализмов или только из профессиональных жаргонизмов. Например, синонимический ряд с семой «проиграть с крупным счетом» представлен чешскими жаргонизмами *dostat Ježíška/nálož/kotel/klepce, plná nůše, Hirošima*, русские жаргонизмы-синонимы – *порвать, вынести* «легко выиграть с крупным счетом» или *хавать, кусать* «стараться отобрать у соперника мяч». Выше также были представлены синонимические ряды единиц, обозначающих судью, вратаря и полевых игроков.

Единицы литературного языка, разговорной речи, общего жаргона и просторечия обыкновенно развивают новое значение, включаясь в состав футбольного жаргона. Анализ фактического материала свидетельствует о том, что в основу жаргонных наименований действующих лиц футбольного матча положены разные мотивационные признаки: место и роль спортсменов в команде, умение и характерные действия, физические качества и внешние данные, стиль игры. Отдельную группу составили жаргонизмы, обозначающие действия, процессы, явления, происходящие во время матча. К продуктивным процессам наименования принадлежит метафорический перенос значения. Менее частыми являются метонимия и заимствование из других языков. Вариативность футбольного жаргона проявляется в наличии полисемии (не слишком распространена) и синонимии (развита и встречается в нескольких видах).

Вопрос спортивной жаргонной лексики в русском языкознании разработан лучше, чем в чешском, однако практический материал наглядно демонстрирует, что синонимичные ряды футбольных жаргонизмов более развиты в чешском языке. Также стоит отметить, что некоторые жаргонные наименования эквивалентны в обоих языках, но есть и такие, которое характерны лишь для одного языка.

Перспективы дальнейших исследований в области жаргонной номинации мы видим в необходимости уточнить, какие лексические единицы относятся к общему жаргону, какие к спортивному, а какие конкретно к футбольному виду жаргона.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Елистратов А.А. Именная нетерминологическая лексика спорта // Елистратов А.А. – Вестник Челябинского государственного университета. – № 34 (172). – 2009. – С. 26-32;
2. Ерофеева Е.В Вариативность в жаргоне любителей «Формулы-1» [online] Доступный на: http://splr.org/wp-content/uploads/2013/12/ЕрофееваЕ_МАKET.pdf;
3. Никитина Т.Г. Футбольный словарь сленга // Т.Г. Никитина, Е.И. Роголева. – М. : АСТ: Астрель, 2006. – 317 с.;
4. Орлова Н.О. Сленг vs жаргон: проблема дефиниции [online]. cit. 2012-02-12. Доступный на: http://vestnik.yspu.org/releases/novye_issledovaniy/24_6/;
5. Machalová M. Česko-ruský slovník sportovní terminologie // M. Machalová. – Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. – 247 s.

Совтис Н.М. (Рівне, Україна)

Стан дослідження польської мови українсько-польського пограниччя XIX ст.

Стаття присвячена питанню дослідження польської мови українсько-польського пограниччя XIX ст. Складність цієї проблеми сприяла аналізу польської мови пограниччя в численних лінгвістичних дослідженнях на тему історії польської мови, її періодизації, функціонування мовної системи у XIX ст., соціальних та територіальних діалектів, лексикографії тощо. Серед мовознавчих досліджень переважають праці, присвячені мові окремих письменників або характерним рисам їх творів, а особливо використанню письменниками т.зв. пограничних елементів та їх впливу на літературну польську мову того часу.

Ключові слова: пограниччя, мовні контакти, білінгвізм.

Статья посвящена вопросу исследования польского языка украинско-польского пограничья XIX века. Сложность этой проблемы способствовала анализу польского языка пограничья в многочисленных лингвистических исследованиях на тему истории польского языка, его периодизации, функционирования языковой системы в XIX веке, социальных и территориальных диалектов, лексикографии и т.д. Среди языковедческих исследований преобладают труды, посвященные языку отдельных писателей или характерным чертам их произведений, особенно использованию писателями т.н. пограничных элементов и их влиянию на литературный польский язык того времени.

Ключевые слова: пограничье, языковые контакты, билингвизм.

The article is dedicated to the examination of the existing state of research of Polish language widespread at Ukrainian-Polish frontier in the XIXth century. Complexity of the problem contributed to the number of linguistic investigations of the Polish language at the frontier on the topic of the history of the Polish language, its periodization, functioning of the language system in the XIXth century, social and territorial dialects, lexicography, etc. Most of the linguistic researches are dedicated to the investigation of the authors' language and peculiar features of their literary works. Special attention is paid to the authors' usage of so-called frontier elements and their influence on the literary Polish language of that time.

Key words: frontier, language contacts, bilingualism.

Постановка проблеми. Виділення XIX ст. як окремого періоду, на перший погляд, може виглядати дещо штучним, позаяк певні типові історичні, суспільні, мовні явища, характерні для пізнішого періоду, виникли до 1801 року, а інші тривали і в XX ст. Однак, XIX ст., як стверджує Е. Квапень, – це період надзвичайно насичений і неповторний з огляду на наступні моменти [29, 22]: польський народ в часи розподілів зазнавав утисків від країн поневолювачів, однак брав активну участь в історичних подіях, які відбувалися не лише у власній країні, але й у Європі: похід Наполеона, «Весна народів», листопадове та січневе повстання, що закінчилися численними репресіями.

Окрім того, восьме десятиліття XVIII ст. прийнято вважати початком окремого періоду у розвитку польської мови – новопольським періодом, але перед початком XIX ст. спостерігаємо низку визначних подій: заснування бібліотеки Залуських у Варшаві, Рицарської школи, відділу Інституту ім. Оссолінських у Львові, Варшавського ліцею, Кременецького ліцею, Товариства прихильників наук, відкриття Варшавського університету, активна діяльність визначних діячів: С. Сташіца, Ю. Немцевича, ініціатива реформування системи шкільної освіти комісією народної освіти, прагнення до вдосконалення польської мови, намагання

видати граматику польської мови та словник, які з успіхом здійснили О. Копчинський та С.Б. Лінде, розквіт публіцистики – все це не могло не вплинути на розвиток польської мови.

Згідно історично-літературної класифікації XIX ст. охоплювало чотири епохи: просвітництво, романтизм, позитивізм та Молоду Польщу з різними течіями. Надзвичайно важливим явищем був саме розквіт польської літератури власне у самій Польщі та за її межами. В цей час активно розвивається літературна діяльність визначних письменників: А. Міцкевича, Ю. Словацького, К.К. Норвіда, Г. Сенкевича, Б. Пруса, С. Виспянського, С. Жеромського тощо. Творці літературного слова через мову своїх творів впливали на формування польської мови, таким чином збагачувався словниковий склад, утверджувалися нові граматичні норми.

На період XIX ст. припадає промислова революція з активною індустріалізацією і технічним прогресом, міграції з сіл до міст, що вплинуло на зміни у світогляді та народних традиціях, поширення раціоналізму з його розумінням ролі і місця особистості та суспільства. У Польщі надзвичайно важливим для історії національних традицій стає втрата незалежності і процес формування нової нації.

Складність і багатогранність цього періоду сприяла появі численних лінгвістичних досліджень на тему історії польської мови, її періодизації, функціонування мовної системи у XIX ст., соціальних та територіальних діалектів, лексикографії та мові письменників.

Мета нашого дослідження – простежити стан вивчення польської мови XIX ст., в тому числі південно-східного пограниччя, в контексті лінгвістичних досліджень зазначеного періоду.

Польська мова XIX ст. стала предметом розгляду у працях З. Клеменевича «Історія польської мови» [20], С. Дубіша «Розвиток мовної системи польської мови XIX ст.» [12], С. Дубіша «Мовна дев'ятнадцятивічність» [13]. В контексті історії польської мови – у працях А. Брюкнера [7], С. Слонського [39], Т. Лер-Сплавінського [29], Б. Вальчака [41].

До найважливіших наукових досягнень належать монографії І. Баєрової «Польська мова XIX ст. Стан і еволюція» [4; 5], у яких ґрунтовно подано столітній розвиток мови з описом усіх мовних процесів – від фонетики до синтаксису, що дозволило зробити висновок, що мовний розвиток супроводжувала тенденція до нормалізації, яка проявлялася поступовою нормалізацією процесу з мінімальним впливом на його розвиток зовнішніх факторів. Дослідження І. Баєрової надзвичайно важливі для мовознавчої науки, оскільки докладний аналіз граматичної сторони мови став своєрідною площиною для окремих досліджень як, наприклад, ідіостилу

письменника, окрім того, завдяки опрацьованій методології дослідження дозволяє описати мовні зміни інших епох.

Лексичі і стилістиці XIX ст. присвятили праці Д. Буттлер «Розвиток польської лексики в другій половині XIX ст. [8]», «Змінність значень слів у польській мові кінця XIX ст. – початку XX ст.» [9], Т. Скубялянка «Історична стилістика польської мови. Аналіз» [37], А. Круп'янка «Стилiстика листiв Адама Мiцкевича» [24], Г. Карась «Лексичні русицизми у польській мові періоду розподілів» [17] та ін. З огляду на сферу досліджуваного матеріалу, а також застосовану методологію, важливою історично-мовною працею, що заповнює прогалини у дослідженні лексики XIX ст. є монографія Е. Квепень «Формування лексичного складу польської мови XIX ст.» [28].

Численні розвідки були написані на тему контактів польської мови з іншими мовами та наслідкам їх впливу [28, 31].

Значна кількість праць присвячена саме дослідженню соціальних на територіальних діалектів польської мови зазначеного періоду. До найбільш вагомих слід віднести дві монографії З. Курцовой, у яких здійснено опис польської мови північного і південно-східного пограниччя [25]. У праці «Польська мова Львова і південно-східних Кресів до 1939 року» З. Курцова пише, що намагається завершити і певним чином підсумувати знаковий, складний та неоднозначний в оцінках період розвитку польської мови за її етнічними межами [26, 13]. Перші два розділи присвячені становленню польської мови на тлі політичної історії, у наступних двох розділах описано фонетику, морфологію, синтаксис, лексику та фразеологію. Значну увагу зосереджено на вивченню саме лексики, автор подає її функціонально-семантичну характеристику із врахуванням географії поширення лексем та історії функціонування у попередні епохи. Наслідки впливу польської мови південно-східного пограниччя на літературну польську мову у фонетичній, морфологічній та лексичній системах З. Курцова описує у праці «Про мову поляків на східних кресах» [27].

У своїх працях З. Курцова наголошувала на великій ролі у вивченні мови південно-східного пограниччя, яку відіграли дослідження К. Дейни [10], В. Гархалі [14], С. Грабца [15], М. Лесіва [30].

Серед інших дослідників, які цікавилися питаннями діалектології XIX ст. неможливо оминати прізвища І. Басрової [2], Б. Вечоркевича [43], В.Р. Жепки [35].

Мовну ситуацію XIX ст. на польському східному пограниччі найбільш вдало окреслено З. Саваневською-Моховою на трихотомічний поділ системи на говірки, соціолект шляхти та загальну польську мову з регіональними рисами [36].

На особливу увагу заслуговує питання лексикографічних праць аналізованого періоду. На жаль, діалектних словників, які б були присвячені саме лексиці південно-східного пограниччя немає, однак у 1900-1911 вийшов у шести томах Словник польських говірок Я. Карловича [19], незважаючи на певні недоліки, словник відіграв значну роль, адже засвідчував «живі» лексичні елементи. На сьогодні у польському мовознавстві відсутній також словник, присвячений словниковому складу польської мови XIX ст. На початку XIX ст. – у 1807-1814 рр. вийшов словник С.Б. Лінде [31], у якому було розглянуто 600000 слів, вибраних з текстів художньої, публіцистичної та релігійної літератури періоду понад 250 років.

За ініціативи Я. Карловича та за підтримки А. Кринського, В. Недзведзького у Варшаві з 1900 року почав виходити словник польської мови – т.зв Варшавський словник [18], який, на думку авторів, мав стати народним словником на кшталт словника німецької мови братів Грім. Словник містить близько 270000 слів з варіантами, враховує запозичення, діалектизми, жаргонізми та термінологічну лексику в тому числі XIX ст. Автори використовували кваліфікатори діалектної, застарілої, рідковживаної тощо лексики, однак непослідовно, біля значної кількості слів відсутні ілюстрації. Незважаючи на певні недоліки, залишається надзвичайно цінним джерелом для вивчення історії польської мови. Нами засвідчено більше 1500 лексем українського походження, більшість з яких належить до діалектної лексики [1, 12].

Першим словником, під час укладання якого було використано філологічні методи: усі цитати задокументовані, підібрані найбільш показові та відповідні джерела тощо, завдяки яким можна прослідкувати використання лексем у художній літературі, був словник В. Дорошевського. Словник містить близько 120000 слів та охоплює період другої половини XVIII – та середини XX ст. Особливо цінним, на нашу думку, є послідовність використання кваліфікаторів, розрізнення історичної та архаїчної лексики та аналітичні дефініції [40].

Однак, серед численних мовознавчих досліджень переважають праці, присвячені мові окремих письменників або характерним рисам їх творів, оскільки мова письменників з однієї сторони формувала мову народу, з другої – була картиною тогочасної мови. У своєму дослідженні ми зосереджуємо увагу на мові творів письменників XIX ст., життєвий і творчий шлях яких був пов'язаний з південно-східним польським пограниччям. Темою зацікавлень багатьох дослідників на матеріалі літературних творів стали особливості розвитку мови даного періоду на

всіх мовних рівнях, а особливо використання письменниками т.зв. пограничних елементів та їх вплив на літературну польську мову того часу.

На увагу заслуговує монографічна праця В. Дорошевського, який на основі аналізу мови творів (лексики і словотвору) відомого письменника з Поділля Т.Т. Єжа подав стан польської літературної мови ХІХ ст. Відомий лінгвіст робить цікавий висновок, який, на нашу думку, можна застосувати для характеристики білінгвальної творчості багатьох письменників пограниччя. В. Дорошевський пише, що поняття впливу української мови не варто застосовувати до творчості цього письменника, адже як такого впливу не було, тому що сам Т.Т. Єж – це поляк-українець, свою польськість і українськість відчуває як щось неподільне, що складає нерозривну особливість власної духовної сутності. Звідси виникає взаємопроникнення двох мов у свідомість поляка з пограниччя. Українську мову він відчував як «наріччя польської мови», що відрізняється простотою і ясністю [11, 17.] Мовознавець робить висновок, що враховуючи сентиментальне відношення автора до краю дитинства, навіть намагання створення певного українсько-польського симбіозу, письменник вводить запозичення лише зі стилістичною метою у творах на тематику сільського життя. Всього було зафіксовано близько 60 запозичень [11, 19-27].

Зацікавлення історією польської мови, а також знання культури південно-східного пограниччя та української мови сприяли вибору Я. Залеським дослідження мови творів А. Фредри, що стало темою кандидатської (1965 р.) та докторської дисертацій (1976 р.). В. Курашкевич у рецензії на докторську дисертацію напише: «Дослідження Я. Залеського мови творів А. Фредри належить до найкращих монографій про мову найвидатніших письменників і є цінним досягненням у галузі історії польської літературної мови» [21]. Я. Залеський не обмежився дослідженням лексичної системи творів, а здійснив аналіз у галузі фонетики, морфології, словотвору та синтаксису. Мовознавець засвідчив численні відхилення від загальнопольських норм, кваліфікуючи їх як регіоналізми та говіркові елементи, наявні у пограничному діалекті польської мови, що збереглися завдяки україномовному оточенню або безпосередньому впливу української мови [43, 153].

Особливе зацікавлення викликає дослідження мови письменників-романтиків, які походили з українських етнічних територій. На думку Т. Лера-Сплавінського, Б. Залеський, С. Гоцинський, А. Мальчевський та Ю. Словацький вживали у своїх творах зі стилістичною метою значну кількість запозичень з української мови, що стало передумовою для проникнення частини цих слів до складу польської мови, які у поєднанні

з ранніми східнослов'янськими запозиченнями, стали одним із вагомих складових елементів польської мови. Ці лексеми надавали екзотичну своєрідність романтичній поезії, що впливала на розвинуту уяву читача того часу, та сприяла остаточній перемозі нового літературного напрямку. «Поетична мова, яку спровадили на нові шляхи перші романтики на чолі з Міцкевичем, розвивалася швидко й бурхливо і протягом короткого часу у творі «Пан Тадеуш», а особливо в блискучих у стильовому відношенні творах Словацького, досягла найвищого в історії польської мови ступеня майстерності і блиску» [29, 259]. Мова творів визначного поета-романтика Ю. Словацького стає предметом дослідження багатьох учених, більшість яких зосереджується саме на лексичних особливостях творів. До числа таких студій слід віднести статті Ф. Славського «Лексика Ю. Словацького» [38], М. Юрковського «Українізми в мові Ю. Словацького». М. Юрковський класифікує українські запозичення, які автор використовував підсвідомо та українізми, які поет вводив у контекст цілеспрямовано. Дослідник звертає увагу на вплив української мови у системі словотвору та словозміни: *-czuk* (cyganczuk), *-un* (krzykun, rzezun, swistun, widun), *-ycha* (guślarycha, jaskolczycha), *-enka*, *-enko* (lutenka, stworzenko, wiszenka). Часто відбувається зміна роду іменників: *błyszcz*, *cień*, *ciem*, *ptaszka* (ж. р.), *obracz*, *chudzina* (ч. р.), *cudo*, *drewo* (с. р.) [16, 124-125].

Відомий літературознавець А. Болеський у 1956 році опубліковує монографічну працю «Лексика Юліуша Словацького», у якій аналізує близько 120 запозичень з української мови. Автор зосереджує увагу на тематичній сфері вживання запозичень, адже більшість відноситься до побутової і виробничої лексики, значна кількість належить до історичної лексики, що зумовлено тематикою творів. [6, 142].

Неможливо оминати численні статті та монографії, присвячені мові творів Ю.І. Крашевського, зосереджені на вивченні впливу т.зв регіоналізмів або кресових елементів на літературну мову Ю.І. Крашевського. Аналізуючи твори 1838-1859 років, Б. Моронь відзначив значний вплив української мови на лексичну систему творів [32]. На увагу заслуговує дослідження М. Ольми [33] епістолярної спадщини письменника, в якій теж спостерігаються україномовні лексичні елементи. Значну кількість наукових розвідок, присвячених особливостям мови письменника під час перебування на Волині, присвятила Е. Конюш. Використання для аналізу максимально великої кількості творів різної періодизації та тематики дало можливість вирізнити запозичення, які належали до активного словникового запасу письменника від українських елементів, які були введені свідомо у тексти для змалювання місцевого

колериту, чи характеристики певних героїв. Е. Конюш зафіксувала серед східнослов'янських запозичень найбільшу кількість лексем саме з української мови. Дослідниця підкреслила, що цьому сприяло тривале перебування автора на українських землях, а особливо зацікавлення українською культурою і небайдуже ставлення до проблем закріпаченого українського селянства. До таких українізмів належать: *bat'ko*, *bihme*, *bohater* (багач), *czużyna*, *diteńki*, *harno*, *holce*, *horno*, *horodek*, *hrudek*, *kmetować*, *kutia*, *mandrowanie*, *oberemek*, *perestup*, *pryjmak*, *samotużkiem*, *syroiżka* [22, 136]. Т.зв. пограничним елементам волинського періоду Е. Конюш присвятила монографічне дослідження, у якому аналізований матеріал автор порівнювала з аналогічними мовними явищами в інших письменників пограниччя, а також з дослідженнями, присвяченими польській мові пограниччя даного періоду. Кресові елементи, на думку дослідниці – регіоналізми та діалектизми, переважно українського походження, а також як результат власного внутрішнього розвитку польської мови пограниччя та архаїзми, які на той час перебували в активному обігу, часто завдяки українському оточенню, у польській мові переважно вийшли з ужитку [23, 9].

Відповісти на питання, з яким варіантом польської мови маємо справу у творах відомого представника «української школи» – Т. Падури, намагається О. Остапчук, яка аналізує графічні засоби, що передають вимову і зазнають впливу української мови, відхилення від загальнопольських норм в галузі морфології, синтаксису та лексичні особливості. Дослідниця вперше ставить за мету дослідження білінгвальної творчості письменників пограниччя, що віддзеркалює тенденції розвитку обох мов та дає чимало матеріалу для аналізу різного виду інтерференцій [34].

Висновки. Отже, серед численних праць, присвячених розвитку польської мови XIX ст., переважають дослідження, предметом яких є особливості мови творів письменника, використання певних груп лексики, запозичень, а також розвідки на тему територіальних та соціальних діалектів. Дослідження, які б синтезували знання про систему польської мови XIX ст., в тому числі польський периферійний діалект цього періоду, вимагають додаткового опрацювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Совтис Н.* Українські лексичні запозичення в польській літературній мові / Н. Совтис. – Рівне: О.Зень, 2012. – 200 с.;
2. *Bajerowa I.* Galicyjskie osobliwości leksykalne w listach z końca XIX wieku / Irena Bajerowa // «Zeszyty Naukowe» Uniwersytetu Gdańskiego, Filologia Polska, Prace Językoznawcze 17-18. – 1994. – S. 29-36;
3. *Bajerowa I.* Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja (Ortografia, fonetyka

z fonologią). – T. I. / Irena Bajerowa. – Katowice: Uniwersytet Śląski, 1986. – 176 s.; **4. Bajerowa I.** Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja (Fleksja). – T. II. / Irena Bajerowa. – Katowice: Uniwersytet Śląski, 1992. – 242 s.; **5. Bajerowa I.** Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja (Składnia). Synteza. – T. III. / Irena Bajerowa. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2000. – 184 s.; **6. Boleski A.** Słownictwo Juliusza Słowackiego (1825-1849) / Andrzej Boleski. – Łódź, 1956. – 246 s.; **7. Brückner A.** Dzieje języka polskiego / A. Brückner. – Wrocław, Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1960. – 202 s.; **8. Butler D.** Rozwój słownictwa polskiego w drugiej połowie XIX wieku / D. Butler // *Slovanské spisovne jazyky v dobi odrozeni*. – Praha, 1974. – S. 97-102; **9. Butler D.** Zmienność znaczeń wyrazów w polszczyźnie przełomu XIX i XX wieku / D. Butler // *Poradnik Językowy*. – III. – 1984. – S. 154-164; IV. – 1984. – S. 213-220; V. – 1984. – S. 272-289; **10. Dejna K.** Gwara Milna / K. Dejna // *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*. – IV. – 1956. – S. 7-41; **11. Doroszewski W.** Język Teodora Tomasa Jeża (Zygmunta Miłkowskiego) / W. Doroszewski. – Warszawa, 1949. – 417 s.; **12. Dubisz S.** Rozwój systemu językowego polszczyzny w XIX wieku / S. Dubisz // *Poradnik Językowy*. – 2005. – Z.7. – S. 14-22; **13. Dubisz S.** Językowa dziewiętnastowieczność / S. Dubisz // *Polonistyka w przebudowie. Literaturoznawstwo – wiedza o języku – wiedza o kulturze – edukacja*. – T. 2. – Kraków: Universitas, 2005. – S. 585-600; **14. Harhali W.** O polskiej gwarze okolic Komarna / W. Harhali // *Lud Słowiański*. – II A. – 1931. – S. 55-91, 156-177; **15. Hrabec S.** O polskiej gwarze wsi Duliby w b. Powiecie buczackim / S. Hrabec // *Rozprawy komisji językowej ŁTN*. – III. – 1955. – S. 31-76; **16. Jurkowski M.** Ukrainizmy w języku Juliusza Słowackiego / M. Jurkowski // *Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich*. – Wrocław: PAN, 1974. – S. 105-135, 124-125; **17. Karaś H.** Ruscycyzmy słownikowe w polszczyźnie okresu zaborów / H. Karaś. – Warszawa: Elipsa, 1996. – 361 s.; **18. Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W.** Słownik języka polskiego: w VIII t. / J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki. – Warszawa, 1900-1927; **19. Karłowicz J.** Słownik gwar polskich: w VI t. / J. Karłowicz – Kraków: drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1900-1911; **20. Klemensiewicz Z.** Historia języka polskiego. Doba nowopolska (od ósmego dziesięciolecia XVIII wieku do r.1939) / Z. Klemensiewicz. – Warszawa: PWN, 1972. – Cz. III. – 298 s.; **21. Klisiewicz E.** Sylwetki uczonych. – Режим доступу: <http://www.up.krakow.pl/konspekt/20/zaleski.html>. – (17.06.14). – Назва з екрану; **22. Koniusz E.** Kresowe elementy leksykalne i semantyczne w języku powieści ludowych J.I. Kraszewskiego / Elżbieta Koniusz // *Studia nad Polszczyzną Kresową*. – 1983. – T. 2. – S. 127-138; **23. Koniusz E.** Studia nad językiem Józefa Ignacego Kraszewskiego / Elżbieta Koniusz. – Kielce: Wyższa szkoła pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego w Kielce, 1992. – 168 s.; **24. Krupianka A.** Stylistyka listów Adama Mickiewicza (na wybranych przykładach) / A. Krupianka // *Acta Universitatis Nicolai Copernici «Filologia Polska»*. – 1991. – XXXVI, z. 230. – S. 137-148; **25. Kurzowa Z.** Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI-XX w. / Z. Kurzowa. – Warszawa, Kraków: PWN, 1993. – 499 s.; **26. Kurzowa Z.** Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku / Z. Kurzowa. – Warszawa – Kraków: PWN, 1983. – 474 s.; **27. Kurzowa Z.** O mowie polaków na kresach wschodnich / Z. Kurzowa. – Kraków, 1993. – 62 s.; **28. Kwapien E.** Kształtowanie się zasobu leksykalnego

polszczyzny XIX wieku (na podstawie danych leksykograficznych). / E. Kwapień. – Warszawa: wydano nakładem Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 2010. – 302 s.; **29.** *Lehr-Splawiński T.* Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój. / Tadeusz Lehr-Splawiński. – Warszawa, 1951. – 514 s.; **30.** *Łesiów M.* System fonetyczny gwary hutniańskiej / Michał Łesiów // Rozprawy Komisji Językowej ŁTN. – V. – 1957. – S. 131-153; **31.** *Linde S.B.* Słownik języka polskiego: w VI t. / Samuel Bogumił Linde. – Lwów, 1954-1860; **32.** *Moroń B.* Język drugiej epoki twórczości J.I. Kraszewskiego (1838-1859) / Bogusław Moroń // Gdańskie Zeszyty Humanistyczne. Prace Językoznawcze. – Z.4, 1969. – S.43-61; **33.** *Olma M.* Listy emigracyjne Józefa Ignacego Kraszewskiego do Władysława Chodźkiewicza. Analiza pragmatyngwistyczna / Marceli Olma. – Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2006. – 180 s.; **34.** *Ostapczuk O.* Polszczyzna w warunkach dwujęzyczności: język polski w dorobku literackim Tymka Padury (połowa XIX w.) / O. Ostapczuk // Dawna i współczesna polszczyzna na kresach: Studia nad polszczyzną kresową. – T. XI. / Pod red. J. Riegera. – Warszawa, 2004. – S. 297–321; **35.** *Rzepka W.R.* Status regionalizmów w polszczyźnie XIX wieku / W.R. Rzepka // Region – regionalizm – pojęcia i rzeczywistość / pod red. K. Handke. – Warszawa, 1993. – S. 133-150; **36.** *Sawaniewska-Mochowa Z.* Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku (na podstawie słowników przekładowych Antoniego Juskiewicza) / Z. Sawaniewska-Mochowa. – Bydgoszcz: wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, 2002. – 280 s.; **37.** *Skubalanka T.* Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje / Teresa Skubalanka. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1984. – 505 s.; **38.** *Sławski F.* Słownictwo J. Słowackiego / F. Sławski. – Język Polski. – 1999. – № 5. – S. 322-339; **39.** *Słoński S.* Historia języka polskiego w zarysie / S. Słoński. – Warszawa: PWN, 1953. – 145 s.; **40.** Słownik języka polskiego: w XI t. / Pod red. W. Doroszewskiego. – Warszawa: PWN, 1958-1969; **41.** *Walczak B.* Zarys dziejów języka polskiego / Bogdan Walczak. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1999. – 308 s.; **42.** *Wieczorkiewicz B.* Słownik gwary warszawskiej XIX wieku / B. Wieczorkiewicz. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966. – 486 s.; **43.** *Zaleski J.* Język Aleksandra Fredry: Fleksja, składnia, słowotwórstwo, słownictwo / Jan Zaleski. – Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975. – 161 s.

Тепла О.М. (Київ, Україна)

Структура навчального тексту зі спеціальності як комунікативної одиниці

Розглянуто питання типологізації навчальних текстів і виявлено їх компонентний склад. Представлено схеми роззортання змісту текстової інформації, які можуть бути використані у типології текстів різних галузей науки. Виокремлено чинники, що визначають фахову спрямованість тексту для ініціального читача.

Ключові слова: навчальний текст, українська мова як іноземна, структура навчального тексту, професійна компетенція.

Рассмотрены вопросы типологизации учебных текстов и выявлен их компонентный состав. Представлены схемы развертывания содержания текстовой информации, которые могут быть использованы в типологии текстов разных отраслей науки. Выделены факторы, определяющие профессиональную направленность текста для иноязычного читателя.

Ключевые слова: учебный текст, украинский язык как иностранный, структура учебного текста, профессиональная компетенция.

The question of educational texts typology is considered and its component is founded. The scheme of content deploying of textual information that can be used in the texts typology of different branches of science are presented. The factors that determine the direction of professional foreign language text for the reader are determined.

Key words: training text, Ukrainian as a foreign language, the structure of the training text, professional competence.

Робота з навчальним текстом в іншомовній аудиторії характеризується прагматичною спрямованістю і є найбільш ефективним засобом формування комунікативної компетенції. Як відомо, навчання іноземних студентів професійного мовлення здійснюється на матеріалі текстів фахових дисциплін. Комунікативно-орієнтований підхід у вивченні української мови як іноземної спонукає до пошуку критеріїв відбору та систематизації професійно орієнтованого текстового матеріалу, пошуку моделей побудови цих текстів та їх певної функціональної спрямованості, що відповідають дидактичним цілям.

Дослідженню розуміння тексту присвячено чимало праць у філософії і методології науки, психології, герменевтиці, семіотиці, мовознавстві (Е. Бабайлова, А.А. Залевська, О.Л. Каменська, Ю.А. Сорокін). Огляд літератури з означеного питання свідчить про відсутність комплексного аналізу тексту і розгляду всіх елементів його композиційно-сміслової структури як певної системи. Переважно більшість наукових розвідок присвячена оригінальній художній літературі; структура ж навчальних текстів, до якої висуваються особливі вимоги, зумовлені певними дидактичними завданнями, залишається недостатньо невивченою.

Мета статті – виявити особливості композиційно-сміслової структури навчального тексту як комунікативної одиниці.

Заняттях з української мови як іноземної підпорядковані єдиній меті – сформувати комунікативну компетенцію в професійному сфері діяльності, полегшити розуміння і сприйняття фахових наукових текстів українською мовою. У зв'язку з цим завдання викладача полягає в тому, щоб поєднати навчання української мови з підготовкою студента до занять за певним

спрямуванням. Для вирішення цього актуального практичного завдання необхідно вивчити психологічні закономірності сприйняття тексту читачем і визначити вплив на процес розуміння різних факторів. Багаторічний досвід роботи в немовному ВНЗ показав, що розуміння іншомовного тексту багато в чому залежить від його композиційно-сислової структури [3].

Найбільш важливою складовою будь-якого навчального тексту є його чітка структурованість, послідовність і логічність викладу [6]. У методиці навчання іноземних мов відоме положення про те, що структура тексту регулюється його змістом, а визначальним началом змістовного плану є його тема. Отже, одним із типів текстового матеріалу можуть слугувати тексти, в яких семантичні ознаки іменників називають винесену в заголовок тему мовленнєвого повідомлення.

Відповідно до навчальної мети важливо не тільки визначити типи текстів, актуальні для певної галузі знань, а й розробити чіткі типізовані схеми розгортання змісту кожної теми. Подамо кілька прикладів таких схем:

- тексти про предмети: загальне поняття про предмет; класифікація предметів; будова предмета; склад предмета; форма предмета; процесуальні ознаки предмета; функції предмета; призначення предмета; місцезнаходження предмета;

- тексти про процеси: загальне поняття про процес; класифікація процесів; динамічність процесів; обумовленість процесів; якісно-обставинна характеристика процесів; явища, що супроводжують процес; оцінка процесів.

Представлені схеми можуть бути використані у типології текстів різних галузей науки: як природничих дисциплін, так і гуманітарних, економічних, технічних.

Крім знання про предмети, процеси структура тексту відображає комунікативну та дидактичну функції навчальної літератури. Компоненти, спрямовані на встановлення контакту з читачем і організацію процесу засвоєння матеріалу, назовемо прагматичними. Наприклад: практичні поради, рекомендації, вказівка на перспективи вивчення, звернення до життєвого досвіду студентів та ін. Такі компоненти, як аналіз прикладів, узагальнення є універсальними, вони не зумовлені логікою змісту і широко поширені в текстах будь-якого типу. Незалежність від конкретного змісту тексту характерна також і для прагматичних компонентів, що дозволяє об'єднати їх у групу вільних компонентів.

У прагматичних компонентах відображено прагматичні установки автора. Типи прагматичних установок наукового тексту описані Є. М. Крижанівською [2]: 1) прогностична; 2) делімітативна; 3) компенсувальна; 4) ампліфікативна; 5) експліфікативна; 6) текстотворювальна; 7) оцінна; 8) «авторитетна думка»; 9) «звернення до невербальних засобів впливу».

Параметри, на підставі яких може здійснюватися відбір наукових текстів, не вичерпуються тільки лише семантичними характеристиками. Розглядаючи текст як об'єкт навчання, важливо враховувати взаємозв'язок таких його аспектів, як формально-граматична будова, семантична організація та комунікативна функція. Існує тісний зв'язок між освоєнням структурно-граматичних особливостей тексту, усвідомленням його термінологічного тезауруса й комунікативних особливостей його організації, тобто мовностилістичний аналіз тексту – це засіб його адекватного розуміння [1].

Для розкриття змісту наукового тексту потрібне розуміння всіх рівнів змісту на основі мовних структур тексту й формування умінь і навичок виявити й оцінити основні положення твору. Тому потрібно виокремити чинники, що визначають фахову спрямованість тексту для іншомовного читача. Це передусім наявність в адресата необхідних професійних фонових знань для розуміння смислової організації тексту, співвіднесення його фонових знань з інформацією, що міститься в тексті, а також достатність фонових знань для вилучення імпліцитної інформації.

Текст є одиницею спілкування. Відтворюваність тексту пов'язана з його розумінням, семантичною адекватністю. Цільова установка, реалізована в навчальному тексті, спрямована на оволодіння лексико-семантичною системою тексту, на засвоєння мовних стереотипів, нових граматичних конструкцій. Тільки завдяки розумінню текст відіграє важливу роль у спілкуванні й навчанні спілкування.

Під час роботи з навчальним текстом важливим є фактор адресата, тобто врахування призначеного тексту для певного контингенту студентів, характеру поставлених перед ними навчальних завдань. Певною мірою фактор адресата робить структуру навчального тексту жорсткою, передбачає обмеження щодо варіативності використовуваних мовних засобів. Так, у навчальних текстах слабо виражені синонімічні, антонімічні зв'язки. Особливістю навчального тексту є те, що слова, які відображають його тематичну сітку, виступають в ньому, як правило, «в сильній семантичній позиції», виділені контекстом і ситуацією. Це вирішує проблему значення багатозначного слова в тексті. Винятки тут поодинокі.

Звертаючись до навчального тексту, слід розрізняти спеціально укладені навчальні тексти, які покликані вирішувати більш вузькі і конкретні завдання на заняттях з української мови як іноземної – відпрацювання граматичних форм, презентацію нового граматичного матеріалу, контроль за засвоєнням конкретного навчального матеріалу, і навчальні тексти, до яких належить будь-який текст, який використовується в навчальному процесі незалежно від того, чи є він автентичним, методично обробленим або спеціально укладеним, художнім, науковим чи публіцистичним [4].

Навчальний текст – це засіб засвоєння студентами наукового мовлення як одного із функціональних різновидів сучасної літературної української мови. Навчально-науковий текст на занятті з української мови як іноземної – це передусім джерело інформації про мову. Навчити отримувати цю інформацію, усвідомлювати її значущість для кожного іноземного студента, а потім на основі цих знань формувати мовні навички й уміння, необхідні для професійної діяльності та фахового спілкування, і є основною метою викладача української мови як іноземної. А це означає, що необхідно відповідно перевіряти рівень наявності й сформованості цих знань та умінь.

Текст як основна одиниця навчання може також слугувати формою контролю знань, з чого випливає, що контрольні завдання з наукового стилю мовлення повинні містити інформацію про текст як основну одиницю навчання і оцінювати здатність студентів на основі цієї інформації орієнтуватися у науковому тексті. Формою такого контролю за кредитно-модульної системи організації навчального процесу може бути навчальний тест.

До основних принципів організації текстового матеріалу належать: професійно-інформативна значимість, предметна зв'язність і тематична цілісність, проблемність і ситуативність, функціонально-семантична системність, кількісна достатність, наявність багатьох поглядів [5]. Мета принципу професійно-інформативної значимості отримати потрібну, корисну інформацію і використовувати її в науково-навчальній діяльності студентів. Принцип тематичної цілісності передбачає глибоке розкриття теми. У кожній темі є певний задум, який виражений понятійною схемою. Логіко-семантична структура дає змогу оцінити, які розділи містять недостатньо текстового матеріалу з певної підтеми. Принцип наявності різних думок в системі текстів свідчить про те, що інформативне читання є вербальним письмовим спілкуванням, бесідою, діалогом між автором і читачем. Коли студент читає текст, він долучається до роздумів автора, усвідомлює його досвід, мислення. Принцип функціонально-семантичної системності забезпечує введення і закріплення важливих граматичних конструкцій. Принцип кількісної достатності вимагає включення до навчання оптимальної кількості текстів, пов'язаних спільною темою, зміст якої формує словниковий запас студентів, розвиває інформативне читання, сприяє засвоєнню знань про предмети, явища і процеси життя.

Отже, навчальний текст – це цілісний і зв'язний, актуалізований, дидактично організований матеріал, який володіє лексичною структурою, семантикою, що відповідає його характеристичі. Це результат цілеспрямованої мовленнєвої діяльності, який є сполучною ланкою між учасниками комунікації. Навчальний текст як лінгвістичний феномен відрізняється не

тільки використання певних мовних засобів, а й прагматичною настановою. Володіючи особливим функціональним навантаженням, яке співвідноситься з навчальними цілями і завданнями, з розвитком у студентів певних психологічних механізмів, навчальний текст передбачає врахування мовного досвіду комуніканта, його мовної компетенції, фонових знань. Типологізація текстів і виявлення їх компонентного складу створює умови для побудови ефективної і раціональної дидактичної системи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Львіна Л.Е.* До питання про відбір та інтерпретацію художніх текстів в іноземній аудиторії / *Львіна Л.Е., Чуйкова Г.П.* // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки. – 2008. – №12. – С. 121-125; 2. *Крижановская Е. М.* Коммуникативный блок как единица смысловой структуры научного текста / *Е. М. Крижановская* // Очерки истории научного стиля русского литературного языка ХУШ—ХХ вв. – Пермь, 1996. – Т. 2. Стилистика научного текста (общие параметры). Ч. 1.– С. 323-340; 3. *Кузнецова Н. А.* Дидактические проблемы понимания учебного текста старшеклассниками: на материале гуманитарных предметов: дис. ... кандидата пед. наук :13.00.01 / Кузнецова Наталья Алексеевна. – Барнаул, 1998. – 202 с.; 4. *Сабина А. А.* Учебный текст: структура и прагматика [Електронний ресурс] / *А. А. Сабина* // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2009. – №97. – Режим доступа до журн. : <http://cyberleninka.ru/article/n/uchebnyy-tekst-struktura-i-pragmatika>; 5. *Серова Т. С.* Обучение решению коммуникативно-познавательных задач в процессе иноязычного информативного чтения / *Т. С. Серова, Т. А. Ковалева.* – Пермь: Изд-во Перм. гос. техн. ун-та, 2006. – 74 с.; 6. *Черненко І. І.* Принципи відбору та створення навчальних текстів у посібниках з наукового стилю мовлення для студентів-іноземців економічних спеціальностей / *І.І. Черненко* // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки. – №12. – С. 204-207.

Фаріна Є.М. (Санкт-Петербург, Росія)

К истории становления языка сербской дипломатии и сербской дипломатической терминологии

Дана стаття є введенням у вивчення сербського дипломатичної мови. У статті представлена коротка історія Сербії, яку можна простежити за основними письмовим документам, збереженими і вивченими до нинішніх часів. Показано зв'язок історії країни та історії розвитку мови. Перераховано основні позиції у функціональній стилістиці, які стосуються дипломатичної мови та термінології. Поставлені завдання для подальших досліджень даного питання.

Ключові слова: історія, Сербія, мова, дипломатія.

Настоящая статья является введением в изучение сербского дипломатического языка. В статье представлена краткая история Сербии, которую можно проследить по основным письменным документам, сохранившимся и изученным к настоящему моменту. Показана связь истории страны и истории развития языка. Перечислены основные позиции в функциональной стилистике, касающиеся дипломатического языка и терминологии. Поставлены задачи для дальнейших исследований данного вопроса.

Ключевые слова: история, Сербия, язык, дипломатия.

This article is an introduction to the study of the Serbian diplomatic language. The article presents a brief history of Serbia, which can be seen by the main written documents, preserved and studied by now. Shown the connection between the country's history and the history of the language. The main positions in the functional style of the diplomatic language and terminology is presented too. Set targets for further study of the issue.

Key words: history, Serbia, language, diplomacy.

*«Умение балансировать между различными силами было основой успеха сербской дипломатии в истории»
бывший Министр иностранных дел Сербии Вук Еремич*

Дипломатический язык и Сербии, и России имеет давнюю историю, однако до сих пор ни в сербской лингвистике, ни в русской сербистике не существовало работ, посвященных изучению именно дипломатического языка, дипломатической терминологии и дипломатического стиля. Формирование языка и терминологии дипломатии непосредственно связано с историей страны, поэтому в данной статье будет сделана попытка в кратких чертах описать путь сербской дипломатии, а также увидеть, каким образом началось формирование, развитие и изучение дипломатического языка в Сербии.

Предложенное в XIX веке известным русским ученым, писателем и лексикографом Владимир Иванович Далем определение слова «дипломатия» [3, 178] применяется и сегодня [4, 305].

Одним из ключевых моментов в дипломатии является соблюдение норм и правил, установленных международным сообществом. Только законные представители государства имеют права заниматься дипломатической деятельностью и действовать от лица своего народа. Корни легитимности действий дипломатических лиц лежит в самом происхождении слова «дипломатия»*. Представителей непризнанных

* Слово «дипломатия» происходит от древнегреческого «díplōma», что означает «сдвоенные дощечки, с нанесёнными на них письменами, которые выдавались

государств или частично непризнанных государств не имеют право принимать на государственном уровне в стране, не признающей легитимность этого государства. Поэтому правительству вновь образованных или перестроенных государств приходилось прикладывать много усилий, чтобы дипломатическим путем добиться признания [16, 25]. В истории Югославии был такой пример, он будет описан ниже.

Давняя история дипломатии установила правила как межгосударственного общения, так и правила составления дипломатических документов (договоров, меморандумов, нот, соглашений, дипломатических переписок). Дипломатический язык является основополагающим аспектом успешной дипломатической деятельности. Умение послов и других представителей иностранных государств достойно вести себя, искусно пользоваться допустимыми формами межгосударственного общения порой играло решающую роль в успешности дипломатической миссии. Как и наоборот, когда незнание дипломатического протокола могло отрицательно сказаться на всей дипломатической операции [16, 23].

Одной из важнейших составляющих дипломатического искусства является дипломатический язык, который используется для ведения переговоров, для предотвращения или урегулирования конфликтов, поисков консенсуса и взаимоприемлемых решений, а также для расширения и углубления международного сотрудничества [2, 253].

Слово «дипломатия» в значении, отмеченном Далем, закрепилось в Европе в средневековье. Однако дипломатические отношения начали появляться со времени образования первых государств и были необходимы для установления контактов между ними [4, 305].

Одним из способов изучения языка является исторический метод, который позволяет, изучая историю народа, проследить за развитием языка [5]. Существует достаточное количество работ, внесших большой вклад в изучение языка сербов [6; 7; 8; 12; 18; 20]. Однако, и сегодня насыщенная событиями история Сербии дает простор для изучения. Спорные территории, желание более крупных и сильных государств завладеть землями, которые «Бог оставил для себя»*, с древних времен приводило византийцев, османов, австрийцев.

посланцам, а также подтверждали их полномочия или являлись верительными грамотами» (Дипломатический словарь в трех томах. 4-е изд., переработанное и дополненное — М., 1984. Т.1. С.305.).

* Сербская пословица.

Изучением исторического развития сербского языка с XII по XV в. занимался Аполлон Александрович Майков [7]. Развитие языка можно проследить по документам, издававшимся в то или иное время. Именно таким способом и пользовался А. А. Майков в своем исследовании. В его истории введены временные ограничения, которые связаны с исчезновением сербского и боснийского государства (территории государства становятся частью Османской Империи), то есть со временем, когда перестали появляться письма и указы [7, 41-43].

Формирование и развитие делового письма в Сербии началось в IX веке с появлением славянской письменности [22]. Письменность способствовала развитию духовной, культурной и общественной жизни страны, а деловой язык был необходим для ведения внешней политики Сербского Княжества [21, 1]. Проследить за развитием языка, за изменениями в языке сегодня возможно благодаря документам, сохранившимся до наших дней.

В XIX веке были обнаружены грамоты, которые помогли изучить древнесербский литературный язык и деловой, в частности.

До XVII века включительно в Европе в качестве официального языка дипломатии употреблялся преимущественно латинский язык. Для сербской и русской дипломатии раннего периода характерно использование старославянского языка в сношениях со славянскими странами. Старославянский язык можно считать официальным языком международных отношений в Сербии в это время.

Особенностью сербского делового письма было то, что некоторые древние документы были написаны на старославянском языке сербского извода, или на старосербском языке. Этот язык в действительности был языком народным, таким образом уже с первых документов появляются варианты делового письма – более официальный (старославянский) и народный (старосербский язык).

В 1189 году на старосербском была написана «Грамота бана Кулина», которая является самым древним государственным документом всех южных славян [9, 35]. В данный момент грамота хранится в Библиотеке Академии наук в Санкт-Петербурге. «Грамота» представляет большую ценность как для историков, так и для лингвистов. Изучив язык рукописи, ученые смогли убедиться, что уже в XII веке народный язык имел такие права, которые позволяли создавать на нем официальные документы.

Составленный в эпоху наивысшего расцвета державы Неманичей и наибольшей централизации власти монарха-деспотаря «Законник царя Душана» написан в 1349 году кириллицей и представляет собой самый

старый свод законов средневековой Европы, регулирующий общественную жизнь населения страны [1, 14].

Стоит отметить деятельность деспота Стефана Лазаревича (1374 – 1427) - правитель Сербии, известный своими военными заслугами, видный государственный деятель, известный также и как писатель, подаривший южнославянской и мировой литературе замечательное по содержанию, языку и мысли «Слово о любви», был, кроме всего вышперечисленного и великолепным дипломатом. Во времена его правления было создано несколько государственно значимых документов, самым выдающимся из которых является «Закон о рудниках» (1412) [8, 253]. Закон содержит распоряжения Стефана Лазаревича о деятельности на рудниках города Ново Брдо, а также в нем был определен статус города Ново Брдо, крупнейшего рудникового центра Сербии в то время [8, 253].

Но даже исключительные данные сербских правителей не смогли помешать туркам установить свою власть на всей территории Сербии. В конце XV века Сербия теряет свою независимость.

Согласно Майкову, «объем письменности зависел от процветания или упадка государственной жизни народа; но язык этой письменности оставался всегда самостоятельным, с своим произвольным развитием», следовательно, «судьбы народные, окончательно изменившиеся с исходом XV –го века, повлекшие за собою переворот во всем народном составе и наложившие свою печать на все его нравственное существо, полагают временный предел и моему исследованию: оно оканчивается вместе с падением Сербии, со времени, когда она совершенно теряет политическую независимость и подчиняется Турецкой власти. Вследствие того и государственная деятельность её прекращается: дипломатика не существует более» [7, 42].

Новая история сербской дипломатии начинается после первого сербского восстания 1804 года, когда сербы в борьбе за свободу и независимость нуждались в поддержке более сильных государств. Зарождающиеся тогда отношения с иностранными государствами стали основой дипломатической истории обновленной Сербии. В августе 1805 был образован «Правительствующий совет народный сербский», занимавшийся не только внутренней, но и внешней политикой Сербии (тремя годами ранее в России было учреждено Министерство иностранных дел, сменившее Посольский приказ (1549) Ивана IV (1530-1584) и Коллегию иностранных дел (1717) Петра I (1672-1725) [22]) [23]. Совет вел дипломатическую переписку с Россией и Австрией по вопросам внешней политики [21, 3].

Официально дипломатическая служба Сербского княжества была зарегистрирована после принятия так называемой «Турецкой конституции» 1838 года*. На основании этой конституции в 1839 году был принят Закон об учреждении княжеской канцелярии, глава которой одновременно являлся и начальником (позже министром) иностранных дел. По этому Закону он должен был контролировать работу сербских ведомств за границей, подписывать договоры и соглашения с Турцией и вести другие дела, связанные с деятельностью Сербского Княжества за его пределами.

Основой дипломатической деятельности начала 19 века в Сербии стало ведение международной переписки. В ходе данной переписки возникал и формировался дипломатический язык. По словам исследователей, государственные письма были составлены по образцу не только сербских грамот прошлых лет, но и на базе русских и австро-венгерских договоров и соглашений. Из них заимствовались обороты речи, стиль и структура документов [21, 3].

С образованием Королевства Сербов, Хорватов и Словенцев (1918), позже получившего название Югославия (1929), расширилось поле деятельности сербской дипломатии. Произошел новый всплеск интереса к дипломатическому языку. Словарный состав его стал пополняться, так как увеличилось количество составляемых документов. Это уже не была простая переписка между представителями отдельных государств, теперь заключались договоры международного значения. Составление таких документов требовало разнообразной лексики, развитой языковой системы.

С началом второй мировой войны югославский народ оказался практически без действующей власти. Король вместе с министрами мигрировал в Каир (Египет), а затем в Лондон (Англия), фактически оставив народ [16, 19]. Партизанское движение во главе с Иосипом Брозом Тито вскоре укрепило власть на территории всей Югославии. По окончании войны, при поддержке Запада, Югославия обрела новое правительство, появилась Социалистическая Федеративная Республика Югославия.

Капиталистические государства не сразу доверились новому коммунистическому правительству и не хотели его признавать в политическом смысле. Этот период в истории югославской дипломатии называют военным, и для возникновения политической дипломатии, то есть для признания своей власти миром, И. Б. Тито приложил немало усилий [16, 26-30].

* Конституция Сербии 1838 года (Устав Србије из 1838. године) называется «Турецкой», так как конституция была составлена по образцу фирмана (указ султана), таким образом Турция хотела показать, что Сербия находится в вассальной зависимости от неё.

В правительстве новой, послевоенной Югославии, не хватало кадров для проведения дипломатических операций. Не было людей, совмещавших в себе столь важные и необходимые качества, как высшее образование, научный подход, профессионализм, и в то же время преданность Партии и марксистскую идеологию [10].

С целью исправления этого недостатка начинается подготовка кадров, для чего впервые образовывается Дипломатическая школа (1946-1948), которая позже сменяется другим учебным заведением, включающим больший объем знаний – Высшая школа журналистики и дипломатии (1948-1953). Эти два учреждения стали в будущем основой для возникновения Высшей школы политических наук (1960) [10, 48].

Среди основных предметов для будущих дипломатов были история философии, политическая экономика, общая история, история югославского народа, основы права, экономика СФРЮ, политическая экономика СФРЮ. Важное место, безусловно, занимали такие предметы, как история Коммунистической Партии Югославии и марксизм-ленинизм. Обязательными также были народный язык, включающий теорию литературы и стилистику, литература СФРЮ, мировая литература, история искусства, русский язык и западноевропейский язык (английский, французский или немецкий) [10, 58]. Особенности языка дипломатов, обороты речи, правила составления документов, ведение дипломатического протокола и многое другое, студенты изучали на занятиях по дипломатической и консульской службе, а также в рамках курса «Основы службы архива и администрации» [10, 60].

Методика, программы курсов и лекций копировались с советских учебников, которые любезно предоставляло Министерство иностранных дел СССР [10, 51]. Специальных же пособий или учебников, или словарей дипломатического языка, к сожалению, не было.

Начало XX века исследователи называют временем активного лингвистического изучения сербского языка. Однако, дипломатический язык с его особенностями и закономерностями до сих пор полностью не описан, о чем свидетельствует почти полное отсутствие научно-исследовательской литературы в этой области.

Формированию и возникновению дипломатической терминологии, составу дипломатического языка до сих пор было уделено недостаточно внимания в сербской лингвистике. Гораздо больше работ посвящено истории языка, а также функциональной стилистике сербского языка, в рамках которой затрагивался дипломатический подстиль [12; 15; 17; 19].

Исследования в области функциональной стилистики сербского языка берут свое начало в русской стилистике [19, 23]. Дипломатический язык является частью литературного языка и выделяется в рамках административно-делового функционального стиля [17, 56].

В функциональной стилистике дипломатический язык описывается, как совокупность выражений и терминов, входящих в общепринятый дипломатический лексикон. Используется дипломатический язык при официальных дипломатических сношениях, переговорах, составлении дипломатических документов [15, 101].

Несмотря на давнюю историю сербской дипломатии, на достаточное количество письменных свидетельств дипломатической деятельности Сербии, специальной международной терминологии не было, но она постепенно вырабатывалась. Однако исследований о составе дипломатического сербского языка, о сербской дипломатической терминологии в современной сербистике нет, поэтому появляется задача изучить состав, язык и терминологию сербской дипломатии. Занявшись изучением состава дипломатического языка, оказывается, что на первый взгляд суконный, сухой язык официальной деятельности государства имеет в своем составе и народные слова и выражения, что, несомненно, представляет интерес для исследования [14].

Основными задачами является лингвистическое исследование сербского дипломатического языка, обработка полученных сведений, определение состава и семантики сербской дипломатической терминологии и последующее создание словарей дипломатической лексики.

ЛИТЕРАТУРА:

1. *Александренко Г.В.* Стефан Душан. Законник (1349-1354) // Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы. – М., 1961;
2. Большая Советская Энциклопедия. – М., 1974. – Т. 1;
3. *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка. – СПб, 1996. – Т. 1;
4. Дипломатический словарь в трех томах. 4-е изд., переработанное и дополненное. – М., 1984. – Т.1;
5. *Зализняк А.А.* Об исторической лингвистике // <http://elementy.ru/lib/430714>;
6. История Югославии: в 2-х т. – М., 1963;
7. *Майков А.А.* История сербского языка по памятникам, писанным кириллицей, в связи с историей народа. – М., 1857;
8. *Матвеев Г.Ф., Ненашева З.С.* История южных и западных славян. – М., 2008;
9. *Соболевский А.И.* Новый сборник палеографических снимков с русских рукописей XI—XVIII вв. – СПб., 1906;
10. *Бонџић Д.* Школовање кадрава за дипломатију у социјалистичкој Југославији од 1945. до 1960. // *Jugoslovenska Diplomatiја 1945-1961.* – Beograd, 2012. – S. 48-68;
11. Документи о спољној

политици Краљевине Србије. – Београд, 2010; **12.** *Ивић П.* Средњевековне српске повеље као сведочанство о језику и култури. – Ниш, 1990; **13.** Извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Југославије. – Београд 2010; **14.** *Кликовац Д.* О бирократизацији српског језика // Наш језик. – XXXIV. – Бр. 1-2. – Београд, 2001. – С. 85-110; **15.** *Симић Р., Јовановић Ј.* Основи теорије функционалних стилова. – Београд, 2002; **16.** *Терзић М.* Од војне до политичке дипломатије. (Ратни почети дипломатије „друге“ Југославије) // *Jugoslovenska Diplomacija 1945-1961.* – Beograd, 2012. – С.19-31; **17.** *Тошовић Б.* Функционални стилови. – Београд, 2002; **18.** *Ђоровић В.* Историја српског народа. – Београд, 1981; **19.** *Чаркич М.Ж.* Увод у стилистику. – Београд, 2002; **20.** *Станојевић С.* Историја Српског Народа. – Београд, 1989; **21.** *Enciklopedija Jugoslavije.* – Knj.3. – Zagreb, 1958. – S. 1; **22.** www.mid.ru/ns-arch.nsf (дата обращения 13.10.2012); **23.** www.srpska.ru/article.php (дата обращения 14.10.2012).

Хазанова К.Л. (Гомель, Республіка Білорусь)

Кум і кума ва ўсходнеславянскіх гаворках

У статті аналізуються східнослов'янські мовні паралелі назв хресний, хресна, кум, кума, виявляються їх варіантність, походження, визначаються загальні риси та специфічні особливості лексем і понять, які вони називають у білорусів, росіян та українців.

Ключові слова: обряд, традиція, говір, східнослов'янські мови, хресний, хресна, кум, кума, похресник, сімейно-обрядова лексика, пологове-хрестинна обрядовість.

В статье анализируются восточнославянские языковые параллели названий крестный, крестная, кум, кума, выявляются их вариантность, происхождение, определяются общие черты и специфические особенности лексем и понятий, которые они называют у белорусов, русских и украинцев.

Ключевые слова: обряд, традиция, говор, восточнославянские языки, крестный, крестная, кум, кума, крестник, семейно-обрядовая лексика, родинно-крестинная обрядовость.

The article analyzes the East Slavic language's parallels of names Godfather, Godmother, identifies their variance, etymology and defines the general and specific features of lexemes and concepts which they call in the Byelorussian, Russian and Ukrainian.

Key words: ceremony, tradition, dialect, East Slavic languages, the Godfather, the Godmother, the Godson, family ritual lexicon, birthing-christening ceremony.

Традыцыйная ўсходнеславянская радзінна-хрэсьбінная абраднасць у наш час не толькі захаваная, але трывала функцыянальная. Яшчэ з 80-х гадоў прошлага стагоддзя людзі пачалі вяртацца да царквы, да хрысціянскай веры, што дае надзею на адраджэнне і захаванне духоўнасці,

хрысціянскіх і агульначалавечых каштоўнасцей. Немалую ролю ў гэтых працэсах адыгрывае традыцыйны інстытут хросных і кумоў, якія спрадвечу шанаваліся і адзначаліся ўсходнімі славянамі.

Радзінна-хрэсьбінная абраднасць усходніх славян трапляла пад увагу навукоўцаў [2; 3; 5; 6; 7; 8; 9; 15; 18; 19; 21; 22], але лінгвістычнае вывучэнне найменняў хросных ва ўсходнеславянскіх гаворках, якое выяўляе агульныя і спецыфічныя ўласцівасці кожнай усходнеславянскай мовы, дастаткова поўна яшчэ не праведзена. Цікавы фактычны матэрыял у гэтых адносінах прапануюць гаворкі Гомельскай і Брэсцкай абласцей Беларусі, дзе адлюстроўваецца ўзаемадзеянне беларускай, рускай і ўкраінскай моў.

Мэта даследавання – прааналізаваць найменні хросных і кумоў ва ўсходнеславянскіх гаворках.

Хросныя з'яўляюцца важнымі дзеючымі асобамі радзінна-хрэсьбіннага абраду беларусаў. У гаворках указанага рэгіёну гэтыя асобы маюць варыянтныя найменні: *Ну хросныя, хросная маці і хросны бацька* – так заўсёды называлі (в. Чырвоны Бераг, Жлоб.) [16]; *Хросна матка, хросны бацька да нас харашо адносяцца, а мы да іх* (в. Меркулавічы, Чач., перасяленцы з в. Карпавічы, Нараўл.); *Хрэсныя на хрэсьбінах былі самыя пачётныя госці* (в. Неглюбка, Ветк.); *Кросныя* – духоўныя бацькі (в. Бабічы, Рэч.); *Крэсныя* далжны быць людзі, каторыя імеют свою семью (в. Бабічы, Рэч.). Варыянтнасць выклікана неаднароднасцю ўспрыняцця гаворкамі спалучэння плаўнага з рэдукаваным -рь- у становішчы паміж зычнымі (старажытнарускае *крѣсть*) і рознымі адносінамі гаворак да цвёрдаэрасці.

Аб выбары хросных бацькі клапаціліся раней да хрэсьбін і нават да родаў, бо на хросных кладзецца адказнасць за будучыню дзіця: *Хросныя поручаюцца за яго жыццё, за ўсо на свеце* (в. Меркулавічы, Чач.); *Хросныя – пасаджаныя бацькі на хрэсьбінах* (в. Колбаўка, Ветк.). Нездарма ў праваслаўнай традыцыі адносна хросных ўжываецца тэрмін *восприемники*: *Главными действующими лицами обряда, помимо священника и новорожденного, были восприемники: крестный отец и крестная мать* [22]. Адказнасць за пахрышчанага ўзрастала ў выпадку смерці бацькоў: *Калі паміралі родныя бацькі, кумы бралі яго да сябе і васьпітывалі як раднога, мацерыльна паддзяержывалі, падаркі на Паску дарылі* (в. Меркулавічы, Чач.).

Абавязкі абумовілі патрабаванні да кандыдатур хросных: *Хросныя не павінны адказвацца, раз табе выбралі* (в. Чырвоны Бераг, Жлоб.); *Кросных вібраюць сваіх друзей, знакомых, радню, любога могуць выбраць, хто панравіцца. Кросны адзін і кросна адна* (в. Церахоўка, Добр.); *Каб не*

перадаць сваё замужжа хрэсніку, трэба, каб жэнічына хрысціла первым хлопчыка, а мужчына – дзеўку (в. Меркулавічы, Чач.). Патрабаванні абсямейным стане хросных не заўсёды былі строгія: *Хросныя былі ўсё раўно хто: ці замужня, ці не замужня* (в. Коззе, Рэч.).

Традыцыя паслядоўна прадугледжвае паводзіны хросных падчас хрышчэння: **Бацька хросны** *должан быў заплаціць за хрышчэнне і купіць крэсцік, а мамка хросная* *далжна купіць адзежку новую і пераадзець дзіценка перад тым, як везці яго хрысціць. Перад тым, як ехаць, мамка перадае мамке хроснай* *дзіценка, а калі крысцяць, аддаюць абратна* (в. Меркулавічы, Чач.).

Паводле ўкраінскай народнай традыцыі выбар хросных, якія ва ўкраінскіх гаворках называюцца *хрещені батьки*, таксама грунтоўны: *Це міг бути хтось із рідні чи добре знані статечні односельці. До них йшли з хлібом і просили стати хрещеними батьками дитини* [7]; **Хрещені батьки** *сприймалися як представники громади, посередники між громадою та батьками* [6]. Двухслоўную назву ведаюць беларускія і рускія гаворкі: *Насілі хрысціць дзіця ў царкву хрышчоны бацька і хрышчоная маці* — кум і кума, якія падбіраліся з наважаных багатых нестарых людзей і для якіх давер сям'і нованароджанага быў вялікім гонарам. *У задачу хрышчоных бацькоў уваходзіла даць імя дзіцяці* [19]; **Крестный отец** *и крестная мать* *считались вторыми родителями младенца и несли за него ответственность перед Богом* [22].

Дзіця ў адносінах да хросных беларускімі гаворкамі называецца фанетычна-словаўтваральнымі варыянтамі *хросніца*, *хрышчэніца*, *хроснік*, *хрэснік* і двухслоўнымі найменнямі *хросная дачка*, *хросны сын*, *хрэшчонае дзіця*: *У дарогу кум і кума бралі хлеб, соль, іншыя прадукты, каб іх хрэснік заўсёды быў, як гаворыцца, і з хлебам, і з соллю* [20]; **Мая хрышчэніца** — так гавораць у нас на **хросную дачку** (в. Чаплін) [23, 396]; *Кум усё жыццё адказны за хрэшчонае дзіця ўсё жыццё* (в. Чырвоны Бераг, Жлоб.). Для назвы дзіця ў адносінах да хросных у рускіх гаворках адзначаюцца: *крестникъ, крестница, крестное дитя, крестовое дитя* [4, 191]. Пахрышчанае дзіця ва ўкраінскіх гаворках мае назвы *похресник*, *хрещеник*: Для **похресника** *куми були другими батьками, оскільки мали обов'язок опікуватися дитиною, брати якомога більшу участь у її вихованні* [11]; *Хрещені батьки шанувалися нарівні з рідними і зобов'язані були всіляко піклуватися про хрещеників* [10].

У адносінах да бацькоў пахрышчанага і адзін да аднаго хросныя называліся кум, кума, кумы: **Кум** *не павінен з кумой жаніцца* (в. Чырвоны Бераг, Жлоб.); **Кума**, *як хрэсціць, так і кашу варыць* (в. Чырвоны Бераг,

Жлоб.); *Кум* тримаю хрышчонага на руках (в. Церахоўка, Добр.). Народная традыцыя рэкамендуе, якіх асоб выбіраць у кумы: *Удоў, развядзёнак кумамі не бралі* (в. Пакалюбічы, Гом.); *Кумоў выбіралі з сям'і благанаплучнай, штоб дастатак быў, рабацянычыя, штоб дзеці свае былі* (в. Меркулавічы, Чач.); *Як хрысцяць, дак кума далжна павіток даць, а тады кума дае падарак куме за сталом.* (в. Старое Сяло, Ветк.); *Кумам і кумой з харошых людзей выбіралі, штоб ні былі разводныя, штоб дзіцёнак быў у доме* (в. Меркулавічы, Чач., перасяленцы з в. Шылавічы Чач.). Вядомы лексемы кум, кума рускім гаворкам: *Кум и кума – крестные отец и мать по отношению к родителям окрещенного и по отношению друг к другу* [3]; *Приходи, кума, любоваться, смеяться* [13, 78].

Українську радзінна-хрэсьбінную абраднасць характарызуе частотнасць выкарыстання лексем кум і кума. На думку этнографаў, “інститут кумівства в Україні був дуже поширений” [10]. Українскій асабліва сцю з’яўляюцца прыязныя адносіны да цяжарнасці кумы: *Вважалося добрую прыметою, коли кума була вагітною* [7].

Українскія гаворкі захоўваюць звесткі пра крѣжму. *Хресні мама і тато повинні былі мати «крѣжму» – біле полотно, на якому тримали дитину під час хрещення* [1]. Лексема крѣжмы ў форме множнага ліку вядома рускім гаворкам з семантыкай ‘пялёнкі нованароджанага, рубашка для хрышчэння – падарунак ад хросных бацькі і маці’ [12]. На думку М. Фасмера, слова прыйшло да ўсходніх славян праз польскую і чэшскую мовы (адпаведна *krzyżmo, křižmo* ‘хрэсьбіны’) са старажытнанімецкіх гаворак (*chrismo, crisme*), у якіх паходзіць ад лацінскага *chrisma* і грэчаскага *χρίσμα* [17, 376].

Для традыцыйнай абраднасці Украіны ўласціва сувязь традыцый кумаўства з выбарам імя: *В Наддніпрянській Україні ім’я дитині обирали куми* [6]; *На Поліссі дитину нарікала бабка-повитуха, на Полтавічині вона це робила разом з кумами* [1].

У. Даль падаў старажытныя варыянты назваў *кмотръ* і *куенётра* [4, 217]. М. Фасмер у выніку аналізу іншамоўных адпаведнікаў лексем кум і кума высунуў меркаванне аб праславянскіх **къмотръ, *къретръ, *къретръ* і ўзвёў іх да народналацінскіх *commater, compater* [17, 262]. Справядлівасць гэтай думкі пацвярджае ўказанне І. Сразнеўскага: *къметра* ‘commater, кума’: *Иже пойметъ куметру, рекши куму свою, женѣ собѣ, по закону людскому носы обѣма урѣзати и разлучити я* [14, 1362].

Ва ўсходнеславянскіх гаворках адзначаюцца суфіксальныя ўтварэнні ад кум і кума: *Кумушка* кума, *купи себе ума, да на свои денежки* [4, 218]; *Уж ты кумушка-кума! попокумимся с тобой: не*

браниться, не ругаться [13, 78]; **Кумец**, *уціралі му свойго сем'яніна* (в. Ручаёўка) [23, 171]; **Куміца** *мая прынесла* (в. Ручаёўка) [23, 172]; *Ну вось я радзіла і бяру там, гавару: “Пахрэсці мне дзіця, будзьце кумаўём”* (в. Чырвоны Бераг, Жлоб.); *Собіраюць радных, гасцей, бяруць кумаўя* (в. Туры, Стол.); *Прыідзе кумаўе на хрэсьбіны і робіць сваю работу: дзіця ў царкве дзяржыць* (в. Вуць, Добр.).

Гаворачы пра найменні хросных, кумоў і даследуючы радзінна-хрэсьбінныя традыцыі беларусаў і ўкраінцаў, нельга не прыгадаць беларускія назвы *стрэчныя, божжыя кумы*, рускія – *встречные, божьи кумы*, українські – *кума з дороги, здибані куми*. У выпадку хваробы, смерці дзіця або пры нараджэнні ў сям'і толькі дзяўчынак прапаноўвалі быць хроснымі першым, каго сустрэлі на дарозе, на перакрываванні ці каля царквы. Існавала ўяўленне, што гэтага чалавека Бог спецыяльна дасылае сям'і, каб ён дапамог нованароджанаму жыць на зямлі [2; 5; 7; 21].

Этнаграфічныя запісы маюць звесткі пра *купленых кумоў*. Калі ў сям'і паміралі немаўлятка, бацькі звярталіся да шматдзетных сем'яў, дзе ўсе дзеткі былі здаровымі і моцнымі і “прадавалі” ім свае дзіця. Маці казала такой жанчыне: *«Відкупіть у мене дитину»*. Іншы раз гаспадыня такой сям'і сама прапанавала: *«Продайте мені вашу дитину»*. Жанчына, якая “купляла дзіця”, прапаноўвала грошы праз акно, а маці падавала дзіця. “Купленае” немаўля “новая маці” ўносіла ў хату ўжо праз дзверы [7]. Паводле народных меркаваннях такія дзеянні спрыялі здароўю дзіця ў будучым.

Даследаванне найменняў хросных і кумоў ва ўсходнеславянскіх гаворак выявіла фанетычнае вар'іраванне назваў *хросны, хросная, хрэснік*, абумоўленае спецыфікай засваення рознымі гаворкамі царкоўнаславянства. Лексемы *кум, кум* маюць старажытнае паходжанне, не звязанае з царкоўнаславянскай традыцыяй. На ўсходнеславянскай глебе разгледжаныя назвы набылі таксама двухслоўныя варыянты. Трывалае захаванне, частотнасць ужывання і вар'іраванне даследаванай лексікі ва ўсходнеславянскіх гаворках сведчыць аб замацаванні ў народнай свядомасці абазначаных гэтымі назвамі паняццяў і бытаванні адпаведных звычаяў. Нягледзячы на старажытнасць лексем і названых імі абрадаў, у кожнага з усходнеславянскіх народаў развіліся свае адметнасці ў правядзенні разгледжаных рытуалаў, а ў іх найменнях адлюстраваліся спецыфічныя ўласцівасці кожнай з усходнеславянскіх моў.

ЛІТАРАТУРА:

1. Аспекти весільної та родильної обрядовості в Україні // [Електронні ресурс]. Рэжым доступу: <http://tur.kosiv.info>. Дата доступу: 01.01.2014; 2. Баранов Д. А. Крестины и крестные родители // [Електронні ресурс]. Рэжым доступу: <http://www.ethnomuseum.ru>. Дата доступу: 22.02.20102; 3. Блинова А. Н. Родильный обряд русских Сибири // [Електронні ресурс]. Рэжым доступу: <http://www.russkiymir.ru>. Дата доступу: 27.02.2012; 4. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. Т. 2: И – О. – М.: Русский язык, 1978. – 779 с.; 5. Катовіч А., Крук Я. Радзінная абраднасць беларусаў // [Електронні ресурс]. Рэжым доступу: <http://www.belarus.kz>. Дата доступу: 22.02.2012; 6. Лядецька А. В. Традиційна родильна обрядовість Наддніпрянщини в другій половині XIX – на початку XX століття // [Електронні ресурс]. Рэжым доступу: <http://s-journal.cdu.edu.ua>. Дата доступу: 22.02.2012; 7. Медведчук Г. Родильні обряди // [Електронні ресурс]. Рэжым доступу: <http://garbuz.org.ua>. Дата доступу: 22.02.2012; 8. Новак В. С. Радзінна-хрэсьбінная абраднасць Гомельшчыны: семантика дзеянняў і прадметнай атрыбутыкі // Фальклор і сучасная культура : матэрыялы III Міжнар. навук.-практ. канф., Мінск, 21–22 красавіка 2011 г. : у 2 ч. / рэдкал.: І.С. Роўда [і інш.]. – Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2011. – Ч. 1. – С. 112–114; 9. Новак В. С. Рэгіянальна-лакальныя асаблівасці радзінна-хрэсьбіннай абраднасці Гомельшчыны / В.С. Новак // Переспіцыўке Евангеліе та рукопісна традыція в історії сьгоденні словянських куль-тур; Словянознавство XXI століття : тенденції інтеграції і диференціації : тези Міжнар. наук. конференції до Дня слов. письм. і культури; 24–26 трав. 2011 р. / уклад. і відп. ред. Н. Г. Солоньска; НАНУ; Укр. ком. славістів; Ін-т археології ім. М. Т. Рильського; Ін-т укр. мови; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Укр. мов.-інф. фонд; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка; Ін-т філології; Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т. – К.: НБУВ, 2011. – С. 52–54; 10. Родильні (пологові) обряди // [Електронні ресурс]. Рэжым доступу: <http://uk.wikipedia.org>. Дата доступу: 22.02.2012; 11. Сімейні обряди та звичаї // [Електронні ресурс]. Рэжым доступу: <http://about-ukraine.com>. Дата доступу: 03.01.2014; 12. Словарь русских народных говоров: в 42 т. / под ред. Ф. П. Филина [гл. ред.]. Т. 15: Кортусы-Куделюшки. – Л.: Наука, 1979. – 400 с.; 13. Словарь русских народных говоров: в 42 т. / под ред. Ф. П. Филина [гл. ред.]. Т. 16: Куделя-Лесной. – Ленинград: Наука, 1980. – 376 с.; 14. Срезневский И. И. Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам: в 3 т. Т. 1: А – К. – С-Пб.: Типография Императорской Академии наук, 1893. – 1420 с.; 15. Сямейна-абрадавая паэзія. Народны тэатр / А. С. Фядосік, А. С. Емяльянаў, У. М. Сысоў, М. А. Каладзінскі; Навук. рэд. К. П. Кабашнікаў. – Мн.: Бел. навука, 2001. – 422 с.; 16. Тут і далей прыводзіцца фактычны матэрыял картатэкі лінгвістычнай лабараторыі кафедры беларускай мовы УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны» з указаннем лакалізацыі – населеных пунктаў раёнаў Брэсцкай (Стал. – Столінскі) і Гомельскай (Ветк. – Веткаўскі, Гом. – Гомельскі, Добр. – Добрушскі, Жлоб. –

Жлобінскі, Нараўл. – Нараўлянскі, Чач. – Чачэрскі) абласцей і захаваннем фанетычных і граматычных адметнасцей мясцовага вымаўлення; **17. Фасмер М.** Этимологический словарь русского языка: в 4 т. Т. 2: Е – Муж. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1986. – 672 с.; **18. Фядосік А. С.** Беларуская сямейна-абрадавая паэзія / А. С. Фядосік / Навук. рэд. А. С. Ліс. – Мн.: Беларускі кнігазбор, 1997. – 126 с.; **19. Фядосік А.** Радзінна-хрэсьбінная і вясельная паэзія Беласточчыны // [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://www.zbsb.org>. Дата доступу: 27.02.2012; **20.** Хрэсьбіны, або Радзіны // [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://www.ng.by>. Дата доступу: 22.02.2012; **21. Чернявская Е.** Крестины // [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://www.bdmag.narod.ru>. Дата доступу: 22.02.2012; **22. Шангина И. И.** Семейный быт. Обряды жизненного цикла // [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://www.edapskov.narod.ru>. Дата доступу: 27.02.2012; **23. Янкова Т. С.** Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 432 с.

Ярмак В.І. (Київ, Україна)

Особливості інтегративного підходу до дослідження претеритальних форм сербського дієслова у творах Іво Андрича

У статті розглядаються можливості моделювання комплексного, інтегративного підходу до аналізу стилістичного функціонування аналітичних і синтетичних претеритальних форм дієслова в різних видах прозового (оповідь і есе) та поетичного дискурсу творів І. Андрича.

Ключові слова: *перфект, аорист, оповідь, есе, прозовий дискурс, поетичний дискурс.*

В статье рассматриваются возможности моделирования комплексного, интегративного подхода к анализу стилистического функционирования аналитических и синтетических претеритальных форм глагола в разных видах прозаического (сказ и эссе) и поэтического дискурса произведений И. Андрича.

Ключевые слова: *перфект, аорист, сказ, прозаический дискурс, поэтический дискурс.*

The article deals with possibilities of modelling a complex integrative approach to the analysis of analytical and synthetic verb forms' stylistic functioning in different kinds of prose (tale and essay) and poetic discourse in works by I. Andrić.

Key words: *perfect, aorist, tale, essay, prose discourse, poetic discourse.*

Лингвостилістичко истраживање сваке врсте уметничког дискурса, а поготово дискурса књижевног дела српског нобеловца Иве Андрића који се показао као изврстан прозаичар, есејиста и песник, намеће једно озбиљно питање: да ли уопште може да постоји неки редослед полазних тачака

односно корака обавезних, унапред одређених начина лингвистичке анализе? Другим речима, питање је, у суштини, у томе, да ли постоји комплекс сталних лингвистичких димензија претериталних облика које произлазе из теоријских дефиниција и о којим треба увек водити рачуна, те оковаоних параметара који се јављају у контексту као израз индивидуалног ауторовог уметничког стила и особина перцепције читалаца. Академик Л. Булаховски истиче да „стил у уметности, чак само усменој, – јесте појам, много богатији садржајем, него начин изражавања или језик дела. У појам стила уметности речи спада и карактер сижеја, и начини грађења композиције, и избор ликова и много других параметара. ... Основа за „покретање“ питања о језичком стилу је оријентација за разјашњавање **узајамног односа начина манифестације према томе што се манифестује**“ [1, 242]. Други проблем који настаје у вези с тим питањем – јесте проблем корелације између прве и друге врсте споменутих карактеристика, које се неминовно међусобно прожимају.

Филозофска основа Андрићевих ремек-дела увек је на неки начин повезана с темељним појмовима универзума и људског бића, наиме – с локализацијом у времену. Према томе временске карактеристике, и, наиме, претеритални облици су, без икакве сумње, најизразитији, међутим и не једини облици језичке манифестације темпоралности и концепта „време“ као једних од темељних карактеристика приповедања. Према дефиницији Т. Радзијевске, под концептом у најопштијем смислу разумемо одређени скуп или конфигурацију смислова који стоје иза језичке јединице, то јест јединство изражајног плана и садржајног плана... Будући да је концепт производ развоја одређене културе и њен атрибут, сасвим је природно и, вероватно, неопходно и његово проучавање кроз призму његове везе са одређеном дискурсивном праксом, наиме, корпусом текстова који репрезентирају неку социокомуникативну област. Сем тога, морамо увек имати у виду да „...језик не одражава свет, него интерпретира га“ [4, 110].

Према томе неопходан је један краћи осврт на теоријске темеље приче као начина приповедања који често користи И. Андрић. Анализа убедљиво сведочи о томе да сам облик приче привлачи пажњу писца, јер су њене могућности практично неисциспне. Временска концепција и њена вербална манифестација која се најчешће огледа у глаголским и, наиме, претериталним облицима, увек је релевантан елеменат комуникативне стратегије аутора и читаве композиционе структуре књижевног дела. Зато

уметничке могућности приче директно предодређују и облик приповедања. Познати књижевни теоретичар Б. Ејхенбаум је први пут скренуо пажњу да прича има тенденцију не само да приповеда, него и мимички и артикулационо изразито да репродукује речи, што се огледа и у употреби одговарајућих претериталних облика [деталјније о томе: 8, 20].

Анализирајући путеве развоја српске књижевности друге половине XX века, А. Једлинска тврди да написана у стилу „крње“ приче новела И. Андрића *„Проклета авлија“* (1959) сведочи о новим могућностима те наративне форме: „...Усмена разговорна интегративност говора наратора се јавља као композициони начин који помаже аутору конструктивно ујединити низ тема које варирају, понављају се, међусобно се допуњују, стварајујући јединствену уметничку структуру. Покушај динамизације стила ... везан је са отказом од традиционалних облика објективног ауторовог приповедања“ [2, 14; 11].

Академик А. Пецо истиче да „када се приступа проучавању језика једног писца, без обзира на то да ли је у питању испитивање целокупне граматике тога писца или само неких њених делова, нужно је да се знају два података из пищевог живота: а) да се зна његова биографија: где је рођен, где је одрастао; затим б) какво образовање стекао, какве је школе завршио. Ови подаци су нужни због тога јер се од њих могу зависити многи други чиниоци који су релевантни за пишево стваралаштво“ [6, 75]. Мислимо да тај принцип са пуним правом може бити екстраполиран и на прозна дела И. Андрића. Рођен у Босни и Херцеговини, а школован у Сарајеву, затим у Загребу, касније у Бечу, Кракову и Грацу, радећи на дипломатском и књижевном попришту, И. Андрић је током целог свог живота у свом стваралаштву неговао језичку основицу свог завичаја. Без обзира на то да у српском језику постоје много семантички и емотивно изразитији аорист, имперфект и плусквамперфект, лингвистичка анализа јасно сведочи о томе да И. Андрић припада оном кругу писаца који постижу изванредне резултате не за рачун употребе сложених облика, него захваљујући концентрацији мисли и фино промишљеним формалним димензијама дела. И. Андрић је углавном мајстор употребе перфекта као изразитог, стилистички, семантички и експресивно обојеног претериталног облика. Аутор увек налази дивне, латентне могућности његове стилистичке употребе, што се као у огделалу најизразитије можемо да пратимо у преводу његових прозних дела на генетски сродне словенске језике. Аутор

стално користи различите могућности да се јави читаоцу и истраживачу у оквиру неколико могућих опозиција – стварни аутор : стварни читалац; стварни писац одређеног књижевног текста : стварни читалац тог истог текста; имплицитни аутор: имплицитни читалац; фиктивни наратор : наратиј итд. [детаљније о томе: 9, 10–12]. Међутим, И. Андрић је не само истакнути прозаичар, него и мајстор есеја као књижевног прозног жанра мањег обима и слободније композиције, а исто тако и истакнути песник.

1. Лингвостилистичка анализа приче И. Андрића „*Проклета авлија*“ намеће низ карактеристичних параметара употребе претериталних времена, који, изван сумње, структурирају неки стални део хронотопа дела, а, према томе, и алгоритма стилистичке анализе њихове употребе. Позивајући се на Т. Енквиста и на своја сопствена запажања професор В. Митриновић тврди: „Да је стил питање *фреквенције* одређених језичких елемената у датом тексту, а не само питање њиховог јављања vs. не-јављања, давно је устаљено у стилистици“ [3, 246]. Према томе можемо издвојити битну семантичку, емотивну и структурну улогу перфекта као *стилистичког украса и стилистичке инкрустације односно стилистичког оквира великог прозног дискурса, неotuђивог елемента његове кохезије и кохерентности* – на самом почетку прозног и есејистичког дела, а такође на крају излагања у делима И. Андрића и у њиховом преводима на руски језик: „*Toplo i mirno porodne spuštalo je* (овде и даље у цитатима обележавања су наша – В. Ј.) *prve senke na drum*“ [12, 45], „Теплая и покойная послеподуденная пора **опускала** первые тени на дорогу“ [10, 516]; „*A drugog dana, ujutru, napustio sam Bordo zauvek*“ [12, 61], „А на другой день рано утром **оставил** Бордо навсегда“ [10, 533].

2. Сличну семантичку вредност и улогу перфекта насталих од глагола различитих лексичко-семантичких група, (а, свакако, пре свега, од глагола „*бити*“), пратимо у *почетним и закључним пасусима различитих поглавља „Проклете авлије“*, а исто тако и у његовим преводима на руски језик. Додуше, у већем делу примера руских еквивалената ориганала буквални превод споменутог и других глагола је уопште одсутан: „Сам положај Проклете авлије **био је** чудан, као срачунат на мучење и веће страдање затвореника“ [11, 19], „Само местоположение Проклятого двора будто нарочно рассчитано на то, чтобы увеличивать муки и страдания заключенных“ [10, 206]; „И то **је било** све“ [11, 66], „И это **всѣ**“ [10, 236]; „**Bilo je** jedno vreme, u Madridu,

pre ratova, kad su ljudi i žene u razgovoru sa mnom kriomice pogledali moje ruke..." [12, 50], „До войны в Мадриде мужчины и женщины, разговаривая со мной, украдкой разглядывали мои руки..." [10, 524].

3. Челну улогу у површинској організації текста има имају и *облици перфекта на почетку пасуса* који *отварају неки нови важни део наративног тока*. У цитираном првом примеру, обрнуто, налазимо претеритални облик глагола „*бити*“ којег нема у оригиналу код И. Анрића, што се може третирати као преводиочево *разумевање унутрашње форме речи*: „То је у новом и свечаном облику древна прича о два брата. ... Два брата су се нашла лицем у лице, кад је 1481. године, једног мајског дана, на ратном походу, изненада умро султан Мехмед II Освајач“ [11, 79], „Это была новая и величественная версия извечного рассказа о двух братьях. ... Два брата **столкнулись** лицом к лицу“ [10, 242].

Замена глагола „*постати*“ у облику перфекта другим глаголом у руској верзији анализиране приче јесте још један фин пример манифестације преводивочеве слободе у избору контекстуалних еквивалента аналитичких конструкција оригинала: „Тај надимак му је одавно **постао** право име и под тим именом је познат не само овде него и далеко изван зидова Проклете авлије“ [11, 17], „Это прозвище **дали** ему давно, и оно стало его единственным именем, под ним он известен не только здесь, но и далеко за пределами Проклятого двора“ [10, 208].

4. Дотични појам „унутрашње форма речи“ познати украјински лингвиста П. Селигеј разматра као „одређени *чвор* који фиксира у својим оквирина четири различите врсте веза – номинативну (између речи и денотата), фигуративну (између две реалије које се упоређују), мотивациону (између етимона и деривата речи) и когнитивну (између два појма). Зато од велике важности је и чињеница *којој семантичкој групи припада глагол*. Јако изразити у овом контексту могу бити, рецимо, *претеритални облици од глагола менталне делатности*, који, с једне стране, суштински семантички и емотивно допуњују глаголе кретања, а истовремено понекад доприносе и одређеној ретардацији контекста. Није случајно да у преводима оваквих одломака прозног дискурса на руски језик често налазимо *сложене претериталне облике несвршеног вида са изразитом континуираном семантиком*: „*Vozeći dalje, mislio sam neprestano na sličnost između vitih i prestarelih katedrala i ovih čeličnih tornjeva bežične telegrafije*“ [12, 47], „*Следуя далее, я продолжал размышлять о*

сходстве между стройными древними соборами и этими стальными вышками беспроволочного телеграфа“ [10, 516].

5. Следећи незаобилазни аспект моделирања могућег приступа истраживања претериталних конструкција у различитим типовима уметничког дискурса И. Андрића је употреба дотичних облика *у описима спољашњег изгледа и психолошког стања јунака* што обично ствара стилистички *ефекат одређене ретардације*: „... Игра очију у том лицу **била је** једна од великих Карађозових вештина. Лево око **било је** редовно готово потпуно затворено, але **се** између састављених трепавица **осећао** пажљив и као сечиво оштар поглед. А десно око **било је** широм отворено, крупно“ [11, 26–27]; „...Особое искусство Караджоза **составляла** игра глаз. Левый глаз его обычно **был** почти закрыт, но сквозь полусомкнутые ресницы **проскальзывал** внимательный и острый, словно иначе релативно бритва, взгляд. А правый глаз **был** всегда широко раскрыт“ [10, 211–212].

6. Још један карактеристични уметнички начин функционисања перфеката јесте њихова *употреба за увођење и „пребацивање“ реплика директног говора у тз. „правим“ и „уграђеним“ дијалозима*. Треба имати у виду да је код И. Андрића уопште релативно ретка употреба претериталних глаголских облика за увођење директног говора, међутим, ако их ипак има, то су *углавном перфекти* (често од *verba dicendi*): „– Ех, видиш, видиш! – **рекао је** фра Петар први и неколико пута, као у забуну, **поновио** те две речи док су седели један поред другог“ [11, 76], „– Надо же так, надо же так! – первым **начал** фра Петар, **повторяя**, словно в замешательстве, эти три слова, когда они уселись рядом“ [10, 241].

7. Као велики мајстор свих врста уметничког дискурса И. Андрић, свакако, вешто користи у дијалозима и *синтетичке претериталне облике*, нпр. *аорист*: „– ... **Извараше** ме Чивути, њена родбина“ [11, 17], „– ... **Обманули** меня жиды, его родственнички“ [10, 205].

Професор М. Ђорац истиче да сама чињеница што се аорист не употребљава подједнако на територији нашег (српског – В. Ј.) књижевног језика, показује да се ради о различитим условима његовог опстанка с обзиром на његову изражајну вриједност. Зато се може поставити питање да ли аорист уопште има индикативно, неекспресивно значење... Транспозиција аористовог значења је извор његове експресивности.

И. Андрић на различите начине вешто користи *аористе*:

– у есејистичком дискурсу, *у описима радње која се понавља*:

„Фра Петар *приђе* понеком од њих и слуша и гледа мало поиздаље“ [11,15], „Фра Петар *подходить* к одной компании и, держась в сторонке, слушаёт“ [10, 204];

– у ауторовим коментарима на почетку насуса:

„Slušajući najgorču i najlepšu muziku koju sam ikada čuo, *odjednom* mi **se ukaza** kameni most, presečen po polovini...“ [12, 4], „Слушая однажды самую печальную и самую прекрасную музыку, какую мне когда-либо приходилось слушать, я *вдруг* **увидел** каменный мост, рухнувший на середине...“ [10, 514–515].

8. Мада је *плусквамперфект* релативно ретка појава у језичком структурирању хронотопа есеја И. Андрића, можемо навести низ интересантних примера „класичне“ употребе овог аналитичког претериталног облика. Као његове пандане у руском преводу „*Проклете авлије*“ или есеја „*Разговор са Гојом*“ фигурирају различите преводиочеве комбинације: „... И као што бива, од младог човека, који **је био** већ **заузео** своје место међу коцкарима и господским дангубима, постао је добар и ревносан стамболски полицајац“ [11, 23], „... Как это нередко бывает, из молодого человека, *уже занявшего свое место* среди картежников и богатых шалопаев, получился ревностный стамбульский полицейский“ [10, 208]; „Gazda **je bio večerao** i *sad* je sa svojim gostima **igrao** karata, na parčetu zelenog sukna“ [12, 46], „Хозяин уже **отужинал** и *теперь* со своими гостями **играл** в карты на куске зеленого сукна“ [10, 533].

9. У прозном дискурсу И. Андрића често се запажа и изразито експресивно обојена *транспозиција временских облика*, као што је, на пример, употреба *кондиционала у функцији прошлог времена*. У том смислу писац наставља класичне традиције српских познатих српских прозаичара. Интересантно је, како се та изразито претеритална семантика манифестује у преводима на руски језик, наиме, када преводалац сваки пут нуди неку посебну трансформацију. Велики интерес такође привлачи и поливалентност различити дискурсних маркера који се уз кондиционал употребљавају у оквирима истог микроконтекста (*с времена на време – изредка; сутрадан – на следующее утро*): „Само *с времена на време* **јавио би се** у њему стари Карађоз...“ [11, 35], „Только *изредка* **просыпается** в нем старый Караджоз...“ [10, 217]; „Сутрадан **би се појавио** у том истом расположењу...“ [11, 93]; „*На следующее утро* он **появлялся** в том же расположении духа“ [10, 251].

У Андрићевој есејистици можемо да пратимо и интересантне *случајеве изразите транспозиције облика футура I* који, због употребе у истом контексту *са облицима перфекта и дискурним маркерима–адвербима*, добијају изразито претериталну семантику: Футур I у приповиједању се употребљава кад се њиме исказује радња која се вршила у прошлости, али која представља будућност према некој другој прошлој радњи послје које је вршена. ...То је права транспозиција футурског значења која условљава експресивност футура. Та појава се нарочито огледа у преводу на генетски сродни руски језик из текста којег јасно произлази „...да се поред футура којим се означавају радње што ће се вршити у будућности, тај облик употребљава се и за исказивање већ прошлих радњи, које долазе после неког такође прошлог догађаја: „ – *Nekako posle tridesete godine, mnogo pre nego što ću se razboleti i početi da gubim sluh, usnio sam čudan san...*“ [12, 42], „ – *Как-то вскоре после того, как мне исполнилось тридцать лет, много прежде, чем я разболелся и начал терять слух, я увидел странный сон...*“ [10, 530].

10. Поезија И. Андрића убедљиво потврђује тезу Р. Јакобсона о томе да је „песништво језик у његовој естетској функцији. ...Утицај језичког материјала на поетску форму је несоспоран. Репертоар поетских фигура ... у великој мери се одређује овим материјалом“ [9, 275; 24]. Међутим и у песништву И. Андрић најчешће употребљава *облике перфекта*, који ипак стварају непоновљиву музику и ритмомелодијске оквири: „*Ni ja nisam živeo bez ljubavi. Imao sam mnoge dragane, tek ja ih nisam birao, nego kako je koju slučaj doneo.* ...Многе *su mi dugo pisale i nadale se*, али *su se* коначно све *poudale*“ [14].

Професор М. Ђорац је тачно приметио да перфекат може да буде употребљен и тако да постаје сликовито глаголско вријеме. Крњи перфекат представља неку врсту елипсе, јер је елидиран помоћни глагол. ...А што се временског значења крњег перфекта тиче, морамо нагласити да оно није сасвим исто као значење перфекта пуног облика. Његовим се значењем наговештава резултат перфектове радње.

Низ стилистички финоћа у домену употребе претерита у песништву И. Андрића настављају *перфекти са „стегнутим“ обликом основног глагола*: „*I rumen je oblak zgasno. Večeras niko nije sa mnom pošto,* „*Nabreko* лишај на стјени коју бие...“ [15].

Посебну стилистичку вредност понекад дају песничком дискурсу И. Андрића и употребљени негативни *облик перфекта с* намерно

промењеним редом речи, као, што, на пример, у песми „Жећ“: „**Ostadoh** te željan, jednog letnjeg dana, O srebrna vodo, iz tuđega vrela. ...Al' mira **ne nadoh** nigde, jer me nikad Vatra prve žeđi **ostavila nije**” [13].

Анализа претериталних облика у различитих врстама уметничког дискурса И. Андрића намеће *следеће закључке*:

– И. Андрић је велики мајстор употребе свих претериталних облика српског глагола, а највише, вероватно, ипак перфекта. Комуникативна стратегија је код њега увек врхунски промишљена и усмерена на то да би вешто грађена манера излагања у склопу лексичким димензијама и хронотопом дела постала извор уметничке вредности дискурса. Стварно, аутор понекад и у великим одломцима прозног текста готово не користи експресивно обојени синтетички облици. Приликом истраживања дотичних примера пре свега полазимо од одређене карактеристичне слике, односно индивидуалног манира употребе прошлих времена код једног аутора, што, заправо, и представља *типологију њихове употребе*, која „диктира“ све наредне кораке и уоквирује њихову специфику;

– обавезно морамо водити рачуна о *врсти претериталног облика* у контексту његове *теоријске дефиниције и корелације с репертоаром реалне употребе* глагола. Другим речима, ради се о бројним врстама практично могућих одступања од теорије у различитим врстама књижевног дискурса. Исто тако у обзир стално долазе:

– *тип дискурса* (прозни, есејистички, песнички итд.) и његове релевантне карактеристике;

– *семантика претерита као дела интерпретације фрагмента језичке слике стварности* у општим оквирима *хронотопа* књижевног дела;

– *унутрашња форма глаголског облика*;

– улога претериталног облика *на нивоу кохезије текста као елемента структурно-граматичке врсте његове површинске организације*;

– специфичност претериталног облика на нивоу *кохерентности текста*, тј. садржинске, семантичке врсте везаности дискурса;

– *врста стилистичке фигуре*;

– *емотивна улога* претериталног облика;

– *ред речи* (нарочито) код аналитичких претериталних облика;

– претеритални облици који се стално користе за стварање ефекта *ретардације*;

– претеритални облици и *темпо приповедања*;

- улога претериталних облика у *комуникативној стратегији аутора*;
- превод на генетске сродне језике *као огледало изворног потенцијала претериталне семантике и могућих преводилачких трансформација*;
- више или мање изразита *транспозиција претериталне семантике*;
- *улога адверба као дискурсних маркера* микро- и макроконтекста;
- *индивидуална манера аутора* и његов стилистички рукопис.

На тај начин, „јачина човекове мисли није у томе да реч изазива у свести предходне перцепције (то је могуће и без речи), него у томе, заправо, на који начин она тера човека да користи ризнице своје прошлости“ [7, 97].

ЛИТЕРАТУРА:

1. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства. – К.: Рад. школа, 1955. – 248 с.;
2. Едлинская А. Н. Творчество Д. Михайловича и проблемы развития сказовой формы повествования в современной сербской прозе. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – К., 1983. – 25 с.;
3. Јакобсен П. Аутор као читалац – на примеру Драгослава Михайловића // О делу Драгослава Михайловића. – Врање: Аурора, 2009. – С. 19–19;
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.;
5. Митриновић В. Неколико запажања о плусквамперфекту као средству стилизације текста у „Сеобама“ Милоша Црњанског (у оригиналу и польском преводу дела) // Зборник радова Научног састанка слависта у Вукове дане. – 23/2. – Београд, 1995. – С. 245–254;
6. Пецо А. Језичким стазама Десанке Максимовић. – Београд: Просвета, 2000. – 276 с.;
7. Потебня А. А. Мысль и язык. – Киев: Синто, 1993. – 192 с.;
8. Эйхенбаум Б. М. Как сделана «Шинель» Гоголя. – М.: Директ-Медиа, 2010. – 40 с.;
9. Јакобсон Р. О. Работы по поэтике. – М.: Прогресс, 1987. – 461 с.

ИЗВОРИ:

10. Андрич И. Избранное. – М.: Художественная литература, 1976. – 605 с.;
11. Андрић И. Проклета авлија. Београд: Новости, 2004. – 126 с.;
12. Andrić I. Sabrana dela Ive Andrića. – Knj. 12. Eseji. – Beograd, Zagreb, Sarajevo, Ljubljana, Skopje: Prosveta, Mladost, Svjetlost, Državna založba Slovenije, 1976. – 176 s.;
13. Andrić I. 1 [elektronski izvor]: <http://cokosmoki.wordpress.com/2011/06/25/ivo-andric-zedj>;
14. Andrić I. 2 Pjesme [elektronski izvor]: http://www.znanje.org/lektire/f25/01/05iv0129lekt/njegova_pesma.htm;
15. Andrić I. 3 Pisma na dan [elektronski izvor]: <http://www.kcb.org.rs/OProgramima/Pesmanadan/Pesmanadannajava/tabid/1095/AnnID/1385/language/sr-Cyrl-CS/Default.aspx>.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Білик Н.Л. (Київ, Україна)

**«Мозаїка душі»: семантична ефективність
формальної своєрідності фото-екфразису в романі
М. Продановича «Сад у Венеції»**

На матеріалі роману сучасного сербського прозаїка Мілети Продановича «Сад у Венеції» у статті висвітлюється притаманний сербському постмодерністському роману досвід моделювання в художньому просторі літературного твору смислової активності мистецтва фотографії у форматі екфразису.

Ключові слова: екфразис, мистецтво фотографії, літературний образ, семантика.

На материале романа современного сербского прозаика Милеты Продановича «Сад в Венеции» в статье освещается свойственный сербской постмодернистской литературе опыт моделирования в художественном пространстве литературного произведения смысловой активности искусства фотографии в формате экфрасиса.

Ключевые слова: экфрасис, искусство фотографии, литературный образ, семантика.

Based on the novel „The Garden in Venice“ by modern Serbian writer Mileta Prodanovich, the article presents the modeling experience of the semantic activity of the art of photography in the format ecphrasis, formed in Serbian postmodern literature.

Key words: ecphrasis, the art of photography, literary image, semantic.

Предметна палітра сучасних літературознавчих досліджень дедалі ширше охоплює багатогранні форми екфразису, які набули особливої виразності у світлі різноманітних проявів концепції постмодернізму. У підсумку численних досліджень даного питання Д.С. Наливайко наголошує на значному потенціалі окремої галузі – зміцненого тривалою передісторією вивчення літератури в системі мистецтв у взаємопов'язаності та взаємодії з ними [7, 9].

Значної теоретико-методологічної підтримки даний напрям набуває у контексті масштабного наукового дослідження взаємодії різноманітних медіа, виокремлених свого часу канадським філософом, філологом і теоретиком ЗМІ М. Маклюеном, тези якого заклали підвалини філософського напрямку вивчення функціональності всіх можливих матеріальних і нематеріальних феноменів як медійних систем, а також відіграли провідну роль у концептуалізації наступних етапів його розвитку [5].

Важливо, що сучасні наукові рефлексії щодо досвіду інтермедійності відкривають у контексті сучасного розширення інформаційного простору його здатність освоювати в одному полі всі знакові системи як рівні джерела інформації [4, 201].

А отже, цілком зрозумілою видається така сполучуваність, у якій, за спостереженнями О. Тімашкова, найактивніша взаємодія медій із літературною сферою розвивається переважно в полі своєрідного діалогу літератури та різних видів мистецтв [14].

З огляду на творчу багатогранність і неспинне художнє урізноманітнення екфразису, видається очевидною потреба актуалізації дефінітивного аспекту його дослідницького висвітлення.

Переважним, але не обов'язковим визначальником екфразису як опису твору мистецтва в літературному тексті, за спостереженнями Р. Бобріка, більшість дослідників пропонує вважати його пов'язаність із конкретно авторською роботою, хоча припускається також поширення екфразису на неіснуючі, але жанрово конвенціональні художні варіанти із достеменним наслідуванням відповідної мистецької поетики [2, 76].

У зазначених обріях наукового дискурсу огляд історичного шляху екфразису до кінця XX сторіччя відкриває, на думку Т. Бовсунівської, поступове «наростання» його масштабів і варіацій [3, 149], що видається співмірним стабільно поширюваній популярності досліджень інтеракційних процесів у полісинтетичних сферах гуманітаристики, яку Л. Генералюк вважає цілком закономірною з огляду на їхню остаточно усвідомлену поліфункціональність, зокрема, здатність акцентувати різні аспекти поетики літературного твору [4, 199].

Зокрема, видається актуальним зауваження Н. Медніс щодо результату екфразису, який припускає «прочитання зображення, не позбавлене вчитування в нього додаткових значень і сенсів» [6]

Особливий інтерес викликає екфрастична практика сербського постмодерністського роману, якому, за спостереженнями літературознавців, притаманна принципова схильність до багатоманітності комбінаторики і різних жанрів, і знакових систем [17], суголосно із концептуальними рисами поетики постмодернізму, що характеризується багатоманітністю способів реалізації.

За спостереженнями Г. Сиваченко, кращим зразком постмодерністської літератури вдається поєднати різноманітні техніки, створити потужну багатомовність [13, 12–15], яка рефлексує значною семантичною потужністю і поліфункціональністю.

У висвітленні даного феномена слід предметно звернутися до художнього досвіду сучасного сербського художника, мистецтвознавця і письменника, лауреата вітчизняних та міжнародних нагород у галузі літератури М. Продановича, поетикальною практикою якого переконливо і ґрунтовно втілені варіанти синкретизму мистецтв [1].

«Велика проза» набула окремого позиціонування в літературному арсеналі письменника. З літературно-критичних джерел в Україні відомо про романи «Вечеря у Святої Аполонії», «Танцюю, чудовисько, під мою ніжну музику», «То міг би бути Ваш щасливий день», «Ультрамарин», а також про інші звершення та задуми. Після новел М. Продановича першим і не останнім* його романом, перекладеним українською мовою, був «Сад у Венеції» – твір своєрідний і привабливий, один зі знакових з-поміж літературних здобутків автора, розбудованих у руслі концепцій постмодернізму.

Ці та інші романи митця, які не можуть не привернути дослідницької уваги, були визнані знаковими для розвитку сербського літературного процесу [3].

Важливим джерелом ідентифікації творчості митця виступають його численні коментарі, відомі українським реципієнтам за змістовними інтерв'ю в українських друкованих та електронних

* У 2013 році в перекладі українською за авторством Л. Недашківської був опублікований роман М. Продановича «Ультрамарин» [10].

періодичних виданнях. Уже на початкових етапах художньої діяльності, зазначає М. Проданович, – у ранніх вісімдесятих, коли постмодернізм був новою темою, відцентрування концептуального ядра своєї творчості він пов'язував саме з його орієнтирами. Явленому в творчому доробку Мілети Продановича жанру роману, який митець вважає своїм творчим амплуа у сфері літератури [11, 76], залишається притаманною найбільша мистецька концентрація концепції постмодернізму, як, власне, і різних форм її художньої реалізації.

Таку поетикальну орієнтованість, за визначенням письменника, посилює вплив постмодерністського канону, започаткованого У. Еко, під знаком якого формувався творчий метод Продановича. У «великій» прозі він реалізувався на кількох рівнях: зовнішньому, привабливому, який повинен заманити у вир оповіді, і глибинних – софізованих, інтелектуальних планах, сповнених емоцій, інформації і роздумів – кожен з яких, зі свого боку, вимагає надглибокої вдумливості [11, 82].

Великою мірою інтелектуально-креативна зосередженість на «вавілонській вежі знаків», еклектика яких розгортається від мізансцени, необхідної для окреслення миті сучасності, її характеру та настроїв, через романтизовані теми, такі як паломництво і звернення до «іконографії краю», до парадигматичного прочитання окультних та ізотеричних моментів, як, власне, й делікатність і складність інтертекстуального вислову, на думку Л. Меренік, роблять митця одним із найцікавіших авторів у сербському мистецтві [18, 114-119].

А отже, у сучасному історико-літературному і літературознавчому дискурсі постає цілком очевидним формування романної творчості М. Продановича під знаком концептуальних засад постмодернізму, а також орієнтованість прози митця на відтворення знакових рис різних форм постмодерністської поетики. Перспективність їхнього дослідження у парадигмі романів митця посилюється, власне, особливістю текстів, які засвідчують глибинність своєрідної національної літературної практики розкриття пізнання світу через невичерпний потенціал вирішення універсальних філософських питань буття, метафізичної основи цивілізації, що традиційно викликає значний літературознавчий інтерес. Серед багатьох аргументів його посилення варто відзначити, передусім, розмаїте, яскраве поліфонійне відображення сприйняття дійсності, у

якому в динамічних полісемантичних змістових планах пропонуються художні кореляти сучасного світу, реалізовані завдяки багатоманітній і полівалентній поетиці письменника.

Зі свого боку, у смислоутворювальному аспекті все розмаїття форм позиціонування національних версій постмодернізму в літературі позначає енциклопедично постульована, традиційна точка зору на цей основний напрям сучасної філософії, мистецтва і науки як на визначену У. Еко й декларовану adeptами його наукових позицій «спробу пояснення всього у світі собі і світу», вищість «сенсу» і важливість логічної семантики [12, 221–224], для яких характерна інтенція до рефлексій. Вони ж, у кінцевому підсумку, допомагають – а це надзвичайно важливо – компенсувати певну неконтрастність, нечіткість, а можливо, й брак уявлень, необхідних для балансу власної національної картини світу, або окремих її фрагментів у сучасному процесі, окресленому М. Фуко як формування «нового стилю мислення» і, власне, «нової культури», «нового фундаментального досвіду людства» [8, 426–427].

Пов'язана з цією багатоманітністю оригінальна творча практика синкретизму мистецтв і, зокрема, екфразису, розбудованого на виражальному матеріалі мистецтва фотографії, спостерігається в романі «Сад у Венеції». Висвітлення явленої в даному тексті формальної своєрідності фото-екфразису і семантичної ефективності вираження візуального образу фотографії, з'яскравленого в художній дійсності твору, становить мету даної статті.

Початковою репрезентацією робіт фото-мистецтва принципово урізноманітнюється оригінальна практика розбудови окремого єдиного комплексу. У його художніх обрисах спостерігається множинність екфрастичних складових, організованих за особливим принципом взаємодії, в образній системі якого, власне, й вибудовується цілісна композиція із самостійним цілеспрямованим смисловим наповненням.

Іманентну специфіку становить циклічність цього єднання і, відповідна їй, фрагментованість художнього результату, у внутрішній ієрархії якої увиразненню загального блоку передують кілька формо- і смислоутворювальних етапів. Зокрема, у його кордонах упорядкованим взаємним зічленовуванням цих образних компонентів і властивих їм

автономних смислових забарвлень викладаються образні замальовки окремих фрагментів із самостійними завершеними, але неостаточними полівалентними значеннями, і саме вони, зрештою, з'єднуються в сюжетний ескізний малюнок із кінцевим цілісним змістом.

В увиразненому принципі організації даного екфрастичного блоку видаються цілком упізнаваними ознаки змісту категорії мозаїки [15, 227]. До неї ж, водночас, спрямовує і відзначений Л. Меренік зв'язок із нею окремого постулату творчої концепції М. Продановича, реалізованого в образотворчій практиці митця, зокрема, в полотнах серії «In Africisco». У квінтесенції даного поетикального вибору, на думку дослідниці, власне, й сформувалась помітна схильність до єднання окремих мозаїчних планів і до виразно розмежованої, характерної для мозаїки модульної інтерсекційності явленого зображення, із чітким позначенням стиків притаманних йому кольорових розрізів [18, 19], образна тотожність із якими надає даній конфігурації екфрази роману «Сад у Венеції» суто мозаїчного характеру.

Дефінітивна актуалізація поняття мозаїки, в даному випадку, дозволяє екстраполювати на образний простір екфрастичного матеріалу і вирізнити в ньому характерний для змісту цієї категорії принцип синтезування, ефективний для увиразнення в описі продуктивного внутрішнього співвідношення його складових у єдності зображення, для його оптимального комплексного потрактування.

Додаткового диференціювання потребує втілений у даній художній практиці й концептуальний для Продановича-художника поліфункціональний монтажний принцип [18, 122], що спостерігається у єднанні складових екфрази в берегах фрагментів блоку, який, поряд із аргументами структурної та смислоутворювальної природи, додає мотивації дефінітивного постулювання мозаїчного характеру даного блоку колажного екфрастичного комплексу.

Крім того, за авторською семантизацією розмежуванням його кордонів, при збереженні автентичності форми та автономності змісту кожного компоненту, даний прийом дозволяє, водночас, уникнути взаємних розривів для унаочнення плавних взаємопереходів, де виявляється помітнішим примат дотримання образної, змістової і смислової цілісності.

Продуктивність такого розмаїття сполучень формальних характеристик художньої візуалізації образу спостерігається у межах обширного екфрастичного ареалу, який обіймає фрагмент мозаїчного блоку, укладений кількома описами тлумачного типу з парцельованою структурою, з докладним виділенням оповідачем змістових домінант творів, таким чином, наближених за функціональним і формальним критерієм до мозаїчних модулів у берегах окремої візуалізованої групи.

З репертуару формальних імпровізацій даного фрагменту помітно вирізняється змінність у тій частині, де організація матеріалу відбувається не за простим, а за зведеним принципом, яким передбачається опис зображальних мотивів декількох творів одного автора. Його потенціал набуває особливої ситуативної актуальності з огляду на придатність для творення збірної моделі із потужною сумарною семантичною плідністю.

Зі свого боку, ефективність в увиразненні саме такої моделі проявляє організаційний і смисловий потенціал категорії мозаїки.

Образністю такої групи передані фото низки репродукцій, що позиціонуються як роботи одного з героїв роману на ім'я Нікот Сакотсарі й, таким чином, урізноманітнюють емпіричну практику атрибутованості опису.

У даному форматі спостерігається образне експонування «полотен особливої кольорової гами» – раних, «традиційних олійних картин» із «якимось видом абстракції», серед яких були й «новіші, в основному виконані у жанрі фотографії» [9, 68]. З-поміж них переважали ті роботи, де «прекрасні гірські пейзажі у диптихах конфронтували з макрознімками живого світу, з кристалічними та аморфними структурами каменів, фрагментами рослин і, частіше, птахів» [9, 68]. Виразністю даного словесного вираження концепції збірного візуалізованого образу вочевидь передається перевага в його змісті помітної орієнтованості на передачу творчих уподобань їхнього автора. Їхньою основою, у деталізуванні емпіричного ряду тлумачними враженнями оповідача, виявляється, безперечно, «природа» [9, 68].

Між тим, у наступній згорнутій зведеній конфігурації, опис якої охоплює більшу частину модулів-репродукцій даного екфрастичного фрагменту, спостерігається очевидне порушення нею формально-

дефінітивного і конотаційного параметрів, позначених попередньою зведеною групою у кордонах мозаїчного блоку. Даний випадок варто позначити як прецедентний з огляду на його особливу морфологію і самостійну смислову наповненість, у висвітленні яких виявляється правомірною аналогія зі зміною кольорової гами в мозаїчному полотні.

За відповідністю, в образному матеріалі роману увиразнюється принцип творення тих образних відблисків граней, якими з'яскравлюються зображальні й смислові лінії зведених екфраз у сумарних вимірах мозаїчного комплексу. Зокрема, з огляду на афішування в характері змальованих робіт спільної концепції «автопортрету в широкому розумінні» [9, 68], наразі виявляється актуальною зміна формального статусу на користь атрибутуваності, за якої, до того ж, прецедентно обігрується міметичність. Йдеться про ракурсні зображення самого Сакотсарі, які набувають природу «окремих фотокадрів» попередньо відзнятої масштабнішої відеороботи [9, 68].

На явлених її описом фотороботах «в центрі був сам митець, іноді лише деталь його тіла, а часом і вся фігура», на двох із них він «з'явився у чомусь, що... могло бути прийняте за сучасну стилізацію традиційного одягу зухтенського народу» [9, 68].

У потрактуванні, запропонованому в образному полі оповідача, характер зображення, переданого описаним артефактом, а отже й самого опису, постулюється у полі концепції, яка в «софістичному» сприйнятті дістала назву «мистецтво від першої особи», або «я-мистецтво» [9, 68].

Змістовністю даного тлумачного коментаря в концепції мозаїчно розбудованого збірного зображення, наразі, привноситься сенс його суб'єктивізації і персоналізації, яким накреслюється напрям його смислового прочитання у руслі захопленості самотнього творця світом природи і природою власного світу.

Відтак, в образній розбудові даного екфрастичного фрагменту, і, зокрема, його семантичному оформленні, з опорою на рецептивний підсумок оповідача, увиразнюються роботи, які, «більш-менш послідовно відбивали хронологію діяльності», формували уявлення про «тематичні кола і характер його творів», які дали «ясне бачення інтересів митця» [9, 68]. У продовженні привнесеної даним змістом

ідейно-образної концепції видається помітним ствердження релевантності критерія проявів творчої особистості у семантичній систематизації матеріалу мозаїчного блоку.

А отже, у змістовому плані даної образної замальовки унаочнюється висвітлення семантичних вимірів фундаменту інтелектуальної та емоційної подоби персонажа твору – Нікота Сакотсарі. Формальна своєрідність, реалізована мозаїчною структурою, виявляється ефективною у продукуванні семантики, що сприяє творенню образу, сфокусованого на беззастережному осягненні власного етнічного та ментального єства із цілком очікуваною преферентністю власних творчих уподобань, що, зрештою, принципово збагачує і з'яскравлює художній простір роману М. Продановича «Сад у Венеції».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білик Н.Л. Синтез пластичних мистецтв у інтермедіальному полі роману М. Продановича «Сад у Венеції» / Н.Л.Білик // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – 2014. – Вип. 24;
2. Бобрик Р. Деякі спостереження над взаємозв'язками літератури й живопису // Екфразис: вербальні образи мистецтва : монографія / за ред. Т. Бовсунівської ; пер. з англ. І. Малішевської, з пол. та рос. Д. Литовченка. – К., 2013;
3. Бовсунівська Т. Роман-екфразис: генеза, дефініції та модифікації жанру / Т. Бовсунівська // Екфразис: вербальні образи мистецтва : монографія. – К., 2013;
4. Генералюк Л. Екфразис у контексті *correspondance des arts* // Екфразис: вербальні образи мистецтва : монографія / за ред. Т. Бовсунівської ; пер. з англ. І. Малішевської, з пол. та рос. Д. Литовченка. – К., 2013;
5. Маклюен М. Понимание медиа / М. Маклюэн. – М., 2011;
6. Меднис Н.Е. «Религиозный экфразис» в русской литературе // Критика и семиотика. – 2006. – Вип.10;
7. Наливайко Д.С. Література в системі мистецтв як галузь компаративістики / Д.С. Наливайко // Наливайко Д.С. Теорія літератури й компаративістика. – К., 2006;
8. Новейший философский словарь. Постмодернизм / Главный научный редактор и составитель А.А. Грицанов. – Мн., 2007;
9. Проданович М. Сад у Венеції. Роман / Пер. із сербської Н. Білик // Всесвіт. – 2009. – № 5-6;
10. Проданович М. Ультрамарин. Роман / Пер. із сербської Л. Недашківської. – К., 2013;
11. Розмова з Мілетою Продановичем // Украс: історія, культура, мистецтво. Українсько-сербський збірник. – 2008. – Вип. 1 (3);
12. Руднев В.П. Словарь культуры XX века. – М., 1999;
13. Сиваченко Г.М. Парадокси словацького роману / Г.М. Сиваченко. – К., 1993;
14. Тимашиков А.С. К истории понятия

интермедиальности в зарубежной науке [электронный ресурс] / А.С. Тимашков. – Режим доступа к статье. : www.spbpic.org/PDF/tim08_1.pdf; **15.** Энциклопедический словарь юного художника / Под ред. М.В. Алпатова. – М., 1983; **16.** Božović G. Književnost je najbolji proizvod srpskog društva [elektronski resurs] / G. Božović : <http://www.plastelin.com/content/view/16/89/>; **17.** Jerkov A. Nova tekstualnost: ogledi o srpskoj prozi postmodernog doba /A. Jerkov. – Beograd, 1992; **18.** Merenik L. Mileta Prodanović: biti na nekom mestu, biti, svuda biti / L. Merenik. – Beograd, 2011.

Булаховська Ю.Л. (Київ, Україна) **Про прізвища**

У статті йдеться про цікавий різноманітний досвід формальної та смислової гри прізвищ звичайних людей і людей видатних, який, за спостереженням академіка Леоніда Булаховського, у різні часи формувався в дискурсі української мови. Згадані також і ті випадки, коли прізвища ставали загальновідомими назвами, збагативши лексичний склад мови. Особливого значення набуває зауваження, що наведені у статті приклади і спостереження далеко не вичерпані.

Ключові слова: прізвище, значення, Леонід Булаховський.

В статье речь идет об увлекательном разнообразном опыте формальной и смысловой игры фамилий обыкновенных людей и людей выдающихся, который, согласно наблюдениям академика Леонида Булаховского, в разное время формировался в дискурсе украинского языка. Упомянуты также те случаи, когда фамилии становились общеизвестными названиями, обогащая тем самым, лексический состав языка. Особое значение приобретает замечание, в котором подчеркнута мысль относительно того, что приведенные в статье примеры и наблюдения вовсе не являются исчерпывающими.

Ключевые слова: фамилия, значение, Леонид Булаховский.

In the article the question is about enthralling various experience of formal and semantic game of the last names of usual people and people prominent, which, in obedience to the supervisions of academic Leonid Bulakhovsky, at different times formed in diskurse of Ukrainian. Those cases are mentioned also, when the last names became the well-known names, enriching, the same, lexical composition of

language. The special value is acquired by a remark, in which an idea is underline in relation to that the examples and supervisions resulted in the article quite not are exhaustive.

Keywords: *last name. value, Leonid Bulakhovskiy.*

Як "гумористичний" додаток до історії з "родовидом" Аполлінера і Наполеона Бонапарта хочу навести свої спостереження в галузі прізвищ звичайних людей і людей видатних.

Мій батько наводив, наприклад, для нашої сімейної розваги і наших друзів численні історії з прізвищами. Скажімо, була в нього хороша студентка і красива дівчина на прізвище "Глуха". Мій батько її втішав, що для жінки – це нічого: вийде заміж і прізвище змінить. Зустрівши її якось через багато років, він її спитав: "Ну, і яке, Олю, у Вас тепер прізвище, якщо Ви заміжні?". Вона йому відповіла, що вона – таки заміжня, але прізвища не міняла. - А чому? – поцікавився мій батько. – Вона пояснила: прізвище її чоловіка "Німий".

За дореволюційних часів змінити прізвище було дуже важко: тільки з дозволу Синоду. Ось один дуже заможний купець вирішив (саме через Синод) змінити своє прізвище "Десятизадов". Не так вже й скоро з Синоду прийшло відповідне рішення: "зовсім змінити прізвище не можна, а от скоротити наполовину – можна і називатися тепер не "Десятизадовим", а "П'ятизадовим".

Ми всі знали одного видатного українського співака на прізвище "Огневой" (насправді він був "Гноєвой").

Інколи талановитим музикантам щастить: наприклад, у нас є Олег Скрипка, є й культурні діячі – на прізвище Бандура. А от колись нам, філологам, не пощастило з виданням матеріалів Конференції, яка успішно проходила в одному із обласних вузів України, і ми хотіли подякувати у "друкованій формі" Ректорові і Проректорові цього гостинного вузу. Та не наважилися, бо нас би не зрозуміли наші читачі, якби ж то було урочисто написано у Передмові до друкованих матеріалів: "Ми дуже вдячні професорам Осялку і Барану за їхню наукову підтримку нашої Конференції".

Згадаю насамкінець, що дуже цікаві матеріали в університетській київській пресі постійно друкував студент на прізвище "Нудьга"; члени редакції "Тупиця", головний редактор на прізвище Панібудьласка.

Звернімо увагу на те, що багато хто з видатних державних діячів міняв своє прізвище на прізвисько, відоме потім в історії, наприклад, І.В. Джугашвілі на прізвисько Сталін, а В.М. Скрябін – на Молотов. Часто в літературних творах видатні письменники називають своїх героїв відповідно до своїх попередників і, наприклад, Онегін у О.С. Пушкіна, у М.Ю. Лермонтова – Печорін. У творах письменника сатиричного звучання прізвища героїв відповідають їхнім характеристикам: марно у Д. Фонфізіна фігурують прізвища Простакова і Скотинина. У відомій п'єсі Г.Ф. Квітки-Основ'яненка у енергійного та авантюрного героя прізвище Шельменко. І доводиться також, що герой Шпак відповідає російському прізвищу “Скворцов”. Деякі прізвища у М.В. Гоголя стали взагалі загальновідомими назвами – поліцейський Держиморда. У сучасному житті іноді трапляються кумедні збіги прізвища харківських професорів друзів – Булахов і Булаховський.

Наведені нами приклади і спостереження далеко не вичерпані.

ЛІТЕРАТУРА:

1. История русской литературы. – Т. 6: Литература 1820-1830 годов. – М.- Л., 1953;
2. Литературная энциклопедия. – Т. 2. – М., 1929;
3. Булаховський Л.А. Вибрані праці: у 5-ти т. – Т. 1: Загальне мовознавство. – К.: Наукова думка, 1975;
4. Булаховський Л.А. Русский литературный язык первой половины XIX века. – К.: Изд-во Киевского Государственного университета им. Т.Г.Шевченко, 1957.

Гаєв Т. (Белград, Республіка Сербія)

Рецепція стваралаштва Михаїла Коцюбинського у сръпської культури

У статті перший раз представлена повна бібліографія перекладів творів Михайла Коцюбинського в сръпській культурі, починаючи з оповідання Харита (Харитя), опублікованого в белградському дитячому журналі Зорица 1902 р. у відмінному перекладі Косари Цветкович, потім роману Фатаморгана до Антології українське поезії (Антології української поезії), яку підготував Радослав Пайкович і опублікував в Белграді 1979 р. Твори Коцюбинського виливають легкість, мелодійність і інтонаційне багатство, ніжну лірику, динаміку характерів портретів, глибину відкривання внутрішнього світу героїв, точність класів. Хоча письменник не відображає детально портрети своїх героїв, а дає тільки їх

контури, ескізи і найважливіші деталі, читач їх все-таки легко сприймає. Твори великого майстра не завантажжені описами посвяченого життя, етнографічних деталей, переказуванням про події і людей. В них живі картини, сцени і постаті, найважливіші деталі, які зображують ціле полотно. Маючи все це на увазі, зазначені перекладені твори Михайла Коцюбинського, звичайно були цікаві сербським читачам.

Ключові слова: Михайло Коцюбинський, прийом творчості, сербська культура, переклад, періодика, бібліографія перекладів

В данной статье впервые представлена полная библиография переводов творчества Михайла Коцюбинского в сербской культуре, начиная с рассказа Харита (Харитя), опубликованного в белградском детском журнале Зорица 1902 в отличном переводе Косаре Цветкович, потом романа Фатаморгана до Антології українське поезії, которую приготовил Радослав Пайкович и опубликовал в Белграде 1979 г. Произведения Коцюбинского источают легкость, мелодичность, нежную лирику, динамику характеров портретов, глубину открытия внутреннего мира героев, точность классов. Хотя писатель не отражает детально портреты своих героев, но дает только их контуры, эскизы и самые главные детали, читатель их все-таки легко принимает. Произведения великого мастера не загруженные описаниями повседневной жизни, этнографических деталей, рассказами о людей и событиях. В них живые картины, сцены и образы, самые главные детали, которые представляют собой целый холст. Имея все это в виду, указанные переведенные произведения Михайла Коцюбинского, наверно, были интересные сербским читателям.

Ключевые слова: Михайло Коцюбинський, прием творчества, сербская культура, перевод, периодика, библиография перевода.

In this paper, first presented a complete bibliography of translations creativity by Michael Kotsyubinsky in Serbian culture, starting with the story Haritha, published in Belgrade Zorica children's magazine in 1902 in an excellent translation of haymakers Cvetkovich, then the novel Fatamorgana to Antologije ukrajinske poezije which prepared and published Radoslav Paykovich in Belgrade 1979. Works by Michael Kotsyubinsky exude lightness, melody, tender lyrics, dynamic portrait of the characters, opening of the inner world of heroes, accuracy classes. Although the writer does not reflect the detailed portraits of his heroes, but it gives only their outlines, sketches, and the most important parts of their readers still readily accepts. The works of the great masters are not loaded descriptions of everyday life, ethnographic detail, the story of the people and Sobit. They live pictures, scenes and images, the most important details that represent the whole canvas. With all this in mind, these translated works Mihaila Kotsyubyn'skogo probably had interesting Serbian readers.

Key words: Michael Kotsyubinsky, reception work, Serbian culture, translation, Periodicals Bibliography translation.

Карактеристична црта импресионистичког књижевног дела који га пореди с импресионистичким сликарством је пејзаж. За разлику од реалиста, представници импресионистичког правца мењају карактер пејзажа. Ово више није једноставно делић природе који писац детаљно посматра, већ помоћу ње осликава стварност онаком каква она јесте. Сада се у пејзажу наглашава непостојаност, променљивост представљеног под утицајем расположења посматрача или различитих светлосних и ефеката боја. Мења се и тачка гледишта са које се овај пејзаж посматра, он не припада аутору, већ јунаку дела. Управо зато је концепција времена у оваком опису актуелна, све што јунак примећује види сада и овде.

У украјинској књижевности свој импресионизам гради Михајло Коцјубински жељно учећи од француских писаца, мајстора пера, Емила Золе, и пре свега, од Ги де Мопасана који су у француској школи развили оно што неки називају импресионистичким реализмом, мада га је можда тачније назвати натуралистичким импресионизмом. Стваралаштво Михајла Коцјубинског у себи садржи културно наслеђе два столећа, XIX и XX века, на преласку којих је писац стварао. У ово време посебно се развија древна тенденција ка синкретизму уметности. Велика културна превласт у овом смислу било је сликарство раних импресиониста. Њихов позив савремености, обраћање природи, сунцу, лепоти земље импоновали су писцима-реалистима, посебно Коцјубинском. Сам Коцјубински волео је да слика. У први план писац не ставља фабулу, већ психичка стања појединих јунака. Код њега је и језик нов, нема дугачких реченица и сложених синтагми. Ова танана фиксација утисака, лаконичност израза, дубоки лиризам, ритмичност или уједначени ток језика, мајсторство описа природе и дубине психолошких анализа постају карактеристичне црте стваралаштва Михајла Коцјубинског.

Михајло Коцјубински (1864-1913) рођен је у Виници, из које се породица због немаштине сели у место Бар у коме Коцјубински завршава основну школу. У Шаргороду завршава духовну семинарију, одакле одлази у Камјанец-Подолски намеравајући да се упише на универзитет, али је због тешке породичне материјалне ситуације приморан да се врати у Виницу где при Виницкој реалној вишој школи полаже испит за народног учитеља и живи од часова које даје студентима. У саставу Одеске комисије за борбу против филоксере борави у селима Бесарабије, ради на Криму, у Чернигову. Због потребе лечења болесног срца путује у земље Централне и Западне Европе, посећује Аустрију, Немачку, Швајцарску, борави у Кијеву, Москви, Одеси, Харкову, Житомиру, на Гуцулщини, у Италији. Трипут одлази на Капри где постаје близак пријатељ са Максимом Горким у чијој вили на Каприју живи.

Коцјубински је сведок самовоље и свеволје царизма, против кога се активно бори, због чега је цензура према њему често немилосрдна, а његове приповетке изазивају сумњу полиције под чијим је присмотром. Погоотово што је код њега пронађена „забрањена литература“ – збирке песама Тараса Шевченка (1814-1861), под утицајем његових дела, као и под утицајем дела Марка Вовчка (Марија Олександривна Вилинска, 1833-1907) Коцјубински је и пожелео да постане писац. Посебни траг у стваралаштву Коцјубинског остављају године пре и за време револуције, период 1905-1912. године. Својим приповеткама Коцјубински устаје против смртне казне, лудила, незнања, издаје, страха, преваре, заведености, безумног смеха, убиства, немаштине, искушења које револуција собом носи, покушава да одговори на многобројна питања: како осмислити путеве даљег развоја украјинског друштва, ко управља судбинама обичних људи и ко су већи злочинци, они који злочине извршавају, или они који наређују да злочини буду извршени, целати, или њихове жртве, тлачитељи, или потлачени.

Дела Коцјубинског одишу лаконичношћу, мелодијским и интонационим богатством, нежном лириком, динамиком карактера портрета, дубином отварања унутрашњег света јунака, тачношћу класних слојева. Мада писац не осликава детаљно портрете својих ликова, већ даје само њихове контуре, скице и најважније детаље, читалац их ипак лако доживљава и прихвата. Дела великог мајстора нису оптерећена описом свакодневног живота, етнографских детаља, нашироким причањем о догађајима и људима. У њима су живе слике, сцене и ликови, најважнији детаљи који представљају цело сликарско платно.

Специфична карактеристика уметничког стваралаштва М. Коцјубинског је скретање пажње на процесе и појаве индивидуалне свести – сећање, утиске, идеале. Притом се писац упушта у егзистенцијалну анализу која разматра чињенице свакодневног живота јунака онако како појединац доживљава потпуност људског постојања, стопљеног са природом, утисцима лепоте и људске комуникације, успоменама и сећањем на доживљено, концепције стваралаштва. Откривање нове, егзистенцијалне проблематике, њена преокупација инстинктом, облашћу подсвесног, спајање са симболиком слепоће, бриге, вице, маргинализованих тргова људског изазивају ново Лазарево просветљење. Све се то у стваралаштву Коцјубинског ослања на сензационално много експресивних ликова, на психолошки тачну и изражајну стилистику.

Први кратки боравак у Карпатима оставља на Коцјубинског снажан утисак. О томе пише М. Горком: „Када бисте знали како је ово диван, скоро бајковити кутак, с густим зеленим шумама на планинама, с планинским

рекама које вечно шуме, тако чист и свеж, као да се јуче родио. Ношња, обичаји, целокупни начин живота Гуцула који читаво лето проводе са својим стадима на врховима планина, које су толико својеврсне и сликовите, те се осећаш као да си прешао у неки нови непознати свет. Како би било лепо да ви макар једанпут дођете у Карпате“.

Коцјубински је, уживајући у пејзажима острва Капри, говорио да чак гледајући једне исте слике много пута, можемо сваки пут запажати нешто ново, откривати нијансе боја које раније нисмо приметили. Боја мора, стена, нијансе зеленила и неба код њега би изазивале асоцијације различите узнемирености људи. Сlike бешњења буре издвајају се необичном свежином боја које се непрестано смењују, богатством звукова, оригиналношћу тропа које код посматрача изазивају најнеочекиваније асоцијације.

Основна црта стила Коцјубинског је његов својеврсни оригинални карактер импресионизма. Он, као ниједан његов савременик, природно изједначава две крајње супротности: народњачки стил, представљање душевних рефлекса обичних људи који касније прелива у одабрани естетизам самог описа. У делима Коцјубинског из другог периода стваралаштва могу се, осим импресионизма, приметити и романтика, црте симболизма и чак „идеалног реализма“. У психолошко-уметничком осветљавању писац користи свој новооткривени манир, налик француским сликарима импресионистима, који су одабирали један трен са посебним обележјима и самом својом суштином. Исто тако и Коцјубински као да баца зрачак свог уметничког светла и најдубљи суштински је онај који описује осећања, психу човека, најдубље суштинско разумевање тренутка у којима се постиже музичка поетичност представе.

Најбоље примере импресионистичког пејзажа у украјинској књижевности налазимо управо у стваралаштву Михајла Коцјубинског. Писац не поставља себи за циљ „фотографско“ стварање стварности, већ опажа природу око себе у вези са расположењем и емоцијама јунака.

Као реалиста, Коцјубински у својим делима скреће пажњу на осликавање детаља које виђамо у свакодневном животу. Најпре као натуралистички импресиониста, а касније као психолошки импресиониста Коцјубински осликава најтананија и најдубља осећања људске душе. Овај стил психолошког импресионизма је толико оригиналан, те га можемо сматрати творевином самог писца.

Својим новелама Коцјубински често даје поднасловe називајући их сликама, скицама, акварелима, етидама, и попут сликара који природу уме да осети, Коцјубински речима бравурозно пластично осликава природу, пејзаже и звукове у њима, обједињујући у својим делима три врсте

уметности: књижевност, сликарство и музику. У овим новелама описи природе су савршени и у тесној су вези са расположењем јунака.

У спрској култури име Михајла Коцјубинског први пут се појављује 1902. године, када се започиње са превожњем његовог стваралаштва. Подаци које преводиоци дају уз Михајла Коцјубинског су да се родио у Виници, у породици ситног чиновника. Школовао се у духовној школи, био је хапшен због учешћа у револуционарном покрету. Организовао је илегално удружење руске револуционарне књижевности. Прве приповетке написао је 1884-85, а прву песму *Наша кућа* штампао је 1890. у лавовском часопису *Звоно*. Био је пријатељ с И. Франком, Л. Украјинком, В. Корољенком, М. Горким, кога је више пута посеђивао на Каприју. Познатији је као приповедач, него као песник. Најпознатије му је дело *Fata morgana*. Умро је у Чернигову.

У београдским дечјим новинама *Зорица* 1902 [1]. године објављен је превод Косаре Цветковић приповетке из малоруског села *Харита* Михајла Коцјубинског, једне од приповедака о деци и за децу, којом Михајло Коцјубински залази у најскривеније кутке дечје душе и децу представља као одрасле, исувише одговорну и зrelu за своје године, која својим поступцима спасавају одрасле, најчешће своје родитеље, али и дају пример својом храброшћу и одважношћу на врло одговорне и зреле поступке. У одличном преводу Косаре Цветковић приказана је брига и одговорност осмогодишње девојчице Харите, која се брине о болесној мајци, која је пре шест недеља постала удовица и од тада не устаје из кревета. Харита доноси воду, спрема храну и чак се спрема да сама пожање жито, како се мајка не би бринула, јер она је довољно велика и снажна да то уради. Храброј и одважној девојчици жене притичу у помоћ и уместо ње жању жито, а Харитина мајка ће им се већ одужити, када оздрави. И Харита и мајка су срећне и задовољне, зато што постоје добри људи који су их спасили беде и немаштине. У Народној библиотеци Србије под сигнатуром П 214 води се часопис *Зорица* и увидом у наведени часопис утврдили смо да се у њему налази превод Косаре Цветковић приповетке *Харита* Михајла Коцјубинског, али постоје само стране 7-9, 29. стране нема, после 16. стране следи страна 79, тако да нисмо у потпуности могли да прочитамо наведени превод.

У Новом Саду 1955. године светлост дана угледао је једини роман Михајла Коцјубинског *Фатаморгана* у сјајном преводу Владана Недића с украјинског језика, који свој превод посвећује Михајлу Коцјубинском за кога каже да „представља вхунац украјинске књижевности до Првог светског рата“.

Роман *Fatamorgana* садржи два дела: први део Коцјубински започиње 1905. године, уочи револуције и побуна које започињу у украјинским селима. Коцјубински на роману ради дуго и темељно, служећи се грађом из судских архива и преносећи је верно, и други део романа завршава 31. марта 1910. године. Та немирна времена Коцјубински описује с великом уметношћу, залазећи дубоко у психологију људске душе, откривајући њене најскривеније страхове, подједнако добро и успешно и код кметова и код спахија. Кметови маштају да раде на својој земљи, да косе своје сено, да једу свој хлеб и једина нада им је рад на своме и за себе. О томе маштају у себи, затим наглас, а онда све гласније, јавно, устајући против вековне неправде, устајући за своју земљу која је света, јер је њихова, јер они раде на њој вековима, а спахије се богате од њиховог рада. Једино што их спречава да остваре своју машту је страх. Древни, исконски, страх од смрти и пропасти, јер знају да не треба да се плаше да ће бити још горе, јер горе не може бити.

Централне личности романа су кмет Андриј Волик, његова жена Маланка, њихова ћерка Хафијка, револуционар Марко Хушћа, бунтовник и подстрекивач немира Хома Худз, кметови Мендел, Прокоп и Панас Кандзјуба, Олекса Безика (Несрећа и по), Семен Мажуха, Иван Коротки, Иван Рећка, Олександар Дејнека, Сава Хурчин, спахија Лукјан Пидпара, и могли бисмо рећи земља и ватра.

Људи хтели голим рукама да узму земљу и добили: неко је једе влажну у гробу, неко је копа у Сибиру. Све је грешно, само је ватра света.

Андриј Волик је читав свој живот посветио раду у фабрици шећера која је сада напуштена, разрушена, не ради, Андриј је без посла и његова једина нада је да се фабрика поново изгради и почне са радом. До тада он одлази у лов и на пецање, лови зечеве, патке и рибу које продаје спахијама, а сам са својом породицом живи бедно, често гладан, ретко сит. Његова жена Маланка сања о свом парчету земље на коме ће сејати разноврсно семење које сакупља са свих страна и сваки горак залогај, сваки мукотрпан посао, глад, немаштину, хладноћу олакшава јој једино тај сан. Седамнаестогодишња ћерка Хафијка је најлепша у селу, вредна је, честита, права украјинска девојка, понос и дика својих родитеља, и могла би се удати за богатога, али она то не жели, јер је заљубљена у Марка Хушћу, револуционара који кметовима даје књиге и прича им да ће спахије делити земљу кметовима, јер земља припада кметовима. Због револуционарних идеја Марко служи затворску казну. Марко има пуно истомисљеника: Хому Худза, Семена Мажуху, Олеску Безика, Олександра Дејнека, Ивана Коротког, Ивана Рећку, који све гласније проносе револуционарне идеје по селу, позивају на бунт, на паљење спахијског сена. Андриј и Маланка не

дају да Хафијка служи код спахије, јер знају какав је то живот, како ће брзо пропасти њена младост, нестати њена лепота. Надају се да ће Хафијка поћи за Прокопа који је проси, али с испрошеним девојкама и свадбама њихове наде нестају и јавља се све већа мржња и завист које се утапају у немаштину и све већу беду.

Млади господин Љољо обнавља фабрику и она почиње да ради као фабрика ракије. Андриј се запошљава у фабрици, ради, поносан је, лакше се живи, има шта да се једе, не очајавају више, све док Андриј не постане богаљ: машина му је отсекла четири прста на десној руци и он више никоме није потребан. Господин је платио болничко лећење и дао пет рубља за одштету – и то је превелики трошак. Богаље не запошљавају. Маланка проналази три прста и закопава их у земљу. Јер земља је света! Хафијка је принуђена да ради код спахије Пидпаре од јутра до мрака најтеже физичке послове. Али она не жали, верна је Марку и његовим идејама. Док је Марко у затвору, она дели летке и наставља ширење револуционарних идеја које је Марко започео.

Кметови у селима Јамниште, Пешчани, Бреза, Весела Гора не излазе у поља, јер траже више наднице. Спахије не могу да верују, а не могу саме да нахране стоку, да покосе жито, да опслуже имања. А жито зрело, тешко, прелива се, земља пропада под његовом тежином. Жао је кметовима, али чекају, јер и њихово једном мора доћи. И спахије пристају на вишу цену, далеко вишу од оне за коју су кметови до тада радили. Једино се Хома Худз злурадо смеје и чека. Он пали сено, које букти, гори, прераста у пламен и незаустављиви пожар који прожиди све: куће, штале, пашњаке, земљу, фабрику ракије. Тај пламен захвата све кметове који ломе, руше, отимају, пале спахијско, пале шпиритус, пале фабрику ракије, омамљени рушилачком снагом која их води до лудила. Сви руше и пале, без изузетка. Освешћују их гласови да ће се починиоцима судити и отрежњује их манифест којим се сви кривци позивају на одговорност. А ко су кривци? Боље жртвовати појединце, него да сви буду побијени, као што је случај у свим околним селима.

Дојучерашњи истомисљеници сада постају јуде и издајници и одричу се својих дела, сваљујући кривицу само на Андрија Волика, Семена Мажуху и Прокопа Кандзјубу. Суде им Пидпара, Олекса Безик, Иван Коротки, Олександар Дејнека и Панас Кандзјуба. Олекса Безик убија Семена Мажуху, а ујак Панас свога нећака Прокопа Кандзјубу. Под ударцима кочева и метака погинуше Ређка млађи с братом и Сава Хурчин. Нестао је Хома Худз, а Хафијка је спасла Марка Хушћу. Једино је Маланку болела глава јер није могла да се сети где је сахранила Андријине прсте који су се сада извијали пред њеним очима као црви. А иза куће тешким хладним сном спавала је земља.

У суровом вртлогу револуције и тешког живота кметова и надничара има места за најлепше слике украјинског села: опис вечерњег стада које се враћа у облаку прашине румене од сунца, предвођено црним чобанином као каквом митском личношћу; слика села које личи на острво у пламеном мору на позадини неба запаљеног од пожара; живе ликове беземљаша, читаве поворке надничара и богаташа. Поглавља увиру једно у друго као делови поеме и нема границе између песништва и прозе.

Уз роман *Фатаморгана* [2], Владан Недић даје и превод приповедака, „које су велика уметност и велика оптужба царског поретка“: *Поклон за рођендан (Подарунок на именини), Он иде (Він іде), На путу (В дорозі) и Интермецо (Intermezzo)*.

Поклон за рођендан говори о језивој замисли полицијског чиновника Карпа Петровића Зајчика и његове жене Сусане, која је пре удаје радила у бурдељу и не може да се реши бурдељских навика, да десетогодишњем гимназијалцу, сину Дорји, кога због оца задиркују надимком Харинга, за имендан поклоне нешто несвакидашње, нешто што ће памтити. Поклониће сину присуствовање извршењу смртне казне! Обрадоваће га тиме што ће га одвести на вешање жене револуционара која је бацила бомбу на губернатора.

Сам отац је целат, а његова најранија сећања управо су везана за извршење смртне казне. Вођен својим болесним успоменама из детињства, отац жели да исти, ако не и јачи утисак, слике вешања оставе на сина, које ће му остати урезане у сећању за цео живот.

Коцјубински тананом поступношћу приказује преламање доживљаја кроз невину детињу душу и поново потврђује своје мајсторско познавање људске психологије, а у овом случају дечије. Отац на тренутак сумња у исправност своје одлуке:

Још у детињству водили су га да гледа стрељање тројице војника и та слика остала му је за цео живот док друге сличне које је често гледао, нису више чиниле такав утисак. Да ли би можда требало тражити одобрење од Дорјиног директора?

Али, насмејан синовљевим сјајним опонашањем говора и држања директора гимназије, кога зову крава, заборавља на своју претходну недоумицу и креће са сином на пут. Поносан је на сина који је доброано претукао козорога, вицегубернаторовог сина. Добио је и петицу из земљописа, а вицегубернаторов сина само двојку! Син машта да ће некуда путовати, да ће се свима хвалити где је био с оцем, да ће можда ићи у риболов и не може ни наслутити шта му се спрема. У његовим очима страшни су и целат Јаким који га је одгајио и кочијаш Семен који му наговештава рођендански поклон, а најстрашнији је отац кога назива пропалицом и харингом. Гимназијалца Дорју, случајног сведока

погубљења, испуњава мржња према свим учесницима овог процеса, посебно према рођеном оцу.

Ту, поред њега, седело је његово рођено дете (Кост његове кости, крв његове крви), сакривши мржњу у срцу, полагајући неко право на оца, на његове поступке, и судило му је као туђе, а он је имао да му одговара. До врага!... То га је једило. Зар је могао он, отац и полициски чиновник, кога су се бојали чак и одрасли, да се покори и да се каје неком шмркавићу. ... А Дорја, погузивши се и увукавши се сав у тежки капут, јецао је тихо у себи. Пред његовим очима још увек се њихала црна прилика. Час на једну страну, час на другу... – „Чекај – мислио је он јетко о оцу – видећеш ти кад ти се ја обесим... Попећу се на таван, скинућу свој каиш, и нико неће видети...”

Међутим, успомена коју му је отац подарио ствара код дечака неизбрисиву болесну психу, која и у њему неминовно рађа целата.

М. Коцјубински био је активни учесник и сведок бурних историјских догађаја и времена погрома у времену 1905-1912. године, које претходи револуцији. Међутим, најактивнији учесник ових догађаја била је Смрт. Насилна, принудна, смрт због идеолошких уверења, због класне или расне припадности. Косила је немилице све пред собом, немилосрдно, нагло, не бирајући, не питајући.

Апокалиптичне визије чине новелу *Он иде!*. Пред лицем смрти јунаци ништа не могу да ураде. Бол, неми страх и беспомоћно супротстављање је једино што им остаје. Јевреји, на челу са слепом бабом Естерком виде погром који им се приближава, осећају мирис крви и укус смрти, која за собом оставља пустош, незнађе, неизбрисиве трагове и жељу да живи у сећањима преживелих.

Приповетка *Он иде* говори о црностотинашким погромима по градовима, о топоту нахушкане гомиле која убија без милости и испред које бежи чак и јесењи ветар терајући жуте облаке. Топот избезумљене литије, звоњава свих звона и лелек Јевреја. Потресан драмски приказ кад се слепа старица Естерка нађе лице у лице с острвљеном литијом. Она је предсказала смрт својих синова Хајима и Лејба и њеним предсказањима сви верују: и шохат Абрум, и кочијаш Јосел. А он иде, иде, незаушастљиво, неумољиво и ништа му не може побећи. Страшни погром Јевреја!

Приповетка *На путу* је изненадна тишина која завлада усред револуционарне борбе, а на револуционара Кирила утиче јаче него ма који напад противника. Разноликост расположења и страдања ствара заједничко платно на коме се осликава друштвено-политичка атмосфера година револуције. *На путу* говори о кратком предаху револуционара, друга Кирила, између два задатка. Он први пут у свом двадесеттворогодишњем животу, у коме зна само да је друг Кирил, осећа лепоту љубави са госпођицом Устјом и спознаје сву лепоту природе која га окружује, ужива

у игри облака и оргији цвећа и трава у шуми. Најчистијом лириком Коцјубински описује осећања која преплављују Кирила и Устју.

Лежали су у високој трави, усред мора цвећа, и посматрали: тамо, сасвим доле, жутиле су се млечаре и ситан петolist као зрна златног песка, а изнад њих су се дизале тополице веронике, час сиво-плаве, час угасито модре. Црвене кићанке коњске детелине, као јежићи, костреишле су бодље са тролисних подлога, а мирисни чубар ткао је по падини брега хелиотропски ћилим. Бела детелина била је свуда отворила своје кишиброне. Усред њених белих шатора треперила су крилица плавих лептира. Покаткад би се на кишибран спустила каква буба и хватала сунце у зелено огледало крила. Устја је задржавала дисање да је не уплаши. Снуђдени копитац сипао је ројеве звезда, сјајно-жутих, али тужних као златне ресе на црним угловима мртвачког сандука, а поред њега истурала је сиво и коленасто стабаоце водотија, по којој су се овде онде верали плави цветови, олићали и неочешљани. Из траве је Кирила мерила оком бела рада. Ситни звончићи били су се растурили по ливади и сејали су тугу, тако танани и тако нежни да су се и сами чудили како постоје на свету. Неприступачна коприва, отежала од семена као пчела од цветног праха, домаћински је шаптала измеђ себе по својим стаништима.

А тамо се опет космата грозничавка нагињала на све четири стране, као да је хтела да заспе модро-руменим цветом сва прострaнства. Мало даље коњски штаваљ, порудео на сунцу, пушио се мрким димом као позребна бакља, и стајала је достојанствено, као златни седмосвећници по древним храмовима, дивизма. Кирило је показивао Устји долине у којима је млечика тајанствено котрљала млеко у стабљикама сочним и влажним као кравља вимена, од тамне борове основе до жутих округлих розета. На високим местима био је порастао, као права џунгла, сиви пелен и опицао је ваздух горким мирисом, густим и загушљивим.

Час овде, час онде пружао се према сунцу срцопуц, сув, без мириса, мек као сомот, а између њега нана је сваки пар листића била украсила појасом од посунца. Устји и Кирилу изгледало је да се наивни диантуси црвене у трави као деџја лица, а над њима је савијала своје гране жутиловка и плакала је златним сузама. Посебно место заузимала су велика прострaнства чичка, модра, чак и сива. Она су изгледала као напуштене ватре које су се пушиле самртним плавим димом. А тамо, по ливадама, сипао се жути маслчак као звезде на небу, вртела се на једној нози бреза, чврсто се држала земље хајдучка трава, махао је сивим гранама слез и на грашцима су стајали, као лептири, бело-румени, црвено-плави и наранџасти цветови. То је била оргија цвећа и трава, пијани сан сунца, неко лудило боја, мириса, облика...

Ту су и ликови отпадника од револуције, Иван и другарица Марија, који вест о вешањима у земљи заливају боршчем.

Интермецо, који Коцјубински посвећује Кононовским пољима, а у коме су лица: Мој умор, Њиве у јуну, Сунце, Три бела овчарска пса (Трепов, Оверко и Пава), Кукавица, Шење, Гвоздена рука града и Људски јад, својеврсна је химна зеленим пољима, сунцу, шевиној песми и људском јаду без кога би човек био мање човек, и можда је најбољи пример како је Коцјубински тековине импресионизма подвргавао своме моћном реалистичком таленту.

Код Коцјубинског лирско покајање јунака преноси немир његове крајње узнемирене душе, напругнутост његових нерава, која се манифестује у оштрим речима о човеку уопште, у оптуживању човека због његовог умора. Страшни умор јунака у страшним годинама реакције, незадовољство и страх од људи, који много пута у његово срце уносе своје наде, љутњу и патњу или крваву суровост звери, објашњавају његову садашњу равнодушност према свему што има везе са човеком, његовим животом и радом.

Потпуна библиографија превода дела Михајла Коцјубинског у српској култури:

Михајло Коцјубински, прича из малоруског села *Харита*, превод Косаре Цветковићеве, *Зорица*, Београд 1902: 7-9, 29

Михајло Коцјубински, *Фатаморгана (из сеоских расположења)*, Превео и предговор написао Владан Недић, Издавачко предузеће „Братство-Јединство“, Нови Сад 1955: 1- 265

Михајло Коцјубински, *Предговор // Фатаморгана (из сеоских расположења)* написао Владан Недић, Издавачко предузеће „Братство-Јединство“, Нови Сад 1955: 5-11

Михајло Коцјубински, *Фатаморгана (из сеоских расположења) // Фатаморгана (из сеоских расположења)*, с украјинског превео Владан Недић, Издавачко предузеће „Братство-Јединство“, Нови Сад 1955: 15- 172

Михајло Коцјубински, *Поклон за рођендан // Фатаморгана (из сеоских расположења)*, с украјинског превео Владан Недић, Издавачко предузеће „Братство-Јединство“, Нови Сад 1955: 175-200

Михајло Коцјубински, *Он иде (скица) // Фатаморгана (из сеоских расположења)*, с украјинског превео Владан Недић, Издавачко предузеће „Братство-Јединство“, Нови Сад 1955: 203-217

Михајло Коцјубински, *На путу // Фатаморгана (из сеоских расположења)*, с украјинског превео Владан Недић, Издавачко предузеће „Братство-Јединство“, Нови Сад 1955: 221-243

Михајло Коцјубински, *Интермецо // Фатаморгана (из сеоских расположења)*, с украјинског превео Владан Недић, Издавачко предузеће „Братство-Јединство“, Нови Сад 1955: 247-265

Михајло Коцјубински, *Као што од мраза цветови први... // Антологија украјинске поезије*, с украјинског језика превео Радослав Пајковић, Београд 1979: 37

Михајло Коцјубински, *Ако се зрацима среће, ко звезде у сјају... // Антологија украјинске поезије*, с украјинског језика превео Радослав Пајковић, Београд 1979: 38

Михајло Коцјубински, *фолклорни записи // Антологија украјинске поезије*, с украјинског језика превео Радослав Пајковић, Београд 1979: 38-39

Михајло Коцјубински, *Пословице и изреке // Антологија украјинске поезије*, с украјинског језика превео Радослав Пајковић, Београд 1979: 39

ЛИТЕРАТУРА:

1. Зорица 1902; 2. Фатаморгана (из сеоских расположења) / превео и предговор написао Владан Недић. – Нови Сад: Издавачко предузеће „Братство-Јединство“, 1955; 3. Антологија украјинске поезије / Радослав Пајковић: Избор, предговор, белешке и превод с украјинског од истог аутора. – Београд: „Петар Кочић“, Библиотека Антологије, 1979.

Деркач О.М. (Київ, Україна)

**Авторська парадигма «вічність – історія – сучасність»
та місце особистості у художній картині світу Іво Андрича:
концептуальний аспект**

Стаття присвячена дослідженню концептуальних підвалин творчості Іво Андрича, зокрема – розгляду авторської парадигми «вічність – історія – сучасність», а також проблемі ідентифікації особистості у концептуальній картині творчості письменника.

Ключові слова: концепція творчості, концепція буття, концепція героя, концептуальна парадигма, «вічність», «історія», персонаж.

Статья посвящена исследованию концептуальных основ творчества Иво Андрича, в частности – рассмотрению авторской парадигмы «вечность – история – современность», а также проблеме идентификации личности в концептуальной картине творчества писателя.

Ключевые слова: концепция творчества, концепция бытия, концепция героя, концептуальная парадигма, «вечность», «история», персонаж.

The research is devoted to investigation of conceptual bases in the creation of Ivo Andric and to consideration of author paradigm «eternity – history – contemporaneity» and also - to characteristic of the problem of authentication of personality in the conceptual picture of writer's creation.

Key words: conception of creation, conception of life, conception of hero, conceptual paradigm, «eternity», «history», character.

Концептуальні особливості творчості Іво Андрича становить взаємозв'язок двох основних концепцій – концепції буття та концепції героя. Вони є наскрізними та знаходять своє вираження у всій творчості письменника, а надто в його історичних романах («Міст на Дрині», «Травницька хроніка»). Творчий поступ письменника спрямований на осмислення й аналіз історії та її визначного впливу на долі людей, що так чи інакше опиняються під її дією. Автор історичних романів стоїть на шляху пошуків тривалих цінностей та істин, постійних начал буття, неперехідних

духовних та матеріальних сутностей. Осмислення І.Андричем історії та її художня інтерпретація зумовлюють концепцію буття письменника, особливості якої полягають у своєрідному усвідомленні взаємозв'язку історії та людини у ній. Авторське розуміння історії є самобутнім та глибинним. До цього поняття входять абсолютно різномірні елементи, що не зменшує ваги кожного з них, а також ваги осмислення та встановлення не менш вагомих взаємозв'язків між цими елементами.

Історія Іво Андрича позбавлена будь-яких зв'язків з причинно-наслідковим перебігом подій, зумовленим соціальними, чи то політичними перипетіями. Світогляд І.Андрича не містить категорій, що здатні відбити міст та форми суспільного буття, боротьбу ідеологій та політичних систем, не дає відповіді на питання про історичний поступ та будь-який розвиток історії суспільства. Дехто з дослідників, зокрема М.Богданович, наголошували на тому, що людські долі та події, у яких вони перетікають, зумовлені в І.Андрича не соціальними чинниками і суспільними відносинами [8, 127]. На відсутності в історичних художніх творах, у першу чергу романах письменника, конфліктів ідеологічної та політичної природи наголошував С.Пенчич [5, 311].

Дослідники творчості письменника пояснюють таке розуміння історичного процесу прямою залежністю від ідей часу, коли він формувався як особистість та письменник. Предраг Матвеевич, зокрема, апелює до твердження А.Мальро: «Історія прагне перетворити долю у свідомість» [4, 187]. Драган Єремич наводить висловлювання Ж.-П. Сартра, який твердить, що «Історія поза людиною, яка її творить, це лише абстрактне й нерухоме поняття, про яке не можна сказати, чи воно має чи не має сенсу [3, 158]». Отже, цілком зрозумілим стає тенденційність до трактування письменником історії, хоча повністю підпорядковувати його тодішній філософсько-літературній думці не можна, адже І.Андрич виробляє власне не менш самодостатнє та самостійне розуміння історії, що пов'язане з багатьма категоріями, як то минуле, вічне, сучасність, легенда, час, пам'ять та їхніми взаємозв'язками. Письменник вбачає «справжню та невизнану історію» у житті народу в минулому. Він впевнений, що «найчастіше у вигаданих розповідях під виглядом неймовірних подій та маскою часто вигаданих імен криється справжня та невизнана історія краю, живих людей і давно померлих поколінь [1, 141]».

Історія І.Андрича – це перш за все легенда. Зв'язок із сучасністю мало цікавить письменника, натомість він звертає увагу на зв'язок минулого з

вічним. Герої Андрича звертаються зазвичай до попередніх часів, до мудрості поколінь, у досвіді яких шукають відповідність з власними вчинками та подіями сучасного їм життя. Орієнтація на народні уявлення про життя простежується у розумінні письменником часу, що уявляється ним як «потік», у певному місці якого минуле переходить у майбутнє, пройшовши «ризку»-сьогодення [6, 35].

Вихідною точкою для письменника є не апіорне знання про ті чи інші події, а спостереження за ними, не теорія, а життя, тому в його творчості спостерігається певне послаблення причинно-наслідкового зв'язку у ланцюгу подій, натомість переважає побудова творів за принципом «потoku життя». Автор не коментує, не пропонує своє тлумачення подій та явищ, а описує їх, «пливучи» за життєвою течією. Авторську увагу зосереджено передусім на моральних та духовних цінностях, які, змінюючи форми свого історичного існування, зберігають незмінну, стали сутність. Таким чином неперервність духовного, за І.Андричем, є показником історичного процесу в його єдності й нерозривності. Предметом творчого пошуку письменника є те, що знаходиться «на дні людської долі», поза часом і подіями. Таким чином цілком логічно пояснюється розуміння Андричем історії як легенди, зв'язку з вічністю, а людина у цій вічності цікавить письменника як основна величина екзистенціального масштабу.

Осмилення людської долі та природи зумовлює формування концепції героя, що перебуває у органічному та тісному взаємозв'язку з першою, але є домінантною у художній мегаконцепції творчості І.Андрича. Відтак головною концептуальною особливістю творчості митця є те, що центральною у ній є концепція героя. Саме людина, особистість є тією вихідною «інстанцією», від якої йде письменник у своїй розмові про життя і до якої повертається. Письменник досліджує життєві події та явища з позиції людини. Історія, за І.Андричем, твориться людиною, але саме людина найбільше страждає від ходу «великої» історії. Письменник іде від життя, тому його концепція є складною та до певної міри суперечливою, як і воно саме. Твори І.Андрича побудовані за принципом безперервності буття, на хронологічних взаємозв'язках подій та явищ. Але витворений Андричем світ залишається до кінця непізнаним, адже автор не ставить собі за мету узагальнення та коментування. Він не є всезнаючим автором.

Уявлення письменника про світ і людину, його ідеї багато в чому перегукуються з ідеями екзистенціалізму, що неодноразово зазначали дослідники творчості І.Андрича. Це є цілком природним, з огляду на

зацікавлення у ранньому періоді творчості С.Кіркегором, якого вважають предтечею екзистенціалізму. Однак, маємо зауважити, що письменника не слід відносити до «свідомих екзистенціалістів [6, 15]», так само як і до представників інших філософських шкіл. Його концепція буття є власною та характеризується оригінальними ознаками, проте де в чому уявлення письменника про світ і людину в ньому перегукується з ідеями та постулатами екзистенціалізму, хоча й не перебувають з ними у генетичному зв'язку. Співвідносні у Андрича саме ідеї, але практично відсутні ті категорії, в яких ці ідеї у екзистенціалістів розробляються.

Письменника цікавить передусім життя, за допомогою спостережень над явищами об'єктивного світу він доходить до універсальних узагальнень і висновків, вкотре підтверджуючи окреслену ще у ранній період творчості тенденцію до універсалізації індивідуального. А те, що висновки та узагальнення митця перегукуються з ідеями екзистенціалізму, дослідники обґрунтовують загальною тенденцією розвитку літератури XX століття.

Однією з таких дотичних точок і стала андричівська концепція героя. Відтак, однією з найголовніших її характеристик є історичний песимізм, що визначається трагічним світосприйняттям письменника. Людина в Андрича завжди має трагічну долю, її існування не має мети, змістового наповнення та будь-якої перспективи, людина не може досягти бажаних матеріальних благ, таким чином єдиною сферою її виявлення стає духовна. Виявити себе у цій сфері означає увійти до легенди, залишитись у переказах свого народу.

Саме ця позиція є дотичною з ідеями Кіркегора та екзистенціалізму. Але для осягнення й тлумачення основних концептуальних особливостей творчості письменника необхідно зауважити, що його авторське розуміння особистості, хоча й спиралося на існуючі традиції, вироблялося й ґрунтувалося на власних спостереженнях над долею поколінь мешканців Боснії, того краю, де народився І.Андрич і якому присвятив більшість своїх творів. Тому апріорне відчуття страждання як домінуючого настрою людини є наскрізним для творчості письменника.

Історичний песимізм, та навіть трагізм, як незмінна ознака природи окремої людини становлять основну особливість авторської концепції героя, або ж антропологічної концепції, як її формулює дослідник-андричезнавець Радован Вучкович [2, 28]. На його думку, «андричівська антропологічна концепція, у тому вигляді, в якому її художньо реалізовано в єдності думок і вчинків персонажів, дійсно трагічна й невтішна. Разом з

тим, антропологічна концепція Андрича, втілена в образах, не співпадає з його філософією життя в цілому... Наскільки андричівська антропологічна концепція позначена чорними кольорами, настільки його філософія життя як існування в часі має світлу перспективу, яка не знімає попередньої, але ускладнює її [2, 28.]». На перший погляд така авторська позиція видається суперечливою, але ця «суперечливість» є цілком закономірною для його історичної концепції та концепції героя. Екзистенціальний песимізм у трактуванні окремої людської долі нівелюється, коли письменник воскрешає події життя у легенді. Автор завжди надає можливість почати нове життя або перетворити життя у легенду, а значить – продовжити його. Таким чином коло андричівських концепцій замикається.

Одним з концептуально важливих елементів прозовисьма І.Андрича є жіночий персонаж. Він є своєрідним елементом-зв'язкою між двома концепціями, втілюючи таким чином спосіб сприйняття героєм буття та оточуючого світу, що характеризується апіорним песимізмом, який не може бути запереченим для героя аргументами «інших» («не я»). Песимізм є провідною засадою його світосприйняття, ґрунтується на авторських уявленнях та виражає автобіографічні мотиви, зокрема, у своїй обумовленості розумінням смертності. Концепція героя – це, передусім, концепція чоловіка, для якого жінка є частиною оточуючого світу, «контакт» із яким, так само апіорно, позначений трагізмом та очікуванням болю. Попри це, герой постійно перебуває на шляху пошуку гармонії, що для нього втілює жінка-носіє краси. Жіночі персонажі, таким чином, є діалектично пов'язаним із двома концепціями.

Персонаж має двоїсту природу. По-перше, він є суб'єктом зображуваної дії, стимулом розгортання подій, що складають сюжет [7, 197]. Саме з цієї точки зору персонажну сферу розглядав В.Я.Пропп. Герой для дослідника є передусім носієм певної функції у сюжеті та фактором руху подієвих рядів. Персонаж як дієва особа зазвичай позначається терміном «актант».

Другою та основною характеристикою персонажа є те, що він у складі твору має самостійну значущість, незалежну від сюжету. Він виступає носієм усталених якостей та рис. Елементами, що характеризують персонаж, є його вчинки, форми поведінки та спілкування, зовнішні риси й близьке оточення, зокрема речі, що належать герою, думки, почуття, наміри і т. д. Усі ці прояви людини в літературному творі мають своєрідний центр, який М.М.Бахтін назвав «ядром особистості» [Цит. за: 7, 197], А.А.Ухтомський – «домінантою», що визначається «відправними

інтуїціями» [Цит. за: 7, 197] людини. На позначення стійкого стрижню свідомості й поведінки героя використовується також термін «ціннісна орієнтація», пропонуваній Е. Фроммом. При чому, поняття дослідник використовував як характеристику приналежну культурі, так і «кожному індивідууму [7, 200]». Ціннісні орієнтації надзвичайно різноманітні й різнопланові. Свідомість та поведінка героя можуть бути направлені на моральні, релігійні, естетичні, пізнавальні та інші цінності. Цим зумовлюється домінанта персонажів та їх семантичні конфігурації, що дозволяють здійснити класифікації героїв, зокрема, типологічні.

Отже, персонажі у контексті концептуальних засад творчості письменника, зокрема парадигми «вічність – історія – сучасність» формуються під впливом основ його світобачення та їх вираження у художній природі творчості, що характеризується співвіднесенням матеріалістичної та лірично-суб'єктивної поетики з ідеалістичними уявленнями, згідно з чим автор не пропонує власне тлумачення подій і явищ, а описує їх, «пливучі» за життєвою течією. Основною концептуальною особливістю творчості письменника є ієрархічний взаємозв'язок концепції буття та концепції героя, згідно з яким остання є основною у його творчій мега-концепції, оскільки письменника цікавить людина як основна величина екзистенціального масштабу, а в контексті історії предметом творчого пошуку письменника є не події та явища, а людська доля.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Андрић И.* Избрана дела.– Сарајево, Београд: Свјетлост, Просвета, 1958. – Книга I: Приповетке. – 289 с.;
2. *Вучковић Р.* Приповетке и романи Иве Андрића // Андрић И. На дрини ћуприја. – Сарајево, 1984. – С. 11;
3. *Јерemiћ Д.* Човек и историја у књижевном делу Иве Андрића // Зборник радова о Иви Андрићу. – Београд, 1979. – С. 248 – 263;
4. *Матвејевић П.* Андрићеве ћуприје и наше Дрине // Зборник радова о Иви Андрићу. – Београд: Српска академија наука и уметности, 1979. – С. 181–201;
5. *Пенчић С.* Тургенев и Андрић // IX Международный съезд славистов: Резюме докладов и письменных сообщений. – М., 1983. – С. 311;
6. *Рудяков П.М.* Идея краси-гармонії й образ жінки у творах Іво Андрича. Публічна лекція, виголошена з нагоди 50-річчя з дня народження та 25-річчя науково-освітньої діяльності автора 4.12.2006 року в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – К., 2006. – 35 с.;
7. *Хализев В.Е.* Теория литературы. / В.Е.Хализев. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 2002. – 437 с.;
8. *Bogdanović M.* Stari i novi: Sabrane kritike. – Beograd, 1961. – Knj.III. – S. 98–154.

Карацуба М.Ю. (Київ, Україна)

Народна поезія південних слов'ян у світлі зацікавлень діячів науки і культури: переклади і спроба жанрової та стильової класифікації

Народна поезія південних слов'ян (сербів, хорватів, болгар) трактується у роботі не лише в плані вивчення її жанрової природи і неповторної художньої специфіки, зокрема, у світлі наукових зацікавлень видатних науковців колишньої Югославії й України, а, головним чином, у її зв'язках з українським фольклором і художньою літературою. Йдеться про науково-критичне сприйняття, художні переклади, стилізації і прямі переробки, а також типологічні зіставлення на рівні стильових і жанрових особливостей, лексики, ритмомелодики.

Ключові слова: *сербська народна поезія, хорватська народна поезія, болгарська народна поезія, епічні пісні (юнацькі пісні), ліричні пісні, тематичні цикли пісень, гайдуцькі пісні, ускоцькі пісні, переклад, переспів, стилізації, ремінісценції, стильові особливості, жанрові особливості тощо.*

Народная поэзия южных славян (сербов, хорватов, болгар) рассматривается в работе не только в плане изучения её жанровой природы и неповторимой художественной специфики, а главным образом, в свете научных концепций исследователей бывшей Югославии и Украины, в её связях с украинским фольклором и художественной литературой. Речь идет о научно-критическом восприятии, художественных переводах, стилизациях и прямых переделках, а также о типологических сопоставлениях на уровне стилистических и жанровых особенностей, лексики, ритмомелодики.

Ключевые слова: *сербская народная поэзия, хорватская народная поэзия, болгарская народная поэзия, эпические песни (“юнацкие песни”), лирические песни, тематические циклы песен, гайдуцкие песни, ускоцкие песни, перевод, перепев, стилизации, реминисценции, стилевые особенности, жанровые особенности и т.д.*

The national poetry of southern Slavs (Serbians, Croats, Bulgarians) is interpreted in this article not only in its genre nature and unique specificity, but in its relations with the Ukrainian folklore and Ukrainian literature. The question is critical perception, translations, stylizations, real alterations and typological comparisons on a level of the themes, styles and genre features, lexicons and rhythm-melodics.

Key words: *Serbian national poetry, Croatian national poetry, Bulgarian national poetry, epic songs, lyric songs, thematic cycles of songs, usoc's songs, gajduc's songs, translation, reiteration, stylization, reminiscences, style's and genre's peculiarities.*

У центрі уваги вітчизняних і зарубіжних учених перебували різні аспекти вивчення південнослов'янської народної поезії: необхідність збирання пісень “юнацьких” і ліричних; загальна характеристика народної поезії південних слов'ян; доречність порівняльного аналізу південнослов'янської народної поезії, а також зіставного аналізу її з епосом

східнослов'янським; питання виникнення циклів у народній поезії південних слов'ян та ритмомелодика поетичного вірша.

Вивчення народного епосу південних слов'ян на Заході і в Росії у другій половині XIX ст. характеризувалося появою певних методів і навіть шкіл, що тими методами користувалися. Так в основі міфологічної школи, сформованої під впливом робіт Я. Грімма (епос – поетична обробка міфів, а міфи – спадщина праіндоевропейських предків, тому сюжети в різних народів близькі і подібні) лежав міфологічний метод, що пізніше і поклав початок порівняльному методові (починаючи з праць Т.Бенфея). На порівняльний метод спиралася міграційна теорія (теорія запозичення), представники – Ф.Буслаєв (в останніх працях, зокрема “Мандрівні повісті та оповідання”, 1874 р.), О.Веселовський (в ранніх працях, зокрема, “З історії літературного спілкування Сходу і Заходу. Слов'янські оповіді про Соломона і Китовраса та західні легенди про Морольфа і Мерліна”, 1872 р.), М.Халанський (“Південнослов'янські пісні про смерть Марка Королевича”, 1904 р.), провідним постулатом якої було твердження, що взаємозв'язок сюжетів епічних пісень різних народів пояснюється їхніми культурно-історичними зв'язками, але з урахуванням того факту, що спільність сюжетів можна простежити і у народів, які одне з одним безпосередньо пов'язані не були. В зв'язку з цим з'явилася антропологічна теорія, або теорія самозародження (представник – О.Веселовський), суть якої можна сформулювати таким чином: народи проходять загалом однаковий шлях розвитку, а, отже, і їхня поетична творчість близька сюжетами і закономірностями розвитку. Історична школа (представники – С.Новачович, О.Гаврилович, М.Гальковський, І.Радонич, І.Томич) намагалася встановити зв'язки епосу з історією цих народів, пояснювала походження епічного твору, зосереджуючи увагу на дійсних подіях, що лежали в його основі. Історико-культурна школа (представники – Франц Міклошич і Ватрослав Ягич) розвивала традиції історичної школи, але матеріал використовувала ширший в етнографічному плані. Вона пояснювала зміст пісень, виходячи з історико-культурного їх бачення.

Розгляд жанрової природи та стильових особливостей сербської народної поезії видається доцільним і важливим чинником для класифікації.

В усно-поетичній спадщині кожного із слов'янських народів певну групу становлять твори епічні або ліро-епічні, за якими закріпилась назва “історичні пісні”. До цієї групи належать і літературні поетичні твори з історичною чи легендарно-історичною тематикою. Під час дослідження сербського епосу вчені колишньої Югославії довго користувалися терміном “юнацькі пісні”, введеним ще Вуком Караджичем. Під цим

терміном розумілися епічні, історичні і, деякою мірою, баладні народнопісенні твори. І лише на початку XX століття фольклористи виділили окремо історичні пісні, а ще пізніше – балади. Так, П.Поповичем був запропонований поділ юнацьких пісень на “історичні” і “неісторичні”, хоча існує й інший поділ, наприклад, у І.Ковачека зустрічаємо дві великі групи: 1) неісторичні пісні (в їхній основі присутній міфологічний, легендарний мотив); 2) юнацькі пісні (сюди зараховано докосовський та косовський цикли, пісні про Марка Королевича, про гайдуків та ускоків, і про визволення Сербії та Чорногорії). Отже, тут термін “історична пісня” не фігурує. У вітчизняній фольклористиці також остаточно не вирішене питання: чи слід вважати історичні пісні окремим жанром (тобто своєрідною сукупністю різних, але внутрішньо взаємопов’язаних видів), “чи вона є групою, що поєднує твори різних жанрів, які мають специфічний зв’язок з історією народу” (Я.Пилинський). Щодо ліричної народної пісні, то її сербський дослідник Воїслав Джурич характеризує як “жіночі пісні”, на відміну від пісень епічних, які серби називають “чоловічими”. Цим ученим був запропонований умовний поділ народних ліричних пісень ще на дві підгрупи: 1) пісні про реальне життя, де мало щастя і багато страждань; 2) пісні, де змальовано життя, про яке мріють і яке існує, головним чином, в народній уяві, а не в реальній дійсності. Перехідним, міжжанровим видом між ліричними і епічними піснями є балади. До жанрових особливостей балади слід віднести такі: 1) балада оповідає про незвичні події; 2) балада органічно поєднує ліричний елемент з епічним; 3) наявність чарівного, фантастичного; 4) поруч з елементами незвичайного, фігурують і картини побуту та особистого життя; 5) дійовими особами балад найчастіше виступають прості люди; 6) для балад характерний швидкий і напружений розвиток дії (тобто тут неможливі детальні описи й повтори, характерні для героїчного епосу). Говорячи про жанрову природу та походження балад, зауважимо, що більшість найдавніших з них текстуально збігається з колядками, веснянками, купальськими, побутовими й хороводними піснями. Це свідчить про органічний зв’язок балади з обрядовою поезією.

Жанрова природа сербської народної поезії якнайтісніше пов’язана і з самим стилем викладу в ній. Так, майже всі дослідники, говорячи про сербський героїчний епос, відзначали в ньому дещо гомерівське. Знаменитий німецький філолог Яків Грім (XIX століття) звертав увагу на незрівнянну метафоричну розкіш і афористичну безпосередність цієї творчості. Російський вчений – професор М.Кравцов зазначав, що значна частина художніх засобів скерована в сербських юнацьких піснях на

піднесеність, на феодальну за походженням свідому одичність. Український славіст – академік Л.Булаховський звертає увагу на найулюбленіший засіб – повторення з тими або іншими варіаціями, які надають оповіданню типової повільності. Мова епічної пісні, на його думку, справляє враження архаїчної, але при всьому тому, – це виразно жанрова мова. Сербська балада ж, на думку Л.Булаховського, відбиває в основному ту саму школу словесного мистецтва, з якої вийшла сербська епічна поезія взагалі. Її власне національне значення менше, ніж поезії юнацької з її гострим відчуттям історичних подій і гніву проти поневолювачів. Сербська народна балада черпає свої сюжети, головним чином, з уявлень про страшне, – надлюдське, містичне.

Народна ж лірика містить поряд з великою кількістю фактів і подій з життя реального і цілу низку фантастичних елементів. У ліричній народній поезії сили природи і суспільства перехрещуються таким чином, що починає рушитися бар'єр між дійсністю і уявою. Одним з головних мотивів сербської народної любовної лірики є розставання (нерідко мали місце нерівні шлюби або коханий йшов на війну, тому розставання було сповнене глибокої туги). У багатьох піснях говориться про нещасливе життя молодої. В одній, наприклад, молода відверто нарікає на злу свекруху, а в іншій пісні молода, яку, очевидно, видали заміж проти її волі, згадує хлопця, якого вона кохала за дівочтва. Усі види пісень служать високій меті – покращенню людського життя. Поряд з піснями про кохання та шлюб, існує багато пісень, присвячених різним святам, в тому числі й релігійним. Краса пісень і в їхній емоційності, і в звучності мови, і в різноманітному мистецькому вираженні.

Основна тема сербської епічної поезії – стосунки сербського народу із завойовниками, і через це вона завжди розвивається в одному напрямку – протистояння і боротьба за звільнення. З основною темою органічно пов'язані й образи та вчинки героїв. Різні постаті по-різному знайшли своє відображення у “юнацькій” поезії сербів: Мілош Воїнович, воєвода Момчило, Мілош Обілич, Марко Королевич, Приїзда, Дойчин, Вукадин, Іво Сенкович, – все це особистості з різною вдачею, але всі вони здатні на героїчні вчинки. Героям епічних пісень притаманні мрії та прагнення народу, які були втілені іноді у дещо фантастичних образах і дещо фантастичними засобами. Деякі з цих героїв прибирали фантазмагоричний вигляд – скажімо, мали крила; деякі відзначалися винятковою хитрістю, деякі могли витримати нелюдські муки; мали понадлюдську силу і витривалість тощо. Багато героїв, які згадуються у цій статті, історії

невідомі. Можливо, вони і справді існували, а, можливо, їх вигадав народ з бажанням прославити якомога більше борців за волю.

Окремою галуззю дослідження народної поезії південних слов'ян є їхні переклади українською мовою. Зокрема, перші українські переклади сербських народних пісень припадають на I-у половину XIX ст. Отже, вже у цей час, сербська пісня завітала в Україну завдяки перекладам та переспівам М.Шашкевича, Я.Головацького і А.Метлинського. Даючи в цілому точні з художнього боку переклади, вони при цьому свідомо українізували художній текст з метою наближення сербської пісні до українського читача. Проте, названі переклади стосувалися лише ліричних пісень, а це не давало українському читачеві тих часів повного уявлення про тематичне і жанрове розмаїття народної поезії південних. Далі зупинимось на найбільш яскравих постатях перекладачів.

Так, інтерес І.Франка до сербського народного епосу виявлявся у кількох напрямках: як дослідника-вченого і як митця-перекладача. Зацікавлення І.Франка в галузі південнослов'янського фольклору, зокрема, сербського, не належать до провідних у його творчому доробкові, тимчасом вони дуже показові. В його роботі "Із секретів поетичної творчості" дослідник посиляється на праці Ф.Міклошича, говорить про особливості постійних епітетів і порівнянь у сербському й болгарському фольклорі в їх зіставленні з епосом східнослов'янським. І.Франко є автором праці "Студії над українськими народними піснями", де він пропонує думку, що окремі пісні були занесені в Україну південнослов'янськими гусярами ще в XVI-XVII ст.. В рецензії на "Сербські народні думи й пісні" М.Старицького І.Франко вказує на деяку подібність історичних доль українського й сербського народів, яка відбилася безпосередньо в їхньому героїчному епосі. Але, разом з тим, саме Франко підкреслює національну своєрідність як сербських епічних пісень, так і українських народних дум. Зазначимо, однак, що популяризував І.Франко сербську народну творчість серед українського читача, насамперед, шляхом художніх перекладів. Франком було перекладено загалом 13 творів із сербської народної поезії з першого й третього томів видання "Српске народне песме" Вука Караджича. Перекладацький хист І.Франка репрезентується в збірці "Сербська народна поезія" двома невеликими зразками – баладами "Мати святого Петра", побудованою на відомому апокрифі, та "Невдячні сини". Якщо ж говорити про тематичні зацікавлення Франка, то він особливу увагу приділяв перекладам із сербського, хорватського й болгарського гайдуцького епосу, тобто тим пісням, де оспівувалася визвольна боротьба

проти турків-поневолювачів. Франко був першим, хто познайомив українського читача з ідейно-художніми особливостями гайдуцьких пісень. Спочатку увагу Франка привернули гайдуцькі пісні із збірки болгарського письменника Любена Каравелова, і лише в 90-х роках український митець звернувся до сербських гайдуцьких та ускоцьких пісень. На відміну від М.Старицького, Франко перекладав лише пісні Косовського циклу й переклав усього три гайдуцькі пісні, які залишилися поза увагою М.Старицького. Про переклади І.Франка з сербського народного епосу можна з певністю сказати, що вони, безперечно, поповнили культурну скарбницю українського народу. І.Франко абсолютно не випадково відбирав ті сербські фольклорні твори, що порушували важливі суспільно-політичні й морально-етичні проблеми, а також несли в собі ідеї справжньої гуманності.

Перекладацький доробок М.Старицького з сербської народної поезії – збірка “Сербські народні думи і пісні”. Старицький обережно і вдумливо поставився до перекладу “юнацьких дум”, обраних ним з маси інших. Він “відкинув” ті думи, в яких переважав міфічний, легендарний елемент, змішаний з релігійним, а зосередив увагу на історичних думках. Він намагався, за власним виразом, “точно передати думку оригіналу, йти вірш за віршем”, намагався дотримуватися розміру сербського “білого вірша” і вживати при перекладі виключно народну мову. Переклади М.Старицького – це, безперечно, стилізації під сербську народну творчість, але стилізації дуже вдалі. Він вживає “українізовані” імена (дочка царя Лазаря – Маруся, Мар’я, а її син – Степанко – “Сон цариці Милиці”); поряд з постійними епітетами, що надають перекладам необхідного фольклорного звучання, – білокуре місто, золоті покої, Старицький зумів знайти неповторні образи, серед яких і окремі слова, і цілі словосполучення, і образні назви-вирази: “самі стіни викую із срібла, верх покрию золотом червоним, піднижу край перлами дрібними, поцвяхую дорогим камінням” (“Косове поле”); “Завтра рано з ними в бою стятись, на Косовім змірятись юнацтвом” (“Бранкович зве на Косове турків”).

На особливу увагу заслуговують переклади П.Грабовського з літератур південних слов'ян (окремі поезії в жанрі громадянської лірики, проте, виразно фольклорне забарвлені) – з болгарської – П.Славейкова, Т.Жинзіфова, Д.Чинтулова, Г.Раковського; з сербської – Л.Мушицького, Л.Ненадовича, Б.Гадичевича, І.Драгашевича; з хорватської – Ш.Мінчетича, С.Враза, Л.Вукатиновича, І.Кукулевича, М.Бозовича; зі словенської – М.Вільхара. Переклади українського поета є лише одним з виявів

культурного спілкування всіх прогресивних літераторів України, Росії, Болгарії та інших східно- і південнослов'янських країн. Звернення П.Грабовського до літературного доробку південних слов'ян слід пов'язувати з активним інтересом у 30х-50х роках XIX ст. у наукових і літературних колах Росії і України до фольклорних надбань слов'янських народів. Однією з причин виникнення у П.Грабовського перекладів з південнослов'янських літератур, проте, навмисно стилізованих під фольклор є співзвучність світоглядних уявлень автора й перекладача, їхніх мистецьких настанов і обов'язкова народнопісенність в художній структурі. У своїх перекладах П.Грабовський зберігає національний колорит, але головне для нього – не це: волелюбний дух оригіналу, його емоційне наповнення, яке є йому таким близьким як поетові і громадянину, і яке він передає, максимально все українізуючи, в наближенні до власних ідейно-естетичних принципів художньої творчості і до смаків саме українського читача. Український поет-перекладач передає “дух” твору, проте, він є іноді неточним в деталях, або, навпаки, образність першоджерела повністю зберігає, ритмомелодику теж, однак, щось неодмінно від себе додає. Переклади П.Грабовського з південнослов'янського поетичного слова не стали, звичайно, такою важливою подією, як скажімо, переклади М.Старицького і М.Рильського з сербської народної поезії, проте, це, безперечно, був виразний і промовистий крок на шляху еволюції самої української літератури, перш за все, в розширенні її тематико-естетичних обріїв.

М.Рильського можна без перебільшення вважати центральною постаттю серед українських перекладачів із сербської народної поезії у нашу добу. Перекладацька діяльність взагалі посідає дуже важливе місце у творчому доробкові цього видатного українського поета. Він є автором теоретичних праць в галузі перекладів (статті “Про переклади поетичних творів”, “Ще про переклади” тощо). М.Рильський у своїх працях стосовно перекладацької майстерності наполягає на тому, що важливим фактором при перекладі є правдивість у відображенні думки й форми оригіналу, ідейна відповідність, естетична точність, при цьому М.Рильський висуває принцип творчого підходу до оригіналу, коли “надається перевага перед терміном “точність” термінові “вірність”. Сербська народна поезія становить одне з провідних місць у творчих зацікавленнях М.Рильського-перекладача, починаючи з 40х років XX ст. Він писав у 1947 році про збірку пісень Вука Караджича, а у 1962 році, після чергової подорожі до Югославії, безпосередньо пов'язував свої “географічні враження” із образністю сербських народних пісень, які перекладав. М.Рильський

зробив художні переклади тільки з героїчного сербського епосу, тобто з циклів “Докосовські пісні”, “Косовські пісні”, “Пісні про Марка Королевича”, “Пісні про гайдуків”, “Пісні ускоків”. Сила художніх перекладів М.Рильського з різних літератур – це досконале відтворення оригіналу в максимальному наближенні до нього щодо стилю, жанру, характеру образності, навіть при певних неминучих перестановках – шляхом компенсації образу (образи й характерні звороти, пропущені в одному місці, вносяться гармонійно в найближчі сусідні місця; замінюються образи оригіналу на рівноцінні їм та близькі за духом і характером; з багатьох можливих варіантів вибираються ті, що найбільше передають суть поезії, духовного стану людини). Сербський народний епос, саме героїчний, – це творчість фольклорної природи. Тут, здавалось би, засоби компенсації образу не можуть бути застосовані, однак, насправді це не так: перекладач, збагнувши ідейно-художню сутність оригіналу, передає її в українських лексично-образних еквівалентах, з урахуванням доби, коли цей епос постав, улюблених його позитивних і негативних чоловічих постатей і постатей жіночих, досить поширених і вагомих якраз у сербському фольклорі. Переклади М.Рильського – це сучасні зразкові переклади в прямому розумінні слова, які прагнуть максимального наближення до оригіналу в його ідейно-естетичній цілісності. Вони і в даному разі відповідають загальній настанові М.Рильського – якнайглибше зрозуміти оригінал в його авторському задумі, в його епосі, в його національній своєрідності (не випадково український перекладач пише про сербський народний епос прозові нотатки і відбиває його образність у власній художній творчості – “Сербські пісні”).

До найкращих українських перекладів нашої доби із сербської народної поезії можна віднести й переклади Л.Первомайського. Вони вміщені в його збірці, виданій 1956 року в Києві, під красномовною назвою “З глибин. Балади народів світу. Переклади та переспіви”. Сюди входили й 15 сербських і хорватських творів. Жанрова різноманітність у перекладах Л.Первомайського більша за інших українських перекладачів: він перекладає і зразки трагічного епосу – “Предраг і Ненад” з циклу докосовських “юнацьких” пісень; і трагічні психологічні балади – “Чура у темниці”, і короткі ліричні пісні – “На спомин”, і побутово-дидактичні – “Кара”, і навіть побутово-жартівливі – “Мисливець”, “Вівчар”, “Сонце”. Похмурий твір “Предраг і Ненад” про двох братів-гайдуків – квінтесенція давнього сербського епосу з його жорстокістю взаємин і надзвичайним внутрішнім ліризмом. Фольклорний стиль твору український перекладач вдало підкреслює у “постійних” визначеннях, яких він навмисно не

варіює. У вірші “Чура у темниці” перекладач, залишаючи сербське ім’я Чура, все інше передає у стилі українського фольклору, наприклад: “Двір твій заглушило полинами, серед двору стоїть сухе дерево, на тім дереві кують три зозулі”. Класичні образи народнопоетичної творчості (сокіл, орел, кінь, олень, сонце, місяць, юнак-мисливець, дівчина-красуня тощо) фігурують у казково-побутовому розрізі. Український перекладач вміє їх майстерно донести до сучасного українського читача, з тим, щоб він їх сприймав, звичайно, як витвори фольклорного походження, але і як витвори літератури з їх неодмінним сербським національним колоритом. Переспіви Л.Первомайського не є і за задумом, і за художнім виконанням переспівами на зразок М.Старицького. Це скоріше оригінальні твори, написані “за мотивами” сербського поетичного фольклору і в плані ідейно-тематичному, і образно-лексичному.

Особливе місце серед українських перекладачів південнослов’янських літератур і фольклору посідає постать П.Тичини. Його переклади можна охарактеризувати як новітні “переспіви”, настільки вони позначені українським національним колоритом і авторською індивідуальністю самого перекладача; з іншого боку, - це блискучі переклади, оскільки в них надзвичайно майстерно передано дух і стиль оригіналу, фольклорного й літературного першоджерела. Переклади П.Тичини з болгарської літератури і фольклору як за обсягом, так і за змістом посідають особливе місце у творчій діяльності українського поета. Йому належать переклади численних творів найвидатніших представників болгарської класики: Х.Ботева, І.Вазова, Х.Смирненського, Л.Стоянова. На значну увагу заслуговують поетичні переклади П.Тичини з поезії Х.Ботева, тому, по-перше, що вони у багатьох відношеннях досконалі як сучасні “переспіви” з творчості болгарського митця, а, по-друге, тому, що саме вони органічно позначені духом народної творчості у поєднанні болгарських і українських фольклорних джерел. Визначальний твір Х.Ботева з його громадянської лірики “Хаджі Димитр” – твір літературний, художньо досконалий, хоч і стилізований свідомо під народну творчість. Постать героя в баладі романтично узагальнена, вона має багато спільного і з сербською народною баладою щодо свого ідейного патріотичного спрямування, щодо своєї емоційної насиченості і героїчної жертвовності та непримиренності. Якщо у Христо Ботева цей твір – в основному героїко-патетичний, то у Тичини він набагато елегантніший, тут глибоко розкривається саме побутове, реалістичне тло твору, а фантастико-романтичне, навпаки, - блідне. Тичина, звергаючись до фольклорних образів, - у даному перекладному творі це дуже доречно, вміє, разом з тим, дати й неповторні

афористичні вислови-узагальнення. Їх немає в оригіналі саме в такому вигляді; емоційний ефект вірша досягається усім комплексом образності, тому вони не є просто лексичними еквівалентами першоджерела. Своєрідними, хвилюючими “переспівами” з творчості Х.Ботева є й переклади П.Тичиною інших його віршів з громадянської й інтимної лірики, скажімо, саркастичного вірша “Моя молитва”, що органічно поєднує в собі громадянське й особисте, побутове й релігійне в ритмі української коломийки тощо.

Підсумовуючи зазначене вище, можна сказати, що південнослов'янська народна поезія, безперечно, є одним з важливих інослов'янських чинників, що сприяли розвитку української культури XIX-XX століть. У вигляді перекладів і переспівів вона поповнює ідейно-естетичні уявлення українського читача, входить у вигляді тематичних і образних звернень до поетичного слова видатних українських митців XIX-XX ст. Переклади й переспіви талановитих українських митців сприяли не тільки збагаченню образного світу українського красного письменства, але й збагаченню української літературної мови, її лексики, покликавши до життя і різноманітного відновлення українські та інослов'янські фольклорні джерела. Південнослов'янська народна поезія дає багатющий матеріал і для типологічних зіставлень з фольклором українським і українською художньою літературою, яка спирається на народнописанні джерела.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Булаховський Л.А.* Сербський народний епос / Л.А. Булаховський // Сербська народна поезія. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1955. – С. 8-9;
2. *Гуць М.В.* Вук Караджич і суспільно-наукова думка на Україні (XIX ст.) // Слов'янське літературознавство і фольклористика. – К., 1965;
3. *Климова Л.* Становление этнографии и фольклористики в трудах галицких ученых 1810-1839 годов. Предшественники „Руської трійці” // *Slavica Tarnopolensia*. – № 2. – 1995;
4. *Малаш-Аксамитова Л.А.* Два збірники українських пісень З.Я. Доленги-Ходаковського // Слов'янське літературознавство і фольклористика. – К., 1965;
5. *Сухобрус Г.С.* Роль українських славістів першої половини XIX ст. у розвитку міжслов'янських фольклористичних зв'язків // Філологічний збірник. – К., 1958;
6. *Шуст Я.І.* Зв'язки українського народного епосу з східнослов'янським та південнослов'янським народним епосом // Філологічний збірник. – К., 1958;
7. *Яценко М.Т.* До порівняльного вивчення фольклору слов'янських народів у прогресивній фольклористиці // Слов'янське літературознавство і фольклористика. – К., 1965.

Кондратенко К.О. (Київ, Україна)

**Slovanská idea v talianskej časti Cestopisu obsahujúceho cestu do
Horní Itálie... J. Kollára a Putositniciach A. Nemčiča**

Стаття присвячена аналізу “Подорожного нарису, що містить подорож до північної Італії...” Я. Колара та “Подорожних дрібниць” А. Немчича. Особлива увага приділяється романтичним та ідеологічним елементам, авторській перцепції Італії та специфіці вираження ідеї слов'янської взаємності.

Ключові слова: *подорожний нарис, ідея слов'янської взаємності, романтизм, Італія.*

Статья посвящена анализу “Путевого очерка, содержащего путешествие по северной Италии...” Я. Коллара и “Путевых мелочей” А. Немчича. Особое внимание уделяется романтическим и идеологическим элементам, авторской перцепции Италии и специфике выражения идеи славянской взаимности.

Ключевые слова: *путевой очерк, идея славянской взаимности, романтизм, Италия.*

The paper is dedicated to analysis of I. Kollar's Travel essay including journey to Upper Italy... and A. Nemčič's Putositnice (Trifles from the journey). The main attention is paid to romantic and ideological elements, authors' perception of Italy and implementation of Slavic idea.

Key words: *travel essay, Slavic idea, romanticism, Italy.*

V 20-tych rokoch 19. st. sa národné obrozenie dostáva do svojej druhej fázy - nastupuje nová generácia národných buditeľov, generácia ovplyvnená myšlienkou slovanskej vzájomnosti.. Táto myšlienka vznikla v čase, keď Rusko porazilo Napoleona (1812), v čase, keď v Európe bol zosilnený národnostný a feudálny útlak. Vzdelanci (väčšinou evanjelici) sa chopili myšlienky slovanskej vzájomnosti, lebo v nej videli budúcnosť. Z toho dôvodu sa začínajú venovať slovanským jazykom a literatúre, študovať dejiny Slovanov a súčasne začínajú Slovania nadväzovať vzájomné kontakty. Prvý krát sa objavuje pojem panslavizmus. Idea sa opiera o vedeckú teóriu filozofa Herdera, ktorý veril v budúcnosť Slovanov v Európe. Predstavil slovanské národy ako osobitný kultúrny celok. Herderova myšlienka ľudskosti spočívala v tom, že iba Slovania majú predpoklady uskotočňovať humanitu, pretože nevedli výbojné vojny ako Nemci, protivilo sa im lúpenie a násilie, boli pohostinní. Predstavil ich ako mierumilovných.

Po víťazom boji Ruska nad Napoleónom sa spomalil rozvoj kapitalizmu v Uhorsku. Nastúpila tvrdá vláda tuhého centralizmu a absolutizmu. Maďarská šľachta sa usilovala uviesť maďarčinu do škôl aj úradov a to aj na úkor nemaďarských národností. Slováci však nechceli len maďarskému útlaku, ale aj

nemeckému. Tuhý centralizmus v rakúskej ríši však nedokázal zastaviť rozvoj národných hnutí. Odpor proti nemčine silnel.

Slováci hľadali oporu u ostatných slovanských národov-najmä u Rusov. Uvedomenie si Slovákov, že patria k veľkej rodine Slovanov a nie sú vo svojom úsilí o slobodu osamotený bola pre nich posilou. Vzbudilo to v nich vieru, že ich čaká významné poslanie v dejinách Európy. Bolo to obdobie slovanského vlastenectva.

Literatúra sa stáva politickou, pretože sa v nej vyjadrujú potreby národného hnutia. Ešte na začiatku romantizmu sa objavil nacionalizmus vo všetkých európskych krajinách, najmä v tých, ktoré nemali politickú nezávislosť alebo ju stratili. V tejto situácii sa v 19. storočí ocitli Česi, Slováci, Chorváti a Srbi v rakúsko-uhorskej monarchie, takže oživenie ich vzájomných vzťahov a podobnosť vo vývoji slovanskej myšlienky vôbec nebolo nahodne. Samozrejme, že táto myšlienka bola prítomná vo všetkých ostatných slovanských národov tej doby predovšetkým u Poliakov a Rusov, ale v tých národov mala úplne iný charakter.

Myšlienka slovanskej vzájomnosti vyvrcholila v diele Jána Kollára. Vďaka Kollárovej široko založenej koncepcie „slovanského národa“ a „českoslovanského kmeňa“ (Kollár nikde nepoužíva slovo Slovák, ale Sláv) slovenský národ sa dostal po prvý raz na pevné miesto v Slovanstve, čo posilnilo národné uvedomenie.

Kollárovo „Slavy dcéra“ je preniknuté myšlienkami vlastenectva, sú tu morálno – vlastenecké názory a kritický postoj ku j nejednotnosti národných síl. V odbornom diele „O literární vzájemnosti medzi kmeny a nářečí slovanskými“ sa autor neusiloval o politické zjednotenie Slovanov, ale kultúrne. Podal v nej program na kultúrne zblíženie Slovanov. Tým, že uznával len štyri hlavné nárečia dostal sa do konfliktu so štúrovcami. K zachovaniu slovanskej ľudovej slovesnosti prispel zozbieraním ľudových piesní v Národné spievanky. V tejto práci venujeme sa analýze Cestopisu obsahujúceho cestu do Horní Itálie... J. Kollára.

Predovšetkým upozorníme, že v našom prípade ide o taliansky typ cesty. Ako uvádza česká badateľka V. Faktorová, že k „povinnému cestovnému itineráriu romantických slovanských cestovateľov patrili Benátky, Rim, Neapol, grécke ostrovy, Srbsko a Tatry“ [2, 127]. Chorvátsky literárny vedec D. Duda v práci *Kultúra cestovania* (2012) [1] konštatuje, že od čias grand toura, takže od XVII. storočia Taliansko zachováva status hlavnej destinácie pre cestujúceho ako zvláštny spoj historicky relevantných slojov, umeleckej hodnoty renesančnej kultúry, sakrálného elementu a prírodnej krásy.

J. Kollár už na začiatku svojho diela poukazuje na motiváciu k cestovaniu keď hovorí, že používa pozvanie na cestu, aby sa výhol „pred neuhmi

maďarománie a národosťlenstvím” [4, 81-82]. Ďalej spisovateľ nastoľuje rad problémov, ktoré sa týkajú celého slovanského sveta: národnostná otázka a problém odolávania cudzieho vplyvu, najmä maďarizácii a germanizácii, potreba prebúdzania národného vedomia, jazykový problém, najmä zákaz používania slovanskými obyvateľmi rodného jazyka a s tým súvisiaci vzdelávací problém. Tak Štyrsko podľa Kollára – “národné umírající”, najmä kvôli panujúcej nemčine vo vzdelávaní. Autor požaduje, aby aj v cudzích krajinách jeho spoluobčania boli verní svojmu národu, nevyhýbali sa rodnému jazyku, neprepínali na iný.

Výber cesty (v prvej časti Cestopisu Kollár opisuje svoju cestu súčasným Chorvátskom a Slovinskom) nie je náhodný. Spisovateľ sám akcentuje svoj záujem výnimočne slovanským priestorom a, ako uvádza V. Faktorová, “projektuje základné dobové predstavy” na slovanský Juh (tak, napríklad, východ slnka nad Jadranským morom symbolizuje vzkriesenie južných slovanských bratov) a zobrazuje ho ako kontrast slovanskému Severu (premena prírody po vstupe do Rjeki) [1, 9].

Podľa chorvátskej bádateľky K. Ivankovićovej, J. Kollár „sledoval ideu slovanskej renesancie pomocou tvorenia väčších kultúrnych celkov, podľa nemeckých alebo talianskych vzorov, ale zanedbával pritom trochu tradície, historický rozvoj, autentický pocit spoločnej národnostnej príslušnosti” [3, 167]. To vlastne vyhovovalo Chorvátom, hlavným problémom ktorých bolo zjednotenie historického štátneho celku momentálne rozdeleného medzi rôznymi krajinami.

Počas svojej cesty spisovateľ navštívil miesta obývané známymi osobnosťami národného hnutia, ako sú dobre známi zástupcovia chorvátskej dynastie Zrinski-Frankopany, raduje sa úspechom tlačiarne svojho priateľa Gaja, číta vo varaždinskej knižnici «Illirské noviny», «Danica», stretáva sa s Gajom, ktorého považuje za “os, okolo ktorej sa duchovný a národný život, a to nielen v Záhrebe, ale vôbec v Chorvátsku vrtí, píše o charizme tej osoby, jeho aktívnosť nazýva “vzkriesením národu” a ďalšími známymi slavistami – Sreznevským, Praisom, Šulekom. Je pozoruhodné, že v druhom ročníku Danice bola zverejnená Kollárova rozprava *O literárnej vzájemnosti medzi kmeny a nářečím slávskými* v preklade Vjekoslava Babukića, a ako upozorňuje K. Ivankovićová toto dielo sa k Chorvátom a Srbom dostalo skôr než k Čechom a Slovákum [3, 164].

Spisovateľ vidí slovanskú vzájomnosť takmer všade: v maďarských osobných menách, pôvode mena Svätého Víta, ktorý je patronom Rjeki, zo slovanským bohom Svätovitom, obdivovuje ostrov Krk, Ozero, Cres, Rab, ktorých spomínajú klasickí autori, a ktoré sú “historicky spojené s grécko-rímskymi dejinami a národom, a boli nielen v súvislosti s Venetmi, ale aj krvne s nimi viazané”. Kollár bol presvedčený o tom, že územie severného Talianska

bolo kedysi obývané slovanskými kmeňmi. Slovenský badateľ J. Števček považuje J. Kollára za "archeológa predpokladanej veľkolepej minulosti Slovanov, a to v jej pôvodnej jednote, ktorá je mýtická, pretože je rovnako minulosťou i budúcnosťou" [8, 186].

Kollárovo rozhodnutie navštíviť Taliansko bolo ovplyvnené čítaním cestopisov Goetheho, Eberharda, Forstera. Ale, ako oznamuje spisovateľ, on sa vždy snažil zabrániť skresleniu, stereotypom, a preto chce vidieť všetko na vlastné oči. J. Kollár uznáva, že možno jeho názor nie je vždy správny v porovnaní s jeho predchodcami, ale napriek tomu «Boga v pomoc, nikomu v sljed» [5, 9], takže, jeho cestopis – to je skôr história skúseností a dojmov, pocitov a myšlienok, ktoré vznikli v dôsledku toho, čo uvidel.

Možno najmä vďaka subjektívnosti cestopisného žánru a možnosti voľného usporiadania faktov, ktoré on poskytuje, cestopisná forma najviac imponovala spisovateľovi na dosiahnutie cieľa. Obyčajne Kollár opisuje nejaký zaregistrovaný jav počas cesty, detail, a potom vyvolané nim asociácie (podobná metóda – smerovanie od detailu do rozvinutia myšlienky je charakteristická aj pre cestopisnú tvorbu S.H. Vajanského a A. Nemčica).

Pasáž venovaná opisu Jadranského mora počas výletu do Benátok je dôležitá pre pochopenie ideologického a politického postoja autora vo vzťahu k slovanskému programu. Rozdiel medzi Jadranským morom a Baltským je, podľa spisovateľa, rovnaký ako rozdiel medzi Slovanmi a Nemcami: "Lahoda a vlídnosť, surovosť a drsnosť, rozmanitosť a krása, unavujúca jednonásobnosť a divoká ohromnosť" [5, 76].

Spisovateľ sa najviac teší prístupu do Benátok, pretože, podľa jeho názoru, sú založené a pomenované Slovanmi, ktorí dlhodobo majú značný význam pre dobré a nešťastné udalosti osudu mesta. Tiež J. Kollár sa venuje analýze lokálnych topografických názvov: Morjana – Murano, Vusín – Fusine, Malagora – Malaghera, a poukazuje na ich slovanský pôvod.

Spomína Kollár aj veľký vplyv Benátok na vzdelanie a literatúru Slovanov, pretože tam sa tlačili dôležité knihy skoro na všetkých slovanských dialektoch (1495 Missál glagolitský, 1993 Missál cyrilský, 1506 Biblie česká).

Pozoruhodný je aj spisovateľov podiel obyvateľov Benátok na tri typy: rímsky – pánovití a mlčanliví, slovanský (slavský) – veselí, prívetiví, spevaví ľudia, tretí – miešanina germánskej a arabskej krvi. Pre spisovateľa je Taliansko predovšetkým «krajina Vlachoslavov, najstarších našich dedov Venetov a Sarmatov, sestra Slávy» [5, 153].

Aj keď historizmus nie je cieľom Kollárovho cestopisu on sa prejavuje častými výpravami do dejín, ktoré podľa Z. Klátika, majú vymedzený cieľ: nachádzať slovanské stopy v kultúrnych pamiatkach a súdobom živote severného Talianska [4, 94].

Preto aj spevavosť gondolierov, aj holubov na trhu sväteho Marka autor si všíma ako potvrdenia tomu, že na tomto území pôvodne býval „holubicí národ“, kmeňove ktorého chovali a zvláštne milovali tých vtákov. Však je potrebné poznamenať, že pri používaní termínu „národ“ a „kmeň“ sa cíti spisovateľova ambivalentnosť, ktorá podľa E. Fordinálovej „pramení v sociálnych a politických, vnútroštátnych a celoeurópskych dobových pomeroch“ [2, 204].

Ideologický aspekt a dvojaká optika sa prejavuje i počas Kollárovho hodnotenia obrazov. Najmä, spisovateľ hľadá v obrazoch a architekturných pamiatkach nielen súvislosť medzi prírodným prostredím, epochou a umeleckým prúdom, ale aj podľa ich národného charakteru, „slavjanskosti“. Kollár opisuje iba tie obrazy, ktoré sa týkajú slavjanského života a len spomína tie, ktoré sa ho netýkajú a sú už opísané v iných cestopisoch. Spisovateľ obdivuje tvorbu talianskeho maliara slovanského pôvodu Felice Schiavoního a jeho rodiny, aj keď priznáva: “Možno, že obrazy majstrov iných národov sú krásnejšie, ale Schiavoního sú slavjanštejší“ [5, 143].

Politické a ideologické postoje spisovateľa sa výrazne prejavujú v polemických pasážach venovaných slovansko-neslovanským vzťahom: Kollár priznáva, že nie je nepriateľom Nemcov, ctí ten národ, ale nemôže chváliť krivdy spáchané jeho národom, Angličania podľa jeho názoru – sebecký a kramarský národ, a všetci Angličania, s ktorými sa zoznámil J. Kollár v Taliansku sú nenávisníkmi národu slavjanského, najmä „miernych Rusov“. Vojnu Angličanov s Číňanmi považuje za nehumánnu a nespravodlivú.

Podľa Z. Klátika, slovanskosť napriek nesvornosti ako základnej príčine tragédii slovanských národov (vyjadruje sa opakovaním zvolania Dobrovského: Wir uneinigen Slaven) „je pre Kollára integrálnou časťou ľudstva, čo potvrdzuje jeho úprimné a trvalé nadšenie pre kultúru, umenie a technickú civilizáciu vytvorenou inými národmi“ [4, 94]. Kompozične a štýlovo Kollárov cestopis nie je jednotný: v štruktúre sú uvedené aj krátke dialógy a subjektívne, filozofické výpovede cestovateľa-rozprávača a poriadok a nadväzovanie celkov cestopisu sú podriadené autorovým ideovým postojom a slovanským cítením.

Názory vyjadrené spisovateľom v tomto cestopise boli kritizované nielen jeho súčasníkmi (J.M. Hurban o Kollárovej dialektike a slovanskom mýte), ale aj literárnymi kritikmi. Ale vzhľadom na obdobie jeho zjavu možno ho považovať za “typický produkt slovenského prostredia“ [8, 190] (por. s tvorbou iných slovanských spisovateľov s podobnými politickými a ideologickými názormi ako napr. Lj.Gaj, A. Nemčić), mýtom, ktorý je zameraný navonok, má konkrétny spoločenský cieľ.

Takže, J. Kollár ako obranca slovanského obrodu stal sa súčasťou záväžného itineraria vlasteneckej cesty, ktorý sa šíril v rôznych variátoch v 40. rokoch pre ďalších slovanských spisovateľov spolu s P.J. Šafaríkom, V. Karadžicom a J. Kopitarom.

Idea slovanskej vzájomnosti je tiež prítomná v cestopise chorvátskeho spisovateľa A. Nemčića *Putositnice* (1845), ktoré sú jeho prvým pokusom v literatúre, a tým komplikujú otázku o nadobúdanie jeho literárnej kompetencie, ktorá by mohla viesť k cestopisnému subjektu. Nemčić nezanechal významnú prózu, podľa ktorej môžeme sledovať niektoré rysy jeho cestopisného diskurzu.

S. Vraz prvý poukázal na vysokú hodnotu a jedinečnosť cestopisu Antuna Nemčića Gostovinského „plného úžasných myslí“ aj keď uviedol, že on veľmi pripomína Sternovu *Sentimentálnu cestu*; ale súčasne, že nie je tam žiadny minimálny úver z diela anglického klasika.

Aj keď je možné predpokladať, že spisovateľova percepcia Talianska celkom mohla byť ovplyvnená aj takými literárnymi dielami ako napríklad Seumeova *Spaziergang nach Syrakus*, Nicolaieva *Italien wie es wirklich ist* alebo Heineova cestopisa, vo veci relácii Putositníc a Kollárovho *Cestopisu* súhlasíme sa s D. Dudou v tom, že Nemčić ho nemohol používať ako sprievodcu (text bol zverejnený v roku 1843 po začiatku Nemčićovej cesty – 28. februára roku 1843). Kollárov cestujúci ale mohol ovplyvniť rozprávača. Nepochybne, že Nemčić bol oznámený s dielami Kollára, ktoré možno ovplyvnili štýl jeho cestopisu, avšak nie jeho pohľady ako cestujúceho, čo samozrejme predpokladá, že vnímanie subjektu Putositníc je následne tiež zreteľne literárne. Nemčićev subjekt chce zabaviť, ale aj vzdelávať prostredníctvom zábavy. Jeho diskurz je štruktúrovaný ako malá encyklopédia literárne znalosti a určite nie je dostupný každému čitateľovi. Vlastenectvo, vzdelávanie, kultúrny liberalizmus a otvorenosť – to sú štyri kľúčové charakteristiky predpokladaného adresáta.

Nemčićova slovná zásoba použitá v cestopise je značne podmienená žánrovej konvencii, ktorej sa on úplne dodržiava. Je potrebné poznamenať, že jednou z trvalých naratívnych metód v cestopisnej literatúre 18. a 19. storočia bolo „použitie citácie, proverbialnih fragmentov, ktoré autori zaviedli do svojho textu ako štylistické ozdoby alebo asociatívne označenie s veľkými menami v literatúre“ [9, 78].

Veľa odkazov na antických autorov nájdeme aj v Kollárovom *Cestopise*. V. Faktorová uvádza, že takéto odkazy mali povahu záväznej normy a pre žánru talianskej cesty referencie k dielam antických autorov boli prejavom úcty ku klasickej vzdelanosti alebo sa používali v roli sprievodcov priestorom [1, 276].

Na rozdiel od Kollárovho Nemčičev cestopis sa začína spisovateľovou výpoveďou o túžbe po cestovaní a jeho realizácie, možnostiach a prekážkach pre cestujúceho. Prvý obraz, ktorý získame o rozprávačovi je asi sebavedomý cestujúci, ktorý uvažuje o cestovaní všeobecne, ale aj o sebe pred a po talianskej ceste. Za vtipným a dotieravým rozprávačom sa v skutočnosti skrýva osamelý romantický citlivý subjekt hlboko vedomý rámec, v ktorých trávi každodenný život.

Zaujímavé, že v prvých riadkoch venovaných opisu Benátok spisovateľ cituje Kollára: „Tu leží zem ta před okom mým selzy ronícím. Někedy kolebka nyní národa mého rakev“ [6, 182].

Vo vlastnom cestopise Nemčić neposkytuje čitateľovi až taký detailný opis dejín Benátok ako to robí Kollár, ktorý venuje mu zvláštnu kapitolu (Slavsko-dějepisné známosti o Benátkách) ale uvádza stručný prehľad histórie mesta a jeho osudu po páde Rímskej ríše a porovnáva obrozenie Benátok s renesanciou fénixa z popola. Podľa spisovateľa "každý kameň v Benátkach má minulosť" [6, 229], preto pre toho, kto neberie do úvahy históriu mesta, Benátky – nie sú nič viac než múmia v krištáľovej rakve. Benátky sú pre Nemčiča „Slavjanina“ podobne Kollárovomu „Slavovenetiu“.

Benátska trasa, ktorú opisuje Nemčić je podobná Kollárovej. Sú tam všetky benátske mosty, Canal Grande, námestie a chrám sv. Marka, akadémia krásnych umení, divadlá, najmä divadlo La Felice (hoci Kollár sa doň nedostal kvôli tomu, že práve bolo zavreté na opravu), dóžecí palác, ostrovy.

Opisujúc benátsku architektúru obidva spisovateľa naznačujú rôznorodosť štýlov. O chráme sv. Marka Nemčić píše: „všetko, čo nie je zlato, med' alebo mozaika je oblečené v orientálny mramor.. Toto je dieťa východu na západe vypestované“ [6, 316].

Napriek nadšeniu pamiatkami a veľkou slávou mesta, spisovateľ stále poukazuje na jeho úpadok. Opisujúc Benátky prvýkrát v svojom cestopise Nemčić porovnáva ich s aristokratickým Jeruzalemom, steny ktorého nehybne stoja ale proroci onemeli. Celkovo spisovateľ sa vyjadruje o stave slovanskosti na tomto území oveľa viac pesimisticky než Kollár („zdá sa, že vnúci tých, ktorí boli kedysi vyhnaní z tohoto raja, nevážia si toto miesto“), ale vyjadruje nádej, že sa to niekedy zlepší.

V úryvku „Benátky z iného uhla pohľadu“ opisuje opak Benátok, pomínutosť ich slávy, čo tvorí stálu atmosféru jeho topografie a benátskeho diskurzu ako celku. V dlhšom opise budov porovnáva ich s katakombami, čo prispieva atmosfére apatie a rozkladu, druhýkrát pridáva k opisu aj historický element a na záver uvádza takúto metaforu: „Aj keď sú Benátky stále jedným z najživších talianskych miest nie sú dokonca ani tieň toho, čo raz boli. Pre toho, kto sa obzrie na minulosť toho mesta spievajúce Benátky sa ukážu na mori plávajúcou labuťou, ktorá umierajúc spieva [6, 182-183].

Rovnako ako aj J. Kollár A. Nemčič cestujúc severným Talianskom zaoberá sa predovšetkým o slovanské prvky a hľadá vo všetkom slovanský pôvod.

Navštevujúc Padovu spisovateľ nielen opisuje známú prvú v Európe botanickú záhradu ale aj upozorňuje čitateľa na to, že sa v nej nachádzajú pomníky známym Slovanom ako napríklad I. Sobiesky, M. Ranjina, F. Krasić, D. Zlatarić.

Tiež A. Nemčič uvádza, že momentálne na Padovanskej univerzite študuje asi 50 slovanských študentov. Ďalej nasleduje spisovateľov komentár o tom, že chýbá im vzájomnosť, ktorá by mala byť aspoň pre rešpekt k dejinám toho kraja, o ktorom J. Kollár niekedy napísal «neystarší vlasti našich dědůw Wenetůw a Sarmatůw» [5, 265] a vyjadruje nádej, že tí, ktorí ho navštevujú po ňom však prinesú lepšie správy jeho krajanom.

Spisovateľ popisuje len to, čo "to bude zaujímavé Slovanovi". Takže, navštevujúc galérie komentuje iba tie obrazy, ktoré zobrazujú dôležité historické prípady, napríklad obraz Pavla Veronezkého znázorňujúci knažanie pokorených veronezcov benátskému dóžovi. Vedľa dóža sú aj dalmatínski vojvodovia, s pomocou ktorých na začiatku 15. st. Benátčania pokorili Veronu. Nemčič konštatuje, že bez Slovanov Benátky by pravdepodobne nikdy nevolali «la dominante» [6, 295].

V kapitolách s umiestnenými opismi navštívených galérií spisovateľ zdôrazňuje jednu - "Obrazy slovanských umelcov", v ktorej spomína osem illirských umelcov a konštatuje, že v skutočnosti bolo ich viac, ale ich mená sú pripísané členom talianskej kultúry: "No, my Slovania musíme bojovať aj za to, aby svet poznal čo patrí k nášemu, musíme bojovať zaň ako trójske kone za mŕtvolu Patrocla" [6, 358].

Tiež A. Nemčič opisuje náhodne stretnutíe s chorvátskymi osadníkmi a ich vlastenecké cítenie (kapitola "Slovania v Benátkach"). Rád konštatuje, že miestni obyvatelia sú si vedomí svojho slovanského pôvodu čo je vidieť aj z ich oblečenia, ľudových piesní, vzhľadu) [6, 446-447].

Pozoruhodné je spisovateľové vlastenecké cítenie. Aj keď navštíviť Taliansko dlhý čas bolo jeho tužbou práve v tom "pozemskom raji" A. Nemčič cíti nostalgiu: "Chorvátsko, či už ide o prirodzenú plodnosť zeme, či kúzlo neba nie je možné porovnávať s Talianskom" [6, 312]. Spisovateľ nastoľuje otázku "čo je vlasť a čo je patriotizmus?" a dochádza k záveru, že "žiadny politický systém, ani žiadna kúsok zeme, nad ktorým sme prvýkrát videli slnko, nie je to, čo by bolo v súlade s konceptom "vlasť". "Táto myšlienka nie je pre niečo materiálne, variabilné. Pojem "vlasti" by mal byť nezávislý od všetkých politických a náboženských vzťahov. Ľudový život, vrátane ľudový jazyk, spôsob myslenia, spôsob života a zvyky spolu so všetkými predsudkami, výhody a nevýhody, minulosť s jej slávnymi a smutnými udalosťami – toto všetko zodpovedá pojmu "vlasť" [6, 314].

Spisovateľov stav k "synovi Izraela", "americkom hraničiarovi" - pánovi Tedeschi, ktorý chce odcestovať za oceán a hľadať svoje šťastie tam je dosť rozhodnutý ako aj stav k iným ľuďom, ktorí podľa Nemčiča myslia, že ich dedovia bojovali márne "nič slovanského okrem mena nemajú a nezaslúžia aby boli uvedení do cestopisu. Nech si vychutnávajú svoj raj, ale v mojom cestopise nebudú" [6, 316].

Na záver je potrebné poznamenať expresívne oslovenie čitateľa, textová stratégia, ktorej cieľom je dosiahnutie novej úrovne slovanskej myšlienky a vlastenectvá, kombináciu Biedermeiera a národnej (slovanskej) myšlienky.

Takže, myšlienka o slovanskej vzájomnosti sa objavila na začiatku 19 storočia na Slovensku a v Chorvátsku v podobných podmienkach. Táto myšlienka sa vyvíjala podobne na území súčasného Slovenska a Chorvátska vďaka podobným kultúrnym a historickým okolnostiam a je veľmi prítomná v literatúrach týchto krajín. *Cestopis* J. Kollára a *Putositnice* A. Nemčiča napísané v súlade s žánrovou konvenciou romantizmu. Súčasne spoliehajúc sa na jeden typ cestopisnej tradície obidva cestopisy sú samostatné, pôvodné literárne diela. Spracovanie idey slovanskej vzájomnosti v týchto dielach nielen vyvolalo rôzne reakcie kritikov ale aj ovplyvnilo tvorbu literárnych zástupcov nasledujúcich generácií.

LITERATURA:

1. *Faktorová V.* Medzi poznáním a imaginací. Podoby obrozeneského cestopisu / V. Faktorová. – Praha: Arsci, 2012. – 368 s.; 2. *Fordinálová E.* "Slovanskost" a "slovanskost" v Kollárovom cestopise // Ján Kollár (1793-1993) zborník štúdií ed. C. Kraus. – Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1993; 3. *Ivankovičová K.* Jan Kollár v Danici ilyrské // *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca IV*, ed. I. Dorovský. – Brno: Masarykova univerzita, 1995; 4. *Klátik Z.* Vývin slovanského cestopisu / Z. Klátik. – Bratislava: SAV, 1968. – 474 s.; 5. *Kollár J.* Cestopis obsahujúci cestu do Horní Italie a odtiaľ prieskum Tyrolsko a Bavorsko, se zvláštním ohľadom na slavjanské živly, roku 1841 konajú: Se slovníkem slavjanských umělcův všech kmenův od nejstarších časův až k nynějšímu věku s krátkým životopisem a udáním znamenitějších zvláště národních výtvorů / J. Kollár. – Praha, I.L. Kober, 1862; 6. *Nemčić Gostovinski A.* Putositnice / A. Nemčić Gostovinski. – Zagreb: narodna tiskarnica Dra. Ljudevita Gaja, 1845; 7. *Štefanovičová K.* Ideja panslavizma u češkoj književnosti prve polovine 19 veka u poređenju sa istom idejom u srpskoj književnosti // *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca V*. – Brno: Spisy Masarykovy univerzity v Brně, Filozofická fakulta, 2002; 8. *Števec J.* Realita Kollárovho mýtu // Ján Kollár (1793-1993) zborník štúdií ed. C. Kraus. – Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1993; 9. *Tomasović M.* Još jedan primjer recepcije Osmana u hrvatskom romantizmu: Nemčićeve Putositnice // *Poeti i začínjavci*. – Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske, 1991.

Кость С.С. (Львів, Україна)

«Старожитності і пам'ятки землі Чеської» у творчості Карела Запа (в контексті чеського національного відродження)

Автор аналізує «Старожитності і пам'ятки землі Чеської» Ф. Міковця і К. Запа, звернувши увагу на історичні й суспільно-політичні аспекти цієї праці, доводить закономірність її появи у контексті чеського національного відродження. На думку автора, публіцистичність і громадянський пафос «Старожитностей і пам'яток землі Чеської» органічно поєднуються з науковою ґрунтовністю і скрупульозністю її авторів – Ф. Міковця і К. Запа.

Ключові слова: К. Зап, Ф. Міковец, чеське національне відродження, історія слов'ян, культура Чехії.

Автор анализирует «Древности и достопримечательности земли Чешской» Ф. Миковца и К. Запа, обращая внимание на исторический и общественно-политический аспекты этого труда, указывает закономерность появления его в контексте чешского национального возрождения. Автор статьи считает, что публицистичность и гражданский пафос «Древностей и достопримечательностей земли Чешской» органически сочетается с научной основательностью и скрупулезностью Ф. Миковца и К. Запа.

Ключевые слова: К. Зап, Ф. Миковец, чешское национальное возрождение, история славян, культура Чехии.

The author analyzes "Antiquities and Monuments of the Czech Lands" by F. Mikovec and K. Zap, pointing out the historical and socio-political aspects of this work and proves the consistency of its appearance in the context of the Czech national revival. According to the author, the publicistic character and civic pathos of "Antiquities and Monuments of the Czech Lands" are organically combined with scientific fundamentality and scrupulousness of F. Mikovec and K. Zap.

Key words: Karel Zap, F. Mikovec, Czech national revival, history of the Slavs, culture of the Czech Republic.

Карел Зап – відомий чеський письменник, публіцист, етнограф, краєзнавець середини ХІХ ст. Увага до творчості К. Запа зумовлена, по-перше, його роллю в історії українсько-чеських літературних зв'язків ХІХ ст. К. Зап перебував у Львові в 1836-1845 рр., коли в середовищі галицьких українців починався процес національної ідентифікації та національного відродження. І. Франко зазначав у статті «Літературне відродження полудневої Русі і Ян Коллар»: «Особливо два світлі мужі – Зап і Коубек заслужили собі на вдячну згадку яко приятелі і не в одному вчителі наших молодих русинів» [3, 258]. По-друге, повчальним і продуктивним є

дослідження внеску К. Запа в чеське національне відродження, оскільки він автор ґрунтовних праць – «Чесько-моравська хроніка» (1862-1872), «Всесвітня географія» (1845-1851). Значну частину творчої спадщини К.Запа становлять краєзнавчі публікації про міста та містечка Чехії та архітектурні пам'ятки у них – костели (опис вітарів, гробниць, ікон), замки, в'їзні брами, мости, вежі, скульптури, зокрема це праці «Опис головного королівського міста Праги для іноземців і мешканців, з планом і двома краєвидами на місто» (1835), «Путівник по Празі» (1848), «Опис королівського замку, головного храму св. Віта і всіх інших костелів і світських будівель на Градчанах у Празі» (1868).

По-третє, К. Зап був прихильником ідеї слов'янської взаємності і одним із ініціаторів та організаторів першого слов'янського з'їзду 1848 року у Празі. На жаль, досить багатогранна і велика за обсягом творча спадщина К. Запа ще не стала об'єктом комплексного дослідження, хоча згадки про нього знаходимо у працях як українських дослідників і учених (П. Гонтар [1]), М. Мольнар [2], І. Франко [3], так і чеських (Л. Файгл [5], Ї.Горак [7], К. Паул [9], В. Гостічка [8]).

Мета цієї публікації – з'ясувати суспільно-історичні аспекти появи праці «Старожитності і пам'ятки землі Чеської» в контексті чеського національного відродження.

У творчому доробку К. Запа є і ця праця, авторство якої йому приписують не цілком заслужено (хоча є й інша думка: автори двотомної «Історії чеської літератури» (Прага, 1960) відмовляють йому в авторстві), але до появи якої він причетний і яка органічно вписується в парадигму його ідейно-концептуальних засад, яка суголосна навіть із його стилем. «Старожитності і пам'ятки землі Чеської» складаються із двох частин. Річ у тім, що першу частину написав Ф.Міковец і вийшла вона друком, ймовірно, у 1860 році. (Ф. Міковец закінчив Карлів університет у Празі, де вивчав історію Чехії та історію мистецтва. Цікавився літературою і писав на ці теми чеською та німецькою мовами. Згодом, у 1851 році заснував літературний часопис «Lumír» (авторами цього часопису були молоді літератори, а сам Ф. Міковец писав про театр), з його ініціативи був заснований літературно-мистецький гурток «Arkadie»).

Про драматичну історію появи другої частини розповів К. Зап у передмові до неї: «Ми мусимо цим другим томом закінчити працю Ф.Міковца... Якраз хотів історичну частину розповіді про монастир святої Анешки в Празі дописати, коли йому ручка з руки випала і нестерпна хвороба уклала його в ліжку...невблаганна смерть обірвала життєвий шлях молодого талановитого історика (помер 22 вересня 1862 року)» [11, 219]. У

цій же передмові він зазначив, що ця праця не могла залишитися не завершеною. На нашу думку, є кілька мотивів, які спонукали К. Запа закінчити працю свого молодшого колеги. Звичайно, що перший пов'язаний з повагою до пам'яті про покійного і це цілком зрозумілий вчинок у системі як християнської моралі, як загальнолюдських цінностей, так і в своєрідному моральному кодексі наукового середовища (що більше на титульній сторінці видання зазначено прізвища обох авторів – Ф.Міковця і К. Запа). Високий ступінь мотивації К.Запа можна пояснити ще однією причиною: як чеський патріот він розумів, що довершувати цю працю треба, хоча це й нелегке завдання для будь-кого (про що він і написав у передмові), але серед найбільш відомих чеських істориків, етнографів, краєзнавців того часу К. Зап був чи не єдиний, хто міг взяти на себе відповідальність і завершити працю. У доробку К. Запа вже були аналогічні публікації. Зазначимо, що К. Зап був і редактором краєзнавчого часопису «Památky archaeologické a místopisné» (1854-1866), на сторінках якого разом із його авторами (А. Власак, В.Томек, Я. Воцела, А. Рибічка та ін.) він популяризував історію Чехії.

Проте мотивація була глибшою, вагомішою, якщо йдеться про суспільно-історичний контекст. Ми маємо на увазі не лише наукове значення праці, яку розпочав Ф. Міковец, але й її громадянське значення, її місце в національному вихованні чехів. Саме в контексті чеського національного відродження потрібно сприймати як працю «Старожитності і пам'ятки землі Чеської» загалом, так і мотивацію вчинку К. Запа – це був крок, зумовлений не лише моральними спонуками, але й розумінням свого обов'язку як патріота, представника того поневоленого народу, який в умовах недержавності боровся за свою національну ідентичність практично в усіх сферах життєдіяльності.

Чеське національне відродження, що почалося наприкінці XVIII століття, не було спонтанним чи випадковим, не було звичайною емоційною реакцією на ту принизливу ситуацію чеського народу, в яку він потрапив після поразки біля Білої Гори. Відомий чеський історик В. Томек, сучасник Й. Палацького, Я. Коллара, П. Шафарика, в своїй «Історії Чеського королівства» зазначає, що зміни в чеському суспільстві почалися ще за часів австрійської імператриці Марії Терезії, вони стосувалися і судової системи, і податкової, і освіти. Реформи продовжив її син і наступник на габсбурзькому троні Йосиф II – було ліквідовано особисту залежність селян, скасовано цензуру і поміркованішими стали вимоги до свободи слова, були продовжені реформи в освіті. Щоправда, В. Томек підкреслює, що Йосиф II дуже багато уваги приділяв розширенню сфери

вживання німецької мови. Так, 1780 року появився імператорський указ для Чехії, щоб до гімназій приймати лише за умови задовільного знання німецької мови, 1784 року вийшов указ про запровадження німецької мови як мови викладання замість латини (що, зрештою, було прогресивним кроком), було розширено вживання німецької мови у Карловому університеті. Зрозуміло, що це щораз більше витісняло чеську мову і в історичній перспективі загрожувало чеському народові асиміляцією. Негативним було й те, що Йосиф II мало сприяв розвитку мистецтва та гуманітарних наук (вивченню природничих наук почали приділяти набагато більше уваги, ніж раніше). Як зазначає В. Томек, австрійський уряд завдав багато шкоди знищенням давніх пам'яток мистецтва. Під час ліквідації монастирів (в липні 1773 року папа Клемент XIV заборонив орден єзуїтів) представники влади недбало поводитися з творами мистецтва, багато цінних історичних джерел зникло. Кажуть, що Йосиф II мав намір навіть Празький замок перетворити в казарми, але фактом є те, що він дозволив продати з аукціону рештки рідкісної і коштовної збірки короля Рудольфа за безцінь, за ціною мотлоху. В. Томек зазначає: «Його покровительство отримувало лише те, що мало хоч якусь матеріальну користь і цим збільшувало міць держави» [14, 432].

Не можна в цих реформах вбачати лише негативне, лише централізаційні та германізаційні кроки, що мали остаточно знищити будь-які надії чехів на кращі і радісніші дні для чеської народності, як вважав на початку XX століття В. Францев [4, 1] (висловлював він цю думку як російський історик з панрусистських і неославистських позицій). Усі ці реформи активізували і мобілізували чеське суспільство. Як слушно зазначав Я. Гейрет, вони оживили «напівмертве чеське суспільство, чеська людина почала вільніше дихати, чеський дух ожив. Починається захист чеської мови. Марними були германізаційні прагнення освіченого абсолютизму і йосифізму. З чеських хиж йдуть на навчання сумлінні сини і стають нашими натхненними будителями» [6, 3]. Асиміляційні зусилля Відня (не має значення – приховані чи явні, свідомі чи несвідомі) дали зворотній ефект. Але йосифінські реформи не були єдиним чинником чеського національного відродження. Французька революція 1789 року, згодом наполеонівські війни теж спричинилися до глибоких історичних процесів і змін у Європі, що охопили і слов'янські народи. У середовищі слов'янської інтелігенції теж набуває популярності ідея національності, в тих умовах вона органічно узгоджувалася із ідеєю слов'янської взаємності, яка щораз більше поєднується із увагою до свого минулого. У зв'язку з цим

вкажемо ще на один чинник чеського національного відродження. Наприкінці XVIII – на початку XIX століття чеський народ довів, що в нього тривка історична пам'ять, що майже двісті років чужоземного панування не викреслили з колективної пам'яті народу спогадів про своє славне минуле, а тому чеський народ використав історичний шанс відродитися і повернутися на політичну сцену, зрештою, на арену історичного буття. Ще з 1769 року існував таємний гурток, який за часів Йосифа II було перейменовано в Чеське королівське наукове товариство (1784 р.), в якому займалися і математичними науками, й історією (переважно чеською). Звідти вийшов відомий славіст Й. Добровський. Ось як далі матеріалізувалася ідея чеського національного відродження: у 1790 р. в Празі створено патріотичне товариство любителів мистецтва (згодом на цій основі було створено академію мистецтв), 1792 року в Карловому університеті відкривають кафедру чеської мови, 1798 року в Празі починає діяти постійний народний театр, 1810 року у Празі відкривають консерваторію, у 1818 року засновано Товариство чеського музею, а 1830 року починає виходити «Časopis Českého Muzea». Дуже важливим моментом в історії чеського національного відродження було заснування Чеської Матиці в 1831 р. Принципове значення мала поява в 1831 р. першого тому «Історії народу чеського в Чехії та Моравії» Ф. Палацького (тоді він вийшов німецькою мовою, чеською – 1848 р.). Завдяки цій праці Ф. Палацького згодом назвали Колумбом чеської історичної науки і «батьком народу», завдяки «Історії народу чеського в Чехії та Моравії» Ф. Палацький об'єднав чехів з їхнім минулим, шедевр Ф. Палацького став фундаментом, на якому можна було продовжити будівництво [6, 6]. До речі, Я. Гейрет звернув увагу на те, що Ф. Палацький закінчив свою історію 1526 роком, коли загинув чеський король Людвик з Ягелонського роду, але не досліджував і ніколи не прагнув досліджувати «клятву» Білу Гору, а в його присутності ніхто навіть не згадував про цю трагічну подію в чеській історії.

У 1848 р., коли вийшов перший том «Історії народу чеського в Чехії та Моравії» чеською мовою, вийшла друком ще одна праця Ф. Палацького – «Опис Чеського королівства. У вступі автор заявляє, що ця книга не претендує на те, щоб бути більш ніж каталогом усіх населених пунктів чи міст в Чеському королівстві, але не тільки сучасних і відомих, але й колишніх і забутих. Ф. Палацький віднайшов забуті чеські назви усіх населених пунктів у Чехії (влада вживала німецькі назви) і цим праця мала прислужитися, на думку Ф. Палацького, становленню чеського духу. Про свої монографічні студії він писав ще раніше, в 1834 р, 1835 р. і в

1846 р. на сторінках журналу «Časopis Českého Muzea». В «Описі Чеського королівства» він звернув увагу на королівські та інші міста, на старі замки і фортеці, на монастирі тощо.

Усе це зберігало історичну пам'ять, бо опис будь-якої пам'ятки минулого перетворювався на важливе джерело вивчення. Джерело ставало не лише матеріальним, речовим, але й писемним. Усе це доводило, що чеський народ – давній, з великими культурними й мистецькими досягненнями, що це народ, який вмів не лише працювати й воювати, але й творити. Цій меті була підпорядкована діяльність Товариства чеського музею та його друкованого органу – журналу «Časopis Českého Muzea». Не можна не загадати і про діяльність П. Шафарика. Ще в 1834 р. на сторінках «ČSM» з'явилася його розвідка «Роздуми про старожитності слов'ян в Європі», а вже у 1837 р. вийшла друком його знаменита праця «Слов'янські старожитності». У вступі автор зазначив, що: «...попереднім авторам, які писали про слов'ян, не вистачало знання слов'янських мов, знання особливостей і звичаїв слов'янських народів, нарешті, впливала якась застаріла некритичність та упередженість до слов'ян» [12, 4]. У цій же праці П. Шафарик захищає слов'ян і з приводу проблемного і дискусійного питання – появи їх у Європі; він опонує тим вченим, які з політичних кон'юнктурних міркувань стверджували, що слов'яни в Європу прийшли разом із гунами, аварами. У наступній праці «Етнографія слов'ян» (1842) він закликав: «...бути добрими вчителями справжнього слов'янства – але не літери, а духу, бо літера вбиває, а дух воскресає». [13, X].

Таким чином, поява праці Ф. Міковця була одним із багатьох фактів чеського національного відродження. Невипадково видавці починають передмову думкою, пронизаною гордістю за свою батьківщину: «Красива земля Чеська, ця перлина в короні Австрії має стільки відомих дворянських і рицарських резиденцій, церковних і міських споруд, різноманітних історичних і визначних мистецьких пам'яток скульптури і малярства, яких, крім Італії навряд чи десь у світі можна знайти» [10, 1].

У першій частині в окремих розділах Ф. Міковец змалював такі історико-архітектурні пам'ятки як замки – «Zříceniny Kokořina», «Zříceniny hradu Jenšteina», «Zámek Orlík», «Zříceniny Šelmberka», «Zámek Mělnický», костели – «Kostel sv. Štěpána v Praze», «Kostel klášterní v Teplé», «Hlavní chrám a bývalá Pražská brána v Slaném», брами – «Žatecká brána v Lounech», «Brány a bašty král. města Beroun» та ін. Так, наприклад, у публікації про стару ратушу у місті Літомержице («Stará radnice Litoměřická») автор описує містечко на річці Лаба, яке є найдавнішим у Чехії. Свою розповідь Ф. Міковец розпочинає з опису міста від найдавніших часів, про отримання

ним привілеїв від королів Вацлава I, Пшемисла Отакара II, Карла IV, Вацлава IV, Сигизмунда (останній на початку гуситської війни навіть мешкав у цьому місті), про участь мешканців міста у гуситській війні. Щодо самого опису будівлі ратуші, то автор її розпочинає приблизно з 1538 року, зокрема після великої пожежі, яка знищила стару ратушу. Ось як на той час оновили вежі ратуші: «...над дахом було збудовано три нові вежі, до кожної з яких було поміщено дзвони. Перший був дзвін громадський...у який дзвонив кожної п'ятниці о восьмій годині ранку на збір райців, другий дзвонив лише під час смертної кари, а третій подавав знак закривати корчми» [10, 30]. Далі автор розповів читачам про розбудову і занепад будівлі у різні роки, описав різноманітні деталі інтер'єру. Так само детально і скрупульозно подано описи і замків. Наприклад, один із кращих – нарис про замок Орлік над Влтавою, збудований за часів правління Пшемисла Отакара II як невелика фортеця. Автор проаналізував етапи розбудови замку, зміни у його інтер'єрі.

Щодо другої частини праці, як уже зазначалося, Ф. Міковец встиг дійти до розповіді про монастир святої Анешки в Празі. Редагував уже готовий текст і писав наступні нариси К. Зап. У структурному відношенні друга частина не відрізняється від першої. Тут також є описи замків, костелів, ратуш, містечок, предметів вжитку («*Pražská brána v Táboře*», «*Biskupská věž v Praze*», «*Stará radnice v Chomoutově*», «*Děčín*», «*Chrám sv.Barbory v Kutné Hoře*», «*Bílá hora u Prahy*»). Проте впадає в око і різниця – ці описи більш читабельні, вони белетризовані, так би мовити, це було характерним для стилю К. Запа. Так, зокрема у нарисах про замки, К.Зап часто використовує різні легенди, повір'я, які стосувалися даного об'єкта, цитує згадки про них в літературі того часу. Ось, наприклад, у нарисі про замок Окорш К. Зап відтворює легенду про скарби єзуїтів, які начебто у ньому знаходилися: «Найпожадливіше шукали якийсь уявний скарб єзуїтів. У ночі перед тим днем, того ж 1773 року (рік ліквідації ордену єзуїтів. – С. К.), коли у Празі було проголошено буллу, приїхали, подекують, декілька пражських єзуїтів з помітним поспіхом до замку Окорш і так само вранці спішно поїхали. Важкої скрині, яку зі собою привезли, не було більше помітно під час їхнього від'їзду назад. За декілька днів приїхала у замок комісія шукати цю скриню, про яку вже в Празі давно мовилося, але даремно, бо за таємничою скринею і слід пропав» [11, 20]. У нарисі про королівський замок Кшивоклат К. Зап розповідає його давню історію, зокрема про першу згадку у «Чеській хроніці» Козьми Празького 1110 року, а далі розповідає історію замку за часів правління королів Пшемисла Отакара I, Пшемисла Отакара II, Карла IV та ін.

Як історики К. Зап і Ф. Міковець були дуже скрупульозними і докладними в описах об'єктів своєї уваги (замок, скульптура, монастир і т.д.) – цього вимагала професія. Проте за жанром ці оповіді радше можна зарахувати до історико-мистецтвознавчого нарису, в якому документальність, наукова докладність і професійність оцінки поєднуються з оповідністю. Це свідчило про те, що обидва автора були добрими оповідачами (особливо це стосується К. Запа). Іноді складається враження, що вони пишуть як свідки тих подій, що більше про кожен об'єкт К. Зап і Ф. Міковець розповідають у контексті конкретної історичної ситуації. Так, у нарисі «Біла Гора біля Праги» йдеться про таку пам'ятку як Білогірський монастир, але К. Зап починає розповідь про трагічну битву під Білою горою (її опис займає майже половину тексту нарису), після якої чехи надовго втратили державність. І зовсім не в науковому стилі написано перший абзац цього нарису: «Є, певна річ, незліченні місця на батьківщині, де чех, крокуючи, мимоволі призупинитися мусить, щоб в душі обміркувати історію, яку в уяві нам змальовує місце події» [11, 179].

Чи взяти розповідь про поховання Вратислава I, сина першого християнського чеського князя Борживоя I. Автор розповідає спочатку про самого Вратислава I (він правив на початку X ст.), а потім описує його домовину. З одного боку, це свідчило про метод дослідження і відображення (сприймати той чи інший факт, артефакт у контексті), а з іншого – популяризувало історію, навчало читача любити історію свого народу, єднало його з минулим.

Є ще одна важлива риса, що характеризує «Старожитності і пам'ятки землі Чеської». Це неприховане почуття гордості за здобутки свого народу упродовж останнього тисячоліття. Така авторська позиція не була позбавлена серйозного підтексту. На цей підтекст звернув увагу один із авторів (заховався за криптонімом – «C.d.n.») журналу «Słowianin» (виходив у Львові 1871 р.). Стаття має промовисту назву – «Огляд історії стародавніх слов'ян», друкував цю публікацію журнал упродовж усього 1871 року. Автор звертає увагу на історіографію такого питання як походження слов'ян. З цього приводу думки тодішніх істориків слов'янства розділялися. Одні вважали, що слов'яни – це народ у Європі новий, який прийшов сюди з азійських просторів щойно в IV або V ст. в часи великого переселення народів. Інші вважали, що слов'яни народ – європейський, який мешкає на цих землях з давніх давен. Ця проблема не перестала хвилювати істориків слов'янства і наприкінці XIX ст. (у 1896 р. вийшла друком монографія В. Флоринського «Первобытные славяне»), і на початку

XX ст. – у 1916 вийшла друком праця К. Крамаржа «Die Abkunft der Germane, Litaner und Slaven aus der Urheimat im Altaj», згодом його ж «Nové doklady pro pravlast' Slovanů na Altaji» (1919) – ми назвали лише кількох відомих славістів. У журналі «Slavia» в 1926 р. появилася рецензія відомого вченого Л. Нідерле на працю польського історика К. Мошинського «Badania nad pochodzeniem i pierwotną kulturą Słowian». Автор цієї праці захищав азійську теорію походження слов'ян, опонуючи автохтонній теорії, яка прабатьківщину слов'ян шукала в Європі. Л. Нідерле вважав, що абсолютної суперечності між обома теоріями нема, що автохтонність слов'ян у Європі теж не можна сприймати абсолютно: «Ми не знаємо, де мешкали від прадавніх часів перші праотці слов'ян, так само, як і не знаємо, де мешкали праіндоевропейці».

Автор (С.д.п.) згаданої розвідки на сторінках «Słowianina» вважав, що треба досліджувати справжню історію та походження слов'ян, щоб захистити їх право бути європейцями і не звинувачувати їх у варварстві.

П. Шафарик, вивчаючи історію слов'ян, наголошував на їх високому культурному рівневі розвитку. Це теж мало сприяти усвідомленню своєї тривалої і славної історії, духовного потенціалу слов'ян. Формування почуття національного гідності у протистоянні з потужним німецьким світом – і в цьому контексті теж треба сприймати працю Ф. Міковца і К. Запа.

Варто звернути увагу ще на один момент. Ф. Водічка, редактор другого тому «Історія чеської літератури» (том має назву «Література національного відродження»), невипадково зазначив, що Ф. Палацький наприкінці 20-х років XIX ст. наполягав на тому, щоб від філологічного розуміння літератури перейти до оцінки змісту (на відміну від Й. Добровського та Й. Юнгмана, про яких йдеться в «Історії чеської літератури» в монографічних розділах). Зрозуміло, що аналіз і оцінка змісту твору неминуче провадила до необхідності аналізувати, оцінювати цей зміст у контексті суспільних проблем, реального життя. Автор зауважує далі, що центр уваги таких визначних постатей чеського відродження як Ї. Прохазка, Ф. Палацький, П. Шафарик, Я. Пуркине лежав у певній науковій чи в політичній і публіцистичній діяльності – і це, як можна здогадатися, «компрометувало» ставлення до літератури. Проте, з іншого боку, саме це обставина промовисто свідчила, що згадані постаті були не лише вченими (а Палацький, Шафарик, Пуркине в молоді роки писали вірші), але й громадянами-патріотами, які, відчуючи суспільну потребу не цураються політичної і публіцистичної діяльності. Оцей публіцистичний момент ми відзначаємо і в «Старожитностях і пам'ятках

землі Чеської» Ф. Міковца і К. Запа. Ця публіцистичність і громадянська позиція проявляється в захисті національних ідеалів, вартостей, почуттів, у цілеспрямованому збереженні історичної пам'яті, у вихованні патріотизму у своїх читачів. Ця думка і підсумовує висновок про місце праці Ф.Міковца і К. Запа в чеському національному відродженні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Гонтар П.* Українсько-чеські літературні зв'язки XIX ст. / П. Гонтар – К., 1956; 2. *Мольнар М.* Тарас Шевченко у чехів та словаків / Мольнар Михайло. – Пряшів: Словац. пед. вид.-во, 1961. – 285 с.; 3. *Франко І.* Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар / Іван Франко. – К., 1955. – Т. XVIII. – С. 254–263; 4. *Францев В.* Очерки по истории чешского возрождения: русско-чешские ученые связи конца XVIII и первой половины XIX ст. / Францев В. – Варшава, 1902. – 472 с.; 5. *Feigl L.* Sto let českého života ve Lvově. Plzeň / Feigl Ludvík. – Lvov, 1924–1925. D. 1–2; 6. *Hejret J.* František Palacký: cenou počtána práce pražskou porotou pro posouzení prací o F. Palackém / Hejret Jan. – Plzeň. – [1926]. – 12 s.; 7. *Horák J.* Tři čeští spisovatelé v Haliči / Horák J. // Národopisný věstník československý. – Praha, 1915. – S.109–114; 8. *Hostička V.* Karel Vladislav Zap a haličští Ukrajinci. K česko-ukrajinské vzájemnosti v první polovině devatenáctého století / Hostička Vladimír // Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů národů ČSSR a SSSR. – Praha, 1958. – S.69–115; 9. *Paul K.* Několik poznámek k pobytu K. Zapa a L. Rittensberga ve Lvově / Paul K. // Časopis pro moderní filologii a literatury. [Praha]. – 1948. – № 6. – S. 301–309; 10. *Starožitnosti a památky země České* – Praha. – [1860]. – Díl. I. – 207 s.; 11. *Starožitnosti a památky země České* / Ferdinand Mikovec, Karel Zap. – Praha. – 1864. – Díl. II. – 218 s.; 12. *Šafařík P.* Slovanské starožitnosti / Šafařík Pavel. – Praha, 1837. – 442 s.; 13. *Šafařík P.* Slovanský národopis / Šafařík Pavel. – Praha, 1842. – 187 s.; 14. *Tomek V.* Nejnovější dějepis Rakouský / Tomek Vladivoj. – Praha. – 1887. – 584 s.

Моторний А.В. (Львів, Україна)

Маловідома книга, присвячена чеським переселенцям в Україну

Стаття присвячена маловідомій книзі чеського педагога і підприємця, письменника та публіциста Франтишка Довубрави (1822-1902) «Чеський переселенець на Русь» виданій у 1876 році в Празі.

Ключові слова: Франтишек Довубрава, переселенець.

Статья посвящена малоизвестной книге чешского педагога и предпринимателя, писателя и публициста Франтишка Довубравы (1822-1902) «Чешский переселенец на Русь», изданной в 1876 году в Праге.

Ключевые слова: Франтишек Довубрава, переселенец.

The article deals with the unknown book “Czech Frontiersman to Russ”, written by outstanding Czech pedagogue, businessman, writer and publicist František Doubrava (1822-1902) and Published in Prague in 1876

Key words: František Doubrava, frontiersman.

Історія переселення чехів у ХІХ столітті у пошуках кращої долі до інших країн привертала і продовжує привертати увагу численних дослідників. У цьому контексті особливе місце займають публікації, присвячені так званим волинським чехам – емігрантам, які селились переважно на землях сучасних Волинської, Рівненської, Житомирської, Київської областей. Як відомо, частина з них переїхала потім на Миколаївщину, Одещину тощо, де також створила свої поселення.

Чимало волинських чехів повернулось на батьківщину, вступивши під час Другої світової війни до лав армії генерала Л.Свободи (у 1968-1975 роках Президента Чехословаччини). Друга хвиля цієї реєміграції прокотилась у перші роки після розпаду СРСР. До Чехії повернулась також велика група нащадків колишніх переселенців, які проживали в районах, постраждалих в наслідок аварії на Чорнобильській АЕС (регіон міста Малин Житомирської області, Київська область тощо). Ініціатором цього масового переселення був тодішній Президент Чехословаччини (потім – Чехії) В.Гавел.

Принагідно зазначимо, що сьогодні реємігранти та їхні нащадки активно спілкуються між собою. Так, наприклад, в Чехії активно діє офіційно зареєстроване «Об'єднання волинських чехів та їх друзів» («Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel»), яке організовує різноманітні зустрічі, екскурсійні тури в Україну, регулярно проводить загальнодержавні конференції членів своєї організації, навіть видає спеціальний альманах. Варто зазначити, що, з огляду на останні непрості події в Україні, чимало провідних чеських політиків, зокрема, членів парламенту країни, публічно висловились за поновлення процесу реєміграції волинських чехів до своєї історичної батьківщини.

Перші публікації, присвячені волинським чехам, побачили світ ще у той час, коли власне відбувався сам процес їхнього переселення на землі тогочасної Російської імперії. Нам пощастило віднайти видану у той період невеличку брошуру обсягом у 53 сторінки під заголовком «Чеський переселенець на Русь» («Český vystěhovalec na Rus») [1], яка побачила світ у 1876 році в Празі.

Її автором був підприємець і науковець, педагог і публіцист, відставний директор середньої господарсько-промислової школи у м. Табор Франтішек Доубрава. Ф. Доубрава народився у 1822 році у містечку Лоховіце неподалік від Праги, а помер у 1902 році в Україні, де й був похований у селищі Весела (тепер – Луцький район Волинської обл.) [2].

Цікаво, що, переселившись в Україну, він дещо видозмінив свої ім'я та прізвище на Федір Дубровін. (Нам, на жаль, не вдалось встановити причини цього кроку автора книги; не відомо також, чи мало це офіційний характер, тобто чи був йому виданий у зв'язку з цим новий паспорт.) Разом з тим, під своїм справжнім прізвищем Ф.Доубрава продовжував публікувати наукові розвідки, а під іншим псевдонімом – Франтішек Лоховицький – його знали як автора низки статей про життя чехів в Україні, які з'являлись на сторінках чеської періодики. З ряду архівних джерел також відомо, що Ф.Доубрава, який переїхав в Україну орієнтовно у 1874 або 1875 році, займався на новому для себе місці вирощуванням хмелю, був власником великого господарського маєтку неподалік Житомира.

Збереглась коротка рецензія на вищезгадану книгу Доубрави. Ця рецензія, під якою замість прізвища автора стоїть слово «редакція», вміщена у «Часописі католицького духовенства», в огляді останніх книжкових новинок, що з'явилися на той час на полицях магазинів [3]. Була вказана і вартість книги Ф. Доубрави – 20 крон.

Безіменний автор рецензії з жалем констатує, що потік емігрантів з чеських земель «до Америки, на Русь і в інші місця не припиняється». Разом з тим, ці переселенці, потрапляючи у нові, не знайомі їм умови, потребують практичних порад, певних орієнтирів, щоб швидше адаптуватись на новому місці. Саме з цією метою, зазначається далі у рецензії, Ф.Доубрава і створив цю книжку. Як написав у передмові сам автор, його книга була б корисною також і потенційним переселенцям, щоб «вберегти їх від шахрайства та обману, через які чимало наших співвітчизників опинилися на міліні» [3, 399].

У рецензії наголошується, що переселенці на Русь, серед яких переважали сільські мешканці, повинні, зокрема, знати, якими правилами їм необхідно керуватись при купівлі землі на новому місці. Важливими для них є також дані стосовно грошей, мірах ваги, цінах, на різну сільгосппродукцію та деякі інші товари і послуги, що діяли на той час у Російській імперії.

В якості критичного зауваження у рецензії згадана повна відсутність інформації про релігійну ситуацію та, зокрема, про права, якими користувались у тогочасній Росії особи католицького віросповідання.

Очевидно, що редакція «Часопису католицького духовенства» не могла не звернути на це увагу. Слід, однак, зазначити, що це зауваження не зовсім справедливе, оскільки в книзі все-таки можна віднайти коротку довідкову інформацію про розподіл населення Київської, Волинської та Подільської губерній за конфесійною ознакою [1, 23].

Якщо порівняти дати – рік переїзду Ф.Дюубрави в Україну та рік виходу у світ книги, стає зрозумілим, що вона була написана на основі свіжих вражень новоприбулого переселенця, який, разом з тим, мав за плечима багаторічний досвід вченого-економіста та господарника-практика, оскільки багато років свого життя віддав роботі керуючого великими сільськогосподарськими маєтками у чеських містах Рокіцани, Табор, Мілевско.

Загалом, книгу «Чеський переселенець на Русь» можна розглядати як своєрідний інформаційний довідник з конкретними, навіть дуже детальними рекомендаціями для потенційних переселенців. Так, наприклад, у ній наводяться численні статистичні та інші інформаційні дані стосовно загальної кількості населення тогочасних Київської, Подільської та Волинської губерній, розподілу його за національностями та конфесіями [1, 23], вартості землі, основних продуктів харчування [1, 21-22], цін на землю у різних регіонах, навіть порівняльного складу хімічних елементів у верхніх шарах ґрунтів [1, 25-26].

Загалом, різноманітними порівняльними таблицями заповнено чимало сторінок книги. Разом з тим, до окремих таблиць додані цікаві авторські нотатки, наприклад: «Росіяни міряють свої земельні ділянки десятинами. Поляки (*мешканці Російської імперії – А.М.*), порушуючи закон, - моргами» [1, 19]. Узагальнюючи порівняння цін на предмети щоденного вжитку, Ф.Дюубрава зазначає, що в чеських землях вони є майже вдвічі дорожчими [1, 47].

Як людина, добре знайома з веденням сільського господарства, автор у своїй книзі дає переселенцям багато практичних рекомендацій стосовно особливостей вирощування окремих видів продукції у нових для них умовах, а тих, хто лише готується до переселення, застерігає від поспішних та необережних інвестицій у купівлю земельних наділів без врахування особливостей місцевого законодавства. Він, наприклад, звертає увагу на небезпеку купівлі землі разом з прихованими борговими зобов'язаннями щодо неї попередніх власників і досить детально розповідає, як цього можна уникнути [1, 14-18].

Ф.Дюубрава вважає також за необхідне розповісти на сторінках своєї книги (хоча б в оглядовому плані) про ситуацію в окремих галузях промисловості царської Росії (харчопереробній, деревообробній,

текстильний і т.д.), а також у транспортному сполученні, зокрема залізничному та водному [1, 34-46]. У цьому контексті цікавим є зауваження автора про те, що, розбудовуючи нові транспортні коридори, Росія, разом з тим, постійно розширює зону своїх інтересів, зокрема у Південному напрямку. Він припускає, що вона «не заспокоїться, поки не дійде аж до Перської затоки...» [1, 37].

Однак, книга Ф.Дюубрави – це не лише добірка статистичної інформації. Автор висловлює в ній чимало цікавих зауважень стосовно реалій життя у царській Росії. Він, наприклад, зазначає, що у ній живуть сильні, здорові люди, які здатні виконувати будь-яку важку роботу. Але, разом з тим, працювати вони звикли лише тоді, коли це вже вкрай необхідно. Все це, вважає Дюубрава, відбивається на якості виконаної роботи, яка досить часто є гіршою, ніж у чехів. На думку автора, причини такого ставлення до праці слід шукати у довгих століттях кріпацтва, від якого Росія звільнилась зовсім недавно [1, 30].

Однак, наголошує Ф.Дюубрава, і за ці п'ятнадцять років відбулись помітні зміни. Так, звертаючись до переселенців, він говорить що серед нових торговців, промисловців та власників великих земельних маєтків Київщині, Волині та Поділля вони побачать «значну кількість людей інтелігентних» [1, 39], з якими можна успішно співпрацювати.

Попри загалом позитивну загальну оцінку ситуації на «нових землях», Ф.Дюубрава у своїй книзі курсивом виділяє такі слова: «Нікому не раджу покидати свою батьківщину. Ті, кого до цього не змушують обставини, кого загалом задовольняє ситуація у власному господарстві, а також ті, хто не спроможні при звичаїтись до умов та звичаїв народу руського, - не переселяйтесь» [1, 41]. Водночас тим, хто все-таки прийняв остаточне рішення переселитись, автор рекомендує об'єднуватись у великі чеські оселі, викупуваючи від місцевої влади закинуті маєтки, що розташовані поруч. У цьому випадку, зазначає він, переселенці мають реальну можливість одержати помітну знижку. Крім того, «у такій чеській оселі переселенці не є самотніми. Вони підтримують один одного, спільними силами засновують школи, сільські бесіди, *(своєрідні чеські клуби – А.М.)*, бібліотеки, кузні тощо» [1, 44].

Для зручності переселенців автор, здається, подбав про все: з останніх сторінок книги можна дізнатись, як краще добиратись з тих чи інших населених пунктів Чехії до цілого ряду сіл і містечок Київщини, Волині та Поділля, де краще робити, в разі потреби, пересадки, скільки коштують квитки тощо.

Призначена для потенційного чеського переселенця 70-их років XIX століття, книга Ф.Дюубрави є для сучасного дослідника джерелом

чималої кількості різноманітних статистичних даних, які дають уяву про ситуацію в окремих галузях економіки царської Росії загаданого періоду (зокрема у низці регіонів сучасної України), а, доповнені абсолютно неупередженими авторськими оцінками та зауваженнями, вони створюють досить повну картину тих життєвих реалій, з якими зіткнулись свого часу численні емігранти з Чехії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Doubrava F. Fr. Český vystěhovalec na Rus. – Praha: Nakladatelství Theodor Mourek, 1876; 2. Ottův slovník naučný. – Praha, 1906. – S. 586; 3. Časopis katolického duchovenstva. Ročník XVII, Svazek 5. – Praha, 1876. – S. 398-399.

Палій О.П. (Київ, Україна)

Суспільно-політична ситуація у Чехії 60-х років XX ст.: передумова постмодерного стану у чеській культурі

У статті здійснено огляд основних суспільно-політичних та культурних подій у Чехословаччині 1960-х років, які суттєво вплинули на розвиток чеської прози цієї доби. Ситуація у суспільстві та культурі оцінюється як передумова для виникнення постмодерного стану в літературі, що визначив плюралістичний світогляд авторів і вплинув на подальше становлення постмодерністських тенденцій.

Ключові слова: пражська весна, політична ситуація, соціальні реформи, чеська проза 1960-х.

В статье осуществлен обзор основных общественно-политических и культурных событий в Чехословакии 1960-х годов, существенно повлиявших на развитие чешской прозы этого периода. Ситуация в обществе и культуре оценивается как предпосылка для возникновения постмодерного состояния в литературе, определившего плюралистическое мировоззрение авторов и повлиявшего на дальнейшее становление постмодернистских тенденций.

Ключевые слова: пражская весна, политическая ситуация, социальные реформы, чешская проза 1960-х.

In the article it is studied main socio-political and cultural events in Czechoslovakia of the sixties, which influenced a lot on the development of the Czech prose of that period. Situation in the society and culture are considered as a precondition for uprising of the postmodern form in the literature that determined pluralistic ideology of the authors and affected further formation of postmodern tendencies.

Key words: Czech spring, political situation, social reforms, Czech prose of the 1960's.

Для формування у чеській культурі передпостмодерного комплексу 60-ті роки XX ст. мають ключове значення. Рух за демократизацію чеського суспільства, названий «празькою весною», виявив себе в різних напрямках суспільного життя, однак, це був феномен не лише соціального, а насамперед культурологічного характеру. Творче покоління чеських письменників 1960-х років заявило про намір вийти за межі комуністичної догматики, вивести національну літературу на європейські обрії, орієнтуватися на світовий мистецький рівень і високі естетичні критерії. Після серпня 1968 року, коли в результаті військового втручання було придушено прагнення тодішньої Чехословаччини зробити крок назустріч демократії, встановився режим «нормалізації», при якому етичні та естетичні мірила замінювались позалітературними – ідеологічними та політичними – факторами, ігнорувались зміни історичних форм, порушувалась логіка духовного та художнього розвитку. Отже, у сучасному літературознавстві існує *нагальна потреба* відтворити адекватну картину суспільно-політичного та культурного життя Чехії 60-х років XX ст. *Актуальним* є і вивчення передумов виникнення постмодерного стану в чеській культурі, який визначив особливості національної моделі чеського постмодернізму.

Криза чеської літератури кінця 1950-х років була частиною глибшої кризи політичної, соціальної та людської, так само як «відродження, яке переживала література 1960-х, залежало прямо чи непрямо, бажано чи небажано від соціальних змін» [10, 109]. Після 1956 року хвиля сумнівів, пов'язаних із критикою сталінізму в Радянському Союзі та в цілому соціалістичному блоці, зачепила культурне й суспільне життя Чехословаччини. Вільнодумці від літературної публіцистики почали прагнути іншого, відкритішого розуміння марксизму: в критичних статтях та дискусіях (зокрема на сторінках щомісячника Květen, в Literárních novinách, Hostu do domu, Novém životě та Divadle) прихильники такого погляду порівнювали намагання законсервувати творчу концепцію мистецтва з догматизмом, черпаючи натхнення в ідеях, що панували за «залізною завісою». Хоча соціалістичний реалізм було проголошено основним мистецьким методом, у цей час почалося його поступове перетворення. Сигналом такого поступу було видання творів деяких заборонених авторів, зокрема, Франтішка Галаса («Вірші», 1957), Їржі Оргена («Щоденники», 1958), а також публікація книг нової літературної течії – «Монологів» Мілана Кундери (1957), «Мосту на кордоні» Карела Птачніка (1957), а передусім, «Боягузів» Йозефа Шкворецького (1958), чия поезика зовсім не підпадала під консервативні вимоги марксистських критиків.

Звільнення культури і мистецтва з пут ідеологічного догмату йшло врозріз із щоденною культурною політикою. На XI з'їзді КПЧ (1958) питанням культури було приділено багато уваги і, між іншими завданнями, було заплановано і «завершення культурної революції». Будь-які прояви відхилень від концепції культурної політики КПЧ партійні представники і пов'язані з ними теоретики вважали за революціонізм, що заперечувало всілякі спроби переосмислення основ марксистського вчення і зокрема його ленінської інтерпретації. Напади ідеологічних теологів стосувались як визначних особистостей з галузі критики та теорії, так і редакцій окремих друкованих видань. 1959 року відбулася конференція Спілки чехословацьких письменників, у якій взяли участь лише її делеговані учасники – відтепер письменники мали бути «інженерами людських душ», вартівими соціалістичної моралі і, перш за все, співавторами нового суспільства, що знову підкреслило залежність працівників мистецтва від політичної ситуації: КПЧ контролювала літературну і видавничу діяльність, проводились заміни в апараті Спілки письменників та її видавничих органах. Проте, утиски культури не принесли однозначних результатів: процес часткової лібералізації, розпочатий у середині 1950-х, вдалося сповільнити, але не зупинити. Було амністовано значну кількість політичних в'язнів, позицію консерваторів значно послабив XXII з'їзд КПРС 1961 року, після якого у всіх державах радянського блоку почалася нова хвиля критики сталінізму. Руйнувались ідеологічні стереотипи, лунали нові, сміливіші, думки, що впливали на атмосферу як всередині комуністичної партії, так і в цілій Чехословаччині.

Зміни всередині КПЧ ясно висвітлив XII з'їзд (1962), на якому була сформована програма часткового послаблення тиску на суспільне життя. Переломом у цій області стало визнання «помилки», що їх допустила комуністична влада в епоху сталінізму, а також реабілітація комуністичних діячів, засуджених у інсценованих процесах. Значення мали й зміна поколінь та соціального складу суспільства: покращувалась професійна та вища освіта, збільшувалась кількість інтелігенції, яка була незадоволена обмеженими можливостями самореалізації. Сумніви торкалися і питань господарського впорядкування: очікування щодо прокламованого економічного зростання не здійснились, і довіра до діючої політичної системи значно ослабла. Тому комуністична партія була змушена вдатись до змін – почала розробляти економічну реформу. До виборчих партійних органів прийшло молоде покоління комуністів, змінюючи на посту прихильників сталінізму. Цей процес швидко торкнувся усієї ідейної області, що поступово надавало

можливості для висловлення та прийняття поглядів, які не відповідали марксистсько-ленінській лінії. Найхарактернішим прикладом таких поступок стало видання книги філософа Карела Коміка «Діалектика конкретного» (1963). Праця термінологічно стосувалась марксизму, посилалась на основні твори марксистської філософії та заперечувала його спрощене політизоване трактування. Книга Коміка, так само, як статті та дискусії на сторінках культурних періодик, закликала до розширення кругозору та світоглядного плюралізму.

У цей період здобуло повагу експериментальне мистецтво, посилились контакти чехословацької культури з культурою європейською, підкріплені діяльністю Спілки чехословацьких письменників, яка підтримувала візити відомих закордонних авторів (Ж.-П. Сартр, С. де Бовуар у 1963 р.). У становленні чехословацької культури як частини європейського і світового культурного надбання важливу роль зіграли статті, переклади та обговорення, опубліковані в журналах, а також перекладацькі починання книжкових видавництв та театральної драматургії. Поряд із постановкою світової драми абсурду (Е.Йонеску, С.Беккет) значне поширення отримала і її чеська течія (В.Гавел, М.Угде). Розширення ідейного простору принесло з собою толерантніше ставлення до раніше розкритикованих авторів та часткове переосмислення принципів соціалістичного реалізму. Деякі письменники знову могли публікуватись (В.Голан, Й.Шкворецький), а іншим була надана можливість вперше видати свої твори (Б.Грабал), при цьому все більше розглядалась проблема автономності літературної творчості від соціальної закоренілості.

Дискусії на тему культури на початку 1960-х років дали поштовх для критики претензій партії на монополію влади. Ідеологічній гегемонії було кинуте виклик під час колоквиуму, присвяченому творчості Франца Кафки, що відбувся 1963 року в Любліце. На цьому науковому зібранні чеські інтелігенти піддали сумніву принципи соціалістичного реалізму, згідно з якими мистецтво підпорядковувалося ідеологічним завданням. Притчі Кафки про людину, якій загрожують анонімні сили страшного бюрократичного монстра, сприймалися як застереження щодо сучасних тоталітарних структур. Стривожений хвилюю можливого дисиденства, діючий президент А.Новотний засудив ревізіонізм як серйозну загрозу для соціалізму в Чехословаччині.

Значне звільнення творчого простору підтвердив III з'їзд Спілки чехословацьких письменників 1963 року. Під час його проведення учасники намагались переосмислити уявлення схематичного соціалізму, спробували привернути увагу до ігнорованих протягом тривалого часу

гуманістичних ідеалів та прагнули ввести їх у повсякденне життя. У першій половині 1960-х років процес політичного звільнення набув динамічності, що значною мірою було наслідком відносної відкритості комуністичної партії, у якій почала просуватись молодша генерація політиків (Ч.Цісарж, З.Млинарж), які намагались поєднати ідеї комунізму та особистої свободи. Проте, це не означало, що КПЧ відмовлялась від права на регулювання культурного і суспільного життя країни, в яке постійно проникали неконформістські та немарксистські погляди. Занепокоєння викликав і спосіб, за допомогою якого політична влада вгамовувала критичну публіцистику (закриття телевізійного циклу «Допитлива камера»), політичну сатиру (судовий процес над карикатуристом М.Лідяким-Гадяким) чи репресії, спрямовані проти студентських акцій. Спроби контролю культурного життя невинно межували з демократичними намаганнями, що було характерним для всього тогочасного суспільства. Якщо у першій половині 60-х років чехословацька культура знову повернулася до європейського контексту, то у другій деякі митці отримали безперечне міжнародне визнання, що поступово ставало мірилом рівня мистецької праці. Світове схвалення отримала, зокрема, нова хвиля чеського кінематографу – фільми М.Формана, Ї. Мензеля, Е.Шорма, В.Хитілової тощо.

Влітку 1967 року на IV з'їзді Спілки письменників було піддано критиці цензуру і втручання партії у творчий процес. Засідання з'їзду відкрив М.Кундера промовою про відповідальність митців за долю свого народу: «... від рівня чеського письменства, від його великості чи малості, відваги чи боягузтва, провінційності або загальнолюдськості, залежить значною мірою відповідь на життєве питання народу: Чи варто чогось його існування?» [9, 27]. Л.Вацулік недвозначно засудив те, як неохоче режим А.Новотного розлучається зі сталінської практикою та спростував заяви партії, яка начебто забезпечила прогрес країни упродовж двадцяти років соціалістичної системи. Коли ж П.Когоут та А.Клімент торкнулись проблем свободи і обмежень у літературному та суспільному житті, а також пов'язаної з ними духовної кризи суспільства, делегація керівників ЦК КПЧ демонстративно покинула з'їзд. Після цього війна між партійним апаратом і бунтівною інтелігенцією стала неминучою: Л.Вацуліка, І.Кліму, А.Лема виключили з лав комуністичної партії; М.Кундера та П.Когоут отримали суворі догани; проти критично налаштованих інтелігентів було організовано наклепницькі кампанії. Але хвилювання набирали силу і невдовзі охопили університети, збуривши неспокій серед студентства.

Січневий пленум ЦК компартії Чехословаччини 1967 року звільнив А.Новотного з посади Генерального секретаря, замінивши його А.Дубчеком – починалась «празька весна». Через кілька тижнів стало зрозуміло, що програма нового керівника виходила за рамки незначних змін системи. У березні А.Новотний змушений був скласти повноваження як Президент Чехословаччини, його наступником став Л.Свобода, шанований армійський генерал, якого прибічники Сталіна тримали на відстані. Перед партією постало завдання: не ліквідувати існуючу систему, а модернізувати її і зробити ефективною. Основні ілюзорні принципи про можливість реформування соціалізму, а також упевненість Дубчека, що централізовану планову економічну систему можна зробити ефективною, були викладені у документі під назвою «Програма дій» (1968). Хоча йшлося про вірність принципам марксизму-ленінізму, акцент робився на рішучу демократизацію – партія висловила намір відмовитись від адміністративно-командних методів, а законність було проголошено основоположним принципом, необхідним для існування сильної держави. Основні пункти документу передбачали: гарантії свободи слова, друку, зборів, віросповідання; закон про вибори, який забезпечив би права некомуністичних партій; обмеження прерогатив компартії у взаємовідносинах з парламентом та урядом; економічні реформи, спрямовані на відродження приватних підприємств; незалежну судову владу; федеральний статус Словаччини; розробку проекту нової конституції [2, 247]. Пронизана вірністю ідеалам соціалізму, програма чітко підтверджувала рішучість нового керівництва відмовитися від його радянської моделі. Було реабілітовано велику кількість політичних в'язнів, відтепер жертвам сталінських репресій дозволялося організовуватися у власні асоціації. Саме у цей момент відкрилася двоїста природа «празької весни»: з одного боку, це був реформістський рух, ініційований згори групою комуністів, невдоволених станом економіки і соціальними хворобами, які характеризували режим А.Новотного. З іншого – оскільки широкі верстви населення перейнялися реформістськими ідеями, – представники чеського і словацького громадянського суспільства виступили з критикою масштабів офіційної стратегії оновлення.

Оскільки А.Дубчек і його соратники дійшли висновку, що справжній соціалізм немислимий без демократії, вони дали зелене світло незалежним ініціативам знизу, в тому числі можливість засновувати некомуністичні, навіть антикомуністичні групи і об'єднання. Швидкі темпи демократизації сп'янили чеську інтелігенцію, яка завжди була на боці радикальнішого комуністичного керівництва. Однак, провідна ланка компартії виявилася

неспроможно чітко визначити підхід до вирішення основних дилем країни. Дехто з членів Президії висловлювався за продовження глибоких реформ, інші ж, налякані можливістю втратити владу у плюралістичній системі, скаржились на появу правих сил і вимагали від президента жорсткішої політики. Утім, єдиною альтернативою задущилий сталінській системі для всіх був «соціалізм із людським обличчям».

Тривогу домашніх ортодоксів, що ініційовані партією реформи можуть стати причиною стихійного громадянського руху проти комуністичної системи, також поділяло радянське керівництво. На саміті, що відбувся у Дрездені, лідери Варшавського пакту висловили стурбованість перебігом подій у Чехословаччині. Під час зустрічі з Л.Брежнєвим чеський керівник намагався розвіяти побоювання радянського керівництва щодо небезпеки контрреволюції в його країні. Л.Брежнєв висловив незадоволення не тільки комуністичної верхівки Радянського Союзу, а й інших країн блоку, які не могли змиритись з бажанням Чехословаччини побудувати альтернативну модель соціалізму.

Чехословацька інтелігенція продовжувала вимагати від керівництва поглиблення політичного плюралізму і забезпечення гарантій, які б унеможливили повернення до сталінських командних методів. Сонне чехословацьке суспільство прокинулося і стало активним учасником державотворчого процесу – як тільки люди зрозуміли, що вони зможуть змінити політичний курс, їхня участь перестала бути порожнім гаслом. Чехословацька громада в той час не звертала увагу на партійність чи безпартійність; важливим була підтримка всезагальної реформи. Її послідовники публікували свої погляди у щоденних та культурних виданнях, приймали участь, часто разом із політиками-реформаторами, у численних мітингах, дискусійних вечорах та розмовах з населенням. Письменники утворили Клуб критичного мислення, метою якого було вільне висловлення поглядів стосовно основних проблем повсякденного культурного та політичного життя.

Письменницька організація зовсім не прагнула ставати політичним суб'єктом, вона лише виконувала роль натхненника суспільного відродження, перебіг якого прискіпливо коментувала. Позиція ЦК КПЧ не відповідала уявленням найрадикальніших реформаторів, зокрема, з оточення творчої інтелігенції. Виразом їхніх занепокоєнь подальшою долею демократичного руху став маніфест під назвою «2000 слів до робітників, селян, службовців, митців і всіх людей», опублікований у червні 1968 року незалежним тижневиком Спілки письменників Literární listy. Документ складався з двох частин: у першій було критично

проаналізовано ситуацію у Чехословаччині після лютневих подій 1948-го року, у другій – простежено перебіг та безрезультативність реформістських починань. Підготовлений Л.Вацуліком, маніфест символізував відхід від логіки покірності, а також закликав покінчити з комуністичною практикою політичного контролю та маніпулювання. Цей заклик містив вимогу прискорити демократизацію, усунути догматиків від влади і без зволікань перейти до багатопартійної системи. Документ, під яким поставили підписи сімдесят відомих діячів ліберальної інтелігенції і близько ста двадцяти тисяч людей по всій країні, виражав зростаюче невдоволення повільними темпами проведення реформ та непослідовністю офіційної стратегії оновлення. Маніфест, пізніше затаврований як «заклик до контрреволюції», відстоював позицію нетерпимості до будь-якого насильства та відображав сподівання переважної більшості чехів і словаків на те, що комуністична партія зможе перерости у справжню демократичну силу. Але керівництво КПЧ розцінило «Дві тисячі слів» як підливну акцію проти основ соціалістичного режиму і як підбурення до громадської непокірності.

Лякаючи примарою антикомуністичного бунту, керівники Варшавського пакту намагалися змусити А.Дубчека та його однодумців припинити реформи і відмовитися від амбітних намірів побудувати новий тип соціалізму. А.Дубчек відкинув звинувачення радянських лідерів і сам перейшов у контрнаступ – у телевізійному виступі 18 липня він відстоював курс своєї партії та спростував звинувачення в опортунізмі і ревізійізмі: «Відкритою і чесною політикою, щиро і чесно позбуваючись пережитків минулих років, наша партія повертає втрачену впевненість. Тому ми говоримо відкрито, спокійно, але рішуче, що ми усвідомлюємо, що ставиться на карту: для народу цієї країни не має іншого шляху для досягнення глибоких, демократичних і соціальних змін у житті. Ми не хочемо поступатися жодним із принципів, викладених у «програмі дій». Комуністична партія спирається на добру волю народу, ми не реалізуємо нашу провідну роль, правлячи суспільством, ми самовіддано служимо його вільному, прогресивному, соціалістичному розвитку» [цит. за: 2, 89].

Тут зіштовхнулись два політичні погляди – чехословаків, які робили акцент на людських вимірах соціалізму, та лідерів блоку, які були зацікавлені лише у збереженні статус-кво і тому з підозрою дивилися на експериментування А.Дубчека з демократією. Незважаючи на прагнення президента та його оточення зруйнувати існуючу гегемонію і підірвати верховенство Радянського Союзу у блоці, вони не усвідомлювали масштабів протидії саме з боку СРСР. Вважаючи себе чесними

комуністами, Дубчек і його однодумці не змогли розгледіти прірви між їхньою високою мрією соціалістичного оновлення і цинізмом радянських лідерів щодо міжнародних відносин та ідеологічних питань: 20 серпня 1968 року війська п'яти держав-членів Варшавського Пакту перейшли кордони Чехословаччини. Населення обурювалось появою «непрощених гостей», чинило опір просуванню танків і мотомеханізованих частин, зокрема, люди знімали таблички з назвами вулиць, вивішували плакати з закликами до радянських вояків повернутися додому, будували на вулицях барикади, кидали в бронетранспортери пляшки з пальним. Критично-налаштовані інтелігенти винесли важливий урок з подій «празької весни»: була втрачена ідеалістична віра, яку плекали її ініціатори, в те, що комунізм можна реформувати зсередини. У найвному переконанні, що Кремль ігноруватиме альтернативну модель комунізму, яка базується не на поклонінні владі, а на культі індивідуальності та особистості, чехословацькі реформатори потерпіли поразку.

Рух за демократію було придушено, та зміни у свідомості людей, зокрема представників творчої інтелігенції, були вже незворотними, що яскраво відбилосся у всіх галузях мистецтва. Коротка мить творчої свободи 1960-х стала потужним соціальним і художнім імпульсом для чеської культури на наступні десятиліття. Вона принесла в літературу жанрове та тематичне розмаїття, повернення від соціально-ідеологічних питань до особистості людини, до проблем національної ідентичності у ширшому європейському контексті. Чеська проза знову відкрилася для передових тенденцій світової культури, переймаючи провідні художні течії і напрямки. До літератури повернулася гра і експерименти з формою прозового твору, його сюжетом або мовою. Друга половина 1960-х рр. створила суспільний і духовний клімат, у якому став можливим натхненний діалог різних поетик, жанрів і видів творчості. «Жанрова відкритість, рухливість жанрових констант 1960-х може розумітися як чеська паралель постмодерних сумнівів про закритість структур, в добу загальної „кризи системи” та „кінця сюжету”», – зазначає літературознавець Г. Коскова [8, 146].

На хвилі «празької весни» сформувалось ціле покоління авторів, творчість яких визначила самобутність чеської літератури другої половини ХХ ст.: серед них Б.Грбал, М.Кундера, Й.Шкворецький, А.Лустіг, Л.Фукс, І.Вискочіл, І.Кліма, В.Парал, П.Когоут, В.Лінгартова, Л.Вацулік, Ї.Груша та багато інших. Генерація 1960-х років ніколи не була програмно єдиною групою – право говорити про покоління давала атмосфера шістдесятих і зусилля з відновлення чеського культурного життя. Г.Коскова назвала цю

плеяду авторів «втраченим поколінням», зважаючи на подальшу творчу долю письменників. Спільним для представників покоління дослідниці вважає глибоке особисте переживання кризи людської ідентичності, викликаної досвідом Другої світової війни та тоталітарним режимом 1950-х років [7, 23]. Письменниця Е.Кантуркова спробувала обмежити генерацію роками народження авторів – від 1923 до 1932 року, а характерними рисами творчості митців назвала поетику абсурдності та автентичності, притаманну, на її думку, творам Й.Єдлічки, Ї.Мухи, Л.Вацуліка, М.Кундери, Б.Грабала та І.Коларжа [6, 265]. Критик М.Юнгманн вважає, що авторів об'єднує не рік народження, а новий погляд на дійсність після ХХ з'їзду КПРС [5, 4]. Філософ В.Черний називає нову авторську хвилю «почтом року п'ятдесят шостого» та пов'язує її у першу чергу з іменами Л.Вацуліка та М.Кундери [3, 27]. Як видно зі спроб охарактеризувати генерацію шістдесятих, йдеться про визначення дуже узагальнююче і неточне. Точкою відліку залишається історичний досвід творчого ідеалу письменників, його поступова руйнація, перегляд і, врешті решт, відмова від нього, що демонструється у творах на різних формальних та ідейних рівнях. Співтовариство творчих індивідуальностей цієї доби об'єднує спонтанний вияв духовного дозрівання, нового мислення, нової системи цінностей, нового осмислення національного досвіду в надрах тоталітарної системи. Саме таке розуміння покоління шістдесятників закріпилось у літературному дискурсі [4, 4].

Значення громадянського і творчого подвигу славної когорти шістдесятників з плином часу не применшується. Провідні письменники створили простір для відкритого діалогу різних поетик та ініціювали процес, у якому чеська література позбавилася політично-ідеологічних функцій та зосередилась на пошуку нових форм побудови фіктивного світу. Відбувся перехід від сумнівів у єдиній колективній правді до підкресленої індивідуальності людини та суб'єктивного світосприйняття – саме шістдесятники почали вирізняти людську індивідуальність із натовпу, утверджувати самоцінність особистості. «Тим, що єдина подоба дійсності стала сумнівною, відкрився широкий шлях до постмодерністських філософських побудов» [1, 150]. У художній творчості проти однозначності ідеології була поставлена багатозначність дійсності; проти соціальної машини і нав'язаного колективізму – особистий досвід людини; проти помилкової об'єктивності раціонального пізнання – ірраціональність, абсурд, фантазія і почуття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Кубичек Т.* Чешская проза 1960-х гг. между действительностью и действительностью / Т. Кубичек // Литературные итоги XX века (Центральная и Юго-Восточная Европа). – М. : Индрик, 2003. – С. 143-150.; 2. *Ротшильд Д.* Повернення до різноманітності: Політична історія Східно-Центральної Європи після Другої світової війни / Джозеф Ротшильд, М. Ненсі Уїнгфілд. – К. : Мегатайп, 2004. – 384 с.; 3. *Černý V.* Tvorba a osobnost [soubor studií a kritik] / Václav Černý. – Praha : Odeon, 1993. – 698 s.; 4. *Chvatík K.* Pohled na českou poválečnou prózu / Květoslav Chvatík // Tvar. – 1993. – roč. 4. – č. 49-50. – S. 1, 4-5.; 5. *Jungmann M.* Na závěr diskuse o próze / Milan Jungmann // Literární noviny. – 1966. – Roč. 15. – č. 29. – S. 5.; 6. *Kantůrková E.* O generačních pocitech, objektivitě, autenticitě a jiných věcech / Eva Kantůrková // Valivý čas proměn. – Praha : Český spisovatel, 1994. – S. 264 – 295.; 7. *Kosková H.* Hledání ztracené generace / Helena Kosková. – Praha : H&H, 1996. – 223 s.; 8. *Kosková H.* Česká próza druhé poloviny šedesátých let / Helena Kosková // Pražské jaro 1968. Literatura – film – média. Materiály z mezinárodní konference pořádané Literární akademií za spolupráce s Městskou knihovnou 20-22 května 2008. – Praha : Literární akademie, 2009. – S. 139-146.; 9. *Palij O.* Česká próza 60. let 20. století / Оксана Палій. – К. : Освіта України, 2008. – 451 s.; 10. *Suchomel M.* Literatura z času krize. Šest pohledů na českou prózu 1958-1967 / Milan Suchomel. – Brno : Atlantis, 1992. – 144 s.

Рева Л.Г. (Київ, Україна)

Взаємозв'язки в царині культури між Україною та Словаччиною

У статті розкриваються взаємовідносини поміж двома братніми слов'янськими країнами — Україною та Словаччиною, зокрема, в царині культури. Історія поміж країнами сягає багатьох століть. Автор зупинилася на власному досвіді перебування в бібліотеці словацького міста Банської Быстриці, розповідаючи про традиції цього закладу, програми культурного розвитку.

Ключові слова: конференція, бібліотека, бібліотечні фонди, письменник.

В статье раскрываются взаимоотношения между двумя братскими славянскими странами — Украиной и Словакией, в частности, в сфере культуры. История между странами достигает многих веков. Автор остановилась на собственном пребывании в библиотеке словацкого города Банской Быстрицы, рассказывая о традициях этого учреждения, программы культурного развития.

Ключевые слова: конференция, библиотека, библиотечные фонды, писатель.

In article are uncover reciprocal relations between two brotherlike slavik countrys — Ukrainian and Slovakiya, such as in sphere culture. The history between countrys to reach for the many centurys. Author is stop upon that is your house experience for sojourn in the library of Slovakian city Banska Bystrytsa, and tell us is about traditions of this establishment and program of culture development.

Key words: conference, library, librarian funds, writer.

Взаємозв'язки між Україною та Словаччиною завжди мали теплі стосунки.

Хочеться згадати про наше перебування в цій братній країні. 2007 року Державна наукова бібліотека м. Банської Бистриці (Словаччина) разом з Факультетом гуманітарних наук Університету імені Матея Бели (м. Банська Бистриця), історичним товариством Словацької Академії наук в Братиславі, Центром досліджень християнства, проводили Міжнародну наукову конференцію *"Церковні бібліотеки – їх функції та значення в історії"*, в основі роботи якої стояли питання збереження духовності, зосередженої в книжкових багатствах людства, бібліотечні питання – проблеми збереження, систематизації, каталогізації, тематичного дослідження фондів.

В роботі міжнародного заходу брали участь науковці, бібліотечні працівники, архівісти, музейники, викладачі-теологи зі Словаччини, України, Чехії, Угорщини. Учасників конференції об'єднувало вболівання за долю раритетних фондів, а також донесення їх нетлінної мудрості до нащадків у якомога доступнішому вигляді.

Мені випала честь взяти участь у цій конференції, де було виголошено доповідь "Витоки духовності в контексті християнського вчення про духовний світ людини [на прикладі творчості українського письменника, церковного і політичного діяча епохи Бароко Лазаря Барановича]". Л. Баранович (бл. 1620-1693) – одна з найпомітніших постатей в релігійному, суспільно-політичному, культурно-освітньому та літературному житті України XVII ст. Літературну спадщину Л. Барановича становлять твори українською, польською, латинською мовами — проповіді, полемічно-богословські трактати, вірші, листи тощо. Серед польськомовних поезій заслуговує найбільшої уваги збірник "Лютня Аполлонова" (1671), де автор прославляє Бога, апостолів, святих. Твори Л. Барановича пройняті бароковими тенденціями, насичені біблійними цитатами, символами, алегоріями. Проповіді Л. Барановича, написані за правилами гомілетики, були релігійно-моральними повчаннями, які стосувалися поведінки людей та головних законів християнської моралі. Упродовж 37 років (з 1657 до своєї смерті, 1693 р.) він був чернігівським владикою, спершу – в сані єпископа, а з 1667 р. – архієпископа. Водночас, майже 20 років – намісник Київської митрополії. Великі заслуги Л. Барановича в розвитку книгодрукування. 1674 р. у Новгород-Сіверському він засновує друкарню, 1679 р. переведену до Чернігова, де за його життя видано понад 50 книг церковнослов'янською, українською, польською, латинською та іншими мовами. У Чернігові Л. Баранович створив гурток блискучих письменників своєї доби, що увійшов до історії літератури під

назвою “Чернігівські Атени” (Афіни). До нього належали Іван Максимович, Іван Величковський, Олександр Бучинський-Яскольд, Іоанікій Галятовський, Лаврентій Крщонович (Крщанович), Стефан Яворський, Дмитро Тупталенко-Ростовський, Іван (Ян) Орновський.

Діяльність Л. Барановича мала велику популярність у сучасників. Про це свідчать записи в “Літописі” С. Величка, вірші й поеми тогочасних поетів [1; 2; 3; 4].

Маючи свої історично сформовані національні особливості слов'яни протягом віків знаходилися в тісних політичних, економічних і культурних зв'язках. Сучасні слов'янські культури досягли видатних успіхів і стали помітним фактором світового культурного розвитку. Цьому сприяє високий духовний потенціал цих культур та утверджені ними ідеї гуманізму.

Словаччина – одна з наймолодших держав Європи. Майже три чверті століття вона була частиною Чехо-Словаччини, а до цього, більше тисячі років, входила до складу Угорщини. Словаччина – країна невеликих затишних містечок, чистого гірського повітря і родючих зелених рівнин.

Одне з них – Банська Бистриця – живописне містечко в центрі Словаччини. Знаходиться воно поміж Низькими Татрами та Рудними горами. Люблячи своє місто, мешканці при нагоді говорять: “Живому добре в Бистриці, а мертвому – на небі”.

Перша згадка про місто знаходиться в грамоті угорського короля Бели IV (1255).

Банська Бистриця виникла на перехресті торгівельних шляхів, і домінуючу роль у ньому відігравала гірнична галузь, добування кольорових металів – золота, срібла, міді.

В 1725 р. в місті почала роботу перша мануфактура з випуску одягу. В XIX – на початку XX ст. швидкими темпами розвивалася індустрія, була прокладена залізниця.

Під час Другої світової війни, в кінці 1944 р., тут загинуло понад 30 тисяч мешканців.

Банська Бистриця – історичний культурний центр. За кількістю пам'ятних споруд вона займає одне з перших міст у Словаччині, включена до Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО.

Тут знаходиться Кріпосний Костел та Костел Святого Хреста XV ст. Колись у центрі тут шумів міський ринок. Переплітаючи середньовічні споруди з сучасними, особливої уваги заслуговує “падаюча” годинникова вежа (1552) заввишки 34,5 м (відхиляється від вісі на 68 см), яка могла б конкурувати із знаменитою вежею в італійській Пізі. На вежі два годинники: один – правильний, інший – неправильний. З галерей вежі можна оглядати місто навколо, проте історія пам'ятає часи, коли внизу розміщувалися в'язниця і камера тортур.

Якщо піднятися на 101 сходинку вежі, то відкриється панорама довкілля. Біля годинникової вежі знаходиться Мар'янська колонна (XVIII ст.) – так називається тому, що в середині XIX ст. на неї встановлено фігуру Діви Марії.

До 1776 р. в Банській Бистриці знаходилася резиденція католицького єпископа – кафедральний Собор св. Франтишка Ксаверського з великим монастирським архітектурним комплексом. Найбільш відомий будинок, розташований на площі – палац Турзо, він відрізняється оригінальними архітектурними прикрасами та вікнами -"ілюмінаторами" на верхньому поверсі. В палаці розміщений Музей Центральної Словаччини. За годинниковою вежею знаходиться вхід до фортеці. Будівництво масивних стін та веж почалося в 1586 р. з метою захисту міста від турецької навали. На території фортеці розташована також романська Церква Вознесіння Діви Марії, ще znana як Німецька – найстаріша будівля міста.

В старій ратуші, яка розташована перед фортецею, сьогодні знаходиться Державна галерея, де представлені полотна словацьких художників XX ст. На південному заході міста зосереджено більш ніж 60 цінних історичних пам'ятників. Пам'ятником XIV ст. є храм Св. Єльжбети, який будувався як міський шпиталь. Неодноразові перебудовання залишили слід в архітектурі храму, де змішалися барокові і неоготичні риси.

В Банській Бистриці надзвичайно насичене культурне життя: постійні фестивалі сучасної музики "Дзвони Бистриці", фольклорно-етнографічні шоу "Eurofolklore" тощо.

Державна наукова бібліотека Банської Бистриці – один із найвідоміших інформаційних центрів Республіки, підпорядкована Міністерству культури Словаччини, працює на виконання багатьох всесловацьких завдань. Такого типу в країні, крім Державної наукової Банській Бистриці, ще три бібліотеки. Це – сучасна європейська бібліотека. Впровадження нових інформаційних технологій істотно змінило її функції. Сучасні комп'ютери відкривають доступ до електронних каталогів, баз даних та інтернету. Бібліотека Банської Бистриці – мультикультурний і мультифункціональний центр, який надає змогу всім відвідувачам користуватися комплексом духовних цінностей, які має бібліотека. Її фонди нараховують майже 2000 000 примірників, у тому числі 600 000 книг, періодичних та нотних видань, юридичних документів, стандартів і патентів, карт та інших видів документів. Багато з книг, наявних у фонді, видруковано іноземними мовами.

До складу Бібліотеки входять Літературний та музичний музеї, які ведуть літопис з літературної та музичної культури, збирають і

зберігають відомості про словацьких письменників, композиторів, драматичних артистів, художні ансамблі, товариства, гуртки, документацію про прем'єри опери і драматичного театру, концерти й фестивалі. Цікавою є музейна колекція 250 народних музичних інструментів, в тому числі й історичних.

Найцінніші книги Бібліотеки: Біблія Лютера (1555) та книга Нотиціє (хрона) знаменитого словацького вченого Матея Бела (1736), ім'я якого носить Університет Банської Бистриці.

Завдяки безкоштовній "Бібліотечній газеті" Бібліотека систематично знайомить читачів зі своєю роботою.

З 2000 р. в приміщенні Бібліотеки розміщено регіональне бюро Президента Словацької Республіки, що інформує про діяльність Президента.

Для читачів функціонують кілька читальних залів:

Німецький зал створений за сприяння Гете-інституту. В ньому зосереджено увагу не лише на популяризації німецькомовної літератури, а й на поглибленому вивченні німецької мови. Для цього використовуються книги, газети, журнали, німецькі документальні фільми, організуються заняття для студентів та учнів старших класів.

Американський зал – ІнфоСША, створений 2005 р. за підтримки посольства США в Братиславі. Його завдання – надавати інформацію про США, про можливості навчання та вивчення англійської мови в США, підтримувати співробітництво з вузами, державними та позадержавними організаціями Америки.

Британський центр підтримує вивчення англійської мови. Кембріджський Сертифікат надає йому ряд привілеій для вступу на навчання в зарубіжні школи та вузи чи на роботу в міжнародні організації.

Центр європейських інформацій допомагає отримувати найрізноманітнішу інформацію про європейську інтеграцію за каталогами, базами даних та інтернетом.

З січня 2005 р. в Бібліотеці працює *Центр російських досліджень*. Він налічує понад 200 книг і журналів російською мовою. Тут представлена як класична, так і сучасна російська література. Центр співробітничав з Посольством Російської Федерації в Словаччині та з Російським центром науки та культури в Братиславі [5].

Українського залу в Бібліотеці, на жаль, немає, проте книги українською мовою у фондах представлені. Їм виділено місце в Російському залі. Отримує Бібліотека періодику з України – "Бібліотечна планета", "Вісник Книжкової палати".

Таким чином, Україна має багато спільного зі Словаччиною. І тому, на наше глибоке переконання, взаємозв'язок та взаємообмін поміж нашими країнами – необхідні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Рева Л.* Баранович Лазар // Видатні діячі України минулих століть : мемор. альм. / Компанія "Євроімідж", Ін-т історії України НАН України, Т-во "Україна-світ", Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біогр. дослідж. ; голов. ред. О. Шокало. – К., 2001. – С. 46; 2. *Рева Л.* Баранович Лазар // Золота книга української еліти : інформ.-імідж. альм. : у 6 т. / [Абліцов В., Азарова А., Асєєва Н. та ін. ; ред. рада: Богущкий Ю. та ін.]. – К., 2001. – Т. 1. – С. 274; 3. *Рева Л.* Баранович Лазар // Народжені Україною : мемор. альм. : в 2 т. / Компанія "Євроімідж" ; ред. рада: О. С. Онищенко [та ін.]. – К., 2002. – Т. 1. – С. 152 –153; 4. *Рева Л.* Він жив і творив на Чернігівщині: До портрета Лазаря Барановича // Вісник Книжкової палати. – 2007. – № 1. – С. 29–33; 5. *Рева Л.* До творчих взаємозв'язків : [про Міжнар. наук. конф. "Церковні бібліотеки – їх функції та значення в історії" (м. Банська Бистриця, Словаччина, 6–7 листоп. 2007)] // Вісник Книжкової Палати. – 2008. – № 6. – С. 51–52.

Руденко І.В. (Київ, Україна)

**Міхал Грабовський як критик західноєвропейської літератури
XIX ст.**

У даній статті проаналізована одна з ключових літературознавчих праць польського літературного критика XIX ст. Міхала Грабовського «Література і критика». Досліджено сприйняття та розуміння польським ученим західноєвропейської літератури (зокрема французької, англійської та німецької) доби просвітництва та романтизму, жанрові різновиди, вплив філософії та історичного тла на розвиток національної словесності.

Ключові слова: літературна критика, «шалена» література, «висока» література, класична література, цивілізація.

В данной статье проанализирован один из ключевых литературоведческих трудов польского литературного критика XIX в. Михала Грабовского «Литература и критика». Рассмотрено восприятие и понимание польским ученым западноевропейской литературы (французской, немецкой, английской) периода просветительства и романтизма, жанровые разновидности, влияние философии и исторических событий на развитие национальной словесности.

Ключевые слова: литературная критика, «шальная» литература, «высокая» литература, классическая литература, цивилизация.

This article deals with one of the most popular literary work of polish literary critic in XIX c. Mihal Grabovski "Literature and criticism". Considered him perception to the European literature (french, german, english) in Romanticism, genre sorts, the influence of philosophy and history to the development of national literature.

Key words: literary criticism, «crazy» literature, «high» literature, classic literature, civilization.

М. Грабовський, будучи одним із провідних польських критиків, писав не лише про вітчизняні твори і видання, він також цікавився опусами закордонного письменства, висловлював про них свої міркування. Саме цьому літератор присвятив третю частину «Літератури і критики» під назвою «Про французьку літературу, названу шаленою літературою». Тут йшлося про твори французьких митців, а також зауваження щодо німецької та англійської словесності. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю сучасного прочитання літературно-критичного доробку М. Грабовського.

Теоретичну базу даної розвідки становлять дослідження, що присвячені вивченню творчості М. Грабовського, серед яких є роботи А. Бара, Г. Вервеса, Т. Грабовського, С. Козака, А. Васька, М. Возняка, В. Гнатюка, В. Єршова, В. Івашківа, Р. Кирчіва, С. Нахліка, Р. Радишевського.

Метою статті є проаналізувати праці польського критика ХІХ століття Міхала Грабовського стосовно західноєвропейської літератури доби романтизму.

Спостерігаючи за масовим захопленням читачів літературою французьких романтиків, М. Грабовський не міг не відгукнутися на подібне явище. Він прагнув донести до суспільства ті приховані негативні впливи, які могли здійснити твори О. де Бальзака, Жорж Санд, Ж. Жанена та інших. Під «шаленою школою» у французькій літературі М. Грабовський розумів групу письменників, які не дотримувалися загальних правил мистецтва слова, і намагалися створити нове письменство, яке б задовольняло потреби «нижчих» верств населення [4, 14].

Іще перед виходом згаданого дослідження М. Грабовського, в часописі «Русалка», 1838 року, з'явилася стаття критика «Про релігійний стан сучасних французьких письменників». Однак третій том аналізованої нами праці становив логічну цілісність із розпланованим відповідно до цілі автора матеріалом. Його метою був огляд як мало французька література заслуговувала на ту «вдячність», що мала в Польщі [4, 9]. Своїм дослідженням М. Грабовський прагнув принизити французьку літературу аби показати, що і вона не є досконалою [4, 28].

Аналізуючи французьке письменство літературознавець поділяв його на два види – справжню літературу та літературу «шалену». До першої він не мав жодних зауважень, а її твори вважав за світові шедеври. Про другу ж він відгукувався негативно і не вважав за «високу» словесність. М. Грабовський був розчарований тим, що французькі переклади заповнили польські книгарні, і поляки «витрачали час на непотрібні твори», тим самим дозволяючи глибше проникати до польської

літератури невластивим їй іноземним впливам. Критик зазначав, що не варті прочитання, і навіть шкідливі є романи О. де Бальзака, Жорж Санд і т. д. наголошуючи, що в Польщі часто виходили нові й цікаві художні твори. Існувало кілька періодичних газет, які нічим не поступалися закордонним аналогам; такими він вважав краківський «Пам'ятник науковий», познанський «Літературний Тижневик», «Приятель народу», а ті особи, які ще виписували французькі часописи, залишалися для нього просто відданими моді. Продовжуючи розмову про періодичні видання, польський діяч зазначав, що закордонні газети не пишуть про те, що відбувається в самій Польщі та в її провінціях. Як щирий уболівальник за культуру своєї вітчизни, М. Грабовський прагнув заохотити співвітчизників читати й осмислювати літературні твори, написані в Польщі й польською. Можливо, таким чином він розраховував на підвищення попиту на «національні» праці, що б значно вплинуло на покращення економічного стану в друкарській та видавничій справах. Позитивним моментом у французькій пресі М. Грабовський відзначав те, що в ній завжди дуже швидко з'являлися переклади усіх світових шедеврів літератури чи філософських думок [4, 157].

Перш за все увагу польського митця привернула назва «класична література», яка в той час уживалася саме на позначення французької літератури. Якщо звернутися до поглядів німецьких філософів, то натрапимо на думку Ф. Шлегеля, який зазначав, що «класична література», під якою розуміється література французького класицизму, є неправильною. На його переконання, до класичних літератур належать лише римська і давньогрецька, а французька література, хоч і постала на їхніх взірцях, як і будь-яке наслідування, була явищем безрезультатним [1, 10] Саме цієї думки притримувався і М. Грабовський.

У «Літературі і критиці» М. Грабовський розпочав огляд французького письменства від XVII ст., а саме від правління кардинала Ришельє. Революцію 1789 р. він вважав за джерело всього зла, яке було у Франції [4, 30].

М. Грабовський вважав, що французька цивілізація склалася завдяки кільком чинникам: сюди він відносив філософію XVIII ст. (Ж. Ж. Руссо, Д. Дідро, П. Гольбах, Вольтер), Велику французьку революцію, політичні фактори, завдяки яким і постала «шалена література» [4, 14]. «Те, що в ній видавалося за правду, – писав польський митець – було лише маренням; правила її були лише гаслами, претензії в дусі, який усе овіяв, видаються за безсумнівні права!» [4, 14–15]. Згадував М. Грабовський і про рецензію в «Петербурзькому Тижневику» на свою статтю щодо французької літератури невідомого дописувача Т. Б., який вважав оцінку

М. Грабовського занадто суворою, аргументуючи тим, що не завжди «погані речі мають погані наслідки» [4, 16]. Як і Т. Б., не дивувало М. Грабовського те, що послідовниками байронівської школи стали О. Дюма, Ж. Жанен і т. п. Аналізуючи плоди цих корифеїв «шаленої літератури», не мав критик нічого іншого сказати, як те, що з морального боку їхні твори є нікчемними, а з естетичного боку – убогими [4, 17–18]. У той час, коли польське письменництво просувалося завдяки зусиллям кількох наполегливих людей, основна маса читачів саме французьку вважали взірцевою літературою: «Твори, написані для паризьких праль та лакеїв, є в нас творами для вищого суспільства» [4, 7–8].

Також у цей час побачив світ трактат Ж. де Сталь «Про Німеччину», у якому авторка відкривала поетичний світ по інший бік Рейну, що був цілком невідомий французам, і справив значне враження на їх літературні уявлення та смаки [4, 50]. Думки літераторів почали заходити в минуле, в історію. Якби знайшовся поет, що вмів чітко скористатись із тих інстинктів простого люду, література, можливо, мала б дещо інше спрямування на певний період. У той час так звані романтичні поети, знаходячись на «поверхні» смаку своєї епохи, створили для себе уявну історичну, християнську, романтичну поезію. Користувалися тільки добре відомими матеріалами. Їх світ був повен замків, прекрасних дам, лицарів. Праці французьких поетів не виходили за межі сентиментального, середньовічного маленького світу, який був відновлений модними віяннями [4, 97].

Прагнучи знайти нові ідеали мистецтва, французька література лише псувала існуючі. Найчастіше і найохочіше предметом її симпатії виступав злочинець. Ненатуральність і перебільшення, гігантизм замість величності, жах замість трагічності, банальність замість простоти явно свідчили, що французька література переходила до лав занепадаючих літератур [4, 99].

Четвертий розділ «Літератури і критики» повністю присвячено аналізуванню роману В. Гюго «Собор паризької Богоматері». Кого шкода було М. Грабовському зараховувати до школи «шаленої літератури», то це В. Гюго. Він становив, на думку критика, перехід від тієї романтичної літератури, яку створили німці, до французької. У Німеччині розвинулася нова школа поезії, яку започаткували Й. Гете і Ф. Шіллер. Твір Й. Гете «Стелла» став плодом прихильників нової поезії, її учасники не признавали ще за собою імені романтиків, і лише згодом з'явилися митці, які були представниками двох протилежних шкіл. У цій добі й постав поет, якого Р. Шатобріан назвав «геніальною дитиною», В. Гюго. Обдарований чудовими здібностями, молодий, сміливий, ровесник і приятель цілого покоління нових майстрів слова [4, 109].

М. Грабовський вважав, що єдиною можливою в той час епопеею був роман. В. Гюго спробував створити якийсь світ гри та загадковості, відповідно до ідеалів новаторської школи. Він написав роман «Ган Ісландець» (1823), який мав, на розсуд М. Грабовського, примітивну композицію. Коли ж французький письменник видав історичний роман «Собор паризької Богоматері», твір став взірцем романтичної поезії у Франції, і навіть ті критики, що таврують пізніші праці В. Гюго й засуджують «шалену літературу», виділяють із неї «Собор паризької Богоматері» [4, 71]. Це становище роману примусило польського митця детальніше на ньому зупинитися. Але і тут є своєрідна «пляма»: перебільшення, прагнення зробити краще, аніж є добре. Там, де характери осіб повинні розкривати себе через учинки, знаходимо довгі описи, а де змальована місцевість повинна бути лише фоном подій, мають місце археологічні відтворення. Та попри все, зображення старого Парижа пречудове [4, 72–73]. Роман «Собор паризької Богоматері» є романом, які, за прикладом англійської та німецької літератур, збагачували мистецтво пристойними шедеврами.

До поблажливого осуду «шаленої літератури» змушувало М. Грабовського й те, що «вона була продуктом геніального, найвищого рівня розвитку розуму, до якого піднеслося XIX ст., підсумком науки, але не мудрості» [4, 98]. У примітці знаходимо, що ці слова автор цитував із записок невідомого пана К. П., який, знаючи про наміри М. Грабовського видати працю про французьку літературу, присвятив їй кілька ремарок.

У п'ятому розділі третьої частини «Літератури і критики» М. Грабовський розглянув найвизначніших представників французької літератури: В. Гюго, О. Дюма, О. де Бальзака, Жорж Санд, Д. Дідро та інших. Роблячи загальний огляд французької літератури, яку прийнято називати художньою, М. Грабовський вважав, що вона ділилася на дві течії: драму і роман. Нову французьку драму представляли В. Гюго і О. Дюма. Написані неоспоримим талантом В. Гюго, «Кромвель» і «Гернані» мали стояти поза «шаленою літературою»; також високо поцінував критик драму «Маріон Делорме». В. Гюго був не лише письменником, а й теоретиком. Він говорив, що найбільш влучний спосіб справити драматичний результат полягав у тому, щоб найбридкіші риси доповнити будь-яким чистим і піднесеним відчуттям, і тут же виникне враження, що фізична чи моральна потворність здається захоплюючою, навіть привабливою. В. Гюго порушував натуральні та розумні симпатії, хотів найменш привабливі речі зробити чудовими. У цьому полягав ше

один недолік «шаленої школи». Коли В. Гюго працював над відкриттям нового мистецтва, зовойовував славу інший митець – О. Дюма, меншою мірою теоретик, менш обдарований ліричним даром, але з великим потенціалом духу і драматичної сили. Його драма «Генрик III» мала риси привабливості, благородства, правди, якої так не вистачало в інших драмах О. Дюма. Тут же М. Грабовський навів цитату англійського письменника Е. Бульвера-Літона, яка відповідала уявленням критика про французьку літературу: «Трагедія в первісній своїй формі не могла залишатись у Франції. Повинна була прийти зміна, і В. Гюго зі своїм даром піднесеної лірики, і О. Дюма з енергією та драматичною здатністю могли, власне, дати життя цьому новому виду мистецтва, але вони прагнули не творити, а лише служити йому.» [4, 116–117].

Щодо французького роману, то над цією справою працювало більше представників. Поль Лакруа, що публікувався під псевдонімом Бібліофіла Якова, був письменником-антикваром, і, варто додати, В. Скоттом «шаленої школи». Він викорінював усе, що становило історичну властивість роману, і з тріумфом оприлюднював знесену, спалюжену історію. На відміну від В. Скотта, який старанно розповідав кожну звичаєву деталь, археологія Бібліофіла Якова є байдужою, авторською, ефективно укладеною, але це вже не те мистецтво. На думку М. Грабовського історична правда полягала в розумінні епохи і її цілісності [4, 110].

Починаючи розмову про О. де Бальзака М. Грабовський навів кілька рядків із повісті французького автора, аби проілюструвати «низьку» вартість творів «шаленої школи». О. де Бальзак був першим письменником салонного роману у Франції, а французька література XIX ст. не шанувала нічого з того, що цінувалось упродовж багатьох століть, навіть не гармоніювала з релігією. Узагалі О. де Бальзак був «змальовником» інтриг, що відбувалися між товариством «елегантного світу». У цьому полягав його особистий жанр і популярність, бо інші поринали то в історію, то в політику чи релігію. Він нічого нового не робив а лише розвивав салонний роман, впроваджував образи з народної творчості, але завжди зображував міське життя, пригоди на балах та прогулянках, тримав нас у тому товаристві, яке сприймалося за ідеал цивілізації [4, 116].

Популярність О. де Бальзака в Польщі створила певний вид ентузіазму, який його негативні риси вважав за переваги, видавав його вдавану глибину за правду, а філософію за дійсність. Можливо, тому, на думку М. Грабовського, О. де Бальзак був небезпечнішим за інших французьких авторів. Чому ж поляки так любили французькі романи? Польський критик

намагався дати відповідь на це питання. Більшість населення – селяни, люблять випити й гуляти, ліниві, бо свідомість направлена на залежність від імперії. Що ж читати? Наукова чи історична книжка є «мозольною» і легко зрозуміти відразу до аграрного чи промислового часопису, натомість усі прагнули вести салонний спосіб життя, адже він дозволяв безмежно мріяти. М. Грабовський наголошував, що подібні витвори прививали любов до зовсім чужого життя. Можливо, краще було б не вміти читати [4, 118].

Після О. де Бальзака автор «Літератури і критики» приділив увагу Ж. Жанену: славетному критикові, судді чисельних драм, комедій, мелодрам французького театру. Як можна побачити, у своїх творах він з труднощами намагався виблискувати гумором, легкістю, фальшивою простотою і наївністю [4].

У примітці М. Грабовський подав назву роману Ж. Жанена «Одне серце на два кохання» польською мовою і вибачився, якщо переклад назви не зовсім удалий, а також переказав його уривок. Польський критик уважав, що поміж французьких романістів багато авторів писали на морську тематику, доповнюючи пейзажі жахливими сценами, що відбувалися на океані, але, на жаль, конкретних прізвищ не подав.

Шостий розділ «Літератури і критики» присвячено аналізу «Нової Алоїзи» Ж. Ж. Руссо і сучасних для М. Грабовського польських романів. У першу чергу митець задався питанням: у чому ж особливість згаданого роману французького мислителя? Польський критик констатував, що з-поміж багатьох романів кінця XVIII ст., лише «Нова Алоїза» викликала таке широке обговорення, бо в ній вбачали не просто твір художньої літератури, а відголоски філософії та науки [4, 121].

Досліджуючи погляди згаданого майстра М. Грабовський звертався до багатьох джерел і детально їх вивчав. Так, наприклад, він використовував у примітках лист 1766 р., що свідчило про те, як критик глибоко цікавився умовами і тим станом речей, поміж яких Ж. Ж. Руссо творив і формував свої переконання. Він, закоханий у свої образи, довгий час жив у ідеальному товаристві, яке сам створив, а «Нова Алоїза» була шедевром, у який він вклав серце. Може, з усіх творів XVIII ст., лише цей був приречений на безсмертя. М. Грабовський вважав «Нову Алоїзу» єдиним цвітом епохи французького критицизму, філософською епопеею XVIII ст.

Ж. Ж. Руссо відстоював думку, що на мешканців великих міст, на людей, які живуть у великому натовпі, жодні моральні твори впливу не здійснювали. Натомість самотні особи, жителі сіл, замкнені в природному родинному колі, черпали користь від читання. У примітці знаходимо, що

такої думки притримувався і сам М. Грабовський. Польський критик аналізував гасла Ж. Ж. Руссо щодо «повернення до природи». На його думку, філософ мав на увазі збереження тих моральних цінностей, звичаїв, віри, пізнання щастя, які ще не були втраченими [4, 188].

Розглядав критик і французькі романи про пристрасть: кілька мадам Гай, не подаючи назв, а також Жорж Санд. Не варто забувати про те, що ці цинічні жарти, невічливі образи були результатом науки про рівність чоловіка і жінки. Але, на думку М. Грабовського, між чоловіком і жінкою повинна бути «не рівність, а гармонія» [4, 234]. Іти далі, значило порушувати укладений Богом порядок.

Сьомий розділ називався «Кілька ознак сучасного образу французької цивілізації». Література обов'язково була «пластичним» образом своєї цивілізації. Окрім високого рівня письменництва у Франції, словесність там залишилася без жодного критичного контролю. Варто зазначити, що критика періодичних видань була видимою, блискучою, обробленою з талантом і легкістю, але і тут був присутній брак постійного переконання та сумлінності, ніде не знаходимо дотримання сталої доктрини чи думок поважного теоретика, не було індивідуального обличчя. І знамениті критики (Ш. Сент-Бьов, А. Вільмен, Ф. Лагарп), які не вірили в свої критичні цінності й у всьому бачили тільки позитивне, не могли бути законодавцями своєї літератури.

Останній восьмий розділ присвячено розглядові інших цивілізацій. На самому початку «Літератури і критики» М. Грабовський прагнув з'ясувати що ж власне означає термін «цивілізація» у значенні, в якому його вживав автор в усіх частинах своєї праці. У найбільш поширеному в Польщі розумінні М. Грабовський подав його як «загальне просвітництво, якого набуває Європа, що виходить із «готської» тіні, і якого вже набула Франція в моральному й культурному плані, у формі уряду й суспільства виставляє ідеал, до якого у свою чергу дійдуть також інші народи.» [4, 288]. Тут же зазначав, що це розуміння було неточним. На його думку, французи, маючи убогішу мову, ніж польська, властивий останній вираз «просвітництво» замінили на «цивілізація», хоча це не зовсім точний відповідник латинського «civilisatio». Він аналізував описану епоху у Франції як перехідну, і пояснював, що «просвітництвом» називався розвиток теоретичних засад, зрештою, і це можна було назвати частиною загальних змін. Поняття «цивілізація» повинно бути прив'язаним до конкретного народу, конкретної доби, бо воно, власне, означало стан певного суспільства в певний проміжок часу, в сукупності розвитку всіх сфер.

Звичайним явищем польський критик уважав те, що різні народи в результаті посідають відмінні між собою цивілізації, адже кожен мав свою історію і власні шляхи розвитку [4, 354].

Після історичної драми, яка стала в той час предметом наслідування цілої Європи, іншим англійським поетичним витвором був побутовий роман. Ніде, крім Англії, давні звичаї не дозволяли розвинути в драматичній і яскравій грі. Так, іще одним суто англійським твором став історичний роман.

Дуже високо оцінював критик Дж. Байрона як генія. Іншим поетом англійської плеяди, якого виділяв М. Грабовський, був Т. Мор. У кількох рядках польський митець звертав увагу на англійське садівництво. Він вважав його мистецтвом змальовування місцевості за допомогою дерев, квітів, води. Воно тяжіло до відтворення первісної природи відповідно до ідеалу краси [4, 94].

Дослідниця романтизму З. Шмидтова писала, що М. Грабовський звинувачував Дж. Байрона у поширенні песимізму. Дискусію щодо ролі роману розпочав у «шаленій літературі» М. Грабовський, а в 1838 р. на оборону роману став Ю. І. Крашевський, стверджуючи, що саме цей жанр здатний найкраще висвітлити характер доби [8, 10].

На межі старого і нового світу постав великий поет, потужний геній. Це був Дж. Байрон. Але він виражав епоху, яка з двох представлених належала до «старішої» [4, 91]. Це був єдиний поет, на думку митця, що гідно міг виконати покладений на нього обов'язок у своїй добі. Дж. Байрон не створив нової поезії, він лише надав «голосу» тій, яка таїлася в серцях цілого століття [4, 93]. Новішу епоху представляв В. Скотт. Але не від нього самого починався новий період, а від німецької філософії, зокрема І. Канта [4, 95]. М. Інґльот у своїй праці «Літературні погляди „петербурзької котерії“» зазначав, що недоречно було Дж. Байрона відносити до минулої епохи, адже М. Грабовський створив для всіх вигідне поняття англійської літератури XIX століття без революційних ідей англійського романтика. Таким чином, західноєвропейську літературу мали презентувати німецька школа романтиків і В. Скотт [4, 49].

Напевно, метою написання М. Грабовським праці «Про французьку літературу» було висвітлити, що існують інші цивілізації та літератури, не гірші за французьку. Сам текст нам показав, що базою критичного методу М. Грабовського була теза Ж. де Сталь про те, що література є відображенням суспільства [5, 15–16]. Залежність від А. Вільмена простежувалася кількома пунктами: як наслідування порівняльного методу,

а також ідентичні погляди на творчість Ж.Ж. Руссо. Аристократ, традиціоналіст, М. Грабовський не сприймав французькі натуралістичні романи, обурюючись на непошанування традицій французької культури та суспільної ієрархії [7, 389]. Вважав аморальним, що французи змальовують низькі сторони життя (наприклад, О. де Бальзак)

Велику роль у формуванні французького романтизму відіграла німецька школа поетів, найяскравішим представником якої, на думку М. Грабовського, був Й. Гете – геніальний, універсальний, «свіжий». Він уперше довів, що «після закінчення цивілізації знову починаються дитячі враження, держава природи й поезії» [4, 96–97]. Зауважимо, що коли М. Грабовський писав замітку «Про поезію XIX століття», він вважав справжнім поетом лише Р. Шатобріана, єдиного з тих геніїв потужної думки, які протягом довгого часу вміли крокувати відповідно до свого століття [4, 117].

У списку польської літератури, рекомендованої для читання, який склав М. Грабовський у статті «Що зостається читати окрім французьких романів» (1839) романи В. Скотта посіли друге місце [3]. На першому ж виявилися твори Я. Пасека, С. Маркевича, С. Жулкевського [6, 85]. Саме їх літературознавець вважав митцями, чий творіння сіють те позитивне, якого так потребував польський читач.

В. Скотт був історичним і народним поетом. Можна бути історичним митцем, але не народним (наприклад, Й. Гете в «Іфігенії»), можна бути народним, але не історичним (Дж. Байрон). Автор «Літератури і критики» стверджував, що історична й народна поезія є одним і тим самим. Народною поезією може бути і та, яка вийшла із вищих верств, вона може бути в сонеті й сатирі, опері та політичному вірші [9, 330]. М. Грабовський вважав народною українську поезію, але це поняття значно ширше [9, 334].

Частина «Літератури і критики» «Про французьку літературу» була, на думку А. Бартошевич, спробою створити межу між французькою культурою і польським суспільством. Під час написання цієї праці М. Грабовський приписував французьким письменникам багато недоліків. Нагадаємо кілька з них: «шалена література» висвітлювала сторони найпростішого матеріального життя, тому задовольняла «звірячий апетит»; показувала цнотливих людей, котрі походили із самого «дна» суспільства, що, на думку М. Грабовського, було ненатуральним і неприпустимим; не розрізняла духовне і фізичне кохання, і межа між цими явищами була майже відсутня; це література «паризьких прачок і лакеїв» [2, 145–146].

Говорячи про англійську літературу М. Грабовський звертав увагу на поетизування в ній як історії, так і сучасності. Прикладом оспівування англійської минувшини критик вважав твори В. Шекспіра, зображення сьогодення – С. Річардсона. Творчість В. Скотта була синтезом і першого і другого. Праця М. Грабовського вважалася науковою сенсацією і відгукувалася ехом іще багато років [2, 148].

Пишучи «Літературу і критику» М. Грабовський припускав, що відродження скарбів літератури, дух і барви народної поезії покладуть тривалий фундамент для створення національної літератури. Але жодна доба не позбавлена своєї поетичності, своєї «епічності».

Роблячи підсумок із усього вище наведеного, можна стверджувати, що М. Грабовський був справді одним із провідних критиків ХІХ століття в Польщі, думки якого вважалися беззаперечними критеріями оцінювання художніх творів вітчизняних письменників. Основними його мірками щодо літературних шедеврів були: зв'язок із народною творчістю, наявність історичної правди та дотримання поетичної форми. Літературним жанром, який виник у ХІХ ст., був роман, і найвіддалішим його різновидом залишиться саме історичний роман, адже будь-який твір цього жанру після впливу кількох років ставав саме таким.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Bar A.* Grabowski jako teoretyk i przeciwnik romantyzmu / A. Bar . – Lwów : Z drukarni zakładu narosowego imienia Ossolińskich, 1929. – 35 s.;
2. *Bartoszewicz A.* Polemiki wokół powieści francuskiej w polskiej krytyce literackiej okresu międzypowstaniowego (1831 – 1863) / A. Bartoszewicz // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu M.Kopernika w Toruniu. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Z. 3 –Filologia Polska.* – cz. 2. – Toruń, 1962. – S. 127–176;
3. Grabowski M. Co zostaje do czytania oprócz romansów francuskich / M. Grabowski // *Tygodnik Petersburski.* – 1839. – № 2. – S.11–14;
4. *Grabowski M.* Literatura i krytyka. Pisma M. Gr. / M. Grabowski. – T.I. – Wilno : nakład i druk T. Glüksberga, 1837. – 145 s.; T.II. – Wilno : nakład i druk T. Glüksberga, 1838. – 366 s.; T.III. – Wilno : nakład i druk T. Glüksberga, 1840. – 181 s.;
5. *Hleb-Koszańska H.* Źródła sądów w rozprawie Michała Grabowskiego «O nowej literaturze francuskiej» / H. Hleb-Koszańska. – Wilno : Nakładem koła polonistów sł. U.S.B. z zasiłku min. W.R. i O.P., 1929. – 84 s.;
6. *Inglot M.* Poglądy literackie koterii petersburskiej w latach 1841 – 1843 / M. Inglot. – Wrocław : Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1961. – 193 s.;
7. *Straszewska M.* Michał Grabowski / M. Straszewska // *Polska krytyka literacka (1800 – 1918). Materiały.* – T. II. – Warszawa : PWN, 1959. – S. 389 – 397;
8. *Szmydtowa Z.* Wstęp / Z. Szmydtowa // *Polska krytyka literacka (1800 – 1918). Materiały.* T II. – Warszawa : PWN, 1959. –s. – S. 5–16;
9. *Tyszyński A.* Dwaj ostatni krytycy w Polsce / A. Tyszyński // *Tygodnik Petersburski.* – 1837. – № 55. – S. 328–330; – № 56. – S. 334–335.

Станкевич О.О. (Гомель, Республіка Білорусь)

**Рэчыўная атрыбутыка вясельнай абраднасці на Гомельшчыне:
сімволіка каравайнага абраду**

У статті аналізуються особливості каравайного обряду на Гомельщині, описується символічний характер деяких ритуальних актів і дій під час випічки і роздачі Коровая.

Ключові слова: коровай, весільний пиріг, символ, космічні мотиви, солярна символіка, захисний характер, оберіг, функція передбачення, уособлення.

В статье анализируются особенности каравайного обряда на Гомельщине, описывается символический характер некоторых ритуальных актов и действий во время выпечки и роздачи караяя.

Ключевые слова: каравай, свадебный пирог, символ, космические мотивы, солярная символика, защитный характер, оберег, функция предсказания, олицетворение.

The article analyses the peculiarities the rite of the wedding cake baking of Gomel region, describes the symbolic nature of certain ritual acts and actions during baking and distribution of the loaf.

Key words: a loaf of bread, a wedding cake, a symbol, a space motives, solar symbolism, protective character, defense, function prediction, impersonation.

Традыцыйная духоўная культура засноўваецца на сістэме ўзаемазвязаных канцэптаў, важнейшымі з якіх з'яўляюцца 'чалавек – сям'я'. У адпаведнасці з гэтай апазіцыяй выдзяляецца такая форма традыцыйнай культуры, як сямейная абраднасць, якая суправаджае найбольш значныя вехі ў жыцці чалавека – нараджэнне, хрышчэнне, шлюб, пахаванне. З усіх сямейных абрадаў найбольш поўна апісаны вясельны абрад як самы насычаны абрадавымі дзеяннямі і рытуаламі, працяглы па часе, адказны для працягу роду, урачысты, святочны. Шматгранным, падзейным і рознажанравым з'яўляецца вясельны абрад на Гомельшчыне, у якім захаваліся ў наш час многія традыцыйныя фальклорна-этнаграфічныя кампаненты.

Аб'ект нашага даследавання – каравайная абраднасць на Гомельшчыне, мэта – аналіз сімвалічнага характару некаторых рытуальных дзеянняў і актаў гэтага абраду, крыніца фактычнага матэрыялу – выданні фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў розных раёнаў Гомельскай вобласці, прысвечаныя вясельнай абраднасці.

Як адзначаюць даследчыкі, вяселле на Гомельшчыне як часткі ўсходнепалескага рэгіёна праводзіцца па каравайнаму тыпу, у адрозненне

ад паўночнабеларускага, у аснове якога – стаўбавы тып [1, 16]. Даволі поўна, у адрозненне ад іншых рэгіёнаў Беларусі, прадстаўлена тут і песенная каравайная традыцыя.

Каравайны абрад, надзвычай развіты на Палессі, з’яўляецца кульмінацыйным эпізодам шлюбнай цырымоніі [5, 25]. Як адзначаюць інфарматары, выпечка каравая была строга рэгламентавана. Яго рыхтавалі за дзень да вясялля. Каравай выпякалі спецыяльна запрошаныя жанчыны – *каравайніцы* – абавязкова няцотнай колькасці – тры або пяць, сярод іх *старшая каравайніца*, найбольш вопытная і аўтарытэтная. Яны павінны былі быць замужнімі, мець дзяцей і быць шчаслівымі ў шлюбе. Адною з каравайніц павінна быць жанчына, якая нядаўна выйшла замуж. Лічылася, што праз каравай жанчыны перадаюць маладым шчаслівае жыццё (ВнГ, с.10).

Садзіць каравай у печ павінен быў мужчына як сімвал актыўнага пачатку ў інтымным жыцці. Пасля выпечкі каравай заносілі ў камору і выносілі з яе таксама жанатыя мужчыны і жанчыны, каб маладыя заўсёды жылі ў пары.

Сімвалічнай была форма каравая – круглая, у яе аснове вобраз Сонца, якому пакланяліся старажытныя славяне. У дадзеным выпадку сонца выступала як абярэг для маладых. Інфарматары тлумачылі форму каравая наступным чынам: *Каравай рабілі круглым, каб жыццё гладка шло і не разыходзілася, выпякалі на ім зяроў, каб скаціна ў маладых добра вялася, калачы былі, каб хлеб у хаце быў* (ЗЧД, 207). Касмічныя матывы і салярную сімваліку мелі і іншыя атрыбуты каравайнага абраду. Так, каравай у нявесты выпякаўся ў *форме сонца*, а ў жаніха – ў *выглядзе месяца*. (ВнГ, 62). Калі каравай вымалі з печы, абвязвалі ручніком, лажылі на вечка ад дзяжы, засланае абрусам, на які насыпалі зерне аўса або пшаніцы, гаспадар браў каравай разам з вечкам і павольна *па ходу сонца* ішоў да каморы (ВнГ, 225); Дзялілі каравай звычайна ад маладой рукі, г. зн. *па ходу сонца* (Лоеўшч., 234). Пасля дазволу завесці маладую за стол, брат падводзіў яе к маладому толькі *па сонцу* (ВнГ, 40).

Каравай сімвалізаваў багацце, шчасце і дабрабыт будучай сям’і. “Прысутнасць каравая на вяселлі азначала пажаданне гэтага шчасця і дабрабыту маладой сям’і” [2, 21]. Кожны чалавек мог мець каравай толькі адзін раз на вяселлі. Калі ў шлюб уступалі ўдавец або ўдава, каравай не выпякаўся.

Асаблівая ўвага ўдзялялася ўпрыгожванню і аздабленню каравая: *А каравай быў красівы, перавязаны накрывж краснымі лентамі* (ВнГ, 96); *На каравай пяклі розачкі з цеста, вулелі верабейкі на ім ..* (ВТГ, 367); *Гатовы каравай украшалі хрэсцікамі, кружкам і фігуркамі з таго ж самага замеса каравая* (В, 227); *З цеста робяць упрыгожванні для каравая – шышачкі, птушачкі, лісцікі* (ВнГ, с. 62). Разнастайныя элементы дэкору

каравая – *шышкі, фігуркі, хресцікі, кружкі, птушкі, месяцы, кветкі, лісцікі, пляцёнкі, васьмёркі* – мелі глыбокі сімвалічны сэнс, які ў поўнай меры сучаснымі носьбітамі традыцыйнай культуры ўжо не ўсведамляецца. Так, напрыклад, *птушкі* (галубкі, верабейчыкі) дзякуючы наяўнасці крылаў і здольнасці лятаць, сувязі з паветранай стыхіяй увасабляюць душу чалавека, а таксама сімвалізуюць адраджэнне, вясну і свабоду. *Кветкі*, як і *лісточкі*, – сімвал маладосці, прыгажосці і жыццёвай сілы. *Ружа* да таго ж сімвалізуе дзявочую прыгажосць і цнатлівасць. *Каласкі* – сімвал урадлівасці, дастатку і дабрабыту. *Крыж* указвае на сувязь з Богам, а таксама адлюстроўвае старажытнае ўяўленне пра перасячэнне зямнога і нябеснага свету, бачнага і нябачнага, перакрываўнае на жыццёвай дарозе чалавека, яго лёс. *Круг* увасабляе бесперапыннасць развіцця, вечнасць існавання, *пляцёнка* – сімвал бясконцага цыклу адраджэння, узнаўлення і даўгалецця, *васьмёрка* – аб'яднанне мужчынскага і жаночага пачатку. Асабліва папулярныя ў каравайным абрадзе *шышкі*, якія выпякаліся як на караваі, так і асобна з каравайнага цеста. Яны былі сімвалам урадлівасці і пладавітасці [6]. Калі вымаюць каравай з печы, яго “*ложачь на абрус, на які сыплюць зерне аўса або пшаніцы. А сам каравай абвязваюць ручніком*” (ВнГ, 30). *Ручнік* сімвалізаваў сувязь маладых з іх родам, а таксама яднанне двух сем'яў [4; 7].

Прысутнічала ў каравайным абрадзе Гомельшчыны і лічбавая сімволіка. Гэта была пераважна магія лічбы 3. Так, гэта лічба ўлічвалася пры выпечцы і ўпрыгожванні каравая: *Зрабіўшы рошчыну, яны закрываюць дзяжу, а мужчыны перакручваюць яе тры разы і ставяць на крыж супраць печы* (ВнГ, 223); Выпякалі часта тры караваі: *Адзін каравай робяць у выглядзе паўмесяца, другі ў форме вялікай булкі, невялікая булчка – трэці каравай. Гэтыя тры булкі ўпрыгожваюць рознымі фігуркамі* (ВнГ, 223); *Робяць упрыгожванні: тры птушкі, тры месяцы, тры кветкі..* (ВнГ, 30). *Раздача каравая маладой пачыналася за трэцім сталом* (ВнГ, 106).

З караваем на Гомельшчыне, як і ў іншых рэгіёнах, было звязана шмат народных павер'яў і прыкмет: *Цеста мясілі не кулакамі, а далонямі, каб малады не біў жонку; Калі каравай ужо быў у печке, жанкі мылі рукі, і тую воду аддавалі маладой. А яна вылівала яе пад вішню: Каб вішанькі развіталіся, А маладыя красаваліся...* (ВнГ, 360); *Калі хто ўкрадзе на вяселлі кусок каравая – у маладых можа не быць дзяцей* (ВнГ, 362); *Каравай у мурныя дні раішчыняюць тады, калі выгляне сонца 3-за хмары, бо верылі, што маладых чакаюць сумныя дні* (ВнГ, 199); *І яшчэ гаварылі, што каравай трэба змазаць яічным бялком, каб маладыя жылі ладком* (ВнГ, 205); *Калі дзеляць каравай, то спачатку першыя яго кавалкі даюць*

маладым і назіраюць за тым, “хто з іх, адкусіўшы каравай, будзе верхаводзіць у сям’і” (ВТГ, 13); “Каравай нельга было браць голымі рукамі”, каб жыццё маладых было заможным, не бедным (ВнГ, 360-361); Ваду, у якой каравайніцы мылі рукі, вылівалі пад дрэвы, у хлеў, каб быў добры ўраджай і ў хлеве было поўна жыўнасці (ВнГ, 105).

Каравай меў таксама прадказальную функцыю. Як адзначаюць інфарматары розных населеных пунктаў Гомельскай вобл., па гатовым караваі прадказвалі, якое жыццё будзе ў маладых: *Калі каравай не выпечацца добра, то не бяда, кажуць, што нявеста будзе добрая, гладкая, ды здаровая. А калі каравай, бывае, расколецца, то ўжо прыкмета, што маладыя не будуць разам. Канешне, жанчыны стараюцца, каб госці не бачылі гэтага* (ВнГ, 337); *Калі пірог падымаўся высока, то лічылі гэта добрай прыкметай* (ВТГ, 24); *Калі каравай удаваўся, лічылі, што гэта на шчасце. Асабліва лічылася добрай прыкметай, калі каравай падымаўся настолькі, што яго нельга было выцягнуць з печы, трэба было вымаць некалькі цаглін* (ВнГ, 177); *Лічылася, калі каравай будзе мяккім, будзе рассыпацца, то такой жа недаўгавечнай і рассыпчатой будзе іх каханне. Калі каравай цверды (але не зусім чэрствы), то і каханне будзе назаўсёды, і маладыя будуць жыць разам усю жыццё* (ВТГ, 78); *Абавязкова даглядалі, каб каравай не перапёкся, каб не трэснула корачка, бо лічылі, што жыццё маладых будзе таксама расколаным* (ВнГ, 203); *Калі ж каравай у печы хаця б троху прыгарэў, то тады жыццё ў маладых не будзе, доўга разам жыць не будуць, так лічылася* (ВнГ, 83).

Каравай асэнсоўваўся як Божы дар, таму да яго адносіліся надзвычай пачціва, у печ яго не ставілі, а *садзілі*. Калі каравай вымалі з печы, яго абавязкова клалі на абрус або ручнік. Адрэзаны кавалак караваю не бралі голымі, клалі ў насоўку або салфетку. Адухаўленне каравая, апатрапеічны падыход да яго яскрава адлюстроўваецца ў каравайных песнях, дзе вясельны пірог персаніфікуюць, звяртаюцца да яго, як да жывой істоты: *Каравай мой, раю, я для цябе хараша граю* (ВнГ, 5); *Караваю, мой раю, Я па цябе сучаю, Бо даўно цябе я ня пякла* (ВнГ, 24); *Ой, караваю, наш народжаны, Да хто цябе нарадзіў?* (ВнГ, 224); *Каравай у дзежыцы іграе Да века паднімае, Каравайніц ажыдае: -- Дзе ж мае каравайніцы?* (ВнГ, 19); *А каравай у печы іграе Да заслankі адбівае* (ВнГ, 45).

Сімвалічны сэнс маюць некаторыя дзеянні, звязаныя з раздачай каравая. Разразанне каравая ў час вясельля ў маладой сімвалізавала пераход нявесты ў іншы сямейны статус, страту ёю нявіннасці. Раздача каравая гасцям абазначала адорванне іх Божым дарам. Госці захоўвалі каравай, прыносілі яго дадому і дзяліліся з тымі, хто не быў на вясельлі. Лічылася, што каравай

прыносіць удачу. Тое, што сярэдзіну каравая выразалі і аддавалі маладым, абазначала стварэнне новай сям'і і зараджэнне новага жыцця. Праўда, у некаторых мясцовасцях Гомельшчыны маладым забаранялася есці каравай, які раздавалі гасцям: *Свайго каравая штоб не бралі. Шчытаюць старыя так, што е ўсякая слава, е ўсякія людзі. Можна хто на каравай жадае ішасця, а другія – не, дык вот не бяры свайго каравая* (Лоешч., 248). Пажаданні, якія выказваліся маладым пры дзяльбе каравая і іх адорванні, таксама былі сімвалічнымі, яны суправаджаліся вобразнай алегорыяй: *Колькі ў лесе пнякоў, каб было столькі сыноў; Колькі на бярозе почак, каб столькі было дочак; Дарую бочку капусты, каб не давала мужыку распусты; Дарую бочку гуркоў, каб не любіла чужых мужыкоў; Дарую галіну бярозы, каб мужык прыходзіў цвярозы; Дарую дугой, каб мужык не хадзіў к другой і інш.* (ВНГ, 77).

Каравайны абрад на Гомельшчыне суправаджаўся некаторымі дадатковымі рытуальнымі дзеяннямі: пасадам маладых, іх “біццём”, стуканнем лапатай, на якую садзілі каравай: *Да ўсадзіць хросна ў печ. Да ўжэ молоду по голове лопатою тоєю б'е, тры разы білі. І молодого білі. Б'е й прыказвае: “Дай Бог ішасця”. А ека прыказвала: “Ето на сына, ето на дочку”* (ВТГ, 161-162); *Калі ў бацькі былі яшчэ незамужнія дочки, лапатай, якой ставілі каравай у печ, дакраналіся да іх галоў* (ВНГ, 105); *Каравай скончыўся. Хросны бацька разбівае талерку на ішасце* (ЖПР, 204); *Раздаўшы каравай ламалі ёлку і білі маладых, штоб былі здаровымі, прыткімі ў рабоце і не былі лянцямі* (НДС, 178); *Як падзяляць каравай, звязвалі жаніха і нявесту і білі іх: удараць тым рушніком жаніха і нявесту, а жаніх хаваў нявесту* (НДС, 195); *У суботу збіраліся бабкі-каравайніцы і пяклі каравай. Гэта быў вясёлы час .. Маглі і лапаткай на галаве біць, гаварылі, што маладая будзе мець верх над сваім чалавекам, калі ўдарыць лапаткай на галаве мужчыны* (НДС, 221). Сімвалічнае біццё маладых, як і біццё посуду, мела магічнае значэнне – павінна было адганяць злых духаў.

Некаторыя абрадавыя дзеянні, звязаныя з караваем, маюць аберагальны і прадудцыравальны характар. Так, каравай рашчынялі ў дзяжы, якую ставілі на кажух: *Уносілі дзяжу бацькі і абавязкова ставілі на кажух, на ішасце, таму што поўсць .. адпугвала нячысцікаў, якія .. хацелі зрабіць шкоду, і ў той жа час мясілі хлеб, хлеб на ішасце* (ВНГ, 201); *Дзяжу для цеста ставілі пасярод хаты на вывернутым кажусе, сыпалі ў яе муку і лілі ваду за адзін прысест* (ВНГ, 105). Такі своеасаблівы “пасад каравая” быў абярэгам ад суроку або шкоднага ўздзеяння на маладых варожай субстанцыі. Выкарыстанне вывернутага мехам наверх

кажуха характэрна для многіх вясельных эпізодаў. Як адзначаюць даследчыкі, гэты звычай “паходзіць ад татэмічнай абраднасці і звязанымі з ёю павер’ямі .. Шкуры татэма прыпісваецца лекавая сіла – выганяць з чалавека хваробы” [3, 107]. Вывернуты мехам наверх кажух з’яўляўся, такім чынам, своеасаблівым апатрапеем. Дзяжа ж асэнсоўвалася як праекцыя на сямейнае жыццё, сімвал пладавітасці: *Пасадзілі каравай, дзеўкі хватаюць дзяжу, хто першая схопіць, тая пойдзе ўперад замуж* (ВнГ, 6); *Калі ў бацькоў ё яшчэ дочки на выданні, сват пасля таго, як рашчыняць каравай, прыпадамае ўгару дзяжу ў чатырох супрацьлеглых месцах. Гэта для таго, каб і яны на месцы не сядзелі* (ВнГ, 199).

Такім чынам, падрыхтоўка каравая і яго раздача на вяселлі была знакавай падзеяй у шлюбнай абраднасці Гомельскага рэгіёна. Каравайны абрад утрымліваў многія рытуальныя акты і дзеянні з магічным і аберагальным значэннем і адлюстроўваў пажаданні маладым доўгага сумеснага жыцця, здароўя, дабрабыту і шчасця; элементы дэкору каравая сімвалізавалі жыццёвую сілу, маладосць, прыгажосць, даўгалецце і сувязь з Богам.

ЛІТАРАТУРА:

1. Варфоломеева Т. Б. Северобелорусская свадьба : обряд, песенно-мелодические типы / Ред. З. Я. Можейко / Т. Б. Варфоломеева. – Минск : “Наука и техника”, 1988. – 156 с.;
2. Вяселле: Абрад / Уклад., уступ. арт. і камент. К.А. Цвіркi, Муз. дадат. З.Я. Мажэйка / Рэд. тома В.К. Бандарчык, А.С. Фядосік. – 2-е выд. – Мінск: Бел. навука, 2004. – 683 с.;
3. Никольский Н. М. Происхождение и история белорусской свадебной обрядности / Н. М. Никольский. – Изд.-во АН БССР. – Минск, 1956. – 273 с.;
4. Мархель-Кокашинская, М. Белорусская свадьба: от сватов до каравая // [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://www.prazdnik.by>; <http://meditation-portal.com/simvolika-svadebnogo-rushnika>. Дата доступу: 02.02.2014;
5. Палескае вяселле / [Уклад. і рэд. В.А. Захаравай]. – Мінск: Выд.ва “Універсітэцкае”, 1984. – 303 с.;
6. [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://mir-svadbi.ru/svadebnij-karavaj>. Дата доступу: 20.01.2014;
7. [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://meditation-portal.com/simvolika-svadebnogo-rushnika>. Дата доступу: 02.02.2014.

УМОЎНЫЯ СКАРАЧЭННІ:

В – Вечнае

Фальклорна-этнаграфічная спадчына Веткаўскага раёна / Аўт. Уклад.: І.Ф. Штэйнер, В.С. Новак. – Гомель: УА “ГДУ імя Ф. Скарыны”, 2003. – 362 с.; ВнГ Вяселле на Гомельшчыне: фальклорна-этнаграфічны зборнік / уклад. І.Ф. Штэйнер, В.С. Новак. – Мінск: ЛМФ “Нёман”, 2003. – 472 с.; ВТГ – Вясельная традыцыя Гомельшчыны: фальклорна-этнаграфічны зборнік / Укладанне В.С. Новак. – Мінск: Права і эканоміка. 2011. – 485 с.; Жаўруковая песня радзімы: Народныя духоўныя скарбы Буда-Кашалёўскага краю: манаграфія / ГДУ імя Ф. Скарыны; пад

ЖРП

- ЗЧД** агульнай рэдакцыяй В.С. Новак. – Гомель: Сож, 2008. – 424 с.;
Зямля чароўная дабра: Добрушскі край: гісторыя і сучаснасць /
Пад аг. рэд. А.А. Станкевіч. – Гомель: ААТ “Полеспечать”, 2008.
– 280 с.;
- Лоеўшчы.** Лоеўшчына... Бэзавы рай, песенны край. Сучасны стан
традыцыйнай культуры Лоеўшчыны / Укладанне,
сістэматызацыя, тэксталагічная праца В.С. Новак. – Гомель: Сож,
2007. – 472с.: іл.;
- НДС** Народная духоўная спадчына Гомельскага раёна / Укладанне,
сістэматызацыя, тэксталагічная праца і рэдагаванне В.С. Новак. –
Гомель: ААТ “Полеспечать”, 2007. – 456 с.: іл

Церковняк І.Г. (Київ, Україна)

**Наукова спадщина Оскара Кольберга
в осмисленні сучасного народознавства**

У статті розглянуті сучасні підходи до наукової інтерпретації народознавчого доробку видатного польського фольклориста Оскара Кольберга в контексті європейського еволюціонізму. Від стилізацій і переспівів фольклорних творів до записів і всебічного вивчення автентики – такий шлях становлення етнографії та фольклористики. Подібні етапи пройшов у своїй науковій діяльності Оскар Кольберг – один із найвизначніших слов'янських народознавців. Саме в його фольклористичних працях формуються основоположні принципи наукового народознавства, які справили значний вплив на розвиток європейських етнологічних дисциплін. Сьогодні спадщина видатного вченого набуває значної актуальності у зв'язку з розвитком нових системних методів народознавства.

Ключові слова: Кольберг, народознавство, еволюціонізм, фольклор.

В статье рассмотрены современные подходы к научной интерпретации наследия выдающегося польского фольклориста Оскара Кольберга в контексте европейского эволюционизма. От стилизаций и переложений фольклорных произведений к записям и всестороннему изучению аутентичности – такой путь становления этнографии и фольклористики. Подобные этапы прошло в своей научной деятельности Оскар Кольберг – один из крупнейших славянских народоведов. Именно в его фольклорных трудах формируются основополагающие принципы научного народоведения, которые оказали значительное влияние на развитие европейских этнологических дисциплин. Сегодня наследие выдающегося ученого приобретает значительную актуальность в связи с развитием новых системных методов народоведения.

Ключевые слова: Кольберг, народоведение, эволюционизм, фольклор.

The article describes the modern approaches to the interpretation of scientific ethnology heritage of outstanding Polish folklorist Oskar Kolberg in the context of European evolutionism. From rehashing the folklore to records and a comprehensive study of authenticity – this was a way of establishing ethnography and folklore. Similar steps took place in scientific work of Oskar Kolberg. His work formed the fundamental principles of scientific ethnology, which had a significant influence on the development of European ethnological disciplines. Today, the heritage of an outstanding scientist takes considerable relevance in connection with the development of new methods of ethnology system.

Key words: Kolberg, ethnolog, evolutionism, folklore.

Оскар Кольберг – один із фундаторів фольклористики й етнографії, через те його праці закладали основи цих наукових дисциплін. Методологія та методика його досліджень, стратегія систематизації явищ народної культури містять чимало цінного для сучасних дослідників. Навіть у своїх помилках, ваганнях і зміні поглядів (а часом саме завдяки оголенню таких дослідницьких „зламів”) О.Кольберг залишається надзвичайно важливою постаттю для осягнення базових стратегій польської фольклористики. Стан сучасного, переважно антропоцентричного, народознавства диктує потребу адаптації наукової спадщини О. Кольберга. Не лише всебічного дослідження й упорядкування здійснених ним записів, а й актуалізації цього величезного наукового матеріалу в сучасному культурному процесі. Інакше кажучи, переведення праць дослідника з “музейної” в актуальну сферу наукового побутування.

Адекватна рецепція наукової спадщини О. Кольберга включає в себе не лише вивчення його внеску в польську фольклористику, а й вплив на європейське народознавство. Праці О. Кольберга дають величезний матеріал для порівняльних студій над методикою збирання і систематизації фольклору сучасних дослідників вчених інших європейських держав. Це дає можливість висвітлити контактні впливи і визначити роль праць О. Кольберга у становленні й розвитку європейської і світової фольклористики.

Ми розглянемо наукову діяльність О. Кольберга в контексті становлення визначного для європейської науки явища – еволюціонізму. Концепція історичної змінності, яка стала визначальною науковою доктриною, починаючи з XIX ст., була одним із важливих факторів становлення народознавства і наклала значний відбиток на наукову діяльність О. Кольберга.

На зламі XVIII–XIX століть відбувається зміна суспільної свідомості, творення нової картини світу. Цей процес недовзі охоплює всі сфери людської діяльності. Наслідком стає утвердження європейської свідомості

Нового часу, яка лежить в основі сьогodнішніх уявлень про світ і людину й приходить на зміну тисячолітньому пануванню християнського канону.

Одним із головних досягнень цього етапу стало методологічне вирізнення культури в окрему галузь знання. Досі "...людина шукала своє обґрунтування не у власній самодіяльності, а саме у... всесвіті, пізнавши який, здавалося, можна було довідатися все і про саму людину. У раціоналізованій формі подібні уявлення проіснували аж до XIX століття (такими є просвітницькі теорії про людину як частину природи, наділену розумом, або вчення Гердера про людську історію як про безпосереднє продовження природної історії)" [1, 6]. Першим здійснив послідовне відокремлення природознавства і гуманітарного знання Е. Кант, поклавши в основу цього вирізнення основний критерій – принцип свободи людського волевиявлення. Саме в результаті людської самодіяльності постає нова реальність – культура, яка включає в себе все, що створено людством.

У цей період виникає і не менш важливий принцип, що сприяв методологічному виділенню культури в окрему галузь: історизм, який прийшов на зміну панівному уявленню про циклічність, повторюваність природних і суспільних процесів. Його виникнення так само можна віднести до філософії Канта (зокрема його космогонії), а також до гіпотези про походження Всесвіту, висунутої Лапласом. У цих теоріях уперше висувається ідея еволюції нашої планетної системи, на відміну від християнських уявлень про світ як незмінну, створену Богом матерію.

На початку XIX століття в біології постає еволюційна теорія Ламарка, яка вперше послідовно проводить ідею поступового розвитку живого світу від простих до складніших форм, всупереч безсумнівному для попередньої епохи твердженню про одночасність творення всіх видів живого. Успіхи палеонтології, зокрема праця Кюв'є з реконструкції давно вимерлих тварин, дають новий поштовх для розвитку еволюційних поглядів – не лише на тваринний світ, а й на будову Землі. За рештками викопних істот датуються геологічні утворення й виникає ряд гіпотез про походження й розвиток земної кулі, яка таким чином теж втрачає свою незмінність. Класичного виявлення погляди на еволюцію живого світу набувають у теорії Дарвіна, яка поширює ідею виникнення й розвитку і на людину. Гіпотеза про еволюційне походження людини потрапляє в центр бурхливих дискусій, прибічники богоствореності тривалий час не здають позицій через відсутність знахідок проміжних еволюційних ланок між мавпою й людиною. Але археологія невдовзі відкриває цілий ряд таких аргументів, чим остаточно підриває християнські основи уявлень про світ. Утвердження еволюційної антропології не в останню чергу впливає й на

визначні суспільні рухи, зокрема на аболіціонізм у США, спростовуючи расові теорії, за якими люди різних рас нерівноцінні, а через те одні, нижчі, створені для рабства, а вищі – для панування.

Еволюційна картина світу знаходить підтвердження в іще одному фундаментальному відкритті XIX ст. – теорії спадковості Менделя, яка лягла в основу генетики. Було знайдено першоелемент живої матерії, що несе в собі генетичну інформацію.

Ідея еволюції має два основоположних моменти: питання про першоелемент, першооснову і питання про фази її розвитку, ускладнення. Це дало поштовх для виникнення цілого ряду класифікацій – зоологічних (Ламарк, Дарвін), ботанічних (К.Лінней), хімічних (Д.Менделєєв) та ін.

Систематизація, зведення різнорідних елементів у певні ряди, відшукування закономірностей еволюції світу стає однією з головних рис тогочасного людського знання. У філософії створюється генеральне вчення про розвиток – діалектика Гегеля, утверджується принцип історизму в уявленнях про організацію суспільства (Маркс). Дедалі більше поширюється ідея прогресу як закономірного руху від простого до складного, як безперервного вдосконалення світу.

Паралельно з природничими науками ідея еволюції визначає напрямок розвитку гуманітарних знань, дає поштовх для виникнення своєрідної “духовної палеонтології”. Величезного поширення набуває збирання й вивчення фольклору, відшукування в ньому уламків давніх пантеїстичних уявлень, міфів, реконструкція забутої старовини. У Європі виникає “міфологічна школа”, що розглядає народну творчість в історичному розвитку, як еволюцію міфології, виробляється порівняльно-історичний метод у мовознавстві (Т. Бенфей). Одні з засновників “міфологічної школи” брати Грімм класифікують казкові сюжети, простежуючи їх походження від прадавніх уявлень. Дальшого розвитку еволюційні ідеї набувають у діяльності культурно-історичної та духовно-історичної шкіл, сама назва яких свідчить про основоположне значення історичного принципу в їхній діяльності. За В. Скоттом набуває великого поширення історична белетристика (на відміну од історіографії XVIII ст.).

Вельми категоричних форм набуває ідея еволюції у творчості представників натуралістичної школи (Е. Золя) та її ідеолога І. Тена. У людській поведінці й житті суспільства відшукуються найдревніші основи – первісні природні інстинкти. Подібний напрямок помітний і в розвитку психології, в діяльності засновника психоаналізу З. Фрейда. Ключовою енергією, першоелементом людської психіки вчений визнає статевий потяг, “лібідо”, всі ж інші психічні механізми вважає похідними від нього.

Еволюційний ключ лежить і в поглядах на становлення духовного світу окремої особистості, в основі якого, за Фрейдом, лежать враження раннього дитинства. Звідси й основний метод психоаналізу – розкодування еволюційно первинних дитячих комплексів.

У літературі пильна увага також зосереджується на становленні характеру героя (“роман виховання”), походженні людських почуттів, пошуку їхніх витоків. Психологізм стає однією з центральних ознак мистецтва слова, починаючи саме з цього часу. Ідея еволюції накладає й інший відбиток на літературу: активно використовуються архаїчні жанри словесного мистецтва, скарбниця фольклору одержує нове життя – уже не в стилізаціях чи наслідуваннях, а в переосмисленні джерел, пошуку в них універсальних “формул” народної свідомості (Котляревський, Гоголь, Шевченко та ін.).

Пафос історизму, систематизації править за глибинну основу романтичного конструювання “духу народу” в європейських державах. Величезної ролі набуває відшукання джерел національної культури, осмислення її специфічності, відмінності од інших. Історичне самоусвідомлення стає важливим складником національно-визвольних рухів, які охоплюють у цей час багато європейських народів, особливо слов'янських (серед них і український).

Саме на цю епоху припадає виникнення й поширення етнографії й фольклористики, висувуються суперечливі теорії розвитку суспільного устрою, державності, природи духовності народу. Історичний імпульс, прагнення осмислити джерела й шлях, який привів до сьогодення, зумовили зростання національної самосвідомості, глибше осмислення долі народу, його культури.

Зрештою, у своєму пориві до джерел, до пізнання фундаментальних першопочаткових елементів буття наука розщепила атом, похитнувши тим усю будову знань про світ. Відкриття Кюрі стало увертюрою до глобальної кризи природничих наук і гуманітарних дисциплін, до виникнення нових фундаментальних уявлень – теорії відносності А. Ейнштейна й квантової теорії М. Планка. Ідея еволюції в XIX ст. спричинила зміну типу свідомості, витіснила релігійний світогляд із панівних позицій на периферію суспільного життя, що дало підстави Ф. Ніцше афористично сказати вустами Заратустри: “Бог помер”. Це стало поштовхом до перегляду цінностей, моральних норм (Ф. Ніцше, В. Кропоткін, В. Ленін, М. Бердяєв, в українській літературі пізнішого часу – В. Винниченко та ін.) і дало основу для вироблення в XX столітті нових етичних систем.

На хвилі зародження еволюціонізму наприкінці XVIII – початку XIX століть виникає народознавство. У цей час відбувається процес „відкриття народу” (Пітер Берк), митці й науковці активно звертаються до народних перлин, шукаючи в них історичні витоки національного характеру. „Парадоксально, але репрезентація фольклору йшла спочатку не від аутентичних джерел, а від фольклоризму (поняття якого з’являється значно пізніше від самого явища), тобто від адаптованих письменством, аматорством міста форм фольклору” [2, 48]. Весь початковий етап широкого зацікавлення народною творчістю супроводжується спеціальним „підсиленням”, тобто професіональними обробками, стилізаціями, а часом навіть містифікаціями („Пісні Оссіана”). „...Пізнання фольклору розпочалося з запису словесних текстів, тоді коли повнота й правдивість враження можливі тільки в контексті його живого виконання в поєднанні з музикою, мімесисом тощо. До фіксації в такій цілісній іпостасі проліг довгий шлях наукової професіоналізації” [2, 49].

Цей шлях судилося пройти і видатному польському вченому О. Кольбергу. Його ранні записи народного музикування відзначалися вибірковістю і „дотягуванням” до професіональних зразків, властивими для тогочасних фольклористичних видань. І лише з плином часу дослідник дедалі більше зосереджувався на фіксації тих явищ, які згодом одержали назву автентики.

Кохаючись у народних мелодіях, Кольберг часто виїжджав у села, де записував пісні, а пізніше – й інші фольклорні жанри, повір’я, звичаї. Протягом 1857— 1890 рр. він видав величезне (близько 40 томів) зібрання „Lud. Jego zwyczaj, sposób życia, mowa podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce”. О. Кольберг об’єднував матеріал в енциклопедичні монографії, що містили описи народної культури окремих районів, з яких складалася колишня *Rzeczpospolita*, Матеріал, записаний на українських територіях, увійшов до чотиритомника „Pokucie” (1882— 1889), до тому „Wołyń” і окремих публікацій в „Zbiorze wiadomości do antropologii krajowej”. Українські матеріали містяться також у томах „Chełmskie”, „Przemyskie” та в деяких інших. Крім того, в архіві О. Кольберга зберігається значна кількість записів українського фольклору, які вперше надруковані в новому багатотомному виданні праць польського збирача. Вони об’єднані в двотомній монографії „Ruś Czerwona” і одностомній „Ruś Karpacka”.

Високо ставлячи О. Кольберга як „спеціаліста по збиранню матеріалу”, Іван Франко відзначав, що виданням польського вченого властиві деякі недоліки. Кольберг не завжди правильно розумів явища народного життя,

іноді некритично використовував загальні пояснення інших фольклористів. Огульне друкування матеріалу, характерне для прихильників географічного методу (його дотримувалися ще Ж. Паулі і К. Войціцький), спричинилося до того, що у величезній праці Кольберга – „Ludzie“ – важко орієнтуватися. Певну хаотичність збірки, відсутність коментування і паспортизації окремих пісень відзначав І. Франко в рецензії на третій том „Pokusia“, надрукованій у журналі „Kwartalnik historyczny“ (1889). Проте недоліки Кольбергового видання були певною мірою характерні для всієї тогочасної фольклористики, яка тоді ще не мала сталого методу збирання та опрацювання фольклорно-етнографічних матеріалів.

Наступні томи українознавчих праць О. Кольберга („Białoruś – Polesie“, „Ruś Karpacka“, „Ruś Czerwona“) з'являються вже після смерті вченого, їх видання триває в першій половині ХХ ст., а в повоєнні роки Польське народознавче товариство приймає рішення видати весь народознавчий доробок вченого.

У наш час польські дослідники знову звернулися до „Ludu“ Кольберга та до його обширної рукописної спадщини і дали нову оцінку діяльності славетного збирача фольклору. Відомі сучасні вчені – Ю. Кшижановський, Й. Гайск, Й. Буршта – визнають, що навіть томи, перевантажені описовим матеріалом і недосконалі з точки зору наукових принципів упорядкування, мають значну вартість як для фольклористів і етнографів, так і для літературознавців, мовознавців та соціологів.

Завдяки Кольбергові фольклористи ХІХ–ХХ ст. отримали безцінний матеріал, який ліг в основу компаративістичних студій: варто згадати „Студії над українськими народними піснями“ І. Франка. З огляду на це, критика І. Франком принципів збирацької роботи О. Кольберга втрачає свою гостроту, вона „нейтралізується“ самим фактом використання цих записів. Можна стверджувати, що фольклористи ХХ ст., підтримуючи загалом критичну оцінку Кольберга-науковця, радше віддавали данину традиції, тобто орієнтувалися на критичні зауваження І. Франка, М. Гнатюка та ін. Активне ж використання записів Кольберга тими ж фольклористами, по суті, є антитезою такої критиці. Записи О. Кольберга використовують настільки активно, наскільки ж активно їх критикують.

На середину ХІХ ст. в польському народознавстві сформувалися доволі представницькі школи – міфологічна та антропологічна, проте Кольберг не приєднався до жодної з них [3, 89]. Учений не поділяв теорії запозичень, натомість прагнув найповніше окреслити саме специфічність регіональної народної культури. В його науковій діяльності були сформовані фундаментальні наукові принципи польського народознавства. Від

тематичних, жанрових принципів систематизації, в цілому панівних у перших виданнях О. Кольберга, дослідник переходить до регіональних, керуючись при цьому стратегією якнайглибшого проникнення в специфіку побуту, звичаїв, культури певної місцевості. У процесі вивчення народних пісень Кольберг доходить висновку про тісний їхній зв'язок із побутом, звичаями, обрядами і т. ін. народу, які всі разом створюють неповторне середовище побутування автентичного фольклору.

Творча діяльність О. Кольберга викликала численні схвальні відгуки сучасників, а наукова спадщина після смерті вченого тривалий час продовжувала видаватися, справляючи значний вплив на еволюцію фольклористики.

Сучасні фольклористи все частіше і продуктивніше осмислюють спадщину О. Кольберга. Про видатного науковця написано чимало спеціальних досліджень. У Польщі вивченням творчої спадщини найактивніше займаються Культурне Товариство ім. Оскара Кольберга, Музей ім. Оскара Кольберга в Пшисухах, Польське Народознавче Товариство у Вроцлаві та Інститут ім. О. Кольберга у Познані.

У наш час польські дослідники знову звернулися до „Ludu” Кольберга та до його обширної рукописної спадщини і дали нову оцінку діяльності славетного збирача фольклору. Відомі сучасні вчені — Ю. Кшижановський, Й. Гайск, Й. Буршта — визнають, що навіть томи, переважані описовим матеріалом і недосконалі з точки зору наукових принципів упорядкування, мають значну вартість як для фольклористів і етнографів, так і для літературознавців, мовознавців та соціологів. Праці сучасних польських дослідників — Я. Маслянки, М. Грухманової, А. Скрукви, Е. Міллерової, В. Беньковського, С. Урбанчика та багатьох інших науковців — по-новому висвітлюють відомі сторінки спадщини Оскара Кольберга, відкривають і оприлюднюють нові й призабуті матеріали його титанічної наукової праці. Приємно відзначити, що серед численних досліджень спадщини видатного польського вченого не останнє місце посідають і праці сучасних українських дослідників — В. Юзвенко, З. Болтарович, І. Збир, С. Макарчука, Р. Тарнавського, О. Дмитренка, С. Баженової та багатьох інших.

Наукова спадщина О. Кольберга має неперехідне значення для розвитку народознавства з кількох причин. По-перше, видатному науковцеві належить величезна кількість зібраного фольклорного матеріалу, видання якого здійснювалося наступниками впродовж багатьох десятиліть після смерті вченого. По-друге, методологія етнографічних досліджень, вироблена О. Кольбергом, стала основою сучасного народознавства: „Для фольклору, інтегральної частини культури етносу,

найбільш відповідний регіональний історико-етнографічний тип видань у поєднанні з жанровою та структурною класифікацією матеріалу, що відтворює його у зв'язках з обрядами, звичаями, мовою народу, виявляє його внутрішню структуру й типологію” [2, 37].

Деідеологізація, деміфологізація суспільного життя останніх десятиліть спричиняє утвердження низки нових дослідницьких підходів, серед них – і до осмислення фольклористичної спадщини О. Кольберга. Саме сьогодні, в умовах вільного діалогу різних дослідницьких шкіл, є можливість всебічного, багатогранного і системного наукового осягнення доробку О. Кольберга, адаптації його спадщини до актуального культурного буття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX вв. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1987; 2. Українська художня культура. Навчальний посібник. – К.: Либідь, 1996; 3. Юзвенко В. А. Українська народна поетична творчість у польській фольклористиці XIX ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961; 4. Kolberg O. Dzieła wszystkie, t. 35, Przemyskie, Wrocław - Poznań 1964, reedycja. Z pośmiertnych materiałów wydał Izidor Kopernicki; 5. Słownik folkloru polskiego / Pod redakcją J. Krzyżanowskiego. – Wiedza Powszechna, 1965.

Шикиринська О.Б. (Ізмаїл, Україна)

Філософська проза як художній феномен риторичної епохи

У статті розглядається жанр філософської прози як проблема сучасного літературознавства. Відображаються класифікація її різних жанрових форм. Аналізується художня специфіка філософської прози, особливості її становлення і розвитку.

Ключові слова: *філософська проза, філософський роман.*

В статье рассматривается жанр философской прозы как проблема современного литературоведения. Отображается классификация её разных жанровых форм. Анализируется специфика философской прозы, особенности её становления и развития.

Ключевые слова: *философская проза, философский роман.*

The article deals with the genre of philosophic prose as a problem of modern literary criticism. The classification of its different genre forms is represented in this work. The specifics of the philosophic prose and the peculiarities of its development are analysed.

Key words: *philosophic prose, philosophic novel.*

*Мислять тільки образами.
Хочеш бути філософом – пиши роман
А. Камю*

В останні десятиліття жанр філософської прози все частіше привертає до себе увагу науковців, залишаючись у той же час однією з найменш досліджених проблем сучасного літературознавства. Рубіжна сутність цього жанру, що передбачає єдність естетичної рефлексії, суто філософського наукового пізнання та впливу на суспільну практику в контексті завдань мистецтва як специфічного способу відображення дійсності, стала причиною відсутності його чітких формулювань і визначень. На думку більшості вчених, це зумовлено тим, що будь-який вартісний художній твір обов'язково несе у собі певну філософську ідею, пов'язану з духовними пошуками сучасної йому доби.

Російський науковець В. Агеносов у монографії «Генезис філософського роману» (1986) зазначає, що «зміст, який вкладається в це поняття різними дослідниками, настільки позбавлений термінологічної однозначності, що можна стверджувати про малу теоретичну розробку проблеми» [2, 6]. Учений таким чином формулює дефініцію поняття «філософський роман»: «змістовно-формальна структура, ознака якої – наявність субстанціональної ідеї, що формується і проходить випробування в структурі оповідання, художній образ якої поєднує конкретність з якнайбільшим узагальненням за допомогою інтелектуалізованих (умовних) прийомів (від особливих категорій часу і простору до використання алегорій, міфів, ремінісценцій, антиномій, парабол і т. д.» [2, 15]. Думки про недостатній стан розробленості цієї проблеми дотримується і В. Мирошников: «...з естетичними явищами під назвою “філософська проза” і “філософський роман”, – констатує він, – у нашому літературознавстві, м'яко кажучи, або повна невизначеність, або заплутана визначеність» [9, 23].

Традиційними жанровими формами філософської праці є трактат, протрептик, есе, послання, в основі яких лежить науково-дослідний описовий підхід. Іншими популярними формами викладу філософських ідей є діалог, притча, філософський роман, у яких комплекс філософських ідей оформлено в художній формі. З сучасної точки зору, кожна суто філософська праця має п'ять головних ознак: *мета*, з якою пише автор; *певна аудиторія*, котра сприйматиме викладений текст і знайде його корисним; *аргументація*, що використовується для досягнення мети; *оповідальна структура*, в рамках якої надаються аргументи; *авторський стиль*, котрим написано роботу [12, 3].

Найдискутивнішим є питання оповідної структури та стилю філософського твору, оскільки спосіб викладу своїх думок мислителями може бути або максимально наближеним до літературного твору, або представляти собою власне літературний твір у рамках класичних ознак літературних жанрів: *поема* (Ксенофан, Парменід, Емпедокл, Лукрецій Кар, Гораций, Данте), *поема в прозі* (Ф. Ніцше), *філософська притча* (А. де С. Екзюпері, Р. Бах, П. Коельо), *повість-сповідь* (Августин, Аввакум, Ж.Ж. Руссо, Л. Толстой, К. Кастанеда), *утопія/антиутопія* (Т. Мор, Т. Компанелло, В. Винниченко, А. Платонов), *філософський роман* (Л. Толстой, Ф. Достоевський, А. Мердок, Ф. Кафка, А. Камю, Ж.-П. Сартр, У. Еко й ін.). Одвічні питання буття (сенс життя, світоустрій, людина як матеріальна та духовна істота, вектори взаємодії людини з природою, сила кохання тощо) зазвичай потужно представлені не лише у *філософській ліриці* з характерними для цього жанру принципами поглибленого психологізму, самопізнання, символіко-алегоричного тлумачення, спонуку до самостійних роздумів (Г. Сковорода, Н. Ленау, Ф. Тютчев, Г. Гейне, Дж.Г. Байрон, Т. Шевченко, О. Пушкін, М. Лермонтов, В. Соловйов та ін.), але й у *драматургії* (Сенека, Шекспір, Гете, М. Метерлінк, Л. Андреев та ін.).

Неможливо заперечувати той факт, що філософське підґрунтя мають твори всіх відомих письменників, адже гуманістична сутність літературної творчості зазвичай пов'язана зі спробами вирішити питання «Хто ми?», «Для чого ми живемо?», «Що таке свобода волі?», «Що є Істина?» тощо. Тому великі письменники-філософи у рамках літературних жанрів розмірковують про сенс життя, світоустрій, оспівують загальнолюдські цінності, природу, людину, часто послуговуючись міфами, алегоріями та метафорами.

Про актуальність дослідження взаємозв'язків філософії і літератури свідчать періодичні видання: «Philosophy and Literature» (Baltimore, 1976-2014), «Философия и литература: линии взаимодействия» (Москва, 2009) й ін. Наукова полеміка в них розгортається у площині питань, чи вважати окремі твори художньої літератури філософськими працями (М. Нуссбаум (Nussbaum) [16], Д. Кофін (Cofeen) [13], Б. Бессонов [4], Н. Кожеурова [8], В. Діденко [6]), чи роглядати включення літературних творів у рамки філософії неприпустимим (Д. Деннет (Dennett) [14], С. Н. Ольсен (Olsen) [17], М.Г. Холланд (Holland) [15]).

Широка дискусія розгорнулася після опублікування професором Чиказького університету Мартою Нуссбаум (Nussbaum) у 1990-х роках своїх есеїв стосовно взаємозв'язку філософії та літератури [16]. Дослідниця

стверджувала, що за допомогою літератури моральна філософія завжди впливала на життя людини і підтримка такого зв'язку є найголовнішим перспективним завданням її розвитку як науки. Опонентами Марти Нуссбаум виступили прибічники чистого теоретизування у філософії (Olsen та ін.). Вони вважали, що окреслене вченою призначення філософії є завеликим і має бути зведене до вивчення моральних вимог із використанням критичних методів, які не потрібно змішувати з самобутніми цілями і методами літературних і релігійних текстів, зі збереженням повної до них поваги [15].

Метою пропонованого дослідження є спроба зрозуміти сутність діалектичного зв'язку філософії і літератури й представити з єдиних теоретико-літературних засад естетичну інваріантність і художню специфіку філософської прози, що допоможе осмислити особливості її становлення і розвитку за риторичної доби. *Наукова новизна* полягає у встановленні типології жанрів філософської прози та виведенні її літературознавчої парадигми. *Завдання* статті передбачають здійснення літературознавчих узагальнень на матеріалі загальноєвропейської філософської прози V ст. до н.е. – XVIII ст. включно. *Методологічну основу* студії формують засади герменевтики, рецептивної естетики.

Сучасні вчені (С. Аверинцев [1], П. Грінцер [5], О. Михайлов [10], Є. Черноіваненко [11] й ін.) дотримуються думки про єдиний культурний код епохи, що охоплює період від V ст. до н.е. до XVIII ст. н.е. включно. При всьому розмаїтті варіантів розвитку національних літератур загальноєвропейського ареалу митці наслідували одні й ті ж художні канони, побудовані на засадах мімесису, текне й риторики, в основу яких покладені закони відтворення класичних взірців.

Найраніші відомі нам філософські твори мають виразне художнє начало й написані у поетичній формі. Давньогрецький філософ, засновник Елейської школи Ксенофан з Колонфа (бл. 570 – 478 рр. до н.е.) у блискучих сатирах («Сілли» у 5 кн.) на противагу антропоморфним богам Гесіода і Гомера проголошує монотеїстичну концепцію Бога, отожднюючи його у пантеїстичному дусі з універсумом. Характерним для античного світоспоглядання стає жанр філософської поеми «Про природу». У поетичних творах під такою назвою викладають свої думки щодо світу в цілому, його сил і стихій, специфіку рослинного й тваринного світів у контексті зв'язку з божественним промислом і душею такі мислителі, як Парменід Елейський (бл. 540 – 470 рр. до н.е.), Емпедокл (друга половина V ст. до н.е.), Тіт Лукрецій Кар (I ст. до н.е.).

Починаючи з IV ст. до н.е. у класичній Греції спосіб викладу філософських думок активно розвивається у формі *діалогу*, в якому проблемне питання вирішується в інсценованій бесіді кількох осіб. Вони були започатковані учнями Сократа (Ксенофонт, Платон та ін.) для адекватної передачі вчення свого вчителя, який завжди шукав істину в спорі. Домінуюча в діалогах Платона ідеалістична діалектика, що захопила античний світ, спровокувала виникнення *діатриби* – принципово зниженого, фольклорно-низового способу викладу думок з виразними гумористичними та побутописовими елементами. Кініки як автори діатриб (Антисфен, Біон Борисфенський, Діоген з Синопу, Телет з Мегари, Меніпп з Гадари й ін.) активно використовували жарти і сатиричні інвективи, що значно вплинуло на становлення і розвиток давньоримської сатури (лат. *satura*), найраніші взірці котрої представлені як поєднання різномірних за формою та змістом віршованих і прозаїчних творів (Невій, Енній, Луцилій та ін.).

Виразна філософська площина репрезентована у творах під умовною назвою «Меніппова сатира» (Антисфен, Гераклід Понтік, Варрон, Сенека й ін.) і «Сатирах» Квінта Горація Флакка (I ст. н.е.). В останнього на високому художньому рівні у віршованій формі розлого наводиться знаменита філософія поміркованості («*aurea mediocritas*»), принципи сповідання якої викладені в традиційній діатрибічній формі – діалозі з удаваним співбесідником, аргументи котрого спростовуються.

«Меніппова сатира» як «карнавалізований жанр» (М. Бахтін) у її зв'язку з діатрибою значно вплинула на розвиток ранньохристиянської і візантійської літератури, зокрема літератури полемічного спрямування. Розвій філософської літератури відбувався у напрямі зменшення ролі драматизованого сценарію діалогів, властивого ранній античності, з поступовим наближенням до форми трактату. В середньовічній спадщині діалогізм використовувався як засіб апології, полеміки, настанови у формі запитання-відповідь (катехізис), набуваючи ознак авторитарно дидактичного викладу доктрини (Григорій Нисський, Августин, Ансельм Кентерберійський та ін.). Середньовічні мислителі зазвичай виступали не тільки авторами філософських трактатів, але й викладали свої думки у формі літературних творів, які є шедеврами давньої філософської прози: «Сповідь» Августа перетворилася на літературний взірець для багатьох поколінь християнських письменників; «Божественна комедія» Данте стала «великим синтезом поезії, філософії, теології, науки» (Олександр Горфункель) тощо.

За доби Відродження та Нового часу розповсюджуються такі форми філософської прози, як диспут, дискусія, бесіда (Абеляр, Валла, Бруно, Галілей, Мальбранш, Берклі, Скворода). Свої філософські ідеї викладають художніми засобами перші філософи-утопісти (Томас Мор, Томазо Компанелла), французькі енциклопедисти (Дідро, Вольтер, Руссо), видатний англійський мислитель і поет Олександр Поуп.

На противагу белетризованим формам філософської прози за риторичної доби створюється і потужний арсенал творів аналітичного напрямку. Жанрова специфіка цього різновиду філософської прози сягає корінням розумових вправ софістів, «Аналітики» Аристотеля, логічних напрацювань стоїків. Середньовічну спадщину становили численні схоластичні трактати і диспути, праці англійських схоластів Дунса Скота і Вільяма Оккама. Якщо за доби Середньовіччя філософія здебільшого виступала в єдності з богослов'ям, за часів Відродження – з мистецтвом та гуманітарним знанням, то XVII ст. відкриває особливий період у становленні філософської думки, пов'язаний з відкриттям у галузі точних наук та природознавства. Його специфічними ознаками є просвітницька парадигма філософської думки, описовість, доказовість, раціоналізм, крайніми формами якої у XIX ст. став філософський матеріалізм, що спирався на досвідно-експериментальне знання, принципи детермінізму та позитивізму. Філософський принцип *machina mundi* був основою класичного періоду філософської думки, спрямованого на науково-описовий стиль. За Нового часу золотий фонд доробку аналітичної філософії становили праці британських мислителів Бекона, Локка, Гоббса, Юма, Берклі, Мілля; логічна теорія відносин Ляйбніца, нова модель свідомості Декарта тощо. Науково-описовий стиль класичної філософії був скерований на боротьбу зі схоластикою в контексті утвердження ідей поміркованого скептицизму.

Альтернативою філософського раціоналізму Нового часу стали спроби подолання раціонального світовідчуття в працях Блеза Паскаля (1623-1662), який не заперечував вагомості інтуїтивно-почуттєвого знання, трансцендентальна філософія Канта (1724-1804). Значного поширення наприкінці риторичної епохи набули й ідеї знаних містиків Якоба Беме (1575-1624) та Еммануїла Сведенборга (1678-1772), викладені у формі одкровення, художня специфіка якої максимально наближена до літературних жанрів. Німецький філософ-ідеаліст Фрідріх Генріх Якобі (1743-1819) зробив спробу саме в літературній формі аргументувати свою «філософію почуття і віри» (роман «Вольдемар», 1789), засновану на переконанні того, що тільки віра може бути покладена в основу чуттєвого досвіду.

Російська дослідниця особливостей французького філософського роману XVIII ст. Ніна Забабунова наголошує, що саме у французькій літературі вперше виникло визначення *філософський роман* (маркіз де Сад: «Аліна і Валькур, або філософський роман», 1788). Вчена зазначає свідому орієнтацію авторів на філософську проблематику та дискусію, що сформувала відповідну поетику, якій властиві «принципова умовність, експериментальність сюжетних епізодів, введення фантастичних образів і ситуацій, поява персонажів-резонерів, що персоніфікують певні філософські ідеї, параболічність художньої думки, парадокси» [7, 94].

Виходячи із соціально-політичної ситуації свого часу, провідні французькі мислителі XVIII ст. залишилися відомими в історії і як письменники-енциклопедисти, котрі свідомо використовували літературу як засіб виховання і пропаганди просвітницьких ідей з метою популяризації актуальної філософської дискусії та розповсюдження нових світоглядних умонастроїв. У цьому процесі Ніна Забабунова підкреслює тенденцію до пародіювання усталених літературних жанрів, насамперед романів-мандрів («Персидські листи» Монтеск'є, «Мікромегас», «Простодушний» Вольтера); любовно-авантюрних романів («Кандид» Вольтера) та створення нових жанрів, наприклад роман-діалог («Племінник Рамо», «Жак-фаталіст» Дідро, «Філософія у будуарі» маркіза де Сада). Дослідниця відзначає таку систему маркуючих внутрішньотекстових елементів: конкретні номінації (імена філософів і назви чітких філософських систем); пряме і приховане цитування філософських праць; вживання відповідної філософської термінології, що відсилає до певних філософських систем; авторські примітки всередині тексту (Руссо, де Сад); алюзії (Вольтер, Дідро); тяжіння до притчової форми оповідання, підсилена значним відсотком анахронізмів, що сприяє реалізації конкретної дидактичної настанови – передачі історії, яка наводиться для ілюстрації та підтвердження, або, навпаки, спростування певної філософської ідеї [7, 96-98].

З античних часів жанрову генезу філософської прози сформували наступні різновиди літературної рефлексії: притча, алегорія, пародія, історичний анекдот, байка, лірична мініатюра, діалог, проповідь тощо. Наприкінці риторичної епохи в загальноєвропейському контексті актуалізуються такі жанрові форми філософської прози:

1. *роман-апологія*, монологічна форма якого, за визначенням М. Бахтіна, базується на принципах ствердження або заперечення вихідного філософського посилу. Авторська ідея в такому творі може виконувати три функції: принцип світорозуміння; свідомий висновок із зображеного;

втілення ідеологічної позиції головного героя [3] («Страждання юного Вертера» Гете, «Задиг, або Доля» Вольтера, «Робінзон Крузо» Дефо);

2.*пародійний філософський роман*, скерований на полемічну інтерпретацію актуальних для свого часу філософських ідей з тяжінням до сатиричного гротеску («Дон Кіхот» Сервантеса, «Кандид, або Оптимізм» Вольтера);

3.*сатиричні притчі*, які в алегоричній формі змальовують кризу певних філософських ідей (Джонатан Свіфт, Бернард де Мандевіль, Григорій Сковорода);

4.*роман-утопія*, в жанрових рамках якого розвиваються світоглядні традиції попередників («Нова Елоїза», «Еміль» Руссо);

5.*Релігійно-філософський роман/повість*, у якому в художній формі представлена сукупність філософських роздумів щодо основ релігійного світовідчуття, сутність Бога, його природи та ставлення до людини і світу, зокрема конфесійних питань (Беньян «Шлях паломника», «Вольдемар» Якобі);

6.*філософська повість*, що тяжіє до притчової структури (умовність подій, алегоризм, метафоричність, сюжетна параболічність, елементи фантастики) з метою ілюстрації певної філософської тези («Світ як він є» Вольтера);

7.*філософський діалог*, який видозмінюється від класичних форм (діалоги Сковороди, повісті Вольтера) до жанру роману-дискусії («Племінник Рамо», «Жак-фаталіст» Дідро).

Як бачимо, діалогізм залишається константною ознакою різних філософських жанрів, оскільки дозволяє засобами слова відобразити культурну функцію філософії в контексті її зв'язків з іншими феноменами культури (мистецтвом, релігією, наукою) та реалізувати діалог особистості зі світом: усвідомити сутність і призначення людини, її закоріненість у бутті та міжлюдських стосунках. Діалектика мови філософських праць, перші античні взірці якої представлені у художній формі у вигляді поем, поступово розвивається у напрямі виникнення суто філософських жанрів як адекватних варіантів фіксації філософського слова, зокрема, аналізу їх методологічних можливостей. При цьому феномен белетризації філософських ідей не втрачає своєї актуальності не тільки за риторичної доби, але й активно проектується і на філософську думку XIX – XXI ст.ст.

«Звичайно, – пише російський учений Б. Бессонов, – філософія більш ніж література мислення у поняттях (Тут і далі переклад з рос. наш – О.Ш.); вона – в більшій мірі ніж література, зіткнення ідей, дискурс, монолог і діалог. Література в більшій мірі оперує образами, апелює до

характерів, волі, емоцій людей. На свідомість людей література впливає опосередковано. Якщо вона відверто, прямолінійно повчає, то вона програє, припиняє бути літературою. <...> філософія в більшій мірі, ніж література стоїть поза часом, а творчість письменників органічно зростає, розкривається на національному ґрунті» [4, 7-8]. Учений підкреслює, що філософія орієнтована на метафізичні, онтологічні й гносеологічні проблеми, пізнання законів, що детермінують життя природи і суспільства. Але якщо її мета допомогти окремій людині усвідомити своє місце у світі та пізнати себе, то література більше, ніж філософія спрямована на опис внутрішнього духовного досвіду людини, її особистих переживань, труднощів її психології, стосунків з іншими людьми. «Проте – так чи інакше, – пише він, – аналіз внутрішніх переживань людини в художній літературі приводить до розуміння загальних закономірностей соціального життя. Причому зазвичай раніше і гостріше, ніж до цього дійде філософ, який шукає насамперед причинно-наслідкові зв'язки» [4, 7].

Історія виникнення та розвитку філософських жанрів у своїй значній частині репрезентує модифіковані форми діалогу, які об'єктивно сприяють взаємодії людини і світу засобами художньої мови. У філософському дискурсі обмін висловлюваннями між двома чи більше особами є специфічною формою комунікації, котра несе стисле інформаційне повідомлення як різновид індивідуально-універсальної рефлексії, що сприяє фіксації власного «Я», реалізації потенціалу свободи волі людини, розкриттю евристичного значення філософії. Жанрова інваріантність мови белетризованих форм філософської прози корелює зі спробами реалізації діалогічних стосунків у системі «Людина-Світ», усвідомленням особистістю своєї унікальності, засвідчує безкінечну наявність форм вияву людського духу.

Тісна взаємодія філософії і літератури зумовлена синтетичним характером художньої діяльності, яка відображає досвід духовної та практичної діяльності людини. У філософській прозі автора здебільшого цікавлять закономірності пізнання та мислення, що детермінує значний відсоток дидактико-проповідницького начала у творі. Превалювання філософської складової у художньому творі позначається інтелектуально-логічним наповненням слова як матеріалу літературного твору. Кінцева мета автора – довести до свідомості реципієнта принципи морального осягнення буття та істинного пізнання.

Згідно з нашими спостереженнями, змістом художнього твору, який відноситься до будь-якого жанрового різновиду філософської прози, є загальнолюдські універсальні цінності. Ідею такого твору конститує

певна філософська теза автора. Логіка оповідної структури підкорена логіці розкриття заданої тези, а наративні стратегії побудовані за законами логічного пізнання (дедукція/індукція), висвітлення процесів мислення у ході відтворення шляхів становлення свідомості художнього(ніх) героя(їв). Система художніх образів взірців філософської прози скерована на відображення рівнів свідомості художніх персонажів, які зазвичай виступають уособленням певної життєвої позиції, а їх провідною рисою залишається виразна філософічність.

Роль художнього вимислу зводиться до відкриття нових можливостей світосприйняття. Для досягнення цього ефекту автор, як правило, послуговується арсеналом риторичних художніх засобів (байки, анекдоти, притчі, афоризми, сентенції, алегорії, метафори, риторичні фігури тощо). Внутрішні зв'язки всередині тріади *автор-текст-читач* підпорядковані внутрішнім завданням філософської прози: *автор* виступає носієм певної картини світу; *текст* моделюється не тільки як засіб, але й як предмет зображення, оскільки саме впливом слова і переконаннями досягається кінцева мета філософського твору (доведення філософської тези); *читач* представлений як об'єкт формування істинної свідомості.

З точки зору новітніх методологічних засад, базовими критеріями гуманітарного знання є поняття концепції людини та створюваної нею моделі світу. Концепцію людини у філософській прозі можна звести до визначення «людина мисляча», а категорію буття моделює світ людської свідомості як спосіб її існування в культурно-історичній реальності. «Горизонт сподівань» філософської прози аналізованої нами риторичної доби формує ареал філософських можливостей слова, усвідомлення закономірностей і випадковостей процесу мислення з метою осягнення філософії буття.

Проведений аналіз доводить, що літературний текст може вважатися філософським твором за умов наявності виразно представленого теоретичного філософського начала на рівні онтології та гносеології. Слід підкреслити, що сформульований Кантом етичний імператив був і залишається лакмусовим папірцем в осягненні філософсько-пізнавальної картини світу в естетичній парадигмі художнього тексту. Класифікація жанрових різновидів філософської прози залежить від ваги філософського змісту у творі, скерованості авторської свідомості та використання особливих способів його вираження у художньому слові.

Спільною рисою творів, що відносяться до категорії філософської прози, є рефлексивний характер авторської свідомості, увага до процесу мислення персонажів, переймання одвічними питаннями буття за засобами

його пізнання, питань віри, схильність до філософських узагальнень. Онтологічна картина буття переважно осмислюється в контексті ціннісної опозиції *життя-смерть*, оскільки виражене у художній формі ставлення людини до цих понять є контрапунктом духовних шукань людства. Ця опозиція зазвичай розкривається у співвідношенні основних бінарних онтологічних категорій людське/божественне, людське/соціальне та людське/природне в їх дихотомічній відокремленості та взаємозалежності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Аверинцев С. С.* Риторика и истоки европейской литературной традиции. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 448 с. (Язык. Семиотика. Культура);
2. *Агеносов В. В.* Генезис философского романа. – М.: МГПИ, 1986. – 129 с.;
3. *Бахтин М. М.* Эстетика словесного творчества. – 2-е изд. – М. : Искусство, 1986. – 444 с.;
4. *Бессонов Б. Н.* Философия и литература: общее и особенное // Философия и литература: линии взаимодействия: Сборник научных статей / Отв. ред.: И.А. Бирич. – Вып. 1. – М.: МГПУ, 2009. (232 с.). – С. 5-8;
5. *Гринцер П. А.* Становление литературной теории. – М: РГГУ 1996. – 56 с. (Чтения по истории и теории культуры. Вып. 14. Историческая поэтика);
6. *Диденко В.Д.* Художественно-философская модель мира: истоки, природа, структура // Философия и литература: линии взаимодействия: Сборник научных статей / Отв. ред.: И.А. Бирич. – Вып. 1. – М.: МГПУ, 2009. (232 с.). – С. 26-40;
7. *Забабурова Н. В.* Французский философский роман XVIII века: самосознание жанра // (XVIII век: литература в контексте культуры. – М., 1999. – С. 94-104;
8. *Кожеурова Н. С.* Литература и уровни философствования: от афоризмов до исповеди // Философия и литература: линии взаимодействия: Сборник научных статей / Отв. ред.: И.А. Бирич. – Вып. 1. – М.: МГПУ, 2009. (232 с.). – С. 10-25;
9. *Мирошников В. М.* Романы Леонида Леонова: становление и развитие художественной системы философской прозы. – Рязань: Из-во Рязанского ун-та, 2000. – 280 с.;
10. *Михайлов А. В.* Поэтика барокко: завершение риторической эпохи // Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания. – М. : Наследие, 1994. – С. 326 – 391;
11. *Черноиваненко Е. М.* Литературный процесс в историко-культурном контексте. Развитие и смена типов литературы и художественно-литературного сознания в русской словесности XI – XX веков. – Одеса : Маяк, 1997. – 712 с.;
12. *Chudnoff E.* A Guide to Philosophical Writing. – USA: Harvard Writing Center. – 56 p.;
13. *Cofeen D.* Is Philosophy Fiction? // Aug. 8, 2013. Site Thought Catalog: <http://thoughtcatalog.com/daniel-coffeen/2013/08/is-philosophy-fiction/>;
14. *Dennett D. C.* Brainstorms: Philosophical Essays on Mind and Psychology. – London: The MIT Press Cambridge. – 8th Printing, 1998. – 354 p.;
15. *Holland M. G.* Can Fiction be Philosophy? // Philosophy and Literature: <https://www.bu.edu/wcp/Papers/Lite/liteholl.htm>;
16. *Nussbaum M.* Love's Knowledge: Essays on Philosophy and Literature. – New York: Oxford University Press, 1990. – 403 p.;
17. *Olsen S. H.* The Structure of Literary. – Understanding Cambridge University Press, 1978. – 235 p.

РЕЦЕНЗІЇ. ХРОНІКА. ІНФОРМАЦІЯ.

На пошану ювіляра – професора Йосипа Фрідріховича Андерша

Цього року святкує свій знаменний 75-літній ювілей наш вельмишановний колега доктор філологічних наук, професор Йосип Фрідріхович Андерш – видатний український і чеський науковець, мовознавець-славіст і викладач.

Йосип Фрідріхович закінчив Одеський державний університет ім. І.І.Мечникова, але його подальша доля була пов'язана з Києвом, де він 1968 року вступив до аспірантури Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні Академії наук України. Його науковим керівником був академік Олександр Савич Мельничук, який багато в чому визначив сферу наукових інтересів молодого науковця. Після успішного захисту кандидатської дисертації на тему «Семантична структура безприйменникового давального відмінка в сучасних чеській та німецькій мовах» Йосип Фрідріхович пов'язав свою долю з Інститутом мовознавства ім. О.О.Потебні, де працював ученим секретарем Інституту, завідувачем сектора слов'янських мов, ученим секретарем Українського комітету славістів, заступником головного редактора журналу «Мовознавство». Сфера його наукових інтересів широка: морфологія та синтаксис чеської, української, німецької мов, типологія слов'янських мов, чесько-українські мовні зв'язки. Саме дослідження з синтаксису стали основою його докторської дисертації «Структурно-семантична типологія простого речення (на матеріалі дієслівних речень сучасної чеської та української мов)». Про результати своєї наукової праці учений доповідав на найвищому славістичному форумі – IX– XIII Міжнародних з'їздах славістів у Києві (1983 р.), Софії (1988 р.), Братиславі (1993), Кракові (1998), Любляні (2003).

1992 року Йосип Фрідріхович Андерш разом із родиною виїхав до Чеської Республіки, де в місті Оломоуць почав працювати професором Університету імені Франтішка Палацького. У Чехію Й. Ф. Андерш приїхав як сформований учений – мав уже понад 150 наукових праць. Як людина

високопрофесійна, енергійна, досвідчений і талановитий організатор, він намагався тут реалізувати всі свої знання і поставив собі за мету розбудувати українську філологію. Готував проекти, обґрунтування, виходив з ними до керівництва університету. Саме завдяки ініціативі та великим зусиллям Йосипа Фрідріховича, його невичерпному ентузіазму в Оломоуці на філософському факультеті університету у 2000 р. було відкрито відділення україністики. Україністика в Університеті ім. Ф.Палацького досить швидко посіла гідне місце, здобула популярність серед студентів та абітурієнтів, забезпечила стабільний прийом на цю спеціальність. Випускники й аспіранти професора Й.Ф.Андерша успішно працюють нині на відділенні україністики.

В університеті ім. Палацького професор Й. А. А. займається не тільки педагогічною, але й науковою і науково-організаційною роботою. З метою подальшої розбудови україністики, налагодження наукових контактів, дослідження актуальних питань української мови, літератури й культури 2001 р. він започатковує Оломоуцький симпозиум україністів (ОСУ) – визнаний у науковому світі форум україністів Центральної і Східної Європи. З того часу ОСУ регулярно відбувається в Оломоуці: 2014 року тут пройшло вже сьоме зібрання учених-україністів. Результатом кожної міжнародної наукової конференції є збірники статей, головним редактором яких є професор Й. А. А.: «Ukrajínistika na prahu nového století a tisíciletí» (2001), «Ukrainika I - VII» (2004-2014), а авторами збірника – мовознавці, літературознавці, культурологи з Чехії, Словаччини, Польщі, Німеччини, Австрії, інших європейських країн та з різних міст України.

За видатні заслуги в науково-педагогічній праці професора Й. А. А. нагороджено срібною медаллю Університету ім. Палацького (1999).

Науковий доробок професора Й.Ф.Андерша містить два великі розділи: богемістика в Україні та україністика в Чехії. Працюючи в Україні, професор Й. Ф. А. створив чимало фундаментальних праць. Він був укладачем і членом редколегії першого в історії української славістики «Чесько-українського словника» у 2-х тт. (1988-1989), за який разом з авторським колективом був відзначений академічною премією імені І. Я.Франка за видатні роботи в галузі філології. Учений працював над новими матеріалами й доповненнями до другого видання цієї раритетної

праці. Він є також співавтором збірника наукових статей «Зіставне дослідження української, чеської та російської мов» (1987), академічної «Граматики чеської мови» (1992) – першої в історії українського мовознавства праці, присвяченої комплексному описові граматичної будови чеської мови в зіставленні з українською мовою. За його ініціативи та авторської участі підготовлено й видано розмовник «Українсько-чеські паралелі в текстах і ситуаціях» (2002, 2012), «Словник юридичних термінів (російсько-український)» (1994).

Переїхавши до Чехії, професор Й. Ф. Андерш зосередився на створенні підручників, посібників і словників, які б забезпечили майбутніх чеських українців дидактичним матеріалом: «Ukrajinsko-české dialogy (jazyková etiketa)» (1996), «Ukrajnština vážně i vesele» (1999, 2002, 2006), «Praktický česko-ukrajinský slovník. Ekonomika. Finance. Obchod» (2000, у співавтор.), «Ukrajinsko-český slovník. Ekonomika. Finance. Obchod» (2004, у співавтор.).

Бажаємо Вам, дорогий Йосипе Фрідріховичу, молодих здорових сил, добра, енергійності та наснаги, щоденних усмішок, вдячних учнів-послідовників нашої спільної великої славистичної справи! Хай Бог та Доля благословляють Вас на многії та благії літа!

Від колективу кафедри слов'янської філології

проф.Паламарчук О.Л., доц. Даниленко Л.І.

До 125-річчя з дня народження академіка Леоніда Арсенійовича Булаховського

2013 рік без перебільшення можна назвати роком пам'яті академіка Леоніда Арсенійовича Булаховського – відбулися престижні наукові зібрання, опубліковано низку наукових статей, присвячених дослідженню спадщини видатного українського вченого-мовознавця, внесок якого у філологічну науку важко переоцінити.

У вересні 2014 року у Харкові вийшла ще одна цікава книжка – збірка наукових статей «Пам'яткознавчі погляди молодих вчених ХХІ ст.» (Харків: Курсор, 2014), присвячених науково-культурному життю

Харкова минулих років. Видання складається з кількох частин, присвячених загалом науці і культурі Харкова, і помітну частину в ньому займають матеріали про науково-педагогічну діяльність нашого визначного славіста Леоніда Арсенійовича Булаховського, 125-річчя якого широко відзначалось у Харкові минулого року. Матеріали містять його фотопортрет, біографічні дані та основні наукові здобутки (наукові ступені і звання, посади, зокрема, доктора лінгвістичних наук, дійсного члена АН УРСР, заслуженого діяча науки, директора Інституту мовознавства Академії наук, завідувача кафедри мовознавства у Харкові, кафедри української мови, кафедри слов'янської філології Київського університету, голови Українського комітету славістів, депутата Верховної Ради України, кавалера кількох орденів).

З численних виступів на конференції харківських учених у даному виданні опубліковано статті Лисиченко Т.Ю. «Леонід Арсенійович Булаховський і Харківська філологічна школа», Кохана Ю.І. «Внесок Л.А.Булаховського у розвиток вітчизняного мовознавства», а також цікаві есеїстичні спогади доктора філологічних наук, професора, академіка АН Вищої освіти України Юлії Леонідівни Булаховської – дочки ювіляра, які стосуються саме його науково-педагогічної діяльності.

В анотації до видання справедливо зазначається, що ця збірка наукових статей може бути корисною для науковців, студентів та аматорів-ентузіастів, які цікавляться культурною спадщиною Слобожанщини.

Предметна увага молодих дослідників переконливо засвідчує сучасну тенденцію, в якій іще одна генерація філологів і, зокрема, славістів із щирою вдячністю плекає науковий інтерес до дослідницьких здобутків Леоніда Арсенійовича Булаховського, із очевидним прагненням висвітлити їх у контексті нових перспективних теоретико-методологічних напрямів.

проф.Паламарчук О.Л., доц.Білик Н.Л.

Зміст:

МОВОЗНАВСТВО

Айдачич Д. (Белград, Сербія – Київ, Україна)

Українські та сербські фразеологізми в порівняльних міжслов'янських дослідженнях 3

Білик К.А. (Київ, Україна)

Консоціації художнього концепту БОГ у поезії Р. М. Рільке в українських перекладах 10

Войцєва О.А. (Одеса, Україна)

Апелятивні назви водних об'єктів польської мови в лінгвокультурологічному висвітленні 18

Волотовська Н.О. (Мінськ, Республіка Білорусь)

Найменні рідких (негустых) страў у диялектах беларускай і ўкраінскай моў: лексика-семантичны аспект 26

Дубенко О.Ю. (Київ, Україна)

Порівняльна стилістика: основні напрями розвитку 32

Єрмоленко С.С. (Київ, Україна)

Речовий код у художньому тексто- і світотворенні (деякі зауваги й паралелі до мови і стилю прози Ю.Л.Булаховської) 41

Іваненко І.М. (Київ, Україна)

Аналіз української логопедичної терміносистеми 47

Комарова О.С. (Київ, Україна)

До питання інтерлінгвальної омонімії та паронімії у словацькій та українській мовах 53

Кушнір Н.О. (Київ, Україна)

Принцип національно орієнтованого навчання при сопоставительном изучении фразеологических единиц русского и китайского языков 58

Лазаревич Є.М. (Мінськ, Республіка Білорусь)

К вопросу об эвфемизации некоторых физиологических состояний и процессов в русском языке 65

Литвинович А.Г., Ольшєвська К.Ч. (Гродно, Республіка Білорусь)

Границы класса каузативных глаголов в русском и белорусском языках 74

Мовчун Л.В. (Київ, Україна)

Особливості формування теоретичних принципів слов'янської римографії в другій половині ХХ ст. 77

Моторний О.А. (Львів, Україна)

Відображення рис людського характеру в верхньолужицькій фразеології з погляду лінгвокультурології 88

Пономаренко М.М. (Оломоуць, Чеська Республіка)

Особенности русского и чешского футбольного жаргона: сопоставительный аспект 98

Совтис Н.М. (Рівне, Україна)

Стан дослідження польської мови українсько-польського пограниччя ХІХ ст. 106

Тепла О.М. (Київ, Україна)

Структура навчального тексту зі спеціальності як комунікативної одиниці 115

Фаріна Є.М. (Санкт-Петербург, Росія)

К истории становления языка сербской дипломатии и сербской дипломатической терминологии 120

Хазанова К.Л. (Гомель, Республіка Білорусь)

Кум і кума ва ўсходнеславянскіх гаворках 128

Ярмак В.І. (Київ, Україна)

Особливості інтегративного підходу до дослідження претеритальних форм сербського дієслова у творах Іво Андрича 134

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Білик Н.Л. (Київ, Україна)

«Мозаїка душі»: семантична ефективність формальної своєрідності фото-екфразису в романі М. Продановича «Сад у Венеції» 144

Булаховська Ю.Л. (Київ, Україна)

Про прізвища 153

Гасєв Т. (Белград, Республіка Сербія)

Рецепција стваралаштва Михајла Коцјубинског у српској култури 155

Деркач О.М. (Київ, Україна)

Авторська парадигма «вічність – історія – сучасність» та місце особистості у художній картині світу Іво Андрича: концептуальний аспект 167

Карацуба М.Ю. (Київ, Україна)

Народна поезія південних слов'ян у світлі зацікавлень діячів науки і культури: переклади і спроба жанрової та стильової класифікації 173

Кондратенко К.О. (Київ, Україна) Slovanská idea v talianskej časti Cestopisu obsahujúceho cestu do Horní Itálie... J. Kollára a Putositniciach A. Nemčíša	183
Кость С.С. (Львів, Україна) «Старожитності і пам'ятки землі Чеської» у творчості Карела Запа (в контексті чеського національного відродження)	192
Моторний А.В. (Львів, Україна) Маловідома книга, присвячена чеським переселенцям в Україну	201
Палій О.П. (Київ, Україна) Суспільно-політична ситуація у Чехії 60-х років XX ст.: передумова постмодерного стану у чеській культурі	206
Рева Л.Г. (Київ, Україна) Взаємозв'язки в царині культури між Україною та Словаччиною	216
Руденко І.В. (Київ, Україна) Міхал Грабовський як критик західноєвропейської літератури XIX ст.	221
Станкевич О.О. (Гомель, Республіка Білорусь) Рэчыўная атрыбутыка вясельнай абраднасці на Гомельшчыне: сімволіка каравайнага абраду	232
Церковняк І.Г. (Київ, Україна) Наукова спадщина Оскара Кольберга в осмисленні сучасного народознавства	238
Шикиринська О.Б. (Ізмаїл, Україна) Філософська проза як художній феномен риторичної епохи	246

РЕЦЕНЗІЇ. ХРОНІКА. ІНФОРМАЦІЯ.

На пошану ювіляра – професора Йосипа Фрідріховича Андерша (Паламарчук О.Л., Даниленко Л.І.)	257
До 125-річчя з дня народження академіка Леоніда Арсенійовича Булаховського (Паламарчук О.Л., Білик Н.Л.)	259

Підписано до друку ... Формат 60×84^{1/32}.
Вид. № Гарнітура Таймс. Папір офсетний. Друк офсетний. Наклад 300 ум. друк.
арк. ... Зам № ...

Надруковано у видавництві «...»
01030, Київ, ...
тел. (38044) ...